

ISSN: 1302-6879

2019

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

Uluslararası
Hakemli Dergi

44

Yaz/Summer - Sayı/Issue: 44

VAN YYÜ SBED

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

Bu dergideki makaleler *iThenticate* ile taranmıştır.
The articles in the journal were scanned with *iThenticate*.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUE

ISSN: 1302-6879

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına; yayın hakları ise Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir. Yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Dergiye gönderilen makaleler iade edilmez. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors and the publication rights belong to the Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute. It may not be reproduced or reproduced in any form, in whole or in part, without the permission of the publisher. Editorial board of the Journal is free to publish and publish the articles. Articles submitted to the journal are not returned. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

DERGİMİZ

TARAFINDAN TARANMAKTADIR

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR: 2019 SAYI/NUMBER: 44

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

Hakemli Dergi, Yıl: 2019 - Yaz Sayı: 44
Peer-Reviewed Journal, Year: 2019 - Summer - Issue: 44

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sahibi/Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR

Editörler/Editors

Doç. Dr. Ömer OBUZ
Arş. Gör. Yunus ÖZDURĞUN

Tercüme ve Dil Editörleri/Translation and Language Editors

Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Zeki EDİS (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÖZMEN (Arapça)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY (Almanca)
Dr. Öğr. Üyesi Soner İŞİMTEKİN (Farsça)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SOLMAZ (Fransızca)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abed Elrahim Azzam Mohammad MARASHDEH-
Jadara Üniversitesi, Ürdün
Prof. Dr. Ali J. Al-ALLAQ- el-Ain Üniversitesi, Birleşik Arap Emirlikleri
Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA- Russian Academy of Sciences- Rusya
Prof. Dr. Faruq MAWASİ- Al Qasimi Academy, Filistin
Prof. Dr. Ivan BALTA- University of Osije, Hırvatistan
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Medhat Saad Mohamed ELGAYAAR- Zagazig Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Kemal YAKUT- Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Munjid Mustafa BAHJAT- International Islamic University, Malaysia
Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ- Balkan Tarihi Araştırmaları Merkezi, Kosova

Prof. Dr. Öztürk EMİROĞLU- Varşova Yunus Emre Enstitüsü, Polonya
Prof. Dr. Recai KARAHAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE- İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Samı Alı JABBAR- Basra Üniversitesi, Irak
Prof. Dr. Serbo RASTODER- University of Montenegro, Karadağ
Prof. Dr. Süleyman Turduyeviç KAYIPOV- Sincan Pedagoji Üniversitesi, Çin
Prof. Dr. M. Salih ARI- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet PINAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer OBUZ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Recep DEMİR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Tahir ZORKUL- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Tamer BALCI- The University of Texas, ABD
Doç. Dr. Vitaliy POZNAHİREV- Russian Academy of Sciences, Rusya
Doç. Dr. Veysi SEVİNÇLİ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ÇALIK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB- Ezher Üniversitesi, Mısır

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Abdulmenaf TURAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA- Russian Academy of Sciences, Rusya
Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ- Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bayram KODAMAN- Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Cesur PEVLEVAN- Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BABACAN- Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Ivan BALTA- University of Osije, Hırvatistan
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet HAYTA- Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ- Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Reha SAYDAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE- İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Serbo RASTODER- University of Montenegro, Karadağ
Prof. Dr. Süleyman Turduyeviç KAYIPOV- Sincan Pedagoji Üniversitesi, Çin
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. M. Akif ARVAS- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Rahmi TEKİN-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Suvat PARİN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Tamer BALCI- The University of Texas, ABD
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Soner İŞİMTEKİN- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sekreteryaya/Secretary

Ahmet KÖKLÜ
Murat ÇABAZ

Dizgi-Composition

Ümit OĞUR

Baskı-Print

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Matbaası

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Doç. Dr. Ömer OBUZ
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/VAN
Tel: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24 /2002- Fax:0432 225 10 52
İleti Adresi: yyu.sbe@yyu.edu.tr

Baskı Yılı/Date of Publication

2019

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

COĞRAFYA / GEOGRAPHY

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Arş. Gör. Dr. Numan ERTAŞ

Düzyey 2 Sınıflandırmasına Göre Mevcut
Hayvancılık Durum Analizi, Mekânsal ve
Zamansal Dağılışı: TRB2 Örneği
*Current Livestock Situation Analysis
According to Level 2 Classification,
Spatial and Temporal Distribution:
Example of TRB2*

11

DİL VE EDEBİYAT / LANGUAGE AND LITERATURE

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ

Necip KARABULAK

Commodification of Nature in Sila
Sila 'da Doğanın Metalaştırılması

41

Doç. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR

A Coward Hero in Stephen

Crane's The

Red Badge of Courage (1895)

Stephen Crane'in Cesaretin Kırmızı

Rozeti (1895) Romanındaki

Korkak Kahraman

53

Dr. Yakup GELİR

Sevgi Soysal'ın Öykülerinde

Bireylik Sorunları

The Individualistic Problems in

Sevgi Soysal's Stories

63

Hacire AKTAŞ

Tezer Özlü’de İktidar Mekânları:

Foucault’cu Bir Bakış

The Settings of Power in Works By

Tezer Özlü: A Foucauldian Perspective

87

Ümit OĞUR

Kutsal Zaman Olarak Ramazan Ayının

Sokak Kültürüne Yansıması: Van Örneği

The Reflection of Ramadan Month As A Sacred

Time to Street Culture: Van Example

109

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Doç. Neslihan YAŞAR

Bauhaus’dan Black Mountain

Koleji’ne Anni Albers Dokumaları

Anni Albers Weavings From Bauhaus

to Black Mountain College

131

Öğr. Gör. Songül ÇAKMAK

Diyarbakır’da Kültürel MüzikÇeşitliliği

ve Geleneksel Halk Müziğine Tesirleri

Cultural Music Diversity in Diyarbakır

and Its Effect on Traditional Folk Music

153

**İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER / ECONOMIC AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES**

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KELEŞ ERİÇOK
Küreselleşme Bağlamında Van'ın
Kent Turizmi Olanaklarının Değerlendirilmesi
*Investigation of The Urban Tourism
Possibilities of The City of Van in The
Context of Globalization*

171

Abdulrezaq ALHADAD
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR
Yükseköğretimde EFQM Mükemmellik Modeli
EFQM Excellence Model in Higher Education

193

SANAT TARİHİ / HISTORY OF ART

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şah MALTAŞ
Rönesansta, Matematik İçerikli Yeni
Bir Sanat Bağlamında Doğrusal
(Linear) Perspektif
*Linear Perspective in The Context
of a New Art With Mathematical
Content During The Renaissance*

223

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KULAZ
Öğr. Gör. İlder İGİT
Tunceli-Hozat Geçimli Köyü
(Erkayn-Enkuzik) Kilisesi Taş Süsleme Örnekleri
*Stone Decoration Examples of Tunceli-Hozat
Geçimli Village (Erkayn-Enkuzik) Church*

239

SOSYOLOJİ/ SOCIOLOGY

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Arş. Gör. Dr. Aylin ÇİÇEKLİ

Türkiye ve Avrupa Ülkelerindeki
Başörtüsü Sorunsalı

*The Headscarf Problem in Turkey
and The European Countries*

273

Esra ARPA

Dr. Öğr. Üyesi Aysu UĞURLAR

Suç ve Mekan Bağlamında Güven
Algısı: Van Örneği

*The Sense of Security in The Context
of Crime and Space: Van Case*

293

TARİH/ HISTORY

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Doç. Dr. Mehmet PINAR

Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgeleri
Işığında İzmir’de 1930 Belediye Seçimleri
*The Municipal Elections of 1930 in İzmir in
The Light of Presidential Archive Documents*

325

Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ

1948 Türkiye İktisat Kongresi’nde
Liberalizm Hakkında Görüşler
*Thoughts About The Liberalism in The
Turkey Economy Congress (1948)*

347

44. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 44. TH ISSUE

Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. M. Biret TAVMAN ERTUĞRUL	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hamdi ÜNAL	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zeydin YILDIZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan DENİZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Cem ŞAKTANLI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet FEYZİ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Fırat YILDIZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin YAŞAR	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet PINAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. M. Zeki DUMAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer OBUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Suvat PARİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Tahir ZORKUL	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferit YÜCEBAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacer ARSLAN KALAY	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil SÖZLÜ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mensure ÖZTÜRK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Arif ERZEN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer KUCAK	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özkan UZ	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İhsan GÜL	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul BABAOĞLU	Siirt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher ÖZKAZANÇ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevda ERATALAY	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şahin KIZILTAŞ	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tekin AVANER	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KARACA	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeki EDİS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynel TURAN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page: 11-39

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 20.01.2019
Kabul/Accepted: 09.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**DÜZEY 2
SINIFLANDIRMASINA
GÖRE MEVCUT
HAYVANCILIK DURUM
ANALİZİ, MEKÂNSAL VE
ZAMANSAL DAĞILIŞ:
TRB2 ÖRNEĞİ**

***CURRENT LIVESTOCK
SITUATION ANALYSIS
ACCORDING TO LEVEL 2
CLASSIFICATION, SPATIAL
AND TEMPORAL
DISTRIBUTION: EXAMPLE
OF TRB2***

Arş. Gör. Dr. Numan ERTAŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

ORCID: 0000-0002-1342-0915, nemanertas@gmail.com

Öz

Hayvan sayısı ve niteliği küresel düzeyde olduğu gibi yerel düzeyde de hem ekonomi hem beslenme alanlarında hayati öneme sahiptir. Hızla artan dünya nüfusuna karşılık dünya hayvan sayısında azalışların olması düşünülmeli ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada dahayvancılık, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflamasına (İBBS) ya da Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS) kriterlerine göre belirlenen düzey 2 ölçeğinde ele alınmıştır. Bölge, küçükbaş hayvancılık başta olmak üzere genel Türkiye hayvancılığında önem arz etmektedir. Bölge, Türkiye küçükbaş hayvancılığının % 11,5'ini, büyükbaş hayvancılığın % 4'ünü ve toplam hayvancılığın % 9,5'ini oluşturmaktadır. Bölgenin Türkiye hayvansal üretimindeki katkısı da diğer birçok düzey 2 bölgesine göre daha fazladır. Bölge kapsamında olan Bitlis, Hakkâri, Muş ve Van illeri birbirinden farklı hayvancılık yapılarına sahiptir. Her bir ilin Türkiye hayvancılık ekonomisine ve hayvansal beslenme kaynaklarına olan katkıları farklılıklar içermektedir. Van ili Türkiye'de küçükbaş hayvan varlığında ve üretiminde birinci sırada yer alırken, Muş ili mandacılık ve sığırcılık alanında önemli bir kaynak durumundadır. Bitlis ve Hakkâri illeri bölge hayvancılığında özellikle arıcılık faaliyetlerinde önemlidir. Bu çalışmada TRB2 kapsamında; il merkezlerinin dâhil olduğu 30 ilçenin hayvancılık potansiyelleri ve bu hayvansal potansiyelin hem zamansal hem mekânsal dağılımları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: TRB2, Hayvancılık, Van, Bitlis, Muş, Hakkâri.

Abstract

The number and quality of animals are vital importance both at the global level and at the local level in both economy and nutrition. The decrease in the

number of animals in the world should be considered and evaluated against the rapidly growing world population. In this study, it is discussed on the scale of level 2 which is determined according to the Classification of Statistical Region Units (CSRU) or the Nomenclature of Territorial Units Classification (NUTS) criteria. The region has great importance in Turkey, especially sheep breeding livestock. The region constitutes 11.5 % of sheep husbandry, % 4 of cattle breeding and 9.5 % of total animal husbandry. The contribution of the region on Turkey's animal production is higher than any other level 2 regions. The Provinces of the region; Bitlis, Hakkari, Muş, and Van have different livestock structures. Each province contribution to the economy and animal husbandry dietary sources in Turkey varies. While Van ranks first in sheep and livestock production in Turkey, Muş is an important resource in the field of raising cattle. Bitlis and Hakkari provinces are particularly important in beekeeping activities in the region. In this study, within the scope of TRB2, the animal husbandry potentials and the temporal and spatial distributions of these animal potentials of 30 districts, including the provincial centres were discussed.

Keywords: TRB2, livestock, Van, Bitlis, Muş, Hakkâri.

Giriş

Günümüz insanların ataları mağara ve ağaç kovuklarında yaşayıp uzun yıllar boyunca avcılık ve toplayıcılık ile hayatlarını sürdürmüşlerdir. İnsanların nesillerini sürdürdüklerinin hayvanların yavru, bitkilerin de tohum vermesiyle farkına varması insanlık tarihinde esrarlı devir denilen bir dönemin başlamasını sağlamıştır. İnsanlık tarihindeki ilk önemli devrim olarak nitelenen ve M.Ö. 8 bin yıllarına denk gelen bu dönem insanların üretim safhasına geçmesini sağlamıştır. Daha önce rastlantı sonucu bulunan hayvan ve bitkilerle yaşamlarını sürdüren insanlar kendi yetiştirdikleri hayvan ve bitkilerle tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin ilk temellerini atmıştır (Dinler,2008:2). Evcilleştirilen hayvan ve bitkilerden üretime geçen insanlık bununla da kalmayıp çeşitlendirmeye, ihtiyaç fazlasını üretmeye ve başka ürünlerle takas etmeye başlamışlardır. İnsanların uğraştığı faaliyeti veya insan dâhil diğer bütün canlıların yaşam alanlarını ve yaşam şeklini belirleyen temel unsur elbette doğa olmuştur. Tamamen doğanın etkisinde olan tarım ve hayvancılık faaliyeti özellikle iklim ve yer şekillerine bağlı olarak dünyanın farklı yerlerine yayılış göstermiştir. Sonraki dönemlerde etkili olacak beşeri faktörler olsa da temelde iklimin ana belirleyici unsur olduğunu düşünebiliriz. Modern bilim, sanayi ve teknoloji çağında olmamıza rağmen primer faaliyet olan tarım ve hayvancılık istisnalar haricinde iklimin veya doğanın etkisinden kurtulamamıştır. Bu durum; günümüz dünyasında da aynı olup kimi yerde tarımsal veya bitkisel faaliyetlerin kimi yerde hayvancılık faaliyetlerinin yoğunlaşmasına neden olmuştur. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu faaliyetler günümüzde de önemini koruyarak artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak üzere devam

ettirilmektedir.

Hayvan sayısı ve niteliği küresel düzeyde olduğu gibi yerel düzeyde de hem ekonomi hem beslenme alanlarında hayati öneme sahiptir. Hızla artan dünya nüfusuna karşılık dünya hayvan sayısında azalışların olması düşünülmeli ve değerlendirilmesi gerekmektedir. FAOSTAT resmi verilerine göre 2016 yılında 3.65 milyar olan dünya hayvan sayısı 2017 yılında 3.50 milyara gerileyip azalmaya devam etmektedir. Türkiye’de ise hayvan varlığı genel olarak artış eğiliminde olmasına rağmen nitel yönden istenilen düzeye ulaştırılamamaktadır. TÜİK resmi verilerine göre 1984 yılında toplamda 85 milyon civarında olan Türkiye hayvan varlığı 2010 yılında 40 milyona kadar düşmüş ve 2017 yılında 60 milyonun üzerine çıkmıştır. Yaklaşık 44,3 milyonu küçükbaş ve 16,1 milyonun üzerinde de büyükbaş hayvanın olduğu Türkiye, dünya hayvancılığında önemli bir konumda yer almaktadır. FAOSTAT verilerine göre Türkiye dünya hayvancılığının % 1.72’sini oluşturmaktadır. Küçükbaş hayvancılıkta daha büyük bir paya sahip olan Türkiye yaklaşık 44,3 milyon hayvan ile dünya küçükbaş hayvancılığının % 2.44’ünü, 16,1 milyon büyükbaş hayvan ile de dünya büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 1’ini oluşturmaktadır.

TRB2 Bölgesi arazilerin büyük bir kısmının topoğrafya ve iklim özellikleri, bitkisel üretim deseninin çeşitli olmasına engel oluşturmakta ve kişi başına bitkisel üretim değerinin ülke ortalamasının altında kalmasına neden olmaktadır (DAKA,2013;11). Tarımın coğrafi nedenlerle sınırlı olması bir diğer kırsal faaliyet olarak hayvancılığın ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Tarım faaliyetinin sınırlı olmasının yanında TRB2 alt bölgesinin 2,35 hektar mera alanına ve yem bitkileri için gerekli elverişli iklime sahip olması hayvancılığı önemli kılan bir diğer faktörü oluşturmaktadır. TÜİK resmi verilerine ve DAKA’ya göre TRB2 Bölgesi’nde ekilen yem bitkileri bölge içinde toplam işlenen tarım alanlarının % 30’una denk gelip Türkiye ortalamasının (% 7) 4,5 katını oluşturmaktadır.

TRB2 alt bölgesini oluşturan Van, Bitlis, Muş ve Hakkâri illeri çoğunlukla dağlık, engebeli ve yüksek bir yapıya sahiptir. Ortalama yükseltinin 2 bin metrenin üstünde olduğu alt bölgede Van Gölü kıyıları, Çaldıran Ovası, Muş Ovası, Malazgirt-Bulanık düzlüğü ve Yüksekova dışında dağlık bir yapı arz etmektedir. Arazi yapısının eğimli ve dik yamaçlardan oluşması tarımsal faaliyetler için uygunsuz olmasına ve kırsal faaliyetin temelde hayvancılık olmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada da düzey 2 bölge sınıflandırmasına göre TRB2 bölgesinin (Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri) hayvancılık potansiyeli ele alınmıştır. Düzey 2 bölge sınıflandırması; 2002 yılında TÜİK ve DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) tarafından kurulmuş ve 26 bölge olarak belirlenmiş-

tir. Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri illerinden oluşan TRB2 Türkiye hayvancılığında son derece önemli bir potansiyele sahiptir. 2017 yılı itibari ile Türkiye'nin 44,3 milyon olan küçükbaş hayvan varlığının % 11,5'i TRB2 bölgesinde yer almaktadır. Bölge, Türkiye şartlarında büyükbaş hayvancılıkta ön sıralarda olmamasına rağmen ülke büyükbaş hayvancılığının yaklaşık % 4'ünü oluşturmaktadır. Türkiye'deki İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre oluşturulan düzey 2'nin 26 bölgeden oluştuğu göz önüne alındığında TRB2'nin ülke hayvancılığındaki önemi görülebilmektedir. Ülke hayvancılığında önem arz eden TRB2'de 5.088 milyon küçükbaş ve 617 bin büyükbaş hayvan yaşamaktadır. Ayrıca 18 bin tek tırnaklı hayvan, 465 bin arı kovanı ve 1,1 milyon kümes hayvan varlığı bölgenin bir diğer potansiyelini oluşturmaktadır.

1. Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı; düzey 1'de Ortadoğu Anadolu'nun alt bölgesi ve düzey 2 olarak sınıflandırılan Van Alt Bölgesinin Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri illerinin hem günümüzdeki mevcut hayvan potansiyelini hem de 1991'den günümüze kadar olan değişiklikleri ele almaktır. İl merkezleriyle birlikte 30 ilçenin ve merkezi mahalleler haricinde 1441 yerleşmenin (köy) olduğu bu dört ilin Türkiye toplam hayvancılığının % 10'unu oluşturması çalışma amacını güçlendirmektedir.

Çalışmada TÜİK resmi verileri dışında il Tarım ve Ormanlık müdürlüklerinden alınan güncel ve geriye dönük veriler kullanılmıştır. Elde edilen veriler CBS ortamında haritalandırılarak betimsel bir zenginlik kazandırılmıştır.

2. Hayvan Türlerinin Mekânsal ve Zamansal Dağılışı

Düzyey 2 olarak oluşturulan 26 bölge içerisinde özellikle hem toplam hayvan varlığında hem de küçükbaş hayvan varlığında TRB2 bölgesi ilk sırada yer almaktadır. Çalışmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi TRB2 Türkiye toplam hayvancılığının % 10'unu, küçükbaş hayvancılığın yaklaşık % 11,5'ini ve büyükbaş hayvan varlığının da % 4'e yakını tek başına oluşturmaktadır. Bu sayısal veriler oluşturulan bölge sayısı TRB2'nin Türkiye hayvancılığındaki önemine ışık tutmaktadır. Diğer birçok alt bölge gibi kanatlı hayvan varlığında çok önem arz etmeyen (% 0,31) TRB2 bölgesi tek tırnaklı hayvan varlığında % 6,25 oranla altıncı sırada yer almaktadır.

Büyükbaş ve küçükbaş toplam hayvancılıkta TRB2'den sonra Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinden oluşan TRC2 bölgesi (% 7,7), Ağrı, Kar, İğdır ve Ardahan illerinden oluşan TRA2 bölgesi (% 7,1) gelmektedir. Küçükbaş hayvan varlığında TRB2'den sonra en önemli alt bölgelerin sırası-

la TRC3, TRC2, TR33 ve TR52 olduğu görülmektedir. Büyükbaş hayvan varlığında ise en fazla hayvan varlığına sahip alt bölgenin TRA2 olduğu görülmektedir. Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinde oluşan bu alt bölge Türkiye büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 8'ini barındırmaktadır. Aynı şekilde Samsun, Tokat, Çorum ve Amasya illerinden oluşan TR83 alt bölgesi de Türkiye büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 7'sini oluşturmaktadır. Bunların dışında büyükbaş hayvan varlığında TR52 (% 5,8), TR33 (% 5,7) ve TR32 (5,6) en fazla büyükbaş hayvan barındıran bölgeleri oluşturmaktadır. TRB2'nin büyükbaş hayvan varlığındaki payı ise 617 bin baş hayvan ile % 3,83 şeklindedir (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye Hayvan Varlığının Düzey 2 Alt Bölgelerine Dağılımı (2017)

BÖLGE KODU	BÖLGE ADI	Büyükbaş Hayvan Varlığı		Küçükbaş Hayvan Varlığı		Tek Tırnaklı Hayvan Varlığı		Kanatlı Hayvan Varlığı	
		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
TR10	İstanbul	99.031	0.61	132.772	0.30	2.213	0.76	1.867.036	0.54
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	452.302	2.81	962.514	2.17	4.861	1.68	1.626.939	0.47
TR22	Balıkesir, Çanakkale	730.786	4.54	1.869.741	4.22	9.095	3.14	40.590.163	11.66
TR31	İzmir	694.517	4.31	870.527	1.96	7.219	2.49	18.897.912	5.43
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	896.410	5.57	1.306.965	2.95	20.497	7.07	8.659.184	2.49
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	922.127	5.73	2.742.634	6.19	17.237	5.95	75.447.853	21.67
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	373.842	2.32	1.346.342	3.04	10.125	3.49	21.757.920	6.25
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	486.880	3.02	323.688	0.73	3.290	1.14	67.748.979	19.46
TR51	Ankara	464.408	2.88	1.487.209	3.36	3.757	1.30	12.495.501	3.59
TR52	Konya, Karaman	930.789	5.78	2.719.542	6.14	11.186	3.86	16.815.753	4.83
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	516.592	3.21	1.950.840	4.40	8.108	2.80	1.130.384	0.32
TR62	Adana, Mersin	350.261	2.17	2.097.810	4.73	5.439	1.88	25.671.715	7.37
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	440.293	2.73	1.362.743	3.08	8.379	2.89	2.868.091	0.82
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	722.571	4.49	1.645.226	3.71	7.679	2.65	4.008.230	1.15
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	924.349	5.74	1.551.901	3.50	9.950	3.43	5.990.237	1.72
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	175.264	1.09	66.549	0.15	2.589	0.89	8.445.722	2.43
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	502.697	3.12	328.263	0.74	10.243	3.53	4.028.042	1.16
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	1.126.440	6.99	1.016.192	2.29	18.883	6.52	10.302.723	2.96

TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	535.671	3.33	576.953	1.30	4.429	1.53	753.702	0.22
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	924.417	5.74	1.224.545	2.76	12.403	4.28	1.352.312	0.39
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1.256.492	7.80	3.012.228	6.80	27.238	9.40	1.118.543	0.32
TRB1	Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	497.126	3.09	1.784.614	4.03	13.170	4.54	8.065.563	2.32
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	617.319	3.83	5.088.524	11.48	18.114	6.25	1.090.872	0.31
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	318.108	1.98	1.130.527	2.55	9.811	3.39	4.484.905	1.29
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	860.920	5.35	3.774.764	8.52	18.294	6.31	1.499.249	0.43
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	285.413	1.77	3.938.695	8.89	25.573	8.82	1.426.224	0.41
TR	Türkiye	16.105.025	100	44.312.308	100	28.9782	100	348.143.754	100

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

At, eşek ve katırdan oluşan tek tırnaklı hayvan varlığında ilk sırada yer alan bölge Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşan TRA2 bölgesidir. Yaklaşık % 9,5 gibi bir orana sahip olan bölgeyi TRC3 (% 8,8) ve TR83 (% 6,5) takip etmektedir. TRB2'nin tek tırnaklı hayvan varlığındaki oranı ise % 6,25 şeklindedir. Kanatlı hayvan varlığında ise ön planda olan bölgeler ise Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak illerinden oluşan TR33 (% 21,7), Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova illerinden oluşan TR42 (% 19,5) ve Balıkesir, Çanakkale illerinden oluşan TR22 (% 11,6) bölgelerdir (Tablo 1).

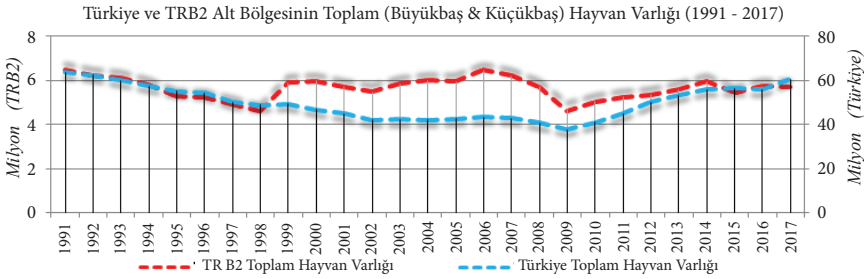
TRB2 bölgesi küçükbaş hayvancılıkla ön plana çıkan bir alt bölgedir. Van ili ve özellikle Gürpınar ilçesi başta olmak üzere bölgenin her yerinde küçükbaş hayvan varlığına rastlanabilmektedir. Fakat büyükbaş hayvan varlığı nispeten daha sınırlıdır. Bölgenin çoğunlukla kuzey ve kuzeybatısındaki ilçelerde yoğunluk gösteriyorken güneyde Yüksekova ve Başkale ilçelerinde kısmi bir yoğunluktan söz edilebilir (Harita 1).

Dört ilden oluşan TRB2 bölgesinin kendi içerisinde farklı özelliklere sahip olması yapılan hayvancılık faaliyetinin de farklı ve çeşitli olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bölge hayvancılığının zamansal ve mekânsal farklılığını ortaya koymak için konunun hayvan gruplarına göre ele alınması ve detaylandırılması gerekmektedir. Bunlar da; büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık, tek tırnaklılar, arıcılık ve kümes hayvanları şeklindedir.

Dünyada ve Türkiye'de olduğu gibi TRB2 alt bölgesinde de hayvan varlığı sürekli bir değişim içerisinde olmuştur. Türkiye'de olduğu gibi bu alt bölgede yoğunlukla küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır ki sayı-

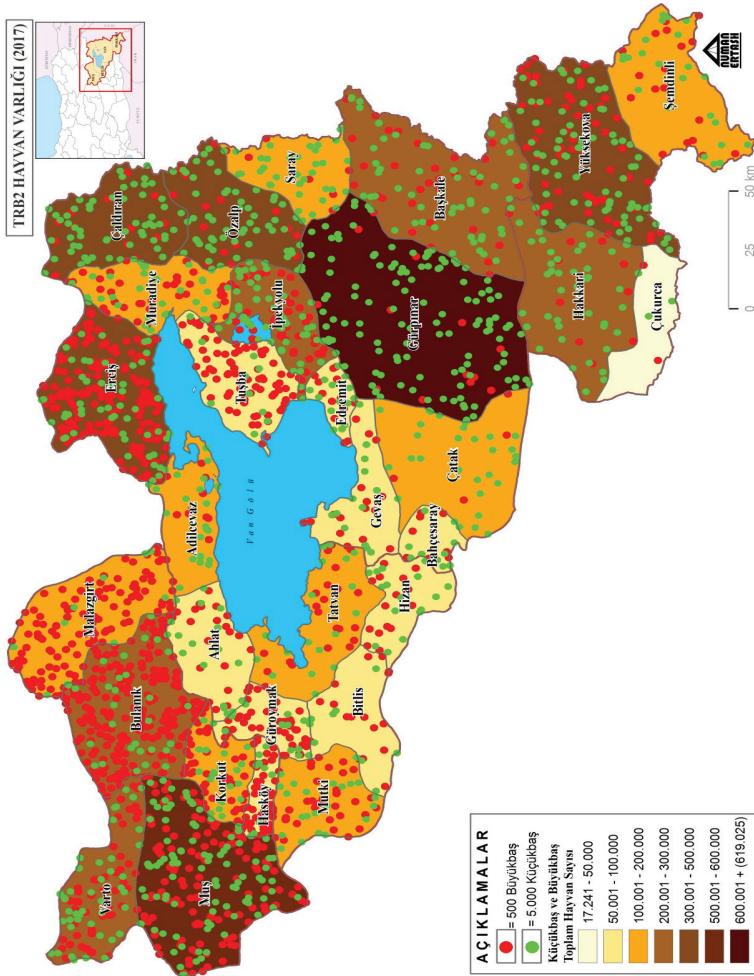
sal üstünlük bakımından daima küçükbaş hayvancılık ön planda olmuştur. 1991 yılından günümüze bölge hayvancılık potansiyelinde 2 milyon hayvan sayısına varacak değişiklikler görülmüştür. Bölge Türkiye ile kıyaslandığında 2000’li yıllarda görülen dalgalanma haricinde paralel olduğu sonucuna varılmaktadır. 1998 yılına kadar hem ülkede hem bölgede hayvan sayısında istikrarlı bir azalış söz konusudur. Aslında bu istikrarlı azalış ülke genelinde 2009 yılına kadar sürmektedir. Fakat TRB2 bölgesinde 2006 yılına kadar çoğunlukla artış eğiliminde olmasına rağmen 2006 yılından sonra ani bir düşüş eğilimine girmiştir. 2006 ile 2009 yılları arasında bölgede yaklaşık 2 milyon baş hayvan azalmıştır. 2009’un hem Türkiye hem de bölge için hayvan sayısının en az olduğu yılı oluşturmaktadır. Türkiye de 1991 ile 2009 yılları arasında hayvan sayısında yaklaşık % 41 oranında düşüş görülüyorken TRB2 bölgesinde aynı yıllar arasında yaklaşık % 28 oranında düşüş görülmüştür. 2009 yılından sonra ise Türkiye genelinde ve TRB2 bölgesinde dalgalanmalar görülse de temelde artış eğilimine girmiştir (Grafik 1).

Grafik 1: Türkiye ve TRB2 Alt Bölgesinin Toplam (Büyükbaş & Küçükbaş) Hayvan Varlığı (1991 - 2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Harita1: Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığının TRB2 İl ve İlçelerine Dağılışı

2.1. Büyükbaş Hayvancılık

Türkiye’de, TÜİK resmi verilerine göre 2017 yılı itibari ile 16.105.025 büyükbaş hayvan yaşamaktadır. Bunun % 99’u sığır grubundan oluşuyorken sadece % 1’i manda grubundan oluşmaktadır. Genetik değer açısından verimi yüksek olan kültür ırkının buradaki payı % 49 civarındadır. Büyükbaş hayvan varlığında kültür melezi ırkının oranı % 40,1 dolaylarındayken yerli sığır ırkının oranı ise % 10 civarındadır. Türkiye büyükbaş hayvan varlığında yaklaşık % 4 gibi bir orana sahip olan TRB2 alt bölgesinde ise toplamda 617.319 hayvan yaşamaktadır. Bu hayvan varlığının da % 97,2’si sığır ve sadece %2,8’i de manda grubundan oluşmaktadır. Yüksek verim sağlayan kültür ırkının TRB2 bölgesindeki oranı oldukça düşük olup % 22 civarındadır. Yerli sığır ırkının bölgedeki oranı yaklaşık % 29 iken geri kalan % 46’lık oranı ise melez sığırı ırkı oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2: Büyükbaş Hayvan Gruplarının TRB2 illerine Dağılışı (2017)

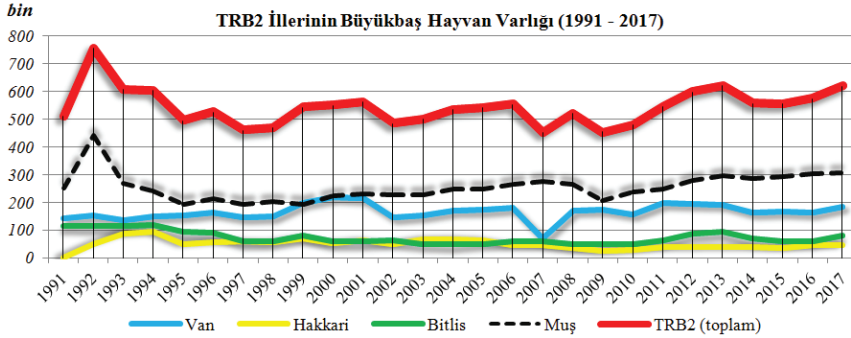
İl	Sığır								Manda		Toplam Büyükbaş	
	Sığır (Kültür)		Sığır (Melez)		Sığır (Yerli)		Sığır (Toplam)		Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)				
Bitlis	19.352	14.2	42.143	14.9	10.091	5.6	71.586	12.0	8.918	53.2	80.504	13.0
Hakkâri	4.100	3.00	25.695	9.1	14.296	7.9	44.091	7.3	117	0.70	44.208	7.2
Muş	68.280	50.0	126.540	44.7	104.698	57.9	299.518	50.0	6.990	41.7	306.508	49.7
Van	44.864	32.8	88.593	31.1	51.892	28.7	185.349	30.1	750	4.5	186.099	30.1
Toplam	136.596	100	282.971	100	180.977	100	600.544	100	16.775	100	617.319	100

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

1991 yılından günümüze kadar bölgedeki büyükbaş hayvan varlığının değişim seyrine baktığımız zaman dönemsel dalgalanmalara rağmen genelde artış eğiliminde olduğunu görmekteyiz. Gerek önceki yıllarda gerek günümüzde büyükbaş hayvan varlığında Muş ilinin daima ön sırada olduğu göze çarpmaktadır. Dört ilden oluşan ve Türkiye büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 4’ünü oluşturan TRB2 bölgesinde Muş ili birinci sırada yer almaktadır. Bölgenin büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 50’sini barındıran Muş ilini ise Van takip etmektedir. 1991’den 2017’ye kadar Muş ve Van illerinin büyükbaş hayvan varlığından çok önemli dalgalanmalar olmasına rağmen Hakkâri ve Bitlis illerinde çok önemli değişikliklerin olmadığı söylenebilir. Bütün yıllarda Muş ve Van illeri toplam büyükbaş hayvan varlığında ilk sırayı alıyorken Hakkâri’nin genelde en son sırada yer aldığı görülmektedir. 2017 yılı verilerine göre Van’ın bölge içindeki büyükbaş hayvan varlığı oranı % 30’un üzerindeyken, Bitlis ilinin

hayvan varlığı oranı % 13 ve Hakkâri ilinin hayvan varlığı oranı ise sadece % 7 civarındadır (Tablo 2 ve Grafik 2).

Grafik 2: TRB2 İllerinin Büyükbaş Hayvan Varlığı (1991 - 2017)

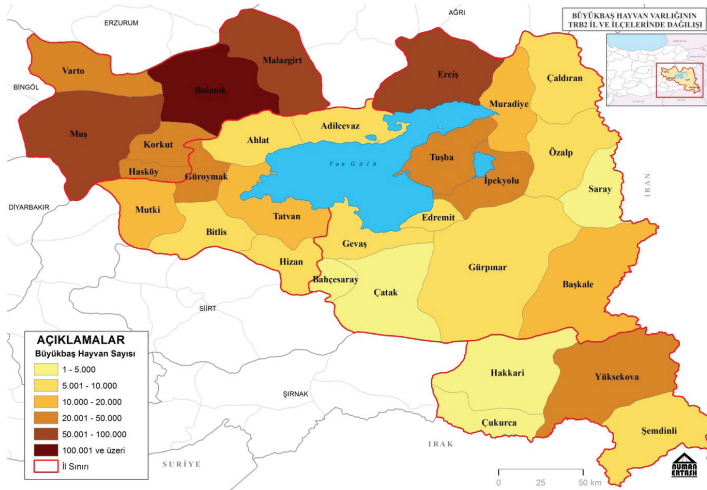
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Bölgenin büyükbaş hayvan varlığında en iyi olduğu yılın 1992 olduğu görülmektedir ve elbette bu değişim oranını gösteren il temelde Muş'tur. 1991 yılında 508 bin civarında olan toplam büyükbaş hayvan sayısı yaklaşık % 50 oranında bir artış göstererek 1992 yılında 755 bini geçmiştir. Büyükbaş hayvan sayısının en az olduğu yılın 2007'dir. Hayvan sayısının en fazla olduğu 1992 ile 2007 yılları arasında yaklaşık olarak % 40 oranında bir azalma söz konusudur. 2007 yılına kadar çoğunlukla düşme eğiliminde olan hayvan sayısı 2007 yılından sonra dalgalanmalar devam etse de tekrar artış eğilimine girmiştir. 1992 yılından sonra en yüksek rakamın görüldüğü yıl 2013 olarak kayda geçmiş ve bu yılda bölgedeki hayvan sayısı yaklaşık 620 bin civarında olmuştur. 2017 yılındaki toplam büyükbaş hayvan sayısı ise 2013 yılına göre fazla değişiklik göstermeyerek 617 civarında kalmıştır. Bu artış ve azalışlarda etkili olan ilin Muş olduğu daha önce de belirtilmişti ve özellikle Hakkâri ve Bitlis illerinin büyükbaş hayvan sayılarında önemli değişikliklerin olmadığı ve genellikle aynı skalada olduğu söylenebilir. Van ili büyükbaş hayvancılıkta Muş kadar etkili olmasa da Bitlis ve Hakkâri illerine göre daha etkilidir. Özellikle hayvan sayısının en az olduğu 2007 yılında Van'ın önemli oranda etkili olduğu söylenebilir. 2007 yılında Bitlis ve Hakkâri illerindeki hayvan sayısı önceki ve sonraki yıllarla çok fazla değişiklik göstermemektedir. Bunun yanında Muş ilinde ise hayvan sayısının en fazla olan yıllardan birini 2007 oluşturmaktadır.

Bölgenin 2017 yılındaki büyükbaş hayvan varlığının dağılımına baktığımız zaman genel görünüm çok fazla değişmediği söylenebilir. Büyükbaş hayvan varlığında bölge genelinde ön plana çıkan yerin Muş'un

Bulanık İlçesi 100 bin ve üzeri büyükbaş hayvana sahip olan tek ilçe olma özelliğine sahiptir. Muş merkez, Malazgirt (Muş) ve Erciş (Van) ilçeleri büyükbaş hayvan varlığı bakımından ikinci dereceyi oluşturmaktadır. Bu üç ilçe 50 bin ile 100 bin arasında büyükbaş hayvan barındırmaktadır. 20 bin ile 50 bin arasında büyükbaş hayvan sahip olan ilçeler ise Varto (Muş), Korkut (Muş), Hasköy (Muş), Güroymak (Bitlis), Tuşba (Van), İpekyolu (Van) ve Yüksekova (Hakkâri) şeklindedir. Başkale (Van), Muradiye (Van), Tatvan (Bitlis) ve Mutki (Bitlis) ilçeleri ise büyükbaş hayvan varlığı bakımından dördüncü sırada yer alıp sahip olunan büyükbaş hayvan sayısı 10 bin ile 20 bin arasında değişiklik göstermektedir. TRB2 bölgesi idari sınır içerisinde yer alan 30 ilçenin 1/3'ü 5 bin ile 10 bin arasında hayvan barındırmaktadır. Bu sayı aralığında büyükbaş hayvana sahip olan ilçeler ise Van, Bitlis ve Hakkâri illerine ait olan ilçeler oluşturmaktadır zira Muş ilinde hayvan sayısı bakımından en zayıf olan ilçe bile 20 binden fazla hayvan barındırmaktadır. Özellikle Bitlis ilçelerinin yarısından fazlası (Bitlis merkez, Hizan, Ahlat ve Adilcevaz) bu aralıkta büyükbaş hayvan barındırmaktadır. Van ilçelerinin % 40'ı (Edremit, Gevaş, Gürpınar, Özalp ve Saray) aynı şekilde 5 bin ile 10 bin arasında büyükbaş hayvan barındırırken Hakkâri ilçelerinden ise sadece Şemdinli ilçesi bu aralıkta yer almaktadır. Büyükbaş hayvan sayısı bakımından en zayıf halkayı oluşturan diğer ilçeler ise 5 binin altında hayvan barındırmak suretiyle Van'ın Bahçesaray, Çatak ve Saray ilçeleri ile Hakkâri'nin merkezi ve Çukurca ilçeleri şeklindedir (Harita 1 ve Harita 2). Aynı zamanda Hakkâri'nin Çukurca ilçesi bin civarında büyükbaş hayvan varlığına sahip olarak TRB2 bölgesi kapsamındaki bütün ilçelerden daha geridedir.

Harita 2: Büyükbaş Hayvan Varlığının TRB2 İl ve İlçelerine Dağılışı

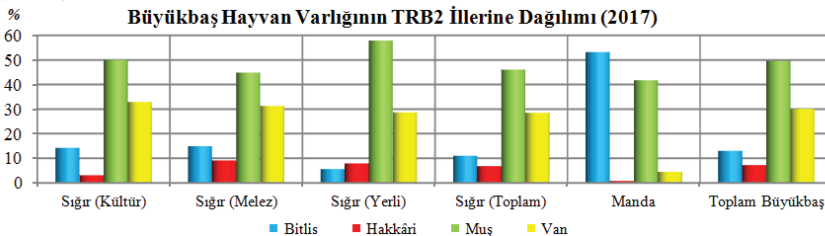

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Büyükbaş hayvancılık; kültür sığırı, sığır melezi ve yerli sığır olmak üzere sığır grubu ve manda grubundan oluşmaktadır. Türkiye’de % 99 oranında sığır ve sadece % 1 oranında manda bulunmaktadır. TRB2 bölgesinde bu durum çok farklı değildir. Bölgede % 97,3 oranında sığır grubu bulunuyorken manda grubunun oranı sadece % 2,7 şeklindedir. Bölgedeki sığır grubunda ise yaklaşık % 46 oranında sığır melezi, yaklaşık % 30 oranında yerli sığır ve % 22 civarında da kültür sığırı yaşamaktadır.

Bölge büyükbaş hayvancılığında ilk sırada yer alan Muş ili mandacılıkta ikinci sırada yer almaktadır. Bölgede bulunan yaklaşık 17 bin mandanın yarısından fazlası (% 53) Bitlis ilinde % 42’ye yakını da Muş ilinde bulunmaktadır. Van ilinin mandacılıkta payı % 4,5 iken Hakkâri ili yok denecek kadar az olup % 1’in altında bir değere sahiptir. Aslında mandanın TRB2 bölgesinde mekânsal dağılımına baktığımız zaman temelde üç ilçede yoğunlaştığını görebiliriz. Bunlardan Bitlis’in Güroymak ilçesi bütün bölgenin manda varlığının yaklaşık % 50’sini barındırmaktadır. Manda varlığında ön sıralarda olan diğer yerler ise Muş ilinin Korkut ilçesi (% 14,5) ve Muş il merkezi (% 13,6) şeklindedir. Dolayısıyla bu üç ilçe bölgenin toplam manda varlığının yaklaşık % 78’ini oluşturmaktadır. Belirtilen yerlerin dışında Muş ilinin Hasköy ilçesindeki manda varlığı bölge manda varlığının % 9,6’sını oluşturuyorken Bitlis-Mutki % 3,5, Van-Çaldıran % 1,9 ve Muş-Bulanık % 3,2 gibi bir orana sahiptir. Belirtilen yerlerin dışında kalan diğer bütün ilçeler ise % 1’in altında kalacak şekilde düşük bir orana sahiptir. Bunların içinde Hakkâri ilinin manda varlığını etkileyen veya belirleyici olan ilçe Yüksekova’dır. İlçenin 2017 yılı manda varlığı bölge manda varlığının sadece % 0,7 şeklinde olup diğer ilçelerde veya il merkezinde manda bulunmamaktadır. Aynı şekilde Van ilinde Başkale (53), Çaldıran (310), Edremit (103), Erciş (155), İpekyolu (55) ve Tuşba (74) dışında, Bitlis ilinde de Adilcevaz (3), Güroymak (8327), Merkez (9), Mutki (579), ilçeleri dışında kalan diğer ilçelerde hiç manda bulunmamaktadır. Muş ilinde ise il merkezi dâhil olmak üzere bütün ilçelerde manda varlığından söz edilebilir (Grafik 3 ve Grafik 4).

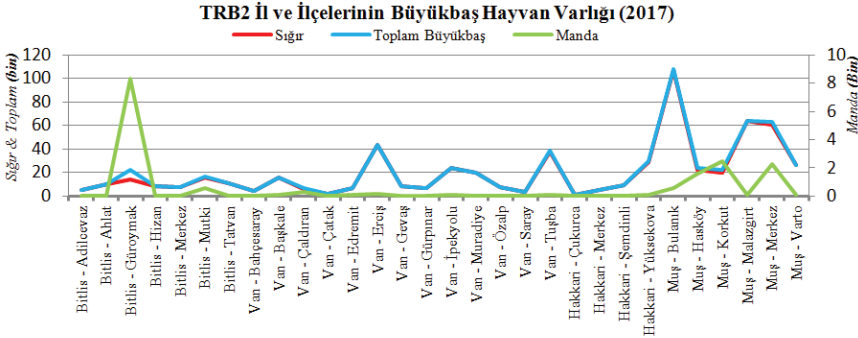
Grafik 3: Büyükbaş Hayvan Varlığının TRB2 İllerine Dağılımı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Bölge büyükbaş hayvan varlığının temel niteliğini oluşturan sığır grubunda ise yine Muş ili ve ilçeleri açık ara ile ön sırada yer almaktadır. Bölgenin toplam büyükbaş hayvancılığı belirleyen kesinlikle öncelikli olarak sığır grubudur. Toplam sığır varlığında ise Muş'un Bulanık ilçesi başta olmak üzere il merkezi Malazgirt ilçesi bölgenin en büyük sığır varlığına sahiptir. Van'ın Erciş, Tuşba ve İpekyolu ilçeleri de sığır varlığı bakımından ikinci derecede önemli ilçeleri oluşturmaktadır (Grafik 4).

Grafik 4: TRB2 İl ve İlçelerinin Büyükbaş Hayvan Varlığı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

2.2. Küçükbaş Hayvancılık

FAO'nun 2017 yılı verilerine göre dünyanın küçükbaş hayvan varlığı 1,8 milyarın üzerindedir. Türkiye ise 44,3 milyon baş hayvan ile dünya küçükbaş hayvan varlığının % 2,44'ünü oluşturmaktadır. Dünyadaki küçükbaş hayvancılıkta koyun ve keçi varlığı arasında çok önemli değişiklik görülüyorken Türkiye'de çoğunluk koyunculığa aittir. Dünya küçükbaş hayvan varlığının Yaklaşık % 54'ü koyun % 46'sı da keçi besleyiciliği şeklindedir. Türkiye'de ise bu durum tamamen farklıdır. Koyunculuk Türkiye küçükbaş hayvancılığında % 76, Türkiye toplam hayvancılıkta ise yaklaşık % 56 gibi yüksek bir orana sahiptir. Keçi besleyiciliği ise küçükbaş hayvancılıkta % 24, toplam hayvancılıkta % 17,6 gibi bir orana sahiptir. Çalışma alanını oluşturan TRB2 bölgesinde ise bu oransal dağılım Türkiye geneline benzerlik göstermektedir. TÜİK verilerine göre bölgenin küçükbaş hayvancılığın koyunculuk % 84 gibi ezici bir orana sahip iken keçi besleyiciliği sadece % 16 gibi düşük bir orana sahiptir. Fakat bu düşük orana rağmen keçi besleyiciliği bölgenin bütün büyükbaş hayvancılık gruplarından daha yüksek bir paya sahiptir. Bölgedeki hayvancılığın % 88,5'ini küçükbaş % 11,5'ini de büyükbaş hayvancılık oluşturmaktadır. Toplam hayvancılıkta ise bütün büyükbaş hay-

van gruplarının payı sadece % 11,5 iken koyunculüğün payı % 74,5 ve keçi besleyiciliğinin payı ise yaklaşık % 14 gibi bir orana sahiptir. Koyun varlığının % 59'a yakını keçi varlığının da yaklaşık % 27'si, dolayısıyla küçükbaş hayvancılığın yarısından fazlası (% 53,8) Van ilinde bulunmaktadır (Tablo 3 ve Grafik 5).

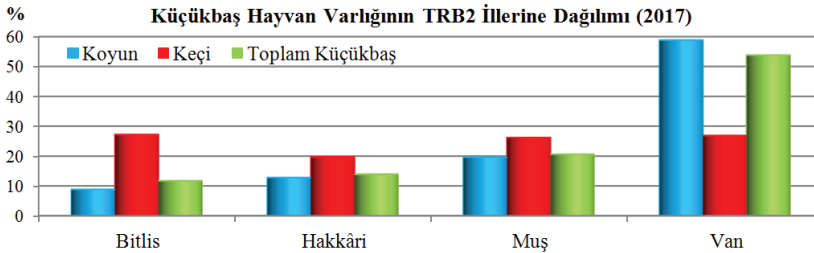
Tablo 3: Küçükbaş Hayvan Gruplarının TRB2 illerine Dağılışı (2017)

İl	Koyun		Keçi		Toplam Küçükbaş	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Bitlis	377.531	8.8	217.221	27.2	594.752	11.7
Hakkâri	548.886	12.8	157.465	19.7	706.351	13.9
Muş	840.133	19.6	209.234	26.2	1.049.367	20.6
Van	2.523.194	58.9	214.860	26.9	2.738.054	53.8
<i>Toplam</i>	4.289.744	100.00	798.780	100.00	5.088.524	100.00

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur

Toplam küçükbaş hayvancılıkta ikinci sırada yer alan Muş ilinde koyunculuk yaklaşık % 20, keçi varlığı ise % 26 civarındadır. Bitlis ve Hakkâri'nin büyükbaş hayvancılıkta olduğu gibi bu hayvancılık faaliyetinde de payları nispeten azdır. Bitlis ilinin bölge koyunculüğündeki payı sadece % 8,8 iken Hakkâri ilinin payı % 13'e yaklaşmaktadır. Keçi varlığında da Bitlis ili % 27,2 ile Hakkâri'yi (% 19,7) geçmektedir. Bitlis (%11,7) ve Hakkâri'nin (% 13,9) bölge küçükbaş hayvancılığındaki payı toplamda % 25,6 şeklindedir (Tablo 3 ve Grafik 5).

Grafik 5: Küçükbaş Hayvan Varlığının TRB2 İllerine Dağılımı (2017)

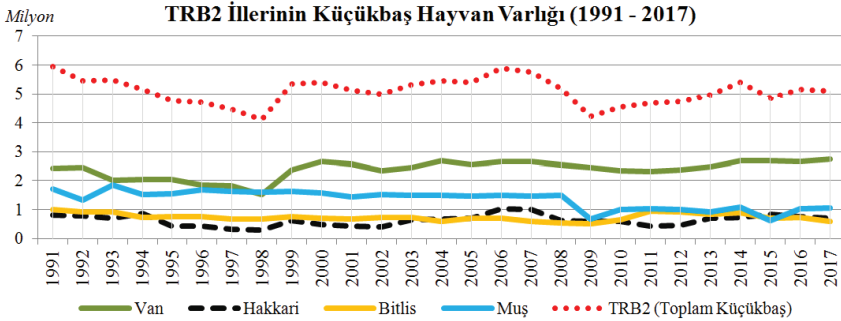

Kaynak: TÜİK verilerinde oluşturulmuştur.

Şehirleşmenin gün geçtikçe daha hızlı bir şekilde arttığı günümüz dünyasında kırsal nitelikli geçim kaynaklarının da bitme tehlikesiyle karşı karşıya olması kaçınılmazdır. Özellikle yarı kurak ve bozkır iklim sahalarının önemli bir faaliyet türü olan küçükbaş hayvan sayısı da bu

etkiden nasibini almaktadır. TÜİK resmi verilerine göre 1980'li yılların ilk çeyreğinde Türkiye küçükbaş hayvan varlığı 70 milyona yaklaşmıştır. 1929 yılında toplamda 21,3 milyon olan küçükbaş hayvan sayısı 1981 yılına kadar % 221 oranında artış göstererek 68,5 milyona ulaşmıştır. Fakat Türkiye, 1981 yılındaki küçükbaş hayvan varlığına Cumhuriyet tarihi boyunca ulaşamamıştır. Bu durum aslında büyükbaş ve toplam hayvancılık için de geçerlidir. 1940 yılından sonra sürekli dalgalanma gösteren küçükbaş hayvan sayısı 2009 yılında en az seviyeye inerek 27 milyona kadar düşmüştür. Ülke genelindeki hayvan varlığında meydana gelen bu değişimler TRB2 bölgesinde de net olarak görülmektedir. 1991 yılı itibari ile ele alınan süreçte bölgedeki hayvan sayısında zaman zaman artışlar yaşansa da genelde azalma eğilimi içinde olmuştur. TRB2 bölgesinin küçükbaş hayvan varlığı 4 ile 6 milyon arasında sürekli değişiklik göstermiştir. 1991 yılında 6 milyon civarında olan küçükbaş hayvan sayısı 1998 yılında 4 milyona yaklaşmış fakat 1998'den hemen sonra tekrar artış eğilimine girmiştir. 1998'den 2006 yılına kadar değişkenlik gösteren bölge küçükbaş hayvan sayısı 2006 yılında en üst seviyeye ulaşarak 1991 verisine yaklaşmıştır. 2006 yılından sonra çoğunlukla azalma eğiliminde olan küçükbaş hayvan sayısı 2017 yılında 5 milyonun üstünde seyretmiştir (Grafik 6).

Grafik 6: TRB2 İllerinin Küçükbaş Hayvan Varlığı (1991 - 2017)

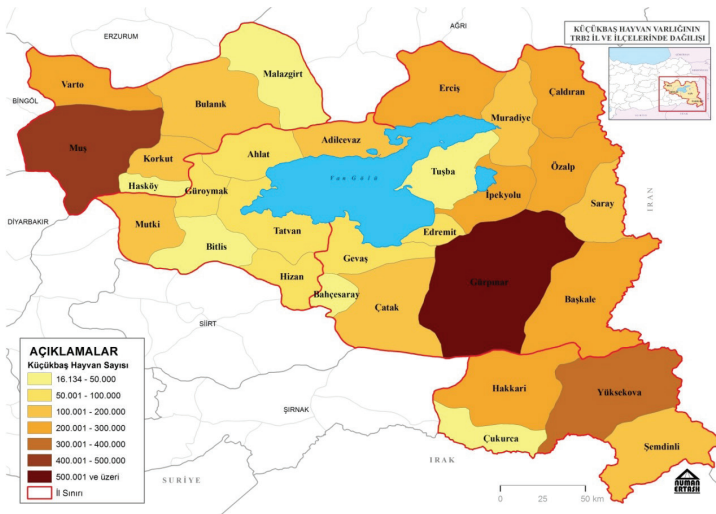
Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

TRB2 bölgesinin küçükbaş hayvan varlığında en önemli il kesinlikle Van'dır. Bölgenin toplam küçükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 54'ünü barındıran Van ilinde 2,7 milyon küçükbaş hayvan bulunmaktadır ki bu rakam Türkiye küçükbaş hayvan varlığının % 6,2'sine denk gelmektedir. Bölgenin 1991 ile 2017 yılları arasındaki hayvan varlığının değişiminde önemli derecede etkili olan Van ili aynı zamanda Türkiye küçükbaş hayvan varlığında da birinci sırada yer almaktadır. 1998 yılında ülke genelinde ve TRB2 bölgesinde meydana gelen hayvan sayısı düşüşünde Van ili etkili olmuştur. TÜİK resmi verilerine göre 1998 yılında 1,5 milyon olan Van küçükbaş hayvan varlığı 1999 yılında % 55 oranında artış göstererek

2,4 milyona yaklaşmıştır. Bölgenin küçükbaş hayvan varlığında Van'dan sonra etkili olan il Muş'tur. Bölge küçükbaş hayvan varlığında % 20,6 oranında bir paya sahip olan Muş ilinde de hayvan sayısı belirtilen yıl aralığında genelde düşme eğiliminde olmuştur. 1993'te en üst seviyeye ulaşan (1,8 milyon) Muş ili 2017 yılında % 43 oranında azalarak 1 milyona kadar düşmüştür. Bitlis ve Hakkâri illerinin bölgedeki küçükbaş hayvan varlığı sıralaması yıllara göre sürekli değişiklik göstermektedir. Hakkâri'nin 2006 ve 2007 yılları haricinde hiçbir yılda toplam küçükbaş hayvan sayısı bakımından 1 milyona ulaşmadığı söylenebilir. Bitlis ise daha hayvan varlığı bakımından çok fazla değişiklik göstermeyerek çoğunlukla 0,6 milyon ile 0,9 milyon arasında seyretmektedir (Grafik 6).

TRB2 bölgesinin küçükbaş hayvan dağılımına daha büyük ölçekte baktığımız zaman Gürpınar başta olmak üzere Muş merkez ve Yüksekova ilçelerinin önem arz ettikleri görülmektedir. TÜİK'in 2017 yılı verilerine göre 5.088.524 olan TRB2 bölgesi toplam küçükbaş hayvan sayısının % 12'den fazlası sadece Gürpınar ilçesinde bulunmaktadır. Toplamda 612 bin hayvan varlığı ile Türkiye'de birinci ilçe olma özeliğine sahip olan Gürpınar ilçesini Muş il merkezi takip etmektedir. Muş il merkezi 481 bin küçükbaş hayvan varlığıyla bölgenin toplam küçükbaş hayvan varlığının % 9,5'ini karşılamaktadır. Bölge genelinde küçükbaş hayvan varlığı bakımından ön sırada olan bir diğer ilçe ise Yüksekova'dır. İlçe 2017 yılı verilerine göre 370 bin küçükbaş hayvan barındırarak bölge küçükbaş hayvan varlığı içerisinde yaklaşık % 7,3 gibi bir orana sahiptir (Grafik 7 ve Harita 3).

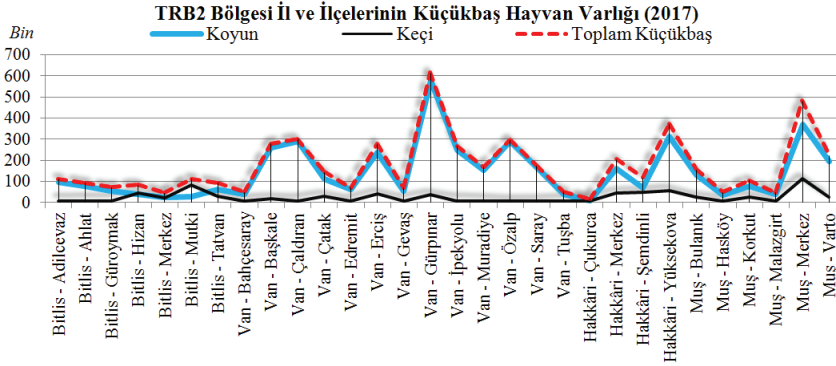
Harita 3: Küçükbaş Hayvan Varlığının TRB2 İl ve İlçelerine Dağılışı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Hayvan sayıları kullanılarak oluşturulan tematik haritada Gürpınar, Muş il merkezi ve Yüksekova ayrı sınıflar içerisinde yer almaktadır. Bölge kapsamındaki bütün il ve ilçelerden sadece üçünde toplam küçükbaş hayvan sayısı 300 binin üzerindedir. Gürpınar (612.346), Muş il merkezi (481.087) ve Yüksekova'dan (370.389) oluşan bu grup bölgenin toplam küçükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 29'unu oluşturmaktadır. Bu üç yerleşim biriminden sonra 200 bin ile 300 bin arasında küçükbaş hayvan varlığına sahip olan yerleşim sayısı ise 7 olup bölgenin toplam küçükbaş hayvan varlığının % 36'sına denk gelmektedir. Hakkâri il merkezi ile Varto, İpekyolu, Erciş, Başkale, Özalp ve Çaldıran ilçelerinde 1,8 milyon küçükbaş hayvan barındırılmaktadır (Grafik 7 ve Harita 3).

Grafik 7: TRB2 Bölgesi İl ve İlçelerinin Küçükbaş Hayvan Varlığı (2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

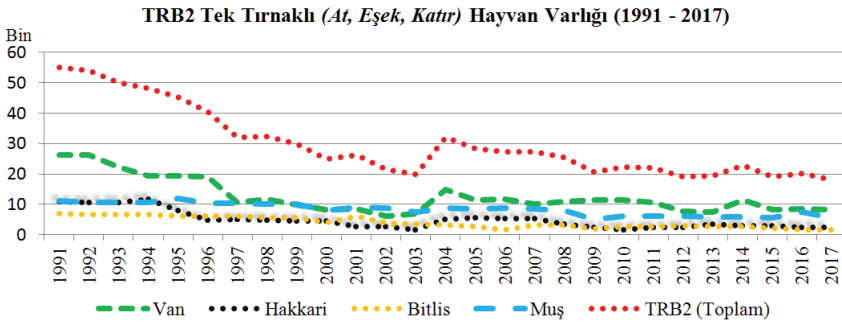
100 bin ile 200 bin arasında küçükbaş hayvan sahip olan Korkut, Adilcevaz, Mutki, Şemdinli, Çatak, Bulanık, Muradiye ve Saray ilçeleri ise 1,071 milyon küçükbaş hayvan ile bölge küçükbaş hayvan varlığının % 21'ini oluşturmaktadır. Gevaş, Edremit, Güroymak, Hizan, Ahlat ve Tatvan ilçeleri ise 50 bin ile 100 bin arasındaki grubu oluşturarak toplamda 468 bin hayvan barındırmakta ve bu rakam ile bölge küçükbaş hayvan varlığının % 9,2'sini denk gelmektedir. Küçükbaş hayvan sayısından en geride olan diğer 6 ilçede ise toplamda sadece 248 bin hayvan yer almaktadır. Çukurca başta olmak üzere küçükbaş hayvan sayısının en az olduğu ilçeler Bitlis il merkezi, Malazgirt, Hasköy, Bahçesaray ve Tuşba şeklindedir. Bu 6 yerleşim birimi bölgenin toplam küçükbaş hayvan varlığının % 4,8'ini oluşturmaktadır.

2.3. Diğer Hayvancılık Faaliyetleri

Hayvancılık faaliyetleri denildiğinde beşeri coğrafi şartlara ve doğal ortama göre değişkenlik gösterse de genellikle akla ilk gelen faaliyet türü küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık faaliyetleridir. İnsan beslenmesinde bütün hayvancılık faaliyet kollarının rolü olmasına rağmen et ve süt gibi temel besinlerin sağlanmasında küçükbaş ve büyükbaş hayvanların etkisi her zaman daha yüksek olmuştur. Nitekim hayvancılık ekonomisinde de diğer hayvancılık faaliyetlerine göre ön sırada yer almaktadırlar. Fakat diğer hayvancılık faaliyetlerinin de insan hayatına katkısı yadsınamaz. Bu katkı sadece beslenme unsuru olarak değil aynı zamanda ulaşım, yük taşımacılığı, tarla sürümü şeklinde fonksiyoneldir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık dışında yoğunlukla yapılan diğer hayvancılık faaliyetleri, kümes hayvancılığı, balıkçılık, arıcılık, İpek Böcekçiliği, tek tırnaklı hayvan besiciliği, domuz besiciliği şeklinde sıralanabilir.

TRB2 bölgesinde küçükbaş ve büyükbaş hayvan varlığından sonra en fazla bulunan hayvan türü tek tırnaklılardır. At, katır ve eşekten oluşan bu hayvancılık faaliyeti çoğunlukla ot, odun gibi ürünlerin taşımacılığında, illegal sınır ticaretinde ve tarla sürümünde kullanılmaktadır. Yük hayvanı olarak da bilinen tek tırnaklılar bölge genelinde beslenmektedir fakat iller ve ilçeler arasında hayvan varlığı bakımından belirgin farklar da bulunmaktadır. Tek tırnaklı hayvan varlığında Van ili % 43 oranla birinci sıradadır. Bölge genelinde bulunan 27 bin tek tırnaklı hayvanın 11 binden fazlası Van'da yaşamaktadır. Tek tırnaklı hayvanların zamansal dağılışına baktığımızı zaman bölgenin tamamında ciddi oranlarda azaldığını görmekteyiz. 1991 yılında 55 bin civarında olan tek tırnaklı hayvan varlığı 2017 yılına gelene kadar % 67 oranında düşerek 18 bine kadar inmiştir (Grafik 8).

Grafik 8: TRB2 Tek Tırnaklı (*At, Eşek, Katır*) Hayvan Varlığı (1991 – 2017)

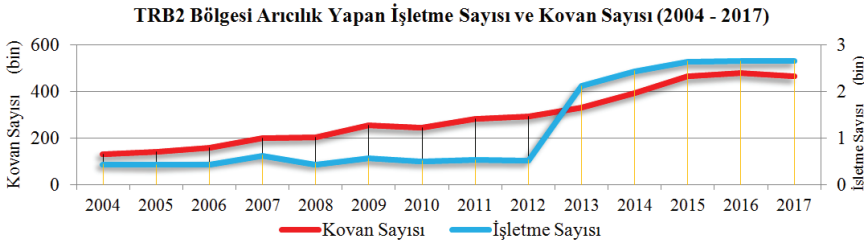

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Tek tırnaklı hayvan varlığının mekânsal dağılışında Van ilinin Bahçesaray, Gürpınar, Erciş, Çaldıran ve Saray ilçelerinin öne çıktığı görülmektedir. Muş ili için de Malazgirt ve Bulanık ilçelerinde yoğunluğun diğer ilçelere göre nispeten daha az olduğu söylenebilir. Hakkâri ilinde ise Çukurca ilçesinin diğer ilçelere göre daha yoğun olduğu görülmektedir. Hakkâri il merkezi ise Yüksekova ve Şemdinli ilçelerine göre daha seyrek bir yapı göstermektedir. Tek tırnaklı hayvan varlığının en az olduğu Bitlis ilinde ise neredeyse bütün yoğunluğun Hizan ilçesinde olduğu söylenebilir (Harita 4).

TRB2 bölgesinde yoğun olarak yapılan bir diğer önemli hayvancılık faaliyeti ise arıcılıktır. Türkiye'nin mevcut florasının arıcılık için uygun olması arıcılık faaliyet alanlarının da geniş olmasını sağlamıştır. TÜİK verilerine göre Türkiye'de 2017 yılı itibari ile 83.210 arıcılık işletmesi ve yaklaşık 8 milyon kovandan 114.471 ton bal üretilmiştir. "Arıcılık Yapılan Köy" ifadesi 2013 yılında "Arıcılık Yapılan İşletme" olarak değiştirilmiş ve bal üretiminde önemli artışlar yaşanmıştır. TRB2 bölgesi Türkiye kovan varlığının % 6'sı, Türkiye arıcılık işletmelerinin ise % 3,2 si ile Türkiye'nin bal üretimine % 5 oranında katkıda bulunmaktadır. Arıcılığın bölgedeki gelişim seyrine baktığımızı zaman 2012 yılına kadar genelde durağan bir yapı gösterdiğini görmekteyiz. 2012 yılından sonra hem kovan sayısında hem arıcılık yapan işletme sayısında önemli oranda artışlar görülmektedir.

Grafik 9: TRB2 Bölgesi Arıcılık Yapan İşletme Sayısı ve Kovan Sayısı (2004 - 2017)

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

2004 ile 2017 yılları arasında ele alınan arıcılık verilerine göre 2004 yılında 130 bin civarında olan bölge kovan sayısı 2017 yılında % 25 oranında artış göstererek 465 bini geçmiştir. Aynı şekilde 2004 yılında 446 olan arıcılık işletme sayısı yaklaşık % 50 oranında artış göstererek 2600 işletmeyi geçmiştir. TRB2 bölgesindeki arıcılık faaliyetlerinin çoğunlukla Hakkâri ve ilçelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Arıcılık yapan işletmelerin yaklaşık % 40'ı Hakkâri il ve ilçelerinde iken ikinci sırada % 26 oran ile Bitlis gelmektedir. Van ilinin birçok ilçesinde bu faaliyet sürdürülme-

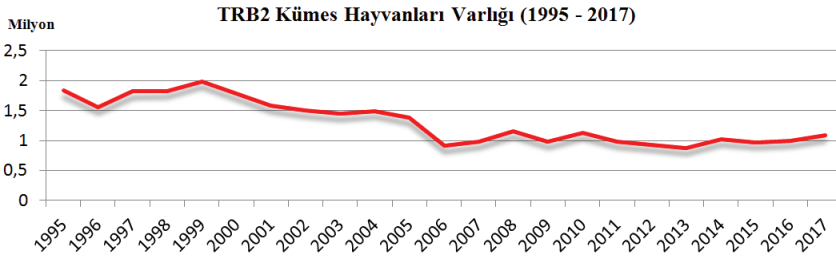

mesine rağmen buradaki payı % 23 civarındadır ve Muş ise sadece % 11 gibi bir orana sahiptir. Aslında 30 ilçeden oluşan TRB2 bölgesinin arıcılık faaliyetleri sadece dört yerleşmede toplanmıştır ve bal üretiminin de büyük çoğunlu bu yerleşmelerden sağlanmaktadır. Bu yerleşmeler ise Hakkâri il merkezi (% 14), Şemdinli (% 13), Hizan (% 12) ve Yüksekova (% 11) şeklindedir (Harita 4).

Bir hat şeklinde bölgenin kuzeybatısından güneydoğusuna uzanan yerleşmeler arıcılığın en fazla yapıldığı yerleri oluşturmaktadır. Harita 4'te de görüldüğü gibi Çukurca ilçesi dışında Hakkâri il merkezi diğer ilçeleri, Van'ın Çatak ve Bahçesaray ilçeleri, Bitlis'in Siirt sınırını oluşturan Hizan, il merkezi ve Mutki ilçeleri ile Muş il merkezi arıcık faaliyetlerinin en yoğun yapıldığı yerlerdir (Harita 4).

Bölgenin bir diğer hayvancılık faaliyeti Kümes hayvancılığı olup diğer birçok hayvan türü gibi günümüze yaklaştıkça sayısal olarak azalış göstermektedir. TÜİK resmi verilerine göre belirtilen tarih aralığında en çok hayvanın beslendiği yılın 1999 olduğu görülmektedir. 1996 ile 1999 yılları arasında yarım milyonluk hayvan artışı olmasına rağmen bu sayı hızlı bir şekilde düşmeye başlamış ve 2017 yılına kadar yaklaşık % 50 oranında azalarak 1 milyona kadar düşmüştür.

Grafik 10: TRB2 Bölgesi Kümes (Kanatlı) Hayvan Varlığı (2004 - 2017)

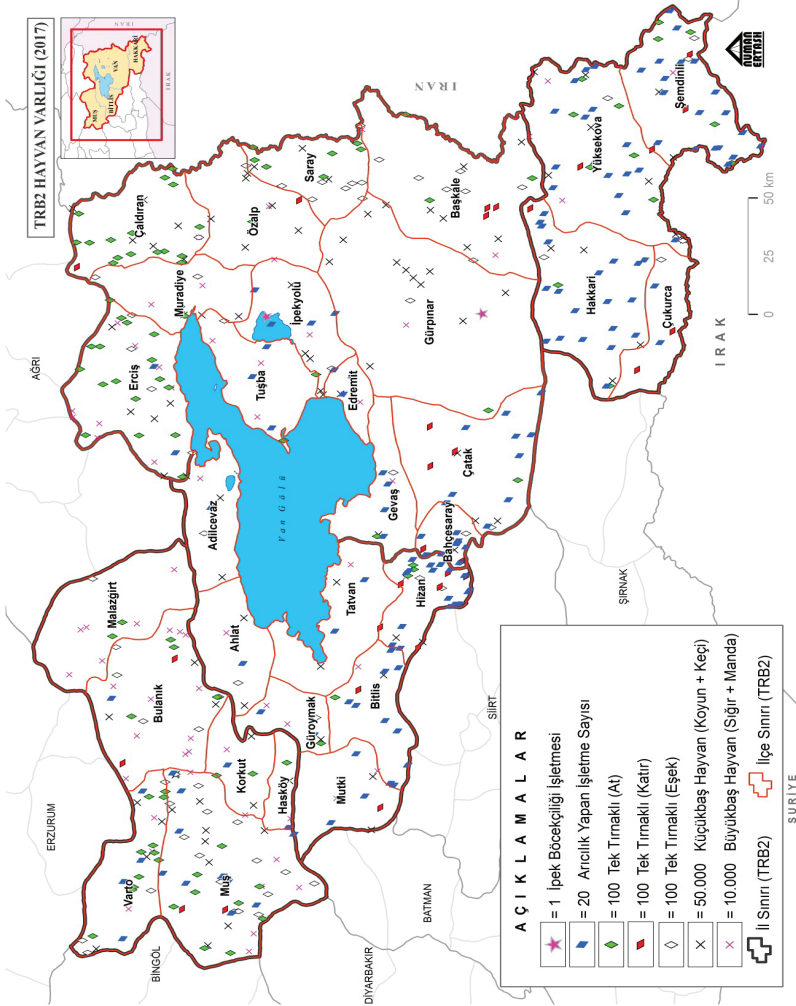

Kaynak: TÜİK verilerinden oluşturulmuştur.

Yaygın olarak yapılan hayvancılık faaliyetlerinin bir diğer ise balıkçılıktır. Balıkçılık bölge sınırları içerisinde hem göl balıkçılığı hem kültür balıkçılığı olarak yapılmaktadır. Özellikle Van Gölü bölge balıkçılık faaliyetleri için önem taşımaktadır. Van Gölünde avlanan inci kefali balığının dışında akarsularda ve birtakım küçük göletlerde karabalık, alabalık, kayabalığı, sazan ve siraz gibi balıklar avlanmaktadır. TÜİK resmi verilerine göre 2017 yılında bölge sınırları içerisinde yaklaşık 15 bin ton balık üretilmiş ve bu üretimin büyük çoğunluğu Van ilinden sağlanmıştır. Bölge balıkçılığının % 85'ini karşılayan Van'ı % 10 oran ile Muş takip etmektedir. Bit-

lis ve Hakkâri'nin bölge balıkçılığındaki toplam payı ise % 5 civarındadır.

Harita 4: TRB2 Bölgesi Hayvan Varlığının İlçelere Dağılışı

2.4. Hayvansal Üretim

Yaşamın başlamasıyla birlikte doğada bulunan çok sayıda kaynak insanlar tarafından kullanılmaya başlanmış ve bunların önemli bir kolunu da hayvan ve hayvansal ürünler oluşturmaktadır. Hayvanların kullanım şekli tarihsel süreç içerisinde değişerek çeşitlendirilmiştir. Sadece etinden faydalanılan hayvan ileri ki zamanlar da süt, deri, yün ve güç olarak da kullanılmaya başlanmıştır (Taştan, 2013: 117-130). İnsanoğlunun sağlıklı beslenebilmesinde protein unsurları önemli yer tutmaktadır ki protein unsurlarının en önemli kaynağını hayvansal ürünler oluşturmaktadır. Türkiye’de hayvansal ürün ihtiyacının büyük bir kısmı büyükbaş hayvandan elde edilmektedir. TÜİK ile ESK (Et ve Süt Kurumu) verilerine göre 2017 yılı itibari Türkiye’nin et ihtiyacı % 88 oranında büyükbaş ve % 12 oranında da küçükbaş hayvandan elde edilmiştir. 2017 yılında 16,1 milyon olan büyükbaş hayvan varlığının yaklaşık % 22,5’i kesilmiş ve kesilen bu hayvan varlığından yaklaşık 989 bin ton et elde edilmiştir. Küçükbaş hayvancılıkta ise kesilen hayvan sayısı sayısal olarak fazla olsa da elde edilen ürün miktarı doğal olarak daha azdır. 2017 yılı verilerine göre 44,3 milyon olan küçükbaş hayvan varlığının % 16,3’ü kesilerek yaklaşık 138 ton et elde edilmiş ve toplam et üretiminin sadece % 12’sine denk gelmiştir. Dolayısıyla TÜİK’e göre; büyükbaş hayvandan elde edilen verim 274 kg/baş iken küçükbaş hayvandan elde edilen verim 19 kg/baş şeklindedir. Et üretimi ve verimindeki durum süt için de geçerlidir. 2017 yılında büyükbaş hayvan varlığının % 37,5’ine denk gelen 6 milyonun üzerinde hayvan sağılarak yaklaşık 19 milyon ton süt üretimi sağlanmıştır. Büyükbaş hayvandan elde edilen bu süt miktarı üretilen toplam süt miktarının % 91’ine denk gelmektedir. Küçükbaş hayvandan elde edilen süt üretimi ise toplam süt üretiminin % 9’una denk gelmektedir. 2017 yılında sağılan küçükbaş hayvan sayısı yaklaşık 22,5 milyon olup toplam küçükbaş hayvan varlığının % 50’den fazlasına denk gelmesine rağmen elde edilen süt miktarı 1,86 milyon ton olarak kayda geçmiştir. Büyükbaş hayvandan elde edilen süt verimi 3.119 kg/baş iken küçükbaş hayvandan elde edilen süt verimi 83 kg/baş şeklindedir.

TRB2 bölgesi Türkiye’nin hayvansal üretiminde özellikle küçükbaş hayvancılık alanında önemli bir paya sahiptir. Et üretim ve tüketim verisinin il veya bölge bazında elde edilememesi bu parametrenin ele alınmamasına neden olmuştur. Dolayısıyla TRB2 bölgesi hayvansal ürün üretimi; süt, yün, bal ekseninde değerlendirilmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi kesilen veya sağılan hayvan sayısında küçükbaş hayvan sayısal olarak öndeydi fakat niteliksel olarak büyükbaş hayvan üretimi daima ön planda olmuştur. Koday’ın (2005:235) da belirttiği gibi; hayvan potansiyeli bakımından önem arz etmesine rağmen Doğu Anadolu Bölgesi hayvansal ve-

rim bakımından düşüktür. Bu durum Türkiye genelinde olduğu gibi TRB2 bölgesinde de geçerliliğini korumaktadır. Bölgede 2017 yılında 2 milyon 275 binin üzerinde koyun sağılmış ve yaklaşık 182 bin ton süt elde edilmiştir. Bölgede sağılan koyun sayısı Türkiye’de sağılan koyun sayısının % 14’ünü oluşturmaktadır ve aynı zamanda üretilen koyun sütü bakımından Türkiye’deki payı % 13,5 şeklindedir. Türkiye veya bölge küçükbaş hayvancılığının çoğunlukla koyunculuk ekseninde olması doğal olarak hayvansal üretimde de görülebilmektedir. Keçi besiciliğinden elde edilen hayvansal ürünler koyun besiciliğine göre ortalama % 80 daha azdır. 2017 yılında bölgede sağılan keçi sayısı 446 bin civarında olup elde edilen süt miktarı 47 bin ton civarında olmuştur. Hem sağılan keçi sayısında hem elde edilen keçi sütü bakımından TRB2 bölgesi Türkiye’nin % 9’luk bir payını karşılamaktadır. Aynı şekilde yün, tiftik, yapağı veya kıl elde etmek amacıyla kırılan hayvan sayısına ya da üretilen ürün miktarına baktığımız zaman koyunculüğün önemli oranda keçi üretiminin önünde olduğu görülmektedir. 2017 yılında TRB2’de kırılan koyun sayısı yaklaşık 4,3 milyon civarında olup Türkiye genelinde kırılan koyun sayısının % 13,7’sine denk gelmektedir. Kırılan 4,3 milyon koyundan 7 bin tonun üzerinde yapağı üretimi sağlanmıştır ki bu üretim Türkiye yapağı üretiminin % 12,5’ini oluşturmaktadır. Üstelik tiftik ve merinos hayvanlarının bölgede bulunmaması nedeniyle bu hayvan grubu hiçbir veriye dâhil edilmemiş olup sadece yerli koyun değerlendirmeye alınmıştır. Bölgede kırılan keçi sayısı ise 784 bin civarında olup 570 ton kıl elde edilmiştir. Üretilen bu kıl miktarı Türkiye kıl (tiftik hariç) üretiminin yaklaşık % 10’una denk gelmektedir (Tablo 4).

Büyükbaş hayvansal ürün üretimi bakımından TRB2 bölgesi belirli parametreler dışında genelde arka planda kalmaktadır. 2017 yılında Türkiye genelinde toplam büyükbaş hayvandan üretilen süt miktarı 18,8 milyon ton civarındadır ve bunun % 3,2’si TRB2 bölgesinden elde edilmiştir. Bölgede 2017 yılında 258 bini inek (sığır grubu) ve 7 bin 244’ü ise manda olmak üzere toplamda 265.193 büyükbaş hayvan sağılmıştır. Sağılan bu hayvanlardan 601 bin tonu inek varlığından ve yaklaşık 7 bin ton süt ise manda varlığından elde edilmiştir. Mandadan elde edilen süt, miktar olarak daha az olsa ülke genelinde manda varlığının az olmasına bağlı olarak Türkiye manda sütü üretiminin % yaklaşık % 10’unu oluşturmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4: TRB2'nin Hayvansal Üretim Parametreleri Bakımından Türkiye'deki Yeri

TRB2'nin Hayvansal Üretim Parametreleri Bakımından Türkiye'deki Yeri			
Üretim Parametresi ve Hayvansal Veri Türü	TRB2 Hayvansal Üretimi	TRB2'nin Türkiye İçindeki Oranı (%)	Türkiye Hayvansal Üretimi
Sağılan Koyun Sayısı	2.275.244	14.0	16.330.147
Koyun Sütü (ton)	181.930	13.5	1.344.779
Sağılan Keçi Sayısı	446.053	9.1	4.877.554
Keçi Sütü (ton)	47.308	9.0	523.395
Sağılan Toplam Küçükbaş Hayvan Sayısı	2.721.297	12.8	21.207.701
Toplam Küçükbaş Hayvan Sütü (ton)	229.238	12.3	1.868.174
Sağılan Sığır (İnek) Sayısı	257.949	4.3	5.969.048
Sığır (İnek) Sütü (ton)	601.570	3.2	18.762.318
Sağılan Manda Sayısı	7.244	10.5	69.467
Manda Sütü (ton)	6.821	9.8	69.401
Sağılan Toplam Büyükbaş Hayvan Sayısı	265.193	4.4	6.038.515
Toplam Büyükbaş Hayvan Sütü (ton)	608.391	3.2	18.831.719
Kırkılan Koyun sayısı (<i>tiftik, merinos hariç</i>)	4.289.744	13.7	31.257.408
Yapağı-Yün (ton) (<i>tiftik, merinos hariç</i>)	7.025	12.5	55.911
Kırkılan Keçi Sayısı (<i>tiftik, merinos hariç</i>)	784.049	8.0	9.826.671
Kıl-Yün (ton) (<i>tiftik, merinos hariç</i>)	570	9.8	5.796
Kırkılan Toplam Küçükbaş Hayvan Sayısı	5.073.793	12.3	41.084.079
Toplam Yapağı-Kıl-Yün	7.595	12.3	61.707
Arıcılık Yapan İşletme Sayısı	2.665	3.3	83.210
Doğal Bal (ton)	5.857	5.1	114.471
Bal Mumu (ton)	336	7.5	4.488

Kaynak: TÜİK, 13.01.2019

Bölgenin flora ve faunasının çeşitlilik göstermesi arıcılık faaliyetlerinin de belirli alanlarda gelişmesini sağlamıştır. Bölgede 2017 yılı itibari ile 2.665 adet arıcılık işletmesi (2013 öncesi için arıcılık yapan köy) yer almaktadır. Bu işletme sayısı Türkiye arıcılık işletmelerinin sadece % 3,3'ünü oluşturmaktadır. Türkiye'de bulunan 83 binin üzerindeki arıcılık

işletmelerinden 114 bin tonun üzerinde bal üretilmektedir ve bu üretimin % 5,1'i TRB2 bölgesinden sağlanmaktadır. Arıcılık yapan işletme sayısına düşen bal miktarı göz önüne alındığında TRB2 bölgesi arıcılığının Türkiye ortalamasına göre daha verimli olduğu söylenebilir. Türkiye geneli işletme başına ortalama 1,38 ton bal üretimi düşüyorken REB2 bölgesinde bu sayı yaklaşık 2,0 civarındadır. Arıcılık faaliyetlerinden elde edilen bir diğer ürün ise bal mumudur. Bölgede 2017 yılında 336 ton bal mumu üretimi gerçekleştirilmiş ve bu üretim Türkiye bal mumu üretiminin % 7,5'ini oluşturmaktadır (Tablo 4).

Bölge hayvancılığında elde edilen hayvansal ürün üretiminin il bazındaki dağılımına bakıldığında zaman hayvansal ürün grubuna göre farklılıkların olduğu ortaya çıkmaktadır. Hayvan sayısı gibi hayvansal ürün üretiminde de çoğunlukla Van ve Muş illerinin öncelikli olduğu söylenebilir. Öncelikle küçükbaş hayvancılığa değinecek olursak çalışmanın önceki kısımlarında da değinildiği gibi Van ili sadece bölgede değil Türkiye'de de birinci sıradaydı. Küçükbaş hayvancılığa bağlı ürün üretiminde de Van ili bölgedeki diğer illerin toplamından daha fazla bir paya sahiptir. Bölgede küçükbaş hayvandan elde edilen süt üretiminin yarısından fazlasını (% 50,1) Van ili sağlamaktadır. Bölgede 2017 yılında sağılan küçükbaş hayvan sayısı 2,7 milyondur ve bunun % 48,7'si Van'da, % 22,7'si Muş'ta, % 14,5'i Hakkâri'de ve % 14'ü de Bitlis'te bulunmaktadır. Muş, Hakkâri ve Bitlisin küçükbaş hayvandan elde ettiği toplam süt miktarı ise 114 bin ton olarak toplam küçükbaş süt üretiminin % 49,9'una denk gelmektedir. 2017 yılında bölgede üretilen toplam süt miktarı 837 bin ton olarak kayda geçmiş ve bunun sadece % 24'ü küçükbaş hayvandan elde edilmiştir. Dolayısıyla Van ili toplam ve küçükbaş hayvan sayısından birinci sırada olsa da toplam süt üretiminde Muş Van'ı geride bırakmaktadır. Bölgede 2017 yılında toplamda 265 bin büyükbaş hayvan sağılmış ve bu hayvanların yaklaşık % 50'si Muş ilinde yaşadığı görülmektedir. Sağılan büyükbaş hayvanların diğer illere dağılışı ise sırasıyla; Van (% 29), Bitlis (% 13,3) ve Hakkâri (% 7,9) şeklindedir. Sağılan bu hayvanlardan üretilen süt miktarı ise 608 bin ton civarında olup bu üretimin % 49,7'si Muş iline aittir. Muş ilini 187 bin ton süt ve % 30,8 oran ile Van takip etmektedir. Bitlis'in bölge içindeki büyükbaş hayvandan elde edilen süt miktarı içindeki payı 77 bin ton ile % 12,7'dir. Hakkâri ili ise hem hayvan sayısı hem hayvansal üretim bakımından en zayıf halkayı oluşturmaktadır. Hakkâri'de 20 bin 982 büyükbaş hayvan sağılarak 41 bin tonun üzerinde süt elde edilmiş ve bölgenin süt üretimi içindeki payı sadece % 6,8 şeklinde kalmıştır (Tablo 5).

Tablo 5: Hayvansal Üretim Parametrelerinin TRB2 İllerine Dağılışı

Hayvansal Üretim Parametrelerinin TRB2 İllerine Dağılışı									
Hayvansal Ürün Üretim Parametresi	Bitlis		Hakkâri		Muş		Van		TRB2 (toplam)
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	
Sağılan BB Hayvan Sayısı	35.337	13.3	20.982	7.9	131.825	49.7	77.049	29.0	265.193
BB Hayvan Sütü (ton)	77.115	12.7	41.475	6.8	302.212	49.7	187.589	30.8	608.391
Sağılan KB Hayvan Sayısı	383.267	14.0	395.584	14.5	617.179	22.7	1.325.267	48.7	2.721.297
KB Hayvan Sütü (ton)	31.016	13.5	31.178	13.6	52.069	22.7	114.975	50.1	229.238
Kırkılan Hayvan Sayısı	594.475	11.7	705.081	13.9	1.041.693	20.5	2.732.544	53.9	5.073.793
Yapağı-Kıl-Yün (ton)	856	11.3	1.105	14.5	1.557	20.5	4.077	53.7	7.595
Arcılık Yapan İS	694	26.0	1.041	39.0	304	11.4	626	23.5	2.665
Doğal Bal (ton)	1.792	30.6	1.507	25.7	630	10.7	1.928	32.9	5.857
Bal Mumu (ton)	97	28.9	67	19.9	24	7.1	148	44.0	336

BB: Büyükbaş, KB: Küçükbaş, İS: İşletme Sayısı

Kaynak: TÜİK, 14.01.2019

Küçükbaş hayvancılığın en temel bir diğer ürününü oluşturan yapağı veya yün üretiminde de doğal olarak Van ili birinci sırada yer almaktadır. 2017 yılında TRB2 bölgesinde 5 milyonun üzerinde hayvan kırkılmış ve 7 bin 595 ton yapağı elde edilmiştir. Bu yapağı üretiminin % 53,7'si sadece Van ilinden sağlanmıştır. Van'ı % 20,5 ile Muş, % 14,5 ile Hakkâri ve % 11,3 ile Bitlis takip etmektedir. Van ili arıcılık faaliyetlerinde de ilk sırada gelmektedir. Bölgede bulunan 2665 işletmenin 1507'si Hakkâri'de bulunmasına rağmen Hakkâri bal üretiminde Van'dan sonra gelmektedir. Arıcılık işletmelerinin % 39'u Hakkâri'de ve % 23,5'i Van'da bulunmasına rağmen Van toplam bal üretiminin yaklaşık % 33'ünü karşıyorken

Hakkâri % 25,7'sini karşılamaktadır. Bu durum bal mumu üretimi için de geçerlidir. Bölgede üretilen 336 kiloluk bal mumunun % 44'ü Van'da ve yaklaşık % 20'si Hakkâri'den sağlanmaktadır. Bitlis ili arıcılık bakımından bölgede yüksek bir orana sahip iken Muş en son sırada yer almaktadır. Bitlis, arıcılık yapan işletmelerin % 26'sını, toplam bal üretiminin % 30,6'sını ve toplam bal mumu üretiminin de yaklaşık % 29'unu karşılamaktadır. Muş ise 304 arıcılık işletmesiyle toplam işletmelerin sadece % 11,4'ünü, bal üretiminin % 10,7'sini ve bal mumu üretiminin % 7,1'ini karşılamaktadır (Tablo 5).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada; Van, Bitlis, Hakkâri ve Muş illerinin oluşturduğu TRB2 bölgesinin hayvancılık potansiyelinin mevcut durumu ve belirli dönemdeki değişim seyrini içeren zamansal dağılışı genel hatlarıyla incelenmiştir.

Türkiye'deki İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre oluşturulan düzey 2'nin 26 bölgeden oluştuğu göz önüne alındığında TRB2'nin ülke hayvancılığında ne derece önemli olduğu mutlaka değerlendirilmelidir. Bölge Türkiye küçükbaş hayvan varlığının % 11,5'ini, büyükbaş hayvan varlığının % 4'ünü dolayısıyla toplam hayvancılığın % 9,5'ini oluşturmaktadır. 2017 yılı verileriyle TRB2 bölgesinde 5.088.524 küçükbaş, 617.319 büyükbaş hayvan barındırılmaktadır. Bunun yanında 18.114 tek tırnaklı hayvan ve 1 milyonun üzerinde kanatlı hayvan bölge hayvancılığının bir diğer potansiyelini oluşturmaktadır. Ayrıca 2.665 arıcılık yapan işletme ve 465 bin arı kovanının olması bölge hayvancılığının çok yönlü olduğunu ve neredeyse bütün hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığını göstermektedir.

TRB2 bölgesi Türkiye hayvansal üretiminde de önemli bir potansiyele sahiptir. Bölge Türkiye küçükbaş süt üretiminin % 12,3'ünü, büyükbaş süt üretiminin % 3,2'sini üretmektedir. Sadece manda sütü üretiminde Türkiye genelinde yaklaşık % 10'luk bir paya sahiptir. Aynı zamanda toplam bal üretiminin % 5,1'ini, bal mumu üretiminin % 7,5'ini ve toplam yapağı üretiminin % 12,3'ünü sağlamaktadır. TRB2 bölgesini oluşturan Van, Bitlis, Hakkâri ve Muş illeri birbirinden farklı hayvancılık potansiyeline sahiptir. Van daha çok küçükbaş hayvan potansiyeli ön plana çıkarken Muş büyükbaş, Bitlis ve Hakkâri birbirine yakın oranlara sahip olarak daha çok arıcılık ile ön plana çıkmaktadır.

Türkiye veya bölge hayvancılığının büyük ve temel sorunlarının başında yüksek verimli ırklarının olmaması ve buna yönelik ıslah çalışmalarının yetersiz olmasıdır. Mevcut sığır varlığının büyük çoğunluğunun

düşük verimli yerli ırklardan oluşması hayvansal üretimin istenilen düzeye ulaşmasını engellemektedir. Hayvanların genelde düşük verimli ırklardan oluşmasının yanında bu doğrultudaki ıslah çalışmaları oldukça düşüktür.

Hayvancılık yoğun emek ve zaman isteyen bir faaliyettir. Dolayısıyla emeğin olumlu sonuçlanması ve bölgesel veya yerel ekonomiye katkılarının olması için hayvancılık faaliyetleriyle uğraşan çiftçilerin desteklenmesi gerekmektedir. Bu desteklerin sağlanması durumunda öncelikli olarak bir fizibilite çalışmasının yapılması ve yöresel ihtiyaçların göz önüne alınması gerekmektedir. TRB2 bölgesi dört il ve 30 ilçeden oluşmaktadır. Her il veya ilçenin hayvancılık karakteri birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Örneğin ova içerisinde yerleşilen Muş ile dağlık ve engebeli bir yapı üzerine kurulan Çatak, Bahçesaray veya Başkale gibi yerleşmelerin hayvancılık faaliyetleri ve bu doğrultudaki ihtiyaçları farklılık gösterebilir. Dolayısıyla bu faaliyetin desteklenmesinde fiziki ve beşeri coğrafya koşullarının incelenmesi ve engelleyici faktörlerin tespit edilmesi gerekmektedir.

Bölge hayvancılığının geliştirilmesi için yöresel sorunların ve sektörü engelleyen faktörlerin saha çalışmasıyla belirlenmesi ve bu doğrultuda çözüm önerilerinin aranması gerekmektedir. Hayvan ırkı ıslah çalışmalarının yanında, hayvan işletmelerinin modernize etme çabası altında daha teknolojik ve daha hijyenik hale getirilmesi, yem unsurları ve diğer hayvancılık giderlerinin sağlanabilirliğinin kolaylaştırılması gerekmektedir. Bunun yanında veterinerlik hizmetlerinin kontrollü bir şekilde sağlanması, hayvan hastalıklarıyla mücadelenin artırılması, hayvan bakım ve besleme şartlarının ıslah edilmesi bu faaliyetin en temel gerekliliklerini oluşturmaktadır.

Bölge hayvansal üretiminin artırılması için hayvan ırkı ıslah çalışmalarının yanında pazarlama ve tüketim faktörlerinin de düşünülmesi gerekmektedir. Birim hayvan başına elde edilen verimin artırılması bölge hayvancılık planlamasının ilk koşulu olmalıdır. Bunun yanında üretilen hayvansal ürünün pazarlama koşulları ve imkânları iyileştirilmeli ve çiftçi ile tüketici arasında adil bir sistemin oluşturulması gerekmektedir. Bu sorunun çözümü doğrultusunda kooperatifçilik sisteminin yaygınlaştırılması önemlidir.

Kaynakça

- DAKA, (2013). *TRB2 Bölgesi Mevcut Durum Analizleri*, S.11.
- Dinler, Z. (2008). *Tarım Ekonomisi*, Bursa: Ekin Yayınları.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi, Yayın No:572.

- Et ve Süt Kurumu (ESK). (2017). *2017 Yılı Sektör Değerlendirme Raporu*. Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü. Ankara.
- FAOSTAT: (<http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA>) Erişim Tarihi: Son Erişim Tarihi 05.01.2019
- Gürbüz, O. (1994). *Van Gölü Çevresinin Coğrafyası (Beşeri Ve İktisadi Coğrafya Açısından)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koday, S. (2005). *Doğu Anadolu Bölgesinde Hayvancılık*, Erzurum.
- Sağlamtimur, H. (2017). Urartu Krallığında Hayvancılığın Sosyoekonomik Açısından Önemi, *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, 20, 1-16.
- Taştan H., Azaltun, M., ve Mert, H. (2013). Büyükbaş Canlı Varlık İşletmelerinde TMS-41 Tarımsal
- Faaliyetler Standardının Uygulanmasına Eğitsel Bakış. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 117-130.
- TÜİK, MEDAS (Merkezi Dağıtım Sistemi) (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>) Erişim Tarihi 15.01.2019
- TÜİK, Bölgesel Hesaplar (<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=>) Erişim Tarihi 15.01.2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:41-51

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 13.05.2019
Kabul/Accepted: 15.06.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**COMMODIFICATION OF
NATURE IN *SILA***

***SİLA'DA DOĞANIN
METALAŞTIRILMASI***

Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0001-7148-9630, aydingormez@hotmail.com

Necip KARABULAK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İngiliz Dili ve Edebiyatı ABD Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi
ORCID: 000-0002-9934-1571, necip.karabulak@hotmail.com

Abstract

When different ecological movements are examined, the common view is that nature is faced with various threats and needs conservation in a rapidly modernizing world. Capitalism with its instruments constitutes a threat to ecology. In this respect, commodification of nature is one of these threats, and frequently analyzed in the context of eco-criticism, a literary theory, and linked with politics and deep ecology as well. It is also of vital importance in society to consider to what extent the moral dimension of the commodification of nature is concerned or thoroughly evaluated. From this point of view, the share of reason and will is inevitable for every individual of the society in seeking for a solution against ecological problems in general. As a result of this reality, in the industrialized world, where ecological interests are ignored, ecological sensitivity and consciousness in the face of commodification of nature are gradually diminishing. In this sense, Karl Marx's political ecology and deep ecology, providing a philosophical point of view bring a different dimension to commodification. The purpose of this study is to explore the commodification of nature via politics and deep ecology in *Sila* by Chantal Bilodeau.

Keywords: Sila, ecocriticism, commodification, political and deep ecology.

Öz

Farklı ekolojik akımlar incelendiğinde ortak kanı, hızla modernleşen dünyada doğanın birçok tehdit ile karşı karşıya kaldığı ve korunması gerek-

tiğidir. Bütün kurumlarıyla birlikte kapitalizm ekoloji için bir tehdit unsurudur. Bu bakımdan doğanın metalaştırılması da bu unsurlardan biridir. Edebi bir teori olarak ekokritizm, politik ve derin ekoloji ile ilişkilendirilen bir konudur ve edebiyat eleştirisi içinde sık sık yer almaktadır. Toplumda doğanın metalaştırılmasının olarak ahlaki boyutunun ne ölçüde gözetildiği ya da etraflıca değerlendirildiği önem taşımaktadır. Bu açıdan ele alındığında genel olarak ekolojik problemlere karşı çözüm noktasında toplumun her bireyi için aklın ve iradenin payı kaçınılmazdır. Ekolojik çıkarların göz ardı edildiği bu gerçekliğin sonucu olarak makinalaşan dünyada doğanın metalaştırılmasına karşı ekolojik hassasiyet ve bilinç giderek azalmaktadır. Bu anlamda Karl Marx'ın politik ekolojisi ve konuya felsefi bir bakış açısı kazandıran derin ekoloji metalaşma olgusuna farklı bir boyut getirmektedir. Bu çalışmada Chantal Bilodeau'nun *Sila* adlı eserinde doğanın metalaştırılmasının politika ve derin ekoloji bağlamında ele alınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sila, ekokritizm, metalaşma, politik ve derin ekoloji.

Introduction

Throughout history, nature has been one of the most significant issues both in literature and science. It has sometimes been the subject of the novels, as in Henry David Thoreau's *Walden*, or poems as in Robert Frost's *The Gift Outright*. However, after the 1950s, writing on and about somehow led to a new field of study called 'ecocriticism' to recognize the interconnectedness of all living beings and ecological matters on Earth.

Ecocriticism stands for a bridge between literature and environment. For Cheryl Glotfelty, one of the earliest contributors to ecocriticism, it is "the study of the relationship between literature and the physical environment" (1996: xviii), and "takes an earth-centered approach to literary studies" (1996: 8). Yet some questions need to be answered in this respect: Is ecocriticism only the relationship between literature and the environment? For most ecocritics, literature is a means to study environmental issues and comprehend environmental values. They argue that there is a strong connection between literature and the physical environment and that literature tends to be a great resource to examine nature. Serpil Opperman takes the issue a step forward claiming that "... at its best ecocriticism uses literature as a pretext to study environmental issues and evaluates relevant texts according to their capacity to articulate ecological contexts" (Opperman, 2006: 111). Lawrence Buell describes it as opposed to what Glotfelty calls "a multiform inquiry extending to a variety of environmentally focused perspectives" (Lloyd, 2003: 180). Then, it seems unlikely to articulate that ecocriticism has only a single definition, and thus, it needs further elucidation and understanding.

All in all, the debate on the limits of ecocriticism, as a literary the-

ory, is going on but it is no doubt that the very primary goal of ecocriticism is believed to raise an awareness about current environmental problems including any kind of pollution to global warming in the Arctics. In conclusion, ecocriticism is such a broad field of study that it not only deals with literature and environment but also paves the way for other disciplines to have a direct intervention.

The work *Sila* (2015), in the light of the information mentioned above, conveys experiences from human and animal life through a different style of struggle for nature and it is the first play of The Arctic Cycle (totally eight plays) addressing the issues as to the impact of climate change on the Arctics. This paper aims to go into details regarding ecocritic concerns shown in *Sila* by Chantal Bilodeau. Commodification of nature is another point in the play utilizing political and deep ecology.

Sila

The play *Sila* deals with climate change and a strong interconnectedness of lives on a Canadian island called Baffin in the Arctics. To be able to get the drift of the play, we first need to define and analyse the meaning of *Sila* in different and broader contexts. *Sila* means climate, air and breath in Inuit language; however, it is more than we think when we delve into the term and play. To begin with, Mama, mother polar bear in the play tries hard to prepare her daughter (paniapik) for a demanding life and *Sila* is described in the way that life is dependent upon breath, which is regarded as a Creator, and *Sila* encompasses everything around us with that breath (2015: 43).

When we take a closer look at Inuit culture and language, we can encounter different views on it. Senior citizens in the region could traditionally explain *Sila* affirming that all life on Earth rests upon either its compassion or brutality and it is considered to be either rewarding or punishing on all living creatures. To illustrate *Sila*'s point, in this sense, Najagneq, one of the Inuit shamans, implies that *Sila* has such a powerful side that it reaches people not through words but through certain weather conditions like snow, rain or storms, some of which are feared by man. It sometimes comes through sunlight, still seas or little, pure kids. He also remarks that at the point when times are great, *Sila* does not interfere with what people are doing so long as they do not misuse life, hence staying away from them. With regard to its appearance and existence, he is of the opinion that no one has seen *Sila*, and it is mystically together with people and far away as well (Leduc, 2010: 21-22).

As mentioned above, *Sila* is a determinant in every aspect of life, when examined thoroughly, and makes an explicit reference to God for

Inuit people and it is hard to define. As in Inuit traditions, considering that cultures and beliefs have interacted with each other for ages, we see Paramatman or Brahman as gods in the Hindu theology. With this in mind, we come across a similar discourse closer to this meaning in Ralph Waldo Emerson's essay "The Over-Soul" denoting that the nature we live and rest in is consubstantiated with Over-soul, which refers to the fact that man is created through its presence (Atkinson, 1950: 262).

Commodification of Nature

Commodification, at its basic sense, is the transformation of any item that is non-commercial into a commodity. However, it can be applied to anything from nature, ideas, persons, cultures, religion to goods, services and even languages, which indicates that the term 'commodification' is of paramount significance as a burning question since it has an infamous connotation.

Beyond its simple definition, commodification is strongly related to Marxist geography and political ecology. Coined by Frank Thone in 1935, political ecology is a discipline analysing the relationship between political, economic and social elements with environmental issues and thus politicizes them. In other words, it argues about what is wrong with social and environmental changes, and that these changes must always be resolved through a more appropriate, less threatening and less exploitative way. Similarly, Paul Robbins draws an analogy between the characters Jekyll and Hyde denoting that political ecology, on one hand, essays the role of identifying the primary causes of environmental changes, on the other hand, it looks into some substitutes, alterations or effective human initiatives for making environment a better place against the threats of exploitation (Robbins, 2011: 20).

According to Marxist political ecology, there is apparently a close connection between ecology and economics, and since this case cannot be considered separately from materialism, it is inevitable to articulate that the Marxist economy focuses rather on the exploitation of labor and nature. As an example, Marx tells us that value comes from labor and, when viewed from a capitalist point of view, value and labor turn into a commodity, which means that all the earnings are claimed by the boss without labouring for it. When we consider the same system for nature, we are faced with the fact that capitalist companies exploit nature and ignore labour. Therefore, as quoted in Robbins, Marx argues that ecological movements fight against capitalism by turning "all progress in capitalistic agriculture" into the progress in the art "not only of robbing the laborer, but of robbing the soil; all progress in increasing the fertility of the soil for a given time,

is a progress towards ruining the more lasting sources of that fertility” (Robbins, 1990: 638).

It is also essential to probe the positive and negative views that criticize Marx’s political ecology. While, in fact, some put forward the idea that there is no connection between Marx and ecology, and there must be a certain rejection of the ecological adaptation to the socialist point of view, others claim that the system has already been ecologically interwoven and thought to be related to the ecological movement as John Bellamy Foster argues that Marx’s perspective on life was profoundly and methodically ecological, which stemmed from his materialistic point of view (2000: 8). Foster continues to support his idea stating that it is, indeed, aimed to get the hang of the scope of ecology and touch on its significance today (2000: 1). On the other hand, “Marxism is eclectic, and it is a futile attempt to make it ecological” says Bookchin, claiming: “Either Ecology or Marxism!” (Kayaoglu, 2003: 25).

Ecological issues are shown to have some political dimensions in the play. Jean and Thomas have not seen each other for many years though they are close friends. Jean, who is a climate scientist with a specialty in sea ice, returns to Canada after a long research and gets into conversation with Thomas, who works at the Marine Communications and Traffic Services for the Canadian Coast Guard as an officer. Thomas states during this conversation that it is of capital importance to struggle for the region where polar bears are travelling, but Jean implicitly states in French that it is not just a matter of territory and warns Thomas about maintaining a political stance:

JEAN

You think it’s a matter of territory?

THOMAS

Yes. It’s about national security, control, diplomatic relations and most of all, money.

JEAN

That sounds like politics. (2015: 16)

Since Thomas is preoccupied with money so as to dredge a channel in the Arctics and melt science and politics in a pot, the answer given to Jean might be a sign of commodification of nature. In other words, as seen from the dialogue above, capitalism and the commodification of nature are close to each other, and the influence of politics is clear. To Jean,

science must go beyond politics, but since politics uses it as a tool in the exploitation of nature, he often gives Thomas a warning: "...I learned my lesson: science and politics don't mix. And I'm a scientist so let me focus on the science. Others can do the politics (2015: 14). Yet Thomas's capitalist thoughts galvanize him into action and he tries to gloss over these ideas convincing Jean to see the point from the same perspective:

Somebody's gonna drill, Jean. If it's not us, it'll be the Americans, the Chinese, the Arabs, whoever the fuck, but somebody's gonna drill. There's too much money at stake. If we wanna maintain sovereignty over our Arctic territory, we need to establish a strong presence. Nunavut is huge. It has a very small population: point zero one person per square kilometre to be exact. There's practically no one around to say, "Uh-uh, not here, this is ours." (2015: 16)

In this sense, it is an absolute reality that unrestrained capitalism does not recognize geography, and anywhere suitable for exploitation is a value for it. Thus, Neil Smith's expression regarding the brutality and inevitability of capitalism is noteworthy, as he asserts that capitalism has the power or ability to transform everything from the earth's surface to atmosphere in the world (Smith and Harvey, 2008: 79).

The first question we have to ask here is: Is Thomas right? Throughout centuries colonial countries have been exploiting the natural wealth and the underground resources in the lands where people are left uneducated or desperate. It may be remarked that modern capitalism, which is regarded as a substitute for colonialism, is treacherous even for languages in general. For instance, surprised by the fact that Jean, working there in the field for fifteen years, has not known the Inuit language yet, Veronica provides a thought-provoking answer: "Colonialism has a sneaky way of leaving its traces. Qallunaat (white man) got the land but the Inuit managed to infiltrate the language" (2015: 40). That is why, Thomas justifies his intentions saying "either we will exploit or they will... Taking the lead in exploiting our resources is one way to assert sovereignty. Having you, a CANADIAN and one of our most prominent scientists, doing research is another. It shows that we're interested. It shows that we care. And as a bonus, it'll benefit the Inuit. You should think about that" (2015: 16). Attempting to put the pressure on Leanna (climate change activist), Thomas keeps on seeking a way out to make his plans legal: "The way I see it, if Nunavut wants to address its problems, it needs to develop its economy" (2015: 21). Thomas's pretext that the economy must develop in order to address regional problems is to open the door to the exploitation of nature. There-

fore, if nature is to be considered only a commodity, should we define it as “produced for sale on the market” as Polanyi does? However, Karl Polanyi explains the relationship between nature, money and people in that labor and human activity are counted interchangeable terms and not “produced for sale”, besides, human activity is an indispensable part of life itself, and then he correlates the same between land and nature, focusing on the fact that money is used only as a means of having the power that is not mostly produced, yet subsisting via financial institutions (Polanyi, 2001: 75-76).

Whether nature exists for humans is one of the questions in the play. In this respect, *Sila* contains remarkable messages that the human being should develop an ecologically deep point of view as well as putting ideas into practice. Then, let us first touch the starting point of the deep ecology; Arna Naess contributing to the field of ecology with the term *ecosophy T*, defines the term ‘deep ecology’ for the first time in 1973, in a magazine called *Inquiry*: “Rejection of the man-in-environment image in favour of the relational, total-field image” (Naess, 1973: 95). Deep ecology values nature more by rejecting human-centered nature (which at the same time considers human beings as part of the global ecosystem) and it is, in its essential features, against the shallow ecology that leads people to exploit (by legalizing) the natural resources for economic welfare. Moreover, shallow ecology is inadequate to preserve nature in the long run. Four of the eight principles presented by Deep Ecology Platform are of great value because in the play, there exist certain parts with reference to the relation between nature and human. The richness and diversity of life forms are values in themselves and contribute to the flourishing of human and non-human life on Earth:

- 1) Humans have no right to reduce this richness and diversity except to satisfy vital needs.
- 2) Present human interference with the non-human world is excessive, and the situation is rapidly worsening
- 3) Significant change of life conditions for the better requires change in policies. These affect basic economic, technological, and ideological structures (Naess, 1989: 29).

There are two significant parts of the play summarizing the principles of the philosophy. The first one is the striking message that mother polar bear (mama) gives to her daughter (paniapik) while describing *Sila*. Thinking of the place where we live as just a piece of land and possessing it exceptionally or illiberally is the hint addressed to humans to demonstrate their fallacy: “But *sila*’s gift is not ours to keep. We may use our breath while we roam the land but we must surrender it once we pass from the

land. Creatures who are lonely are the ones who hold on to their breath as if it were theirs and theirs alone” (2015: 44). From this perspective, Aldo Leopold, one of the most prominent environmentalists known to be a great contributor to the deep ecological movement, makes it clear that people view land as a commodity on which they rely too tight to abandon, thereby suggesting that they count it as the place they do not capitalize on but use with affection and esteem (Leopold, 1949: 8).

Leanna’s speech for the industrialized countries can be regarded as an integral part of the play’s climax. Her daughter Veronica, who has lost his son Samuel as a result of a suicide, holds Leanna and environment to account. Although Leanna repeatedly files petitions revealing unfavourable conditions in the region, she does not get any response. To be able to raise awareness she appeals to those at the podium: “As we all know, average temperatures in the Arctic are rising twice as fast as in the rest of the world. Industrialized countries that do not recognize this and take action to reduce their emissions violate our basic human rights to life, health, culture... (2015: 63). Despite her struggle, the truth is deferred by politicians as is the case in real life: “Even if 90 percent of humanity developed a high degree of identification with other life forms and openly acknowledged their intrinsic value, this might not stop governments from implementing policies resulting in large-scale extinctions and further destruction of wilderness and habitats” (Reed and Rothenberg, 1993: 74). Similarly, Thomas’s pressure on Leanna at times causes her to get stuck between politics and environmental sensitivity: “Look, I appreciate what you’re trying to do. And I’m not saying I’m personally against it but taking a public stand on this would be political suicide... I can’t in one breath talk about protecting the Arctic and, in the other, lay out a plan for dredging a channel right in the middle of it!” (2015: 20). Tossing her notes aside with a heavy heart, Leanna extemporaneously delivers an exemplary speech:

The real issue is not climate change ... How warm, how cold ... how much water, how much ice ... what animal species will make it, and what islands won’t ... No. The real issue has to do with something much more fundamental: our own humanity ... So you may tell me that the world’s economic survival is more important than the well-being of a small Arctic nation. You may tell me that anxiety and fear and depression are a matter of personal choice, not of environmental stewardship. You may tell me that drug abuse and ... teenage suicide... are by no means a sign of degradation of the Arctic. But I am here to tell you otherwise. (2015: 63-64)

And then she puts an end to her speech with a striking message in

the hope that exploiting countries will face the facts and, to some extent, be able to take action:

The real issue is not and will never be climate change. The real issue is that we have lost part of our humanity. We have lost our capacity to care ... The U.S. may or may not recognize a violation of human rights. But unless we open our hearts and embrace not just people we love, but people we don't know, people we will never meet, and people who are not even born yet, we will never value our species enough to make sure it survives. (2015: 64)

The deep ecology movement as a philosophical stance tries to encourage people to take initiative. Arna Naess's reply to the question "*what are people supposed to do with this ecosophy T?*" is a similar way of solution given in the play: "They will change to some extent their way of thinking, and, I hope, their behavior, as well. Certain people already have ways of acting and attitudes such that they will feel at home in ecosophy T, but they might not be able to articulate them" (Reed and Rothenberg, 1993: 99-100).

Recently deep ecology has been criticized and found ineffective since it practically tends to trivialize human-centered approaches (anthropocentrism) and treats ecological matters in an ethical way. In addition, it simply cannot play a crucial role in becoming an appreciable force in ecopolitics issues. John Barry, in this context, ascertains the rupture between political ecology and philosophy claiming that deep ecology remains incapable of supporting political calls and instructions, for it is based on an incorrect interpretation of anthropocentrism, an interpretation that has little regard for incorporated and social aspect of ethics (Barry, 1999: 12).

Conclusion

The surprising growth of technology and industry, and the increasing consumption of societies are the 21st century realities. However, it has become inevitable for communities to be exposed to commodification in all spheres and suffer numerous changes. The same holds true for nature. The inability to redress vital balance between man and nature and the alienation of man from nature has constituted one of the most important challenges facing us today- so much so that man thinks of nature as merely a commodity and politically destroys it for his own interests. With its basic principles, ecocriticism ascribes relevance and a value to nature studies in certain fields such as arts, economics, politics and literature and proposes a solution. In this respect, ecocriticism, which in essence has a relationship with environment and literature, is consequently inclined to be more productive as an interdisciplinary field, increasing its significance day by day.

Sila is regarded as one of the first plays focusing on the Arctic Circle in terms of environmental issues, namely ecocriticism. It examines the devastating desires that have begun to form, or aimed to degenerate, the future of local Inuit population and the Canadian Arctic in general. Set on Baffin Island in the territory of Nunavut, the play stages a climatologist, an Inuit activist and her daughter, two Canadian Coast Guard officers, an Inuit elder and two polar bears. Representing all those whose surroundings are in danger threatened by cruel capitalistic urges, the personae see their values challenged and their lives are plotted. All the struggle they experience makes their lives complicated and hard to continue. Combining Inuit myth and contemporary Arctic policy, as well as and three different languages, *Sila* tries to show the universality of the ecological deterioration.

The play presents critical issues about how nature is commodified and politics contribute to it under the light of Marx's political ecology. In particular, it is revealed that the countries that are exploiting environment prefer to remain silent when it comes to nature, and continue to violate human rights. The play *Sila* emphasizes that nature is commodified and intricate with political ecology. Thomas displays a capitalist behaviour throughout the play, whereas Leanna is involved in a struggle for nature as an activist. With the play, the key messages are given to human beings such as the traces of the philosophical point of view reflected by the deep ecology as well as its practical impact cannot be overlooked. Besides, the play shows the deep interconnectedness of human and animal lives, and as a result, they become closely intertwined, which can be taken as the hallmark of the play.

References

- Atkinson, B. (1950). *The Complete Essays and Other Writings of Ralph Waldo Emerson*. New York: Random House Inc.
- Barry, J. (1999). *Rethinking Green Politics: Nature, Virtue, and Progress*. London: SAGE.
- Glotfelty C. and Fromm H. (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens: University of Georgia Press.
- Lloyd , D. (2003). *Shakespeare Matters: History, Teaching, Performance*. Newark: University of Delaware Press.
- Foster, J. B. (2000). *Marx's Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press.
- Kayaoğlu, M. (2003). *Politik Ekoloji ve Teorik Öncülleri*. 1 Mart 2018:

<http://www.teorivepolitika.net/index.php/okunabilir-yazilar/item/343-politik-ekoloji-ve-teorik-onculleri>

- Leduc, B. T. (2010). *Climate, Culture, Change: Inuit and Western Dialogues with a Warming North*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- Leopold, A. (1949). *A Sand County Almanac - And Sketches Here and There*. New York: Oxford University Press.
- Naess, A. (1989). *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Naess, A. (1973). The Shallow and The Deep, Long-Range Ecology Movement. A summary, *Inquiry*, 16 (1). 95-100.
- Opperman, S. (2006). Theorizing Ecocriticism: Toward A Postmodern Ecocritical Practice. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 13 (2), 103-128
- Polanyi, K. (2001). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Reed P. and Rothenberg D. (1993). *Wisdom in the Open Air; the Norwegian Roots of Deep Ecology*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Robbins, P. (2011). *Political Ecology, A Critical Introduction*. Chichester: Wiley-Blackwell Press.
- Smith, N. and Harvey, D. (2008). *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*. Athens: University of Georgia Press.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:53-61

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 13.03.2019
Kabul/Accepted: 28.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**A COWARD HERO IN
STEPHEN CRANES
THE RED BADGE OF
COURAGE (1895)**

**STEPHEN CRANE'İN
CESARETİN KIRMIZI
ROZETİ (1895) ROMANINDAKİ
KORKAK KAHRAMAN**

Doç. Dr. Bülent Cercis TANRITANIR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0002-3276-7922, bctanritanir@gmail.com

Abstract

Heroism, primarily in wars, has always been one of the focal points in the world literature. In this regard, lots of authors have produced works tackling this issue. Authors either produced their works which were based on true observations or narrations. The most important figures are the war heroes. When Stephen Crane wrote *The Red Badge of Courage*, a very well-known novel of American Literature, he was a fairly young guy with no war experience. Looking at the usual war novels, it is expected to draw the flawless portrait of a hero. In those plots, all the ideal heroes are to leave their family back, willingly committed and ready enough to die, perpetually suffer for their country, and never complain no matter what. This portrait has been drawn for a hero all through the course of time in our collective history of the human kind.

Though quite many critics argue that out of a farm boy Crane creates a real hero at the end of the novel, named Henry Fleming, he proves to be a coward instead of a hero. The diversion of Crane is very clear in that unlike all the other war novels, he flawlessly draws the psychological portrait of a hero in questioning himself and his glorified deeds. This article presents, with all the drawbacks and upheavals of Henry's being too much preoccupied with the idea of battle in his inner self. You are supposed to find the innovation of Crane by creating a fully human being in front of the heroic deeds either to accept or defy them unlike all the other usual war novels.

Keywords: heroism, Stephen Crane, war, drawback, courage.

Öz

Kahramanlık kavramı özellikle de savaşta gösterilmiş kahramanlık kavramı tüm dünya edebiyatlarında en önemli odak noktalarından biri olmuştur. Bu

bağlamda birçok yazar bu kavramla ilgili eserler üretmişlerdir. Yazarlar çoğunlukla ya savaşlara şahit olup eserlerini gözlemlerine dayalı olarak yazmışlar ya da anlatım tekniğine dayalı olarak çalışmışlardır. Eserlerin en önemli figürleri olarak savaş kahramanları göze çarpmaktadır. Stephen Crane Amerikan edebiyatında çok iyi bilinen *Cesaretin Kırmızı Rozeti* adlı eserini yazdığında savaşla ilgili hiçbir tecrübesi olmayan genç bir çocuktur. Sıradan savaş romanlarına baktığımızda kusursuz bir kahraman imgesi çizilmesini bekleriz. Bu bağlamda kusursuz bir kahramandan beklenen ailesini geride bırakması gönüllü olarak ölüme hazır olması, sürekli olarak ülkesi için acı çekmesine rağmen şartlar ne olursa olsun şikâyet etmemesidir. Bu tür bir tablo insanlık tarihi boyunca tüm zamanlarda çizilmiş olan bir kavramdır. Birçok eleştirmen Crane'in romanının sonunda bir çiftlik gencinden Henry Fleming adında bir kahraman yarattığına inansa da, kahraman değil, bir korkak olduğu ispatlanmıştır. Bilindik savaş romanlarının aksine Crane'in kusursuz bir şekilde kendisini ve göz kamaştırıcı başarılarını sorgulayan bir kahraman figure çizmiş olması gayet açıktır. Bu makalede, tüm yetersizlikleri ve başarılarıyla birlikte Henry'nin içsel çatışmanın etkisi altında kalmasıyla, sıradan savaş romanlarından farklı olarak Crane'in kahramanca başarıları Kabul ya da reddederek oluşturduğu sıradan bir insane figure sunulmaktadır.

AnahtarKelimeler: kahramanlık, Stephen Crane, savaş, yetersizlik, cesaret.

Introduction

Stephen Crane's *The Red Badge of Courage* is considered a milestone novel by many literary critics. It has been analyzed in detail from various perspectives. One of these perspectives is a commonly shared idea that the novel is a story of heroism whereas this article argues the opposite. The novel covers a few weeks of the army camping, marching and fighting. And in such a short time, Henry displays quite fluctuating attitudes in contrast to a hero's deeds. It is his busy mind which had drawn for him large pictures "extravagant in color, lurid with breathless deeds" (Crane, 1962: 32). At the beginning, Henry attempts to run away from the fight but towards the end he chooses the most risky job a man ever can perform; a flag bearer. Despite the fact that enemies were not allowed to shoot at the flag bearers, they had the risk of being shot at any time as the weapons used in the war were inaccurate. There happened some times when the protagonist wanted to escape from the battlefield but he gave up in order to compensate the cowardly things he did. He did not escape from acquiring the flag from the man who was almost dead. Henry is at the age of eighteen and does look for glory and fame in life. He reads from the newspaper on the brave soldiers fighting in the army. He is passionate on one hand and impressed by what he read;

From his home his youthful eyes had looked upon the war in his own country with distrust. It must be some sort of a play affair.

He had long despaired of witnessing a Greek- like struggle. Such would be no more, he had said. Men were better, or, more timid. Secular and religious education had effaced the throat –grappling instinct, or else, firm finance held in check the passions. He had burned several times to enlist. Tales of great movements shook the land. They may not be distinctly Homeric, but there seemed to be much glory in them. He had read marches, sieges, conflicts, and he had longed to see it all. His busy mind had drawn for him large pictures, extravagant in color, lurid with breathless deeds. (Crane, 1962: 3)

On the other hand, his enthusiasm is hindered by his mother; she discouraged him by claiming many reasons in order to prevent him from attending the war to be considered the best way for him to prove his patriotism. But one thing he does not possess is the strong will and courage for such deeds. And the only thing which compels him is his busy mind. At the very beginning of the novel he wants to obtain glory from the war by experiencing it. As he escapes from the battlefield, he tries to rationalize his tendency by claiming that nature itself requires such an act by exemplifying the escape of a squirrel after being frightened. His justification of the coward attempt from the battlefield leads him to envy his friends and compare himself with the others. Seeing a tattered man who is trying to survive for his children makes him mimic that soldier.

A Coward Hero

Crane calls Henry the youth all through the novel, thus he does not idealize him. He uses the full name Henry Fleming only a few times. The youth stands for, as Alfred Kazin suggested, “Everyman-or at least every man who has the potentiality for courage” (1956: 50). The main target of the novel is to objectify the nature of heroism through Henry Fleming and indicate that pure hero exists in the world. Crane divides the novel into 2 parts, 12 chapters in each. As Dillingham puts forward “the first part of the book deals with the anatomy of cowardice, which is in Henry the result of an active imagination and a disposition to think too much” (1962:195). It is all in this part that Henry escapes after a small encounter with the enemy, “until he receives the head wound in Chapter 12, he is characterized by a romantic and thoughtful self-consciousness. In his anxiety about how he will conduct himself in combat, he speculates constantly about himself and the nature of battle” (Dillingham, 1963: 195). “He tried mathematically to prove himself that he would not run from a battle” (Crane,1962: 35). He is through many ceaseless calculations and does never make his mind for what is right and wrong. He is always uneasy and preoccupied. “The

episode in which Henry is struck by a retreating Union soldier occurs at the center of the novel both physically and thematically. The incident has frequently been called the ironic peak of the story” (Albrecht, 1966:488).

Henry is hit by a soldier at the time of fleeing. Ironically enough, ‘the red badge’ is not given by the enemy, but by a comrade who is, too, deserting his regiment, this is totally against the norms of the traditional heroism. Hence the badge would be not of courage but of cowardice twice. Crane has his hero have the wound in the head, not in the chest or arm. To elaborate on it, it is not too difficult to conceive that Henry has been thinking too much of the battle and thus emerged an endless uneasiness in his mind which misleads him. The mind is of at utmost importance for human beings and people cannot live without. But in *The Red Badge*, the mind happens to be a problem.

The mind is to lead the human beings to the reasonable and sensible but here it causes the psychological downfall of him. It is also essential to mention that he was wounded with the butt of the gun, not with a bullet. That normally soldiers are supposed to be shot, but Henry is not shot, instead only being hit visualized that Crane has brought a hero in all his flesh and blood standing in front of us, rather than an ideal godlike heroic figure placed on the pedestal miles and miles away from us. Therefore, it is not so difficult to identify ourselves with Henry.

During enlisting, Henry is only after the valor and the reputation of becoming a hero. As J. Cutler Andrews notes in his study *The North Reports the Civil War*, due to “the excited state of the public mind . . . both press and government felt that it was neither wise nor safe to reveal the exact truth of a disgraceful episode” (2015: 77). He doesn’t even think about the country’s situation, “He had burned several times to enlist. Tales of great movements shook the land. They might not be distinctly Homeric, but there seemed to be much glory in them. He had read of marches, sieges, conflicts, and he had longed to see it all” (2015: 77). Symbolically, after being shut by the gun, as though he has been mentally injured, he does not think too much anymore. Waking up the next morning after his head got wounded, he had the consciousness that he had slept for thousands years and was in another world which he was not familiar with. Also it is worth making a small digression that it is the mind of Henry which turns out to be an obstacle for growing into a hero. And for Henry, most probably, Crane deliberately chooses the head as the organ to get wounded. And now that the head has an injury, it is time for Henry to take action in the war. Bravery is a level which you can only reach through violence and such violence can only be obtained through an empty mind. Never should you think if you

are to fight. As Wood attempts to establish, “there is a conflict within Red Badge between what amounts to violence devoid of coherent meaning and the (later) imposition of meaning—of history—onto that violence” (54). Henry does not call it violence but considers it something falling apart in the hands of the hero. It is exactly what happens to Henry. The only cause compelling Henry is too much preoccupation of his mind. It is not before his head injury that he begins to fight in the battle. Besides it is only after the wound that he starts fighting like a real warrior: shoot at the battle in a frenzied manner, grasping and holding the flag immediately after the color bearer is dead, and the like. The search of the protagonist to prove his masculinity and manhood progresses through the novel. At first, the superficial vision of unthinking brave man is visible which paves the way for an ideal and more mature acceptance. The maturation from unthinking mode of manhood to composed bold man is also a sign of the meaning given to the uniforms by the soldiers.

According to Hoffman, (1957:20) there were many ways via which man can achieve magnificence and it was one these terrific ways. Nevertheless, he considered courage “the product of a complex of nonrational drives”. The difference between the act of external courage and the internal process leading to this movement was created for Crane, one of the highest ironies of life. The novel is full of the imaginary visions of Henry. For example, when he escapes from the battlefield, he walks through the glade and envisions as if he is in a cathedral. Henry thinks that “it was not essential that he should plan his ways in regard to them. He had been taught that many obligations of a life were easily avoided” (Crane, 1962: 47). Similarly, he presumes that the battle is one of them. As Dillingham suggests “in contrast to the thoughtful and romantic boy of the first part of the book, the young warrior of the last twelve chapters is capable of unreason, even self-abandon” (1963:196). At the first sight of the enemy, he “forgot many personal matters and became greatly enraged” (Crane, 1962: 54). He becomes a prideful animal, seeking the throat of the enemy with self-forgetfulness. Being a soldier that was once considered a complete heroism is labelled as an insanity.

Suspending all thought, he fights as a “barbarian, a beast... a pagan” (Crane, 1962: 62). His actions are frequently described as wild. He is unconsciously out in front of the other troops, looking to be an insane soldier: “There was the delirium that encounters despair and death, and is heedless and blind to the odds. It is a temporary but sublime absence of selfishness” (Crane, 1962: 65). As Henry becomes more accustomed to battle and the sight of death, he no longer thinks about the implication of these overwhelming experiences. He sinks into a sub-human dullness and

is thereby able to act courageously. He does not learn to know himself, as one critic asserts,” but to escape himself-to make his mind blank, to become a ‘spectator’ (Dillingham, 1963: 197).

Crane does mention the heroic features of Homer’s time for comparing the ordinary man features to those of the supernatural beings. As widely known, Homer’s era was a time of glory of the warrior and the art of war even Gods were to interfere and intrude into such clashes. As Warren D. Anderson locates the source in the Homeric myth-structure and Arthurian legends, similarly, the effect is quite clear: while Henry does see blood in these struggles, it is always vague and absent. Actual violence and injury are surpassed by the Greek-like struggle: “They might not be distinctly Homeric, but there seemed to be much glory in them” (Johnson, 1887: 87). No human psyche is observed or studied in those times, but in Crane, the hero is not a Godlike figure anymore, instead a gray character, with all his good and bad features and flaws. However, in our time, no kind of matchless brevity is witnessed. The man is to think and question himself just like Henry. But in order to leave such hesitations behind, he has to give up thinking that much. For instance, Henry continually asks his comrades if they would run at the time of the battle, trying to get the positive reply for himself to prove himself right. Finally, in the middle of the novel he escapes from his army. On the way, all the snarling possibilities come to his mind and choking him in the darkness of such a big crowd of thoughts. After escaping, Henry strives to find reasons for making himself believe in that he has done the right thing. He even thinks about his comrades who fight as fighting for nothing. He finds a tattered soldier lying in the forest while he is escaping. Though he tries to help him at first, he cannot bear the tattered soldier’s continually asking Henry about his wound. Conversely, he does not have one, and this overwhelming questioning himself leads Henry to abandon him die with no company. It would not be a mistake to call Henry both a coward and an inhumane person. He is so much taken away by the idea of becoming a hero that he leaves the man unaccompanied just with a clean conscience. It would not be a mistake to interpret that too much of insensibility has captured his mind along with his heart. Henry is afraid of many things: He is afraid that his comrades will call him a coward if they find out that he has indeed deserted the regiment, that he will not gain the glory of a hero and of death. He is even afraid of the tattered soldier who is in a pretty bad condition, about to die in a short time. Henry is torn in between his desires and the actual life itself. To reach the glory he craves he has to take the path of facing the enemy.

Twisting the situation, we can note that he has to face himself first so as to face the enemy in the trenches. Such a confrontation would be of

great importance for him, but the only thing he is able to is playing the melody of the song, without any of the lyrics. Thus, he is a man of thoughts, not of action. Therefore, it is clear that Henry remains essentially unchanged during the course of the novel. It is a mistake to think of him as having become rejuvenated through humility or in any way changed into a better person morally. At the final stage, the main figure of the novel can be contended that he got used to adapting to a new environment. To illustrate it with an example, after the last battle is over, he boasts about the deeds of valor he receives. No modesty would happen to emerge in his case in that sense. Henry gets his wound in the middle of the novel and afterwards he is just taken back to his regiment by chance. Henry's heroism emerges after seeing him seizing the flag although he is terribly injured. Knowing how important the flag is Henry does not repeat the small type of cowardice which he showed at the beginning of the book. A marching group passes by, and one of the soldiers gives him a hand. It should be remembered that it is only after he is wounded and very tired, hungry and thirsty when he goes back to his regiment. Crane shows us that the little youth is not a big help to the army, but the thing he needs for turns out to be his regiment itself from which he craved to be away. It is the regiment where he finds some warm sleep, food, company and at last himself. He envisions himself an experienced soldier after witnessing the death wandering hither and thither all through his escape. He sees many dead bodies lying all alone out there. Being unable to turn a blind eye upon them, he ponders on the idea of death. "The Nature would not care if he is dead or not" (Crane, 1962: 74). So he is far from possessing the characteristics of a hero and showing a courageous acts in a real battlefield.

When he goes back to the regiment, he makes everyone believe that the wound on his head is from the battlefield, of course, he does not tell the true story when one of his friends enquires about where he has been. After his friend cares for his wound, he sleeps and it is only in this sleep that he grows into a man ready to fight. Just like a mother, the regiment gives him a very peaceful hug, a mother always there and always merciful and forgiving. After all, he gets the first aid to his wound in his regiment by one of his comrades. Looking at the novel from a Christian perspective, Henry's salvation is also another matter of suspicion. As Weisbarger argues the Christian references, which have so frequently been a subject of controversy, do not point to rebirth or salvation for Henry (1958:105). The survivor is his body, not his spirit. In Christian doctrine, one should find the salvation through the heart. However, Henry shows us the mind, not his heart. His salvation through the mind is serving a controversy with Christian doctrine in that term.

Conclusion

Thus, without his heart Henry can never lead to salvation. The author is far from naming his protagonist a hero and intentionally does not idealize him. In short, Crane creates Henry so as to draw a prima panorama of an ideal hero who can never live in our contemporary time. Reasoning and questioning along with themselves bring passivity. What Henry does is thinking deeply about everything and this brings about his failure in achieving his aim, gaining valor and glory of a hero. With such a character analysis, Crane introduces the new kind of hero along with all his manly and psychological features. Just like everything in nature, human beings are supposed to reflect their true self. As a human being, Henry acts in accordance with his nature. He questions the notion such as death and the life. The features within him are all inborn, thus he cannot get away from them. The inner self precedes him in Crane- type of hero. The traditional concept of heroism is not reflected through Crane work, on the contrary the frailties, shortcomings and almost all the features prone to human beings are presented so as to reflect the hero as an ordinary being. *The Red Badge of Courage* is the story of the desire of a young soldier to prove his courage in the face of his fear and deficiency. The novel explores various perspectives on the idea of self-preservation or survival instinct. While it is not natural to put someone's life at risk for something like war, so even though it is a way to prove one's manhood, the main character is aware that Henry Fleming cannot be a real man without proving his courage and heroism. Crane makes his readers witness the four-day war via the young Fleming's lenses and he employs him to present the readers with the psychological battles experienced by an individual. It may be contended on one hand that Crane has an anti-war perspective since he did not spare us the tragic dimensions of the war such as death, bloodshed and fighting on the other he tackles what a war means for an individual. The transformational process of the individual is successfully presented in the novel and the protagonist undergoes some changes covering his alteration from selfish and scared personality to a self-confident and strong man in the end. The transformation starts in mind since Henry fights the battles there and then the battlefield becomes the arena where he changes from cowardice to bravery. His motto to be a brave individual and patriot is finally achieved and presented through the writer's lenses.

References

- Albrecht, R. C. (1966). Content and Style in the Red Badge of Courage. *College English*, 27(6), 487-492.
- Anderson, W. D. (1964). Homer and Stephen Crane. *Nineteenth-Century*

Fiction, 19(1), 77-86.

Andrews, J. C. (2015). *South Reports the Civil War* (Vol. 1278). Princeton University Press.

Crane, S. (1962). *The Red Badge of Courage: An Episode of the American Civil War*.

Dillingham, W. B. (1963). Insensibility in The Red Badge of Courage. *College English*, 25(3), 194-198.

Hoffman, D. G., Dorson, R. M., Collins, C., & Ashton, J. W. (1957). Folklore in Literature: A Symposium. *The Journal Of American Folklore*, 70(275), 1-24.

Johnson, R. and Clarence B. (1887). *Battles and Leaders of the Civil: The Opening Battles*. Vol 1, New York: Century Co. 1887-88.

Kazin, A. (1956). On Native Grounds. 1942. *New York: Anchor-Double day*.

Mailloux, S. (1978). The Red Badge of Courage and Interpretive Conventions: Critical Response to a Maimed Text. *Studies in the Novel*. 10 (1), 48-63.

Weisbarger, B. (1958). The Red Badge of Courage. In *Twelve Original Essays on Great American Novels*, (Ed.). Shapiro, C. Detroit: 104-105; and Cox, 217-18.

Wood, A. H. (2009). Crimson Blotches on the Pages of the Past: Histories of Violence in Stephen Crane's The Red Badge of Courage. *War, Literature & The Arts: An International Journal Of The Humanities*. 21 (2), 38-57.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:63-86

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 13.03.2019
Kabul/Accepted: 28.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**SEVGİ SOYSAL'IN
ÖYKÜLERİNDE BİREYLİK
SORUNLARI**

***THE INDIVIDUALISTIC
PROBLEMS IN SEVGİ
SOYSAL'S STORIES***

Dr. Yakup GELİR

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Van Bostaniçi Anadolu Lisesi
ORCID: 0000-0002-9204-0768, yakup.gelir@hotmail.com

Öz

Türk roman ve hikâyesinin önemli temsilcilerinden Sevgi Soysal'ın yapıtlarında birbirinden farklı konu ve temalarla karşılaşılır. Özellikle hikâyelerinin tema bakımından zengin bir içeriğe sahip olduğu gözlemlenir. Hem bireysel hem toplumsal temaların yer aldığı bu hikâyelerde bireysel temaların dikkat çekici bir şekilde işlendiğine tanık olunur. Bunalım, sıkıntı, yalnızlık, şiddet, savaş, kent ve birey ilişkisi şeklinde görülen bu temalarla bireyin; modern dünyadaki konumu, değişimi, çıkmazları, toplum ve dış dünyayla münasebeti ortaya konulur. Böylelikle bu anlatımla 1960 sonrası bireyin tüm cepheleriyle görünür kılınmasına çalışılır. Diğer bir ifadeyle Soysal, 1960'lardaki bireyin profiline odaklanarak onun değişimini, birey olma arzusunu ve diğer yönlerini açığa çıkarmayı güder.

Bu çalışmada yukarıdaki düşüncelerden hareketle yazarın yapıtlarında anlatılan bireyin; öngörülen bireysel temalar bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Bununla dönemin birey profiline projektör tutularak onun gelişim ve değişiminin nasıllığının ortaya konması planlanmıştır. Aynı zamanda birey odaklı bu çözümlemelerle döneme de birçok yönden ışık tutulmaya çalışılacaktır. Netice itibarıyla çalışmayla hem birey hem onunla ilişkili alanların tahlili ön görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sevgi Soysal, öykü, modern birey, kent, bunalım, yalnızlık.

Abstract

Sevgi Soysal is considered as an important representative of Turkish novels and short stories. Different topics and themes can be seen from each other in her works. It seems that especially her stories are rich in terms of themes. The themes are both individualistic and collectivistic, but the individualistic ones are strikingly structured. The themes can be defined as depression, distress, loneliness, severity, war, city, and individual. They highlight an individual's place in the world, their changes, dilemmas and interactions with other individuals and the

outside world. By doing so, Soysal's works shed light on all aspects of an individual after 1960. In other words, Soysal aims to analyse individual changes, the intention of being self and other aspects by focusing on the image of an individual in the 1960s.

The goal of this study is to analyse characters described in Soysal's works in terms of the themes mentioned above. In doing so, the study aims to examine how an individual develops and changes by shedding light on the individual of that time. At the same time, it will also shed light on that time from many aspects with an individual-focused analysis. Therefore, with this study the analysis of both individual and what is associated with them are aimed.

Keywords: Sevgi Soysal, story, modern individual, city, depression, loneliness.

Giriş

20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde başta dünyada sonrasında Türkiye'de kişinin birey olmasıyla ilgili birçok gelişim ve değişim yaşanır. Daha doğrusu sözü edilen döneme gelmeden önce bireyle ilgili bu minvalde ortaya çıkan gelişmeler söz konusudur. Bunun tarihsel sürecini çok öncelere götürmek mümkündür. Fakat sınırlandırmak gerekirse Rönesans ve sonrası dönem, bu anlamda önemli gelişmelerin gerçekleştiği bir devir olarak karşımıza çıkar. Rönesans'ta "Görsel koninin bulunuşu Rönesans insanına kendi bakış açılarının merkezinde durduklarını ve kendi evrenlerinin de merkezinde olduklarını görmelerini sağlamıştır."¹ Zikredilen gelişim; bu anlamda ortaya çıkacak olanları tetiklemiş, böylece sonraki yüzyıllarda giderek bireye daha fazla alan açmasına sebep olmuştur. Bununla bağlantılı olarak Aydınlanma dönemi ve sonraki gelişmeler kişinin birey kimliğine fazlasıyla rol yükler. Nitekim bunun yansımalarını 19. yüzyılda görmek mümkündür. 1848 Sanayi Devrimi'yle ortaya çıkan siyasi, politik, ideolojik ve kültürel değişimler; sanat ve düşün dünyasında eylem yönü ağır basan bir birey figürüne odaklanır. Nitekim bu yüzyıldaki gelişmeler bunu destekler mahiyettedir. Heyecanlı, değişimi önceleyen bir birey profili mevcuttur. Bunlara ilaveten "özgürlüğe ek olarak insanda ve çalışmalarında işlevsel uzmanlaşma(yı)" talep eden bu yüzyıl "bu uzmanlaşma(ayla), bir bireyi ötekiyle kıyaslanmaz ve her bireyi mümkün olan en üst düzeyde vazgeçilmez hale getirdi" (Simmel, 1996: 81).

Bireyin bu konumu, 20. yüzyıldaki gelişmelerle; özellikle I. ve II. Dünya Savaş'larıyla ters yüz olur. İki savaşın yol açtığı sonuçlar bağlamında bireyin sözü edilen konumu; dönemin düşün, sanat ve diğer alanlarda sorgulanmaya başlanır. Birçok çağdaş yazarda buna dair bir eğilim mevcuttur. Bu bağlamda adı zikredilecek yazarlardan biri Albert

1 <https://www.dailymotion.com/video/x4v6nwx> (Erişim Tarihi 23-07-2018)

Camus'dur. Çağın ve iki dünya savaşının sebep olduğu değişimleri irdeleyen Camus, bunu tutku ve mantık cinayetleri kavramları üzerinden değerlendirir. Tutku cinayetlerini *Rüzgârlı Tepeler*'deki Heathcliff ve Cathie örneğinde anlatan ve bunun "ender" olduğunu ve "yasadışı görünüşünü sürdür(düğünü)" (2000: 11) söyleyen Camus, aşk etrafında gelişen bu durumu anlaşılabilir noktada görürken, mantık cinayetlerini aynı şekilde değerlendirmez. Camus, mantık cinayetlerini dönemin gelişmeleriyle özellikle iki dünya savaşıyla ilintili olduğunu, daha doğrusu kimi cinayetlerin mantık üzerinden meşru kılınarak çoğaltıldığını belirterek; 20. yüzyılın önceki yüzyıldan farklı olduğunu bunun da birey açısından farklı sonuçlar doğuracağını ima eder:

Bu denemenin ereği, bir kez daha, günün gerçeğini (...) sonra da bunu doğrulayan nedenleri incelemek: çağımızı anlama yolunda bir çaba bu. Elli yıl içinde yetmiş milyon insanı yerinden eden, tutsak düşüren ya da öldüren bir çağın yalnızca ve her şeyden önce yargılanması gerektiği düşünülebilir." (Camus, 2000: 11)

Görüldüğü gibi 20. yüzyılın ilk yarısında sanat, edebiyat ve düşün dünyasında genel anlamda 19. yüzyılın aksine heyecanını yitirmiş, dünyayı, yaşamı, çevreyi ve kendisini sorgulayan bir birey söz konusudur. Modern yaşamın tezahürü olan bu dönemin birey açısında "en derin sorunları, bireyin, etkin sosyal kuvvetler; tarihsel miras, dışsal kültür ve yaşam tekniği karşısında varoluş özerkliğini ve bireyselliğini muhafaza etme amacından kaynaklanır" (Simmel, 1996: 81). Bireyin bu serüveni hemen her alanda kendini açığa vurur. Bunun görüldüğü alanlardan biri edebiyattır. Dünya edebiyatında Kafka, Zwaig, Musil gibi yazarların eserlerinde bireyin bu durumunu yansıtan bir anlatım söz konusudur. Türk edebiyatında bu anlatımın ortaya çıkışı genel anlamda 1950 sonrasına tekabül ettiğine dair bir düşünce hâkimdir. Daha doğrusu yukarıda sözü edilen Batılı yazarlarla birlikte Albert Camus, Jean Paul Sartre gibi düşünürlerin eserlerinden etkilenen 1950 kuşağı, "bireyin iç dünyasını daha derinlikli bir şekilde ortaya koy(acak)" (Dirlikyapan, 2007: 3) yapıtlar kaleme alır. Sözü edilen yazarların Türk edebiyatında oluşturduğu 'anlayışın yansımaları ile ilgili olarak 1950' sonrasına işaret edilir (Yüce, 2008: 502). Bu yazarların 1945-1955 yılları arasında edebiyat dünyasında çok etkili olduğunu ve sanatçılarda onlara öykünmenin bir hastalık hâline geldiğini söyleyen Yüce, (2008: 502) Soysal'ın da üniversite yıllarında Jean-Paul Sartre, Albert Camus ve Simone de Beauvoir gibi yazarların yapıtlarını okuduğunu vurgular.

1950'lilerin sonuna doğru bireyin iç dünyasına yoğunlaşmış olan bu tablo, değişime uğrar. Belirtilen "yılların sonlarına gelindiğinde" bu anlayış, birey odaklı "'bunalım edebiyatı' nitelemesiyle anılmaya başlar"

(Dirlikyapan, 2007: 3). Ses getiren yapıtların ortaya çıktığı bu dönemde “Yusuf Atılğan, Ferit Edgü, Leylâ Erbil, Demir Özlü gibi öykücülerin özellikle ilk dönem öykülerinde bu etkinin izleri sürülebilir” (Dirlikyapan, 2007: 52). Bu yazarlara Nezihe Meriç ve Vüsat O’Bener’i de eklemek gerekir.

Doğrusu bireyin bu denli merkeze konumlandırılmasının özne ve varoluşçuluk kavramlarıyla ilintili olduğu da görülmektedir. Dirlikyapan’ın Zeynep Direk’ten aktardığı “‘Türk edebiyatında öznenin doğuşu süreci ile edebiyatçıların varoluşçuluğa ilgi duymaları arasında bir koşutluk bulunduğu öne sürülebilir.’ Ayrıca Direk, varoluşçuluğun o yıllarda bireycilik ve karamsarlık olarak anlaşıldığını, tartışılan şeyin varoluşçuluğun kendisi değil popüler imgesi olduğunu söyler” (2007: 53) sözü bu bağlamda gelişir. Her ne kadar bireyin bu merkezi konumuna felsefe cephesinde bakıldığında ‘popüler imge’ şeklinde adlandırılrsa da, doğrusu mevcut şartlar göz önüne alındığında bunun süregelen birey olma sürecinin yansımaları olduğu görülecektir. Böylece birey olma sürecini yadsıyan anlatımları bir daha gözden geçirmemiz gerekecektir. Çünkü Soysal’ın kendisi de dönemin bunalım edebiyatına değinirken, “varoluşçuluğu(n) bu edebiyatın düşünsel arka planı(nı)” (Öztürk, 2015: 61) oluşturduğunu söyler.

Bu çerçevede dönemin birçok yazarında bunun izlerine rastlanır. 1960 ve sonrasında bu anlamda sözü edilecek yazarlardan biri de Sevgi Soysal’dır. *Tutkulu Perçem*, *Tante Rosa*, *Barış Adlı Çocuk* hikâye kitapları; *Yürümek*, *Yenişehirde Bir Öğle Vakti*, *Şafak* romanları ve hatırat türünden olan *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* eseriyle yazın dünyasında önemli bir yer edinen Soysal’ın yapıtlarında yukarıda zikredilen bireyin durumunu irdeleyen bir söyleme rastlanır. Özellikle hikâyelerinde bu anlamda göze çarpan bir anlatım söz konusudur. Bireyi çevreleyen faktörlerden söz edilirken onun birey olma arzusu, fark edilme isteği, birey kimliğinin kabulü, çıkmazları ve dönemin sosyo-politik ve kültürel ilişkisi irdelenir. Böylece önce birey etrafında gelişen sonra giderek genişleyen dönemin birey profili çizilir. Sevgi Soysal’ın yapıtlarında bireye dönük temaların görünürlüğü hakkında, yazarın eserleri üzerinde çalışmalar yapan Sefa Yüce de değinir. Yüce’ye göre özellikle *Tutkulu Perçem* kitabı bu anlamda dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Türk hikâyeciliğinde 1960 sonrasında önemli bir dönüm noktasına tekabül ettiğini vurgulayan Yüce, burada Soysal’ın önemli bir rol üstlendiğini, özellikle sözü edilen kitabının bu anlamda örnek teşkil ettiğini çünkü “Bu hikâyelerde yalnızlık, sıkıntı, tedirginlik, bunalım, kaçış ve yabancılaşma en çok işlenen temalar” (2008: 502) olduğunu söyler. Kazmaoğlu da Yüce gibi bir yaklaşımda bulunur. Ona göre yazarın ilk öykülerinde ‘bireyin ruhsal durumunu inceleyen’ bir anlatım söz konusudur (1997: 45-46). Özellikle ‘*Tutkulu Perçem* adlı eserinde bi-

reyselliğin, bunalımın ve varoluşçuluğun izlerinin görüldüğüne' dair bir kanı mevcut olmakla birlikte (Sarıkaya, 2016: 351), bu eserin “toplum sorunları karşısında bunalım, umutsuzluk, tedirginlik ve yalnızlık gibi temalarla fazla içine kapanmış, karamsar, şiirsel dille kaleme alınan bir kadın yazınının ürünü” (Şahbenderoğlu, 2013: 38) olduğu belirlenmesi de göze çarpar.

Sözü edilen yazarlara Feridun Andaç da katılır. Andaç, anlatımın bireyin merkezde olduğu bu temalar etrafında gelişmesinde dönemin edebiyatını etkileyen koşulları sebep olarak gösterir: “Bu dönemde yurt gerçeklerinden daha dar alanlara; bireyin iç dünyasına, ilişkilerine dönük bir eğilim belirir. Kentleşme süreci, yaşanan baskı ortamının yansuları, açmazlar, siyasal eğilimlerin etkinliği... bunlarla gelen sorunlar... Kendini ifade edebilme, yolunu yönünü seçebilme çabası öykü anlayışlarını zenginleştirir” (Andaç, 2006: 466). Andaç'ın da ifadelerinde öne çıkan kentleşmenin Dirlikiyapan için de önemli olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Dirlikiyapan kentleşme sürecinin altını çizer: “Kent'in önem kazandığı ve farklı anlamlar yüklediği 1950'li yıllarda, bir yandan edebiyat mataneleri ve dönemin yenilikçi genç edebiyatçılarının kendilerinden önceki kuşağa yönelik tepkileri sürerken, bir yandan da 1950'lerin Türkiye'sine has özelliklere sahip bir 'bohem yaşantı' kendini göstermeye başlamıştır” (Dirlikiyapan, 2007: 35). Netice itibarıyla Soysal'ın öykülerinde karşılaşılan bireye dönük problemler, doğrusu bireyin kendisinden ve kendisini çevreleyen koşullardan kaynaklanmaktadır. Onun amacı bunları aşip kendini bir yere konumlandırmaktır. Karakterlerin “kimlik bulmada sorunlar yaşamaları” (Somuncuoğlu, 2002: V) sözü edilen amacın gerçekleşmesine dönük bir çabadır.

1. Bunalım

Sevgi Soysal'ın üç öykü kitabında görülen ortak temalardan biri bunalımdır. Bu temanın en çok değinildiği kitap *Tutkulu Perçem*'de 'bireysel sorgulama ve kişisel bunalımların' ön plana çıktığı fikri, dönemin kimi 'entelektüel' grupları tarafından da dillendirilir (Soysal, 2015: 25). Kitabın hemen hemen tüm öykülerinde söz konusu temanın izlerini bulmak mümkündür. Bu temanın sıkça işlenmesini yazarın dönemin bunalım edebiyatından beslendiğinin bir sonucu olarak değerlendiren Sefa Yüce'ye göre; 'bu birikim ve etki onun *Tutkulu Perçem*'deki hikâyelerine yansımıştır' (2008: 503). Buna ilaveten yazarın kendisi de bu minvalde değerlendirmelerde bulunur. Soysal “1973'te yayımlanan Yenişehirde Bir Öğle Vakti romanına verilen Orhan Kemal Roman Ödülü (1974) konuşmasında zımni olarak *Tutkulu Perçem*'i gençliğinde okuduğu “moda bunalım edebiyatı”nın bir neticesi olarak” (Öztürk, 2015: 61) görür. Bunalımın yoğun

olarak işlendiği bu kitaptaki öyküler hakkında Füsun Akatlı da “Bunalımın öyküleridir çoğunca bu metinler;” (2009: 8) ifadelerini kullanır. Özellikle hikâyelerdeki tutku ve yalnızlık temalarının kaotik bir duruma neden olduğu üzerinde durulurken, bunun kahramana yalnızlık, karamsarlık, sıkıntı ve bunalım olarak yansıdığı belirtilir (Yüce, 2008: 505).

Bunalım, öncelikle kişilerin kendilerinden ve iç dünyalarındaki huzursuzluktan kaynaklanan bir durum olmakla birlikte insanların ve dış dünyanın da bu anlamda birer faktör olduğu görülmektedir. Bunların haricinde insanların gündelik yaşam içerisinde alışageldikleri düzeni devam ettirmeleri ve yaşamdaki zorlukların da bunalımı tetikleyen nedenler olduğunu belirtmek gerekir. İlk nedenden hareketle Soysal’ın öykülerinde bunalım, genel olarak kişilerin özellikle kahramanların kendilerini bilme ve tanıma noktasında dile getirdiği ifadelerle dikkat çeker. Örneğin, “Ne güzel suçluyuz biz hepimiz” öyküsünde bunalımlı bir atmosferin oluşmasında kahramanın kendini tanımamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu atmosfer, kahramanın merkeze alınmasından hareketle “Bak, hayal kurarım, en zevksiz acıklılara gözyaşı dökerim de kendimi bilmem. Biz bilmeyiz birbirimizi;” (Soysal, 2010: 20) ifadeleriyle betimlenir. İfadede bunalımın yoğun yaşandığı bir ruh hali söz konusudur. “Kendimi bilmem” ibaresine kadarki ibarelerde bunalımın etkisiyle kendisini tanımaktan ve anlamaktan uzak bir kişilik mevcuttur. Bu anlamda ‘kendimi bilmem’ ifadesini karşılayabilecek ibare ‘kendini tanımamaktır.’ Kendini bilme noktasında problem yaşayan kahraman, bunu genel bir soruna dönüştürerek “biz bilmeyiz birbirimizi” sözüyle çoğullaştırır. Netice itibariyle hikayedeki projektör kahramana çevrili olduğu anda, önce ondan başlayan sonra giderek yayılan bir bunalımla karşılaşılır. Cümlede, kahramanın çevrenin farkında olduğunu belirten “en zevksiz acıklılara gözyaşı döken” ifadesi olsa da genel anlamda söylem değerlendirildiğinde çağın getirdiklerinden ve yaşananlardan ötürü bunalımlı bir ruh hali ortaya çıkar. Aynı tema “Hani savaş/Nerde savaş/İşte savaş/Güzel savaş” adlı öyküde; “Tanımıyordu kendini, geride kalıyordu, kokuşuyordu” (Soysal, 2010: 31) cümlesiyle anlatılır. ‘Tanımıyordu’ fiiline dikkat çekilerek, kendini anlama duygusunu kaybetmiş bir bireyden söz edilir. Bu fiilin haricinde “geride kalıyordu, kokuşuyordu” ibareleriyle bireyin içinde bulunduğu durum daha açık bir şekilde belirtmeye çalışılır. İki anlatımda da birey-kimlik ilişkisine yoğunlaşan Soysal, kendini tanımamanın bireyde ciddi etkiler bıraktığını vurgulamak ister. Sonuç itibariyle Soysal, birey kimlik ilişkisine eğilerek; kimlik ve aidiyetin kendini bilmek ve tanımak kavramları üzerindeki etkisine dikkat çeker.

İnsanlardan kaynaklı bunalımın nedeni ise onların bazı eylemlerde bulunacağı düşüncesinin kahramanda oluşturduğu korku ve tedirginlikten kaynaklanır. “Bu evrende her şeyi silecek birileri, yaşamları hepten.” (Soy-

sal, 2010: 20) sözü bu anlamda örnek teşkil etmektedir. Öykünün ilerleyen bölümlerinde bu durum “Bu önemli değil; biz çoktan tükenmişiz.” (Soysal, 2010: 20) ifadesiyle güçlü bir şekilde vurgulanır. Kahramanın hayat karşısındaki pasif konumunu ortaya koyan bu ifade ve barındırdığı ‘biz’ sözüyle var olan durum genelleştirilir. Bu genelleştirmeye ‘tükenmenin’ modern bireyin bir özelliği olduğu ima edilir. Netice itibarıyla insanların sebep olacağı bu yıkım karşısında bir şey yapamamaktan ötürü yaşanan tedirginlik, bunalımın nedeni olarak görülür. Aynı tedirginlik, kahraman-ayna-toplum üçgeninde görülmektedir. Aynadaki görüntüsünün diğer insanlarınkiyle karıştığını gören kahraman, oluşan yeni durumunun toplumu yansıtmasından ötürü tedirgin olur. Buna yol açan şey, bilinçaltında topluma benzemek korkusudur. Aşağıda da görüleceği gibi kişiyi kendisine yabancılaştırıp sıradanlaştıran bu benzerlikten kurtulmak kahraman için öncelikli bir konudur. Bu amaçla önceki görüntüsünün peşine düşen fakat bunu bulamayan öykü kişinin ruh dünyası, “O eski görüntüsünü, o kesip çıkarttığını bile bu denli yabancı bulmaz oluyordu, bu son biçimi, bu gülme olmuştğu daha yabancılığı oluyordu.” (Soysal, 2010: 33) gibi olumsuz ifadelerle tasvir edilir. Kahramanın toplumsal ilişkilerinin sorunlu olduğunu vurgulayan, onun kendisine ve başkalarına yabancılaşmasını dillendiren bu ifadeler, aynı zamanda iç dünyasındaki çalkantı ve bunalımı da belirtir. Bu anlatımın bir benzerini “Sen ey saçma barışlar getiren yağmur/Ne verebilir?” öyküsündeki kişide görülür. Söz konusu bunalımın nedeni insanlara verdiği karşılığını alamadığını belirten öykü kişinin “Umut verdi çocuğa-Ne umudu? Umut mu verdim? Bakın ne güzel umut vermişim. Ya siz ne verdiniz? Siz onu bile vermediniz bana. Sıkıldım işte.” (Soysal, 2010: 46) sözleri ile insanların sürdürdüğü yaşamı belirten “Bahar temizliğine zorunlu ev kadınları sevmeleriniz. (...) Biçim biçim aşk lakırdılarını bastırmışlar, kartpostal fiyatına satıyorlar.” (Soysal, 2010: 47) cümleleriyle dile getirilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi dış dünya da kişinin bunalımlı olmasında bir etkidir. Dış dünya karşısındaki tedirginlik, kahramanda karmaşık, karamsar ve girift bir ruh haline sebep olur. Örneğin, “Üç portakalın aşkı” öyküsünde dış dünya karşısında çaresiz kalan kahraman, “Gökyüzünün üstüne abanmasıyla” (Soysal, 2010: 41) kendisinde meydana gelen fiziksel ve ruhsal değişimle bunalımlı bir portre çizer. Sıradan bir anlatımın ötesinde olan gökyüzüne dönük bu tasvirle tamamen kahramanın karmaşık iç dünyasına odaklanılır. Öykünün ilerleyen kısımlarında sözü edilen bunalım, “Bir morluk yayılıyor ayak parmaklarımdan beynime doğru. Titriyor dizlerim. Dişlerim çıkmıyan bir çığlığa kenetli. (...) Yüküm ağırlığınca bir uykuda buluyorum kendimi. Bir uyku aşağılara yuvarlıyor beni-” (Soysal, 2010: 41) gibi somut ifadelerle dile getirilir. Burada ‘uyu-

ma' kahramanın bilinçli olarak yaptığı bir eylem olmayıp, yaşadığı fiziksel ve ruhsal değişimin zorunlu bir sonucudur. Bu haldeyken kahraman, dış dünyayı “Gri renkli duvarlar, her türlü pisliğin üstüne alabildiğine büyüyen gri renkli duvarlar.” (Soysal, 2010: 42) ifadelerinde görüldüğü gibi gri bir biçimde tasvir eder. Dış dünyanın gri bir şekilde tasviri, öykü kişinin içsel dünyasındaki görüntüsünün bir yansımasıdır. Onun iç dünyasındaki devinim ve görünüm yukarıda da belirtildiği gibi karamsarlık, umutsuzluk ve bunalımla ilintilidir. Gökyüzünün üzerinde bıraktığı etkinin aynısını güneş karşısında da hisseder. Güneşin göğün üzerine kapanması da “Güneşin göğün kapanışı üstüne. Ezişi, yok edişi seni. Ufalayışı, ufalayışı, ufalayışı. Yıllara, yüzyıllara bölüşü. Bütün bir evrene, en irak, en bitimsiz evrenlere saçışı tanelerini.” (Soysal, 2010: 42) gibi benzer ifadelerle anlatılır. Bu ibarelere dikkatle bakıldığında kahramanın yaşadıkları ve çıkmazları, onu dış dünya karşısında savunmasız bırakmıştır. Karşı koyma ve birey olma yetisini kaybeden kişi, yukarıda belirtildiği tehlike ve tehditlerle karşı karşıya gelir. Bu anlatımın bir benzeri kişilerin uyum sağlayamadığı mekânlarda ortaya çıkmaktadır. Kaldığı yerde hoşnut olan öykü kişisi, oradan çıkartılıp başka bir yere götürülmenin ruh dünyasında bıraktığı etkiyi anlatırken, daha geniş bir çerçeveye çizer. Şikâyet, memnun olmama, kendini baskı altında hissetme gibi bunalımın yansımaları olan “Derinine derinine kafamın bir kuytulduğuna gizlediğim. Senin beni buraya getirişin yine. Yine hayır diyemeyişim. (...) Yatışın üstüme bütün o duvarlar, yüzyıllarla. Çirkefinin, pisliğinin, bütün iğrençliğinin Roma'nın, içime akışı yeniden” (Soysal, 2010: 42) bir anlatımla karşılaşılar. Öykü kişinin zorla getirildiği izlenimini uyandıran mekân değişiminde, ilkin göze çarpan şey huzursuzluktur. Bu huzursuzluk, karakterin karşı güce teslim oluşunu, kişilik ve kimliğini kaybedişini sembolize etmektedir. Bu anlatımla aynı zamanda karşıdaki kişinin güçlü konumuna da dikkat çekilir. Özellikle konuya tarihsel bir anlam yükleyen “Roma” ibaresinin eklenmesiyle karşıdaki kişinin güçlü oluşuna, acımasızlığına ve dominant özelliğine atıfta bulunulmuştur. Böylece karakterin tüm cephelerden kuşatıldığı, kişiliğinden soyutlanıp, tercih hakkı elinden alınarak iradesiz bırakıldığı, birey olma sürecinin sekteye uğratıldığı sonucu ortaya çıkar.

Öykü kişisi, yukarıdaki duygunun bir benzerini soluk almak amacıyla gittiği başka bir mekânda da yaşar. Gördüklerinin kendisini nasıl etkilediğini; “Bir soluk almaya gelmişim buraya. İçimde, bir köşemde gizli bir soluğu almaya. Kartpostalların, yeşile boyalı bahar resimlerinin arasında yitirdim onu bütün bütün şimdi.” (Soysal, 2010: 48) cümleleriyle ifade eder. Mekânın olumsuz etkisi, kişinin iç yolculuk serüvenini sembolize eden soluk almaktan mahrum bırakır. Bu soluk alışım sanal denebilecek kartpostallar ve resimler arasında yitimi ironi içermektedir. Modern

insan, gerçeklikten uzaklaştığı gibi resmettiği şey de sanal dünyadır. Sanal dünyanın kayboluşu diğer bir ifadeyle yaşama dair beklentinin karşılanmaması bireyi gücünü boşaltabileceği bir boşluğa yönelir. İçinin boşluğunun buna yetmeyeceğini düşünen öykü kişisi, bilincinde boşalttığı evrene yayılmak ister. Sözü edilen bu durum, “İçinin boşluğu yetmiyordu gücüne. Çevreyi, evreni boşaltmak istiyordu. Her şeyinden boşalttığı evrene, onun bitimsiz boşluğuna yayılmak istiyordu.” (Soysal, 2010: 48) sözleriyle dile getirilir. Bireyin bunalımlı ruh halini, boşluk sözüyle anlatmaya çalışan yazar, “Boşalttığı evrenin, çoktan boşalmış Tanrı katında.” (Soysal, 2010: 49) ifadesiyle boşluk kavramını, Tanrı ve evren ilişkisi bağlamında ele alır. Nietzsche’nin “Tanrı öldü” sözünü çağrıştıran ve Batı düşüncesinde karşılığı olan bu söylemi, Tanrının evrenden pasifize edildiği, varlıkla ilişkisiz hale getirildiğinin bir göstergesi olarak okumak gerekir. Netice itibarıyla modern insanın inanç sorgulamalarıyla biçimlenen bu söylem, Nietzsche tarafından “Tanrı öldü” sözüyle kavramsallaştırılmıştır. Nietzsche, bunu *Şen Bilim* kitabında ‘Kaçık adam’ hikâyesiyle şu şekilde kurgular:

Öğle öncesi aydınlığında bir fener yakan, pazar yerinde koşarken durmadan “Tanrıyı arıyorum! Tanrıyı arıyorum!” diye bağırarak kaçık adamı duymadınız mı? Oradakilerin çoğu Tanrı’ya inanmayanlar olduğu için onun böyle davranması büyük bir kahkahanın patlamasına yol açtı, onu kışkırttılar. “Ne, yolunu mu şaşırılmış?” diye sordu biri. Bir başkası “Çocuk gibi yolunu mu kaybetmiş” dedi. “Yoksa saklanıyor mu?”, “Bizden korkuyor mu?”, “Yolculuğa mı çıkmış?”, “Yoksa göçmüş mü?” Onlar birbirlerine böyle bağırarak güldüler. Kaçık adam onların arasına sıçrayıp bakışlarıyla onları delip geçerek “Tanrı nerede?” diye sorar, “Şunu da söyleyeceğim, onu biz öldürdük -sizlerle ben! Onun katiliyiz hepimiz. (Nietzsche, 2003: 130)

Batı’nın Tanrı inancını sorgulayan bu söylem; söylemin dillendirildiği ortam, buna şahit olanların tutumu “Tanrı inancının yitirilişinin çoktan kamusal dünyaya sirayet ettiği(nin)” (Roney, 2013: 308) göstergesidir. Netice itibarıyla Soysal’ın ifadesi, hem barındırdığı mana hem temas ettiği söylemler bağlamında geniş arkaik bir anlam yüklenmiştir. Çünkü söylem, anlık söylenen bir özellik içermekten ziyade modern bireyin dinle çelişkili, yer yer yadsıma üzerine kurulu ilişkisine odaklanır. Görünen o ki, Tanrı ve evren ilişkisinden hareketle inançtan kopuk olduğunu gördüğümüz öykü kişisi, karamsarlığını, umutsuzluğunu geçmişine sığınarak gidermeye çalıştığına dair “İçimin eski kalabalıklığını, güzel kalabalıklığımı, bir yerlere, köşelere sıkışmışlığımı, o eski yenikliğimi düşünüyorum şimdi. Bomboş bir evrene, en bereketsiz yağmurlarla yağıyor.” (Soysal, 2010: 49) sözlerine yer verir.

Zikredildiği gibi gündelik yaşam içerisinde alışlagelen düzenin devam ettirilmesi öykü kişilerin bunalımlı bir ruh profilini sergilemelerine yol açar. “İkili” adlı öyküdeki kişiler arasında geçen diyalog bu durumu örneklemektedir. Gündelik yaşamın etrafında gelişen diyalog, bir süre sonra yerini ölüm ve savaşla ilgili “Bak savaşı getirdin yine. Ne kadar ölümler olacak şimdi. Neler yıkılacak yeniden.” (Soysal, 2010: 52) gibi konuşmalara bırakır. Söylem her ne kadar kahramanın bunalımlı ruh dünyasını yansıtsa da burada toplumsal dönüşüme sebep olabilecek bir beklenti de mevcuttur. Fakat yıkım ve savaşın insanların alışagelmış yaşam biçimini değiştirmeyeceğinin ortaya çıkmasıyla beklenti yerini “Silkinip tozlarından sevmeyi öğrenecek birileri. Yapılar yıkılacak üstlerine, umursamayacaklar. Söndürelim ışığı. Sönsün tüm ışıklar-elektrik yerine gaz lambası kullansınlar.” (Soysal, 2010: 52) cümlelerinde belirtildiği üzere bunalımlı bir atmosfere bırakır. Alışagelmış düzeni devam ettirme anlayışı karşısında huzursuz olan sadece insanlar değildir. Yazar, bu huzursuzluğu insanî özellikleri hamlederek kişileştirdiği hayvanlarla gerçekleştirir. Nitekim “Köstebekname” adlı öyküdeki köstebeğin düşünceleri bu çerçevede gelişir. Köstebek, insanların düzeni koruma güdüsünü eleştirerek, insanlar tarafından ayırt edilmediklerini, bunun olması halinde yaşamalarının kokusunun onların içlerini bulandıracaklarını, tedirgin olacaklarını, hava tabakalarında başlayacak bunalımdan ötürü yerlerini değiştireceklerini ve “bugüne dek yerçekimine güvenmiş ne varsa ortalıkta, kurallar, genel müdürlükler, evlenme, nüfus daireleri, askerlik şubeleri falan toz çiçekleri denli savrulacak havada- bir karnavalın doğumu olacağını” (Soysal, 2010: 57-58) söyler. İçine kapanık ve bunun öngördüğü bir yaşam inşa ederek, dış dünyayı ayırt edemeyen insanoğlunun çevreden bihaber oluşu, köstebeklerin öfkesine neden olmaktadır. Böylelikle diğer varlıklara yabancılaşarak bir yaşam kuran insanoğlunun oluşturduğu ‘kurallar, genel müdürlükler, evlenme, nüfus daireleri’ gibi tüm argümanların savrulması yok olması arzu edilir. Köstebeğe göre insanoğlu tarafından doğaya yabancılaşarak kurulan bu yaşam; yine insanın kendisinin sebep olacağı olumsuzluklardan ötürü ortadan kalkacaktır. Yazar, ana hatlarıyla metni; kendisine, doğaya yabancılaşan modern insana kodlar.

Daha önce değinildiği gibi yaşamdaki zorlukların da bunalımın oluşmasında bir faktör olduğunu belirtmek gerekir. Buna örnek olacak ifadelerden biri *Tante Rosa* öykü kitabının “tante rosa’nın papağanı” adlı bölümünde mevcuttur. Kontes olmayı düşleyen fakat papağan alacak kadar paraya sahip olmayan Rosa’nın düş ile gerçek arasında yaşadığı çelişki ve sonrasında kendisinde meydana gelen değişim sözü edilen bunalımı örnekler. Aşağıda da görüleceği gibi her ifade bu anlamı yükleyecek şekilde kurgulanmıştır. Söylemin tüm ifadelere dağıtılması neticesinde bir

önceki ifade kendisinde mevcut imgeyi sonraki ifadeye eklemeyerek anlam katmanları “Tramvay durağına geldiğinde avucundaki paralar da ısıtmaz olmuştu Rosa’yı. Soğuk ıslak ayaklarından beynine beynine. Kıvrım kıvrım yükseliyor soğuk içinde. En içindeki papağan tutkusu bile üşüyor. İçindeki papağan donuyor soğukla. Bir uyku sarıyor beynini.” (Soysal, 2011: 87) sözleriyle çoğullaştırılır. ‘Tramvay durağı, avucundaki paralar, ısıtmaz, soğuk ıslak ayaklar, yükseliyor soğuk içinde, içindeki papağan tutkusu, bir uyku sarıyor beynini’ gibi ifadeler, kahramanın bunalımlı iç dünyasını tasvir eden zincirleme imgelerdir. Netice itibarıyla gerçek ile düş arasında gidip gelen Tante Rosa, yaşamın gerçek yüzüyle karşılaşınca vücudunda başlayan fiziksel değişim; sonunda bunalıma dönüşür. “Bir görüş günü” adlı öyküde de bu bağlamda örtüşen bir anlatım söz konusudur. Esrar bulundurmaktan tutuklu Sevda’nın kendisiyle görüşmeye gelen annesinin, sevgilisi Osman hakkındaki sözlerinin onun ruh halini benzer bir şekilde etkilediği “Baş ağrısı mide bulantısına dönüşüyor. Boğulacak. Ama boğulmuyor.” (Soysal, 2009: 107) cümleleriyle açıklanır. İki örnekte de görüldüğü gibi kahramanların çeşitli nedenlerden ötürü kısıtlanması, arzuların yerine getirilemeyişi onları agresif bir konuma sokarak bunalımlı olmalarına neden olmaktadır. Karakterinin bunalımlı bir ruh haline sahip olduğu diğer bir öykü “tante rosa’nın düşü”dür. İç dünyası ‘aptallık, salaklık, erimek, veremedim’ gibi olumsuz ifadelerle aktarılan Rosa’nın hayat karşısındaki rolü pasiftir (Soysal, 2011: 90). Bu pasiflik giderek bunalımla örülü bir hale dönüşür. Özetle Rosa, tutunamayan ve yenilen bir kişinin bunalımlı ruh halini örneklemektedir. Aynı tema “Sen ey saçma barışlar getiren yağmur/Ne verebilir?” öyküsünde görülmektedir. Öykü kişisi, sürekli yenilmenin üzerindeki etkisini anlatırken bunalımı çağrıştıracak bir söylem kullanır. “Yenikliğimdi hep aynı uzardı, uzayacaktı, yıpranmam olup kaçmamdı sonra.” (Soysal, 2010: 46) ifadelerinde görüldüğü gibi hayatla barışık olmaktan uzak, hayatı yenmek ve yenilmek üzerine kuran bir dille karşılaşılır ‘Yıpranmak ve kaçınmak’ ile desteklenen bu söylem, aslında modern dünya karşısında çaresiz kalan bireyi yansıtır.

Hayat karşısında yenilmenin ölümle yer değiştirdiği “Bir ağaç gibi” öyküsünde de bunalımlı bir atmosfer görülür. Kanser hastası kahramanın ölüm hakkındaki düşünceleri sözü edilen atmosferi yansıtır. Çaresizlik, ölüm ve hiçlik gibi ifadelerin baskın olduğu bu söylemde “Kanser olmak. Hiçliğini, sıradan ölümünü tatsız bir biçimde kavramak. Ya da kendini önemsemenin yeni ve kötü çarelerinden biri. Soluk alamıyorum.” (Soysal, 2009: 130) sözlerinde olduğu gibi karamsar ve umutsuz bir ruh hali hâkimdir. Kahramanın ruh halini betimleyen bu ifadeler başından sonuna kadar ağır bir şekilde ilerleyen bunalımı ortaya koyar. Bütün bu anlatılardan hareketle Soysal’ın kişilerindeki bunalımın birçok sebebi bulunduğu ortaya

çıkıştır. Buna yol açan kişinin kendisi, insanlar, çevre ve mekânlardır.

2. Yalnızlık

Soysal'ın öykülerinde yalnızlık temasıyla ilintili olarak iki söylemle karşılaşmaktadır. İlkinde yalnızlık; olumlanan, insanların ve kentlerin oluşturduğu kalabalık ve kargaşadan uzaklaşmak diğer bir ifadeyle bireylerin kendileriyle baş başa kalarak mutlu oldukları bir an olarak tanımlanır. İkincisinde ise yalnızlık, *Tante Rosa*'da olduğu gibi kurtulması gereken bir durumdur. Bu söylemlerde de anlaşılacağı gibi tema farklı yönlerden ele alınmıştır.

Yalnızlığın olumlandığı ilk söylemde, tema mutluluk ve huzurla özdeşleştirilir. Bu öykülerden biri “Kalabalıklarda”dır. Öyküde yalnızlık, tercih edilen; kahramanın kalabalıklardan uzaklaşarak kendi olabildiği, kendini iyi hissettiği, elinde alınması halinde huzursuz olacağı bir durum olarak “Bilirdi bunu kalabalıklar, öç almayı en iyi bilirdi. Yalnızlığıma el kor - kor da yorgunluğu katardı bana.” (Soysal, 2010: 17) cümleleriyle anlatılır. Bu ifadelerde yalnızlık hakkında iki perspektif söz konusudur. Birincisinde kalabalıklara dâhil olma, onların istediği şekilde davranma, onlara uyma; ikincisinde ise bu yaşanmışlıklardan ötürü yaşanan pişmanlıktır. Metnin temel argümanını oluşturan bu pişmanlıklar; kişinin kalabalıklardan uzaklaşma, kendi kararlarını verebilme, onların karşısında durabilme iradesini düşünsel anlamda dile getirilişini sembolize etse de genel anlamda yalnız olamamaktan ötürü bir huzursuzluk görülür. Yaşanan bu durumun bir benzeri “Ne güzel suçluyuz biz hepimiz” öyküsünde mevcuttur. Öykü kişisi, öncekinde olduğu gibi yalnızlığı hayatın merkezine alarak, ‘yeterli’ kavramıyla ifade eder. Mevcut yalnızlığını “yetersiz” bulan öykü kişisi bu duyguyu daha yoğun bir şekilde yaşamak ister (Soysal, 2010: 19). Bu isteği, onun kalabalıktan kaçışını, kendi olabilme arzusu olarak görmek gerekir. Bununla örtüşen diğer bir anlatım “Üç portakalın aşkı” öyküsünde bulunur. Burada bir tercih sonucu ortaya çıkan yalnızlık, mutluyuz ifadesiyle belirtilir. Kalabalıklardan uzaklaşarak doğayla iç içe olan kahraman, yalnızlık ve mutluluğun birlikteliğini “Yanı başımızda bir elma çiçek açmış – kokusu ulaşıyor bize. (...) Yalnızız. Susmayı biliyoruz. Mutluyuz – mutluyuz değil mi?” (Soysal, 2010: 41) sözleriyle dile getirir. Yüce de öykü kişinin ‘kentten uzaklaşarak, yalnız kalmakla mutlu olduğu’ tespitinde bulunur (2007: 71). Yalnızlık ve mutluluk arasındaki bu uyum, başka öykü kişileri için de geçerlidir. “Tanıyıp yanıldığı meyhanede şimdi seçilmiş yalnızlığımda mutlu gibiydim.” (Soysal, 2010: 45) ifadesi buna dair bir örnektir.

Tutkulu Perçem öykü kitabında yukarıda anlatıldığı gibi yalnızlık; öykü kişilerin kalabalıktan, kentin kargaşasından kurtulmak için sığındık-

ları bir kavram iken; *Tante Rosa*'da ise bunun aksine bir seyir izler. Buradaki öykü kahramanları için yalnızlık kurtulması gereken bir durumdur. “tante rosa kır çiçeklerine geri dönüyor” öyküsünde İngiltere'deki bir çiftlik sahibinin, *Sizlerle Başbaşa* dergisine verdiği; “Çiftlikte geçen yalnız günlerimi sevgisiyle paylaşacak bir kadına...” (Soysal, 2011: 49) ilanı bu kanıyı desteklemektedir. “tante rosa'nın yolculuğu”nda da benzer bir anlatım mevcuttur. Tante Rosa'nın nazarında ‘yaşlılık, yorgunluk, faydasızlık’ gibi ‘yalnızlık’ da gömülmelidir (Soysal, 2011: 95). Fakat kitabın son öyküsü olan “the end tante rosa”da hayatı boyunca yalnızlıktan kurtulmak için çareler arayan Rosa, yalnız bir şekilde ölür ve cenazesinin defin işlemleri de belediye tarafından üstlenir (Soysal, 2011: 102).

3. Kent ve Birey

Sevgi Soysal'ın öykülerinde kent; karmaşıklığı, kalabalık oluşu, doğallıktan uzaklığı ve ürettiği yaşam ile bireyleri olumsuz etkileyen bir yerdir. Bu nedenlerden ötürü öykü kişileri, ondan uzaklaşmayı bir kurtuluş olarak görürler. Kentin olumsuzlanmasının diğer bir sebebi ise onun değerlerin kaybolmasında oynadığı roldür.

Yukarıdaki perspektif bağlamında kentin tasvir edildiği öykülerden biri “Tutkulu perçem”dir. Kent; ‘kahramanın tutkularından habersiz, basit bir cadde, dikkat çekmeyen belirsiz vitrin sayısı, betonlaşmayı simgeleyen inşaat ve parti merkezi’ şeklinde tasvir edilir (Soysal, 2010: 16). Kenti somut görüntüsüyle değerlendiren kahraman, bu ifadelerle onunla uyuşmadığını; kentin, sıradan özelliklere sahip olduğunu dile getirir. Bu düşüncelerden hareketle kentin kendisi için yaşama yeri olmadığını söyleyen kahraman, onu terk ettiğini “Kenti, kent yapan iki caddenin birinden yukarılara doğru yürümeye başladım. Tepeye vardığımda ışıklarını yakmıştı kent. Bön bön bakıştık.” (Soysal, 2010: 16) sözleriyle belirtir. Kente karşı tepkisini ondan ayrılarak gösteren kahramana karşı kent de benzer bir tepki sergiler. İkisinin arasındaki bu negatif ilişki “bön bön bakıştık” sözüyle dillendirilir. Kente dönük bu yaklaşım “tepeye vardığımda” ifadesiyle bozkıra yönelme şeklinde gerçekleşir. Bozkır, sığınılacak yer ve kent karşıtı olarak belirir. Netice itibariyle ‘bozkırın doğal ve saf; kentin ise kirlenmiş, yapışkan ve yağmurla yıkanamayacak’ bir yer olduğu belirtilir (Soysal, 2010: 19). “Bir şeydi hiçliği hiç olup yitti” öyküsünde ise kent bunaltıcı bir mekân olarak tasvir edilmiştir. Kahramanın gözünde kent, ‘sabah karanlığında borazan sesinin, kapıların, pencerelerin kilitletiği olduğu, asfaltta çizme seslerinin duyulduğu, yığın yığın insan kemiklerinin bulunduğu, paylaşımın olmadığı ve kan selinin aktığı’ bir yerdir (Soysal, 2010: 22). Bu olumsuz özelliklerinin dışında kent, bazen bireyi kendisine zorla benzetmeye çalışan bazen de değerlerin aşındığı ve kaybolduğu bir yer

olarak betimlenir. Bu ifadelerle betimlenen kent; insani özelliklerden soyutlanmış, kişiyi boğmaya çalışan, onun özgürlük ve özgünlüğünü ortadan kaldırarak “her biri(ni) kendine benzet(en)” (Soysal, 2010: 48) bir yer olarak ortaya çıkar. Bu algının oluşmasında; yukarıda belirtilen sebeplerle birlikte kentin içinde ‘yaşayanlara karşı duyumsanan yabancılığının’ da etkisi vardır (Kaygusuz, 2010: 10). Bu algının bir benzeri “tante rosa aforoz ediliyor” öyküsünde mevcuttur. Tante Rosa’nın gittiği kent; ‘fabrikalarıyla, gürültüsüyle ve kibar olmayan insanlarıyla’ olumsuz bir şekilde tasvir edilmiştir. (Soysal, 2011: 36). Köyü terk ederek yeni bir maceraya atılan Tante Rosa’nın gittiği kent ile daha önce yaşadığı yer karşılaştırılır. Köy, doğal ve sadeliği ile insanlar arasında paylaşımın olduğu bir yer olarak övülürken; kent ise bunun zıddı özellikler taşıdığı için eleştirilmiştir.

“Cellât Fuchs, kent halkına nasıl karıştı?” öyküsünde ise kent, var olan düzenin sürdürüldüğü ve farklılıkların kabul edilmediği bir yerdir. Cellât Fuchs’un evi ile kent arasındaki ayırma dikkat çekilerek, kent ve kentteki yaşam ile Cellât Fuchs’un evi ve yaşamının birbirinden ne kadar farklı olduğu “Kentin bittiği yerdin bu ev. Kentin olabilecek en irak noktası. 1400 yılından bu yana kent cellâtlığını babadan oğula devreden Fuchs Ailesi. Onlar kentin içinde oturmazlardı. Yasaktı bu. Kentin insanları arasına karışmaları da.” (Soysal, 2009: 24) cümleleriyle belirtilir. Öykü boyunca kente girmesini engelleyen sınırları kaldırmaya çalışan Cellât Fuchs, kentin içine dâhil olmayı başaramaz. Buna, kent ile arasına sınır koyanların sebep olduğunu düşünerek; bir gece vakti, ‘elinde atalarından kalma kılıçla, kentlilere’ saldırarak intikamını alır (Soysal, 2009: 28). Bu temanın bir benzeri “Deli tank ve çocuk” adlı öyküde mevcuttur. Bir yılbaşı günü kente gelen çocuk, sokakları gezer ve dükkânları mutlu bir şekilde seyreder. Bu yaşamın büyümesine kapılan çocuk, bir bahçede oyuncaklarla oynayan çocukların oyuncaklarına elini uzattığında aralarına; ‘onu kovalayan çocuklar, anneler, babalar, trafik memurları, memurlar, evler, apartmanlar, polisler, yargıçlar, bankalar’ girer (Soysal, 2009: 37). Çareyi kenti ‘terk etmekte’ bulan çocuğun kızgınlığı zamanla öfkeye dönüşür (Soysal, 2009: 38). Bozkırda bulduğu tanklarla kentin üzerine yürüyen çocuk, ‘kenti ve içindekileriyle yerle bir eder’ (Soysal, 2009: 38-39). İki öyküde de kent yaşamına dâhil olmak isteyen öykü kişilerin, buna engel olan kentten ve orada yaşayan insanlardan intikam almasıyla kentin kişiler üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekilmiştir. Bu iki anlatıda da kent bu şekilde olumsuzlanırken, doğa pozitifittir. Örneğin, “Deli Tank ve Çocuk” öyküsünde kent, çocuğunun öfkesinin hedefi olurken, doğa; “bozulmamışlığın simgesi, yapayı paslandırıp çürütmeye, kapatmaya çalışan, çocuğa kucak açan bir mekân olarak” (Bulut, 2015: 237) tasvir edilir. “Eskici” öyküsünde ise kent, monoton hayatıyla, insanları kendisine bağlayan eş-

yalarla anlatılmıştır. Eşyaya sahip olma ve tüketim hazzıyla tasvir edilen kent; kahramanın gözünde, ‘havasız odadaki uykusunda silkinmeyen’ bir yerdir (Soysal, 2009: 74). Öykü kahramanı, bunlardan kurtulmak için evindeki tüm eşyaları eskiciye satar. Bu tavrı, kent hayatına ve düzenine bir başkaldırıdır. Eşyaları satmakla kentin monotonluğundan uzaklaşarak özgürlüğüne kavuşmak isteyen kahraman, diğer insanların da kurtulması gerektiğini düşünür.

Yapısıyla, sunduğu yaşam ve ürettikleriyle bireyin özgürlüğünü sınırlandıran kent, oluşturduğu bu düzenin haricinde bireye başka bir tercih şansı bırakmamaktadır. Diğer bir ifadeyle bireye ya buna dâhil olma ya da bunun dışında kalma seçeneği sunulur. Handikap olan bu durum, bireyi iradi olmaktan uzaklaştırarak, kapanık, iç dünyasına yönelmiş bir kişiliğe bürünmesine neden olmaktadır.

4. Sıkıntı

Sevgi Soysal’ın öykülerinde görülen diğer bir izlek sıkıntıdır. Bu temanın ön plana çıkmasının öncelikli nedeni kişilerin iç dünyasındaki huzursuzluktur. Bunun haricinde toplum ve çevre de sıkıntıyı tetikleyen diğer öğelerdir.

Bireyin huzursuzluğunu merkeze alan öykülerden biri “On bir ayın birisinde gidelim güzel gidelim”dir. Kadın karakterin huzursuzluğunun etrafında gelişen öyküde, bu durumun nedeni üzerinde durulmaktadır. Buna dair ifade edilen “O çok ormanlı ülkede kadının birinin canı sıkılıyordu” (Soysal, 2010: 23) cümlesinde bu sıkıntının görünür bir sebebi bulunmamaktadır. Fakat ‘kadın’ ifadesine yapılan vurguyla bunun kişinin taşıdığı kadın kimliğinden kaynaklandığı kanaati hâsıl olmaktadır. Daha doğrusu cümlenin özne üzerine kurulumu, karakterin kadın ve ‘evli’ oluşu, sıkıntılı olmasına sebep temel faktörlerdir (Doğan, 2003: 69). Bu sıkılmışlık halinden kurtulmaya dönük gerçekleştirilmek istenilen eylemlerin karakterin taşıdığı kimliklerden sıyrılmakla ilintili oluşu, öne sürüleni doğrular. Nitekim kadının “yine sıkıldığı” bir anda; “kocalarını, nenlerini, bilmem-nelerini” (Soysal, 2010: 23) bırakarak yürümelere çıkması bu bağlamda destekleyici bir söylemdir. Bu eylemler neticesinde anlık da olsa sıkıntılarını unutan ve bundan dolayı sevinen kahraman, bir süre sonra “Kocalarına, nenlerime, bilmemnelerime dönmeliyim” (Soysal, 2010: 24) sözüyle kendisini sarmalayan koşullara gönderme yapar. Kısacası ilk ifadeye öngörülen çözüm, ikincisinde yaşanan koşulların devreye girmesiyle sonuçsuz kalır. Aslında bu döngüsellik ve arada kalmışlık modern insanın birey olma istenciyle alakalıdır. Çünkü modern insanın birey olmaya doğru attığı adımlara; sahip olduklarından ayrılmama, yarının ne olacağına doğurduğu kaygı, belirsizlik ve korku eşlik eder. Bu çelişkili ve ikilem belirten

durum modern bireyi tasvir eder. O, güçlü olduğu kadar zayıf yönlere de sahiptir. Toparlamak gerekirse modern bireyin kendisinden kaynaklanan sıkıntı; özellikle *Tutkulu Perçem*'de “insanın kendi iç derinliğine, iç sıkıntısına ve bu sıkıntıyı kırma isteğine yaptığı yolculuk” (Öztürk, 2015: 57) etrafında gelişir.

“Diyerekten bizi bir yarın kıyısına bıraktılar/Baktık/Biziz aşağılarda” öyküsünde ise sıkıntının sebebi kahramanın hayat ve dış dünya karşısındaki edilgenliğidir. “Eski bir seyirciydim ben.” (Soysal, 2010: 35). şeklinde dillendirilen bu edilgenlikte, kişinin hayatı yönlendirme anlamında bir etkisi bulunmamaktadır Böylelikle kendisini yaşam ve dış dünyayla ilişkilendirmeyen karakter, iç dünyasına yoğunlaşarak içindeki sıkıntıyı “Lacivert pardösüsü, kurbağa gözleriyle ona, bu yıllanmış sıkıntıya rastladığımda sokaklarda dolaşıyordum.” (Soysal, 2010: 35) sözleriyle somutlaştırır. Sıkıntının ‘lacivert pardösü, kurbağa gözler ve yıllanmış’ şeklinde cisimleştirmenin nedeni ‘kendi iç eylemine zıt düşen kaldırımların ve caddelerin keşmekeşliğidir’ (Kaygusuz, 2010: 9). Dışarı kaynaklı bu sıkıntıyla olan birliktelik, bir süre sonra ondan kurtulma düşüncesine dönüşür. “Sıkılıyorum, anlarsın. Bir yere gidip içelim.” (...) “Sevmez misin rakı?” (Soysal, 2010: 35-36) içki içme hakkında gelişen bu diyalogla yukarıda söz edildiği gibi öncelikli amaç sıkıntıdan kurtulmaktır. Öykünün sonlarına doğru diyalog; “Bardaklarımıza içki koyduk. Susmadık da.” (Soysal, 2010: 38) ifadeleriyle eyleme dönüşür. Sonunda sıkıntıdan kurtulan kahraman, onu ‘çirkin bir erkek soluğuna’ benzetir (Soysal, 2010: 39). Bu benzetmeyle sıkıntının varlık üzerinde hegemonik bir güce kavuştuğu belirtilir.

“Sen ey saçma barışlar getiren yağmur/Ne verebilir?” öyküsünde ise insanların sürdürdüğü yaşamı doğru bulmayan ve onlara verdiği karşılığını alamayan kahramanın iç dünyasındaki sıkıntının anlatımı; “Siz onu bile vermediniz bana vermediniz. Sıkıldım işte. Sıkılmamı bildim. Yeşile boyalı bahar resimleri sevmeleriniz bana.” (Soysal, 2010: 46) cümleleriyle okura aktarılır. Kahramanların bu sıkıntılı durumları, bazen evlerine doldurdukları eşyalardan kaynaklanır. Nitekim “Eskici” öyküsünün kişisi, evindeki eşyalarının sebep olduğu sıkıntıdan kurtuluşunu onları satmakta bulur. Çünkü bu eşyalar, zaman içerisinde onun hayatına belirli kurallar koyan, özgürlüğünü kısıtlayan nesnelere dönüşmüşlerdir. Kahramanın bu sıkıntılı durumu; “Çok zaman alıyordu bütün bunlar, düzlüğe, genişliğe varan bu yol dolambaçlıydı çok. Bunca sıkıntının ardından sadece birkaç pabuç, tencere, tava, gazete, şişeden kurtulmuş olmak umut kırıcıydı.” (Soysal, 2009: 66) cümleleriyle dile getirilir. Eşyaları satarak sıkıntıdan kurtulan kahraman için onlar eşyadan öte ‘yük ve fazlalıklardır.’ Bu nedenle öykü kişisine göre eşyaları alan eskici sadece onları değil, on-

larla birlikte; “Yükleri, fazlalıkları, birikmiş can sıkıntılarını” (Soysal, 2009: 67) almıştır.

Soysal’ın öykülerinde yukarıda ifade edildiği gibi genel olarak sıkıntı; yaşama intibak edememekten ve insanlara alışmamaktan kaynaklanır. Bazı öykülerde ise sıkıntı, günlük yaşamda görülen ve her insanın karşılaşılabileceği bir durum olarak ele alınmıştır. “Nasıl öğreteceğim köpeğe Aport’u?” öyküsünde kişi, bir şey yapamamanın sıkıntısını yaşamaktadır. Onda, diğer kahramanlarda olduğu gibi sıkıntı; iç dünyada meydana gelen değişimlerin bir sonucu değildir. Daha doğrusu ondaki sıkıntı derinlemesine çözümler gerektirmez. Sıkıntı, ‘bir şeyler yapmakla’ geçebilecek bir durum olarak görülür (Soysal, 2009: 32). “Bir görüş günü” öyküsündeki kahramanlardan Güler’in yaşadığı sıkıntı buna benzer. O, ziyaretine gelecek babasından ‘para istemek zorunda kalışının sıkıntısını’ yaşar (Soysal, 2009: 98). Bu iki öyküde kahramanların sıkıntıları, karşılaştıkları somut olayların bir sonucudur.

Soysal, öykülerinde hem kişilerin sıkıntılı oldukları durumları hem buna sebep olan faktörleri irdelemiştir. Yazar, bu temayı ya kişilerin iç dünyasını anlatarak ya da onların davranışların göstererek vermeye çalışır.

5. Şiddet ve Savaş Sarmalındaki Birey

Öykülerinde şiddet ve savaş temasını da işleyen Soysal, iki kavramın bireydeki yansımalarını ele alır. Şiddetin görüldüğü anlatılardan biri “Düşmanlığı olan bu sevinçte” öyküsüdür. Burada babanın şiddetine maruz kalan anne ve kız anlatılır. Şiddetin aile fertleri üzerindeki etkisi, kız çocuğun gözüyle dile getirilir. Şiddetin görüldüğü sahne; baba, anne ve çocuğun bulunduğu sofradır. Babanın sofradaki ciddi, konuşmayan, sorgulayan tavırlarının sebep olduğu gerilim dikkat çeker. Babanın gücünün, kabalığının ve sevgisizliğinin dışarı yansımalarının bir sonucu olan bu gerilim, çocuk için işkenceye dönüşür. Özellikle babaya benzemek düşüncesi; çocukta korkuya, tedirginliğe ve psikolojik baskıya neden olur. Bunlar, çocuğun iç dünyasında “...ezilirim, o ağırlık üstümde, boğazımda o düğüm yine.” (Soysal, 2010: 28) gibi şiddet içerikli kelimelerin türetilmesine yol açar.

“Cellât Fuchs kent halkına nasıl karıştı?” öyküsünde şiddet ise Cellât Fuchs ile kent sakinleri arasında görülür. Yüzyıllardır cellâtlık yapan Fuchs ailesinin kente gelme ve başka bir işte çalışma isteği kent sakinleri tarafından kabul görmez. Bu dışlayıcı tutumun aile bireyleri üzerinde oluşturduğu psikolojik baskı; Cellât Fuchs’un öfkelenmesine, sonrasında ise intikam almasına neden olur. Fuchs’un ailesini kente kabul etmeyenlerden aldığı intikam, “...metreslerinin, çocuklarının kafasını kesti durdu, kesti durdu. (...) Ay göründü. Kıpkızıl akıyordu.” (Soysal, 2009: 28) bi-

çiminde şiddeti örnekleyen ifadelerle anlatılmıştır. Şiddet belirten sözlerle birlikte ‘ay, kıpkızıl’ ifadeleri kullanılarak, şiddetin vardığı boyuta vurgu yapılmıştır. Bu anlatımın bir benzeri “Deli tank ve çocuk”ta bulunur. Celâlât Fuchs gibi kentten kovulan çocuk, bozkırda bulunduğu tanklarla kentin üzerine yürüyerek, ‘apartmanların hiçbirisini atlamadan hepsini bir bir ezerek’ kentten intikamını alır (Soysal, 2009: 38).

Kahramanları bu şiddet sarmalına sokan şey; toplumdan dışlanmanın onlarda meydana getirdiği ‘kızgınlığın sonucu olan bilinçsizliktir’ (Furrer, 2003: 114). İki öyküde mevcut şiddet içeren eylem ve söylemlerin bir benzeri “Hanife” isimli anlatıda geçmektedir. Hanife’nin öldürülmesinde ‘silah, kan, kızıl, patlama’ gibi şiddet içeren ibarelere yer verilerek sahne ve anlatımın etkisi artırılmış; böylece insan ruhunun şiddet, kötülük ve kabalıkla iç içeliği bütün çıplaklığıyla ortaya konulmuştur (Soysal, 2009: 53). Benzer bir anlatımın vuku bulunduğu başka bir yer hapishanedir. Tutuklular arasındaki kavgada, yukarıda belirtildiği gibi bir dille karşılaşılır. Güllü İle Kotan Ana arasındaki kavgayı tasvir eden “Güllü’nün sarkık memeleri, Kota’nın yüzü tırmık içindeydi.” (Soysal, 2009: 77) sözleri şiddetin fiziksel boyutunu dile getirir. Şiddetle ilgili kimi anlatımlarda ise şiddetin kanıksanmış bir şekilde bireyin davranışlarına yansıdığı görülür. Güllü’nün Kotan Ana’ya dönük söylediği “Sen dostun ile, kocanın hayalarını ezip geberttikten sonra yatmadın mı?” (Soysal, 2009: 77) sözü bu anlamda örnek teşkil eder. Kanıksanmanın dışında şiddet kimi zaman mülkiyetle ilintilendirilmiştir. Özellikle insanın mülkiyete sahip olma dürtüsünün devreye girmesiyle şiddet en ilkel biçimiyle tezahür eder. Tutuklulardan Habibe’nin elmalık için ‘görümcesini boğması’ buna dair bir ifadedir (Soysal, 2009: 113). “Nasıl öğreteceğim köpeğe Aport’u?” öyküsündeki kahraman ise şiddete olan eğilimi ile ön plana çıkar. O, çocuklarına, komşusuna, karısına şiddet uygulayan; bunu yaparken de zevk alan bir ruh profilini çizer (Soysal, 2009: 29-34).

Soysal’ın öykülerinde yer alan diğer bir tema savaştır. Savaşın insanlar ve kentler üzerindeki etkisi irdelenir. “Düşmanlığı olan bu sevinçte” öyküsünde babadan kaynaklı sofrada oluşan gerilime radyodan savaşı çağrıştıran ‘uçak, Hitler, bomba, patlama, karartma’ gibi kelimelerin eşlik etmesiyle evde boğucu ve karamsar bir atmosfer hâkim olur (Soysal, 2010: 28). Savaşın yıkıcılığının ve onun bireyin belleğinden neye karşılık geldiğini belirten diğer bir anlatı, “tante rosa rahibeler okulunda” adlı öyküdür. Burada savaş, ‘babaların ve ağabeylerin’ sırasıyla eksilmesi demektir (Soysal, 2011: 27). Baba ve ağabey gibi ailenin iki koruyucu üyesinden söz edilmekle hem savaş yakın perspektife alınmış hem onun insan hayatı üzerindeki trajik etkisi vurgulanmıştır. “tante rosa’nın hayvanları” öyküsünde ise savaşın kent üzerindeki etkisinden söz edilmiştir. Savaş, ‘yıkılan

evler, bombardımanlardan zarar görenlerle' birlikte anılır (Soysal, 2011: 29). Bunların dışında savaşın etkisi gündelik yaşamda da görülür. "tante rosa mezarlıkta üretici oluyor" öyküsünde kocası Sibiry'a'dan dönmeyen bir kadının ev onarımı ve dükkân işletimi için "yoldaş" ve "erkek yardımcı" (Soysal, 2011: 40) arayışına dair ilanı buna dair bir örnektir. Farklı kadınlara ait olan bu iki örnekte savaştan ötürü mağdur olmuş yaşamlara ışık tutulur.

Savaş, sadece cephede değil cephenin gerisinde de 'ailelerin bölünmesi, kocaların ölmesi ya da sakat kalmasıyla' büyük acı ve yıkımlara neden olmuştur (Soysal, 2015: 18). En önemlisi insanlar, savaştan dolayı hayatlarında oluşan boşlukları doldurmaya çalışırlar. Başka bir deyişle hayat arkadaşları olan eşlerinin savaştan geri dönmemesi kadınlarda derin bir boşluğa sebep olmuştur. Bu tek başına kalmışlık, onları çözüm bulmaya zorlar. Görünürde gündelik hayattan epizodlar olarak görülebilecek bu durum, aslında yıkım ve felaketlerle hayatı trajik bir hale gelen modern bireye odaklanır. Savaşın hayata nüfuzu salt yukarıdakilerle sınırlı değil bireyin ilintili olduğu tüm alanlarla alakalıdır. Gündelik yaşamın basit gereksinimleriyle ilgili "Bir paket cıgaraya, 100 kg. kahveyle az mı jön fotosu değiştirmişti savaşta." (Soysal, 2011: 39) cümlesi bu anlamda örnek teşkil etmektedir. Bu söylemi destekleyecek başka ifadeler de söz konusudur. Tante Rosa'nın sokakta gördüğü 'harp malulü' dilenciye dair söylediği "Hangimiz harp malulü değiliz ki." (Soysal, 2011: 45) sözü bu minvalde gelişir. Sözün özü Soysal, savaşın insan üzerindeki etkisini realist ve somut çizgilerle anlatmaya çalışmıştır. Savaş temasının ön plana çıktığı kitap Tante Rosa'dır. Kitapta bir öykü hariç, diğer öykülerde savaşın Tante Rosa üzerindeki olumsuz etkisi irdelenmiştir. "Hikâyelerde, olayların geçtiği zaman kesiti İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Rosa, hayatı boyunca savaşın bütün olumsuzluklarını yaşar." (Yüce, 2008: 508) sözü ileri sürülenleri desteklemektedir. Netice itibarıyla savaştan etkilenen Rosa'nın hayatından hareketle II. Dünya Savaşı'nın toplum, kent ve insan üzerinde bıraktığı etkiler tüm yönleriyle sorgulanmakta; böylece savaşın sadece cephelerde değil hayatın her alanında izler bıraktığı üzerinde durulmaktadır.

Yukarıda savaşın olumsuz etkisi anlatılırken, bazı öykülerde bunun aksine gelişen bir söylem mevcuttur. Örneğin, "Düşmanlığı olan bu sevinçte" babasının hem psikolojik hem fiziksel baskısından kaynaklı gerilimden uzaklaşmak isteyen çocuk için savaş, bulunduğu ortamdan kaçıştır. Savaş çocuğun zihninde 'bekleyişin, bahçelerde gezmenin, sevinmenin' karşılığıdır (Soysal, 2010: 28-30). Çocuğu, savaşı olumlu ve oyun gibi görmeye itekleyen neden babasıdır. Görünürde bu öyküyle örtüşen fakat gücü odağa almasından ötürü farklı bir anlatımın olduğu anlatılardan biri "tante rosa at cambazı olamadı"dir. Çocukluğunu II. Dünya Savaşı

döneminde geçiren Tante Rosa için savaş; “Subay üniformalarının en parlak, subay aşklarının en dayanılmaz olduğu” (Soysal, 2011: 18) bir dönemdir. Savaşın arzulan bir yaşamı sembolize ettiğine dair olarak subay üniformaları ve aşkları gibi gösterişli ve etkili göstergeler kullanılır. Bu söylem, savaş dönemlerinde gücü ve bu gücün sağladıklarından faydalanmayı isteyen toplumun bir kesimini tasvir etmektedir. Özetle savaş, kız çocuğu için gerilimli ev ortamından uzaklaşmak; Rosa için ise subayların şaşaalı yaşamına kavuşmaktır.

Sonuç

Öykülerini 1962 ile 1976 yılları arasında kaleme alan Soysal, hayatla ilişkili olan birçok tema ele almıştır. Yazarın öykülerine bakıldığında söz konusu temaların dönemlere göre farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Yazarlığının ilk döneminde Soysal, yoğun olarak bunalım, yalnızlık, sıkıntı gibi bireysel temalar işlemiştir. Nitekim “Tutkulu perçem”, “Ne güzel suçluyuz biz hepimiz”, “Hani savaş/Nerde savaş/İşte savaş/Güzel savaş”, “Sen ey saçma barışlar getiren yağmur/Ne verebilir?”, “Üç portakalın aşkı”, “İkili” ve “Köstebeiname” gibi ilk dönemin öykülerinde söz konusu temaların sıkça işlendiği görülür. Fakat bu tespit Soysal’ın yazarlığının ikinci döneminde bireysel temalar işlemediği anlamına gelmemelidir. Yazar, ikinci dönemine ait olan “tante rosa’nın papağanı”, “Bir görüş günü”, “tante rosa’nın düşü” ve “Bir ağaç gibi” öykülerinde de bu temaları ele almıştır. Yazar, bireysel temaları öykülerdeki Tante Rosa, Sevda, Köstebek ve ismi olmayan diğer kahramanların yaşadıklarından yola çıkarak somutlaştırır.

Soysal’ın eserlerindeki temalar, kişinin birey kimliğine düşümleridir. Diğer bir ifadeyle kişinin kimlik sahibi oluşu ve bunun kabulü etrafında gelişen temalar, bireyin modern dünyaya intibakı ve onun ürettiği sorunların üstesinden gelmeyi merkeze alır. Bundan dolayı yazar; bu sorunlara tek bir cepheden bakmaz. O, temayı zenginleştirecek, onun nedenlerini ortaya çıkaracak tüm yönlerini ele alır. Bireysel temalardan olan “bunalım”ın anlatımında bu yöntem görülür. Soysal, bunalımı yalnızca bir sonuç olarak anlatmamış, bunalımın sebeplerini ve bireyin iç dünyasındaki yansımalarını da ele almıştır. Ona göre buna birinci derecede sebep kişinin psikolojik yapısıdır. Bundan başka toplumun, dış dünyanın da bunalımın olmasında etkisi vardır. Söz konusu tema ve temanın bu şekilde anlatımı “Tutkulu perçem”, “Ne güzel suçluyuz biz hepimiz”, “Hani savaş/Nerde savaş/İşte savaş/Güzel savaş” ve “Sen ey saçma barışlar getiren yağmur/Ne verebilir?” öykülerinde görülmektedir. İşlenen bireysel temalardan biri de yalnızlıktır. Bu tema; “Kalabalıklarda”, “Ne güzel suçluyuz biz hepimiz”, “Üç portakalın aşkı” ve “Sen ey saçma barışlar getiren yağmur/Ne vere-

bilir?” öykülerinde irdelenmiştir. Öykülerde daha çok bireyin kendisinden yola çıkılarak bu tema üzerinde durulmuştur. Öykü kişilerinin anlatımı bu düşünceyi desteklemektedir. Öykülerdeki kahramanların davranışlarına bakıldığında yalnızlık, kişisel bir tercih olarak görülür. Genel olarak, bireyin mutlu olduğu, dinginliğe ulaştığı bir an olarak anlatılır yalnızlık. Fakat yazarın bazı öykülerinde yalnızlık, kurtulması gereken bir duygu olarak belirir. “tante rosa kır çiçeklerine geri dönüyor” ve “tante rosa’nın yolculuğu” öykülerindeki yalnızlık bu anlamda ele alınmıştır. Öykü kahramanları çiftlik sahibi ve Tante Rosa’nın söyledikleri bu yargıyı doğrulamaktadır.

Soysal’ın öykülerinde diğer bir tema da kent ve bireydir. Yazar, bu temayı; “Tutkulu perçem”, “Bir şeydi hiçliği hiç olup yitti”, “tante rosa aforoz ediliyor”, “Cellât Fuchs, kent halkına nasıl karıştı?”, “Deli tank ve çocuk” ve “Eskici” öykülerinde işler. Soysal, bu öykülerde kentin karmaşıklığını, ürettiği yaşama bireyler üzerindeki olumsuz etkisini irdeler. Öykülerde genel olarak kentin bu özelliklerine dikkat çekilir. Kentin bu olumsuzluğuna karşın kişiler, tepkilerini kenti terk ederek gösterirler. Öykü kişileri Tante Rosa, Cellât Fuchs ve “Deli tank ve çocuk” öyküsündeki çocuğun bu anlamda gösterdiği tepki bunu örneklemektedir. Onlar için kent, yapısı ve içinde yaşayanlarıyla baskı kuran, özgürlüklerini kısıtlayan bir yerdir. Soysal’ın öykülerinde sıkıntı da işlenen diğer bir temadır. Soysal; “On bir ayın birisinde gidelim güzel gidelim”, “Diyerekten bizi bir yarın kıyısına bıraktılar/Baktık/Biziz aşağılarda”, “Sen ey saçma barışlar getiren yağmur/Ne verebilir?”, “Eskici”, “İkili”, “Nasıl öğreteceğim köpeğe Aport’u?” ve “Bir görüş günü” öykülerinde bu temayı ele almıştır. Yazar, bu öykülerde hem sıkıntının kişilerin iç dünyalarındaki yansımalarını hem sebeplerini irdemiştir. Sıkıntının temel nedeni kişilerin huzursuz olmalarından kaynaklanmaktadır. Toplum, kent, çevre de bunun oluşmasını etkileyen diğer faktörler olarak görülür.

Öykülerde işlenen bir başka tema, şiddettir. Yazar birçok öyküsünde şiddetin farklı görünümünü okura göstermeye çalışır. Yazar, bu temaya dikkat çekmek için şiddetin mağdurları olan; Hanife’yi, hapishanedeki kadınları, diğer kahramanların ve “Düşmanlığı olan bu sevinçte”ki kız çocuğun yaşadığı şiddeti ön plana çıkarır. Bundan hareketle yazar, şiddetin bireysel boyutundan toplumsal boyutuna doğru bir seyir izler. Öncelikle şiddetin kişilerin iç dünyalarında ve davranışlarında nasıl görüldüğünü irdeler. Burada kişilerin içinde buldukları psikolojik durumdan yola çıkılarak onların maruz kaldıkları şiddetin boyutu gösterilmeye çalışılmıştır. Bazı öykülerde ise şiddet, onun mağduru olanların davranışlarında kendini gösterir. Bunlar; öldürme, yıkma, ezme, kesme gibi şiddeti gösteren fiillerdir. Nitekim Cellât Fuchs’un ve “Deli tank ve çocuk” öyküsündeki çocuğun eylemleri bunu doğrular niteliktedir. Soysal’ın öykülerinde savaş ise

kişiler ve toplum üzerindeki etkisiyle dikkat çeker. Savaşın öncelikle birey sonra onunla ilintili olarak toplumdaki yansımalarına değinilir. Böylece savaş sırasında kişi, aile ve toplumda meydana gelen değişimler ifade edilmiştir. Yazar, bu anlatımlarla cephe gerisinde yaşananların üzerinde yoğunlaşarak; savaşın sebep olduğu tahribatı vermeye çalışmıştır. Yazar savaşın birey ve toplum üzerindeki bu etkilerini; “Düşmanlığı olan bu sevinçte”, “tante rosa at cambazı olamadı”, “tante rosa rahibeler okulunda”, “tante rosa'nın hayvanları” ve “tante rosa mezarlıkta üretici oluyor” öykülerinde işlemeye çalışır.

Sevgi Soysal, üç öykü kitabında yukarıda belirtildiği gibi birçok temayı ele alır. Yazar, bu temaları farklı bakış açılarıyla okura sunarak, onların nedenlerini ve sonuçlarını da göstermeye çalışır. Ayrıca bu temaların işlenişi; yazarın yaşamış olduğu dönemde bireyde ve toplumda meydana gelen değişimleri de gösterir.

Kaynakça

- Akatlı, F. (2009). Sevgi Soysal'ın Öykücü Damarı: *Bariş Adlı Çocuk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Andaç, F. (2006). *1960 Sonrası Türk Edebiyatı Tarihi-4*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Belge, M. (2009). Şafak Üstüne. *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____. (2011). Sunuş. *Tante Rosa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, H. (2015). *Deli Tank ve Çocuk'un Ayak Sesleri: İsyankâr Neşe Sevgi Soysal Kitabı*. Şahin, S. ve Şahbenderoğlu, İ. (Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Camus, A. (2000). *Başkaldıran İnsan*. Yücel, T. (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Doğan, E. (2003). *Sevgi Soysal Yaşasaydı Âşık Olurdum*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Furrer, P. (2003). *Sevgi Soysal Bireysellikten Toplumsallığa*. İstanbul: Papyrus Yayınları.
- İleri, S. (1997). Sevgi Soysal Üzerine. *Türk Dili Dergisi*, 304, 6-12.
- Kaygusuz, S. (2010). Vuruş. *Tutkulu Perçem*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazmaoğlu, M. (1997). Öznel Bir Yaşam Öyküsü. *Kitaplık*, 26, 44-47.
- Nietzsche, F. (2003). *Şen Bilim*. Özşar, L.(Çev.). Bursa: Asa Kitabevi.

- Özata D. J. (2007). *Yazınsal Kavrayışta Köklü Bir Değişim: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bilkent Üniversitesi/Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkırmı, A. (1977). Tutkulu Perçem'den Şafak'a Sevgi Soysal'ın Yazarlık Çizgisi. *Birikim Dergisi*, 23, 7-16.
- Öztürk, V. (2015). *Tutkulu Perçem'in Huzursuz Mikro Anlatıları*. Şahin, S. Şahbenderoğlu, İ. (Haz.). *İsyankar Neşe Sevgi Soysal Kitabı* (51-64). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sanat Sözlüğü*. Perspektif <https://www.dailymotion.com/video/x4v6nwx> (Erişim Tarihi 23-07-2018)
- Roney, P. (2013). Aşkınlık ve Yaşam: Nietzsche ve 'Tanrının Ölümü' Üzerine. Şimşon, E. (Çev.). *Kaygı*, 20, 305-322. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/149836> (Erişim Tarihi. 18.12.2018)
- Sarıkaya, B. (2016). Sevgi Soysal'ın Öykülerinde Dil-Üslup ve Cümle Bilgisi Açısından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5/1, 351-370.
- Simmel, G. (1996). *Metropol ve Zihinsel Yaşam*. Öcal Düzgören, B. (Çev.), *Cogito*, 8, 81-89.
- Somuncuoğlu, G. (2002). *Sevgi Soysal'ın Yapıtlarında Kadın Kimliği (Tutkulu Perçem, Tante Rosa, Yürümek)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi/Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Soysal, F. (2015). Modernliğin Türkiye'de Makus Talihi, ya da Yaşamı ve Yazınıyla Sevgi Soysal. (Şahin, S. ve Şahbenderoğlu, İ.) (Haz.). *İsyankâr Neşe Sevgi Soysal Kitabı* (15-34). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soysal, S. (2009). *Barış Adlı Çocuk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____. (2010). *Tutkulu Perçem*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____. (2011). *Tante Rosa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soysal, F. (2011). Tante Rosa'dan Sevgi Soysal'a Yolculuk. *Tante Rosa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahbenderoğlu, İ. (2013). "Adamlar, Kadınlar ve Duvarlar": 'Eril Kent'in Tepelerinde Tutkulu Perçem. Seval Şahin (Der.). *Ne Güzel Suçlu yuz Biz Hepimiz!* (37-60). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaraman, A. (2001). *Biyografya 1961-1971 Dönemi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yüce, S. (2008). Sevgi Soysal'ın Hikâyeciliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of International Social Research* 1/2, 501-511.

Yüce, S. (2007). *Sevgi Soysal'ın Hayatı ve Edebi Eserleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:87-108

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 17.01.2019
Kabul/Accepted: 08.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**TEZER ÖZLÜ'DE İKTİDAR
MEKÂN LARI: FOUCAULT'CU
BİR BAKIŞ**

***THE SETTINGS OF POWER
IN WORKS BY TEZER ÖZLÜ: A
FOUCAULDIAN PERSPECTIVE***

Hacire AKTAŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
ORCID:0000-0003-4791-9092, hacire.aktas00@gmail.com

Öz

20.yüzyılda Post-yapısalcılık akımı içerisinde yer alan Michel Foucault (1926-1984), Modernizmle beraber değişen hayat standartlarının, yeni bir işleyiş ve iktidar anlayışını doğurduğunu fark eder. Yaptığı çalışmalarda bilgi analizi yapmaya çalışırken asıl sorunun iktidar olduğunu saptayan düşünür, modern iktidarın panoptikon adlı mimari ürünün üzerinden şekillenerek resmi kurumlar yoluyla işlevsellik kazandığını vurgular. Kurumlarda gözetlenip, disipline edilen öznenin oluşum süreçlerini belirlemek için iktidarın alt katmanlarındaki güçler ilişkisini ortaya çıkarmaya çalışır. Modern iktidarın özneyi tutsak ettiğini saptar.

1950'lilerden sonra Türk edebiyatı aydınlarını etkileyen varoluşçuluk akımı, 60 kuşağı içerisinde yer alan Tezer Özlü'ye de yansır. Yazar eserlerinde birey ve bireyin karşılaştığı sorunları irdeleyerek iktidarlara karşı bireyin kendi benliğini oluşturmasını savunur. Bireyin özgürlüğünü ön planda tutarak mekânlar üzerinden değerlendirmeye çalışır. Bu doğrultuda Özlü'nün eserleri, Foucault'nun iktidar anlayışı ile okunabilir.

Özlü'nün eserlerinde bireyin tutsak edildiği mekânların işlevsel olduğu görülür. Bu çalışmada Özlü'nün eserlerindeki mekânlar, Foucault'nun iktidar mekânları yaklaşımı ile incelenecektir. Çalışmada temel mekânları oluşturan; ev, okul, hastane ve hapisane üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Foucault, iktidar, panoptikon, mekân, Tezer Özlü, okul, hastane, hapisane, *Çocukluğun Soğuk Geceleri*.

Abstract

Michel Foucault (1926-1984), who had part in the post-structuralist movement in the 20th century, argues that living standards that have changed with Modernism give rise to a new understanding of functioning and power. In his stud-

ies, while he was trying to analyze information, the thinker, who determined that the real problem was power, emphasized that modern power was shaped through the architectural product named Panopticon and gained functionality through official institutions. He seeks to uncover the relationship between the forces in the lower levels of power, in order to determine the formation processes of the subject being monitored and disciplined in institutions. He determines that modern power captures the subject.

The existentialist movement that influenced the Turkish literature after the 1950s influenced Tezer Özlü, who was included in the 60 generation. In his works, the author questions the problems faced by the individual and the individual, and defends the individual to create his own self against the powers. It tries to evaluate the freedom of the individual by using the spaces. In this direction, the works of Özlü can be read by Foucault's understanding of power.

The settings where the individual is captured are seen to be functional in the works by Özlü's. In this study, the settings in Özlü's works were examined based on Foucauldian Discourse Analysis for the settings of power. The study has focused on the settings consisting of home, school, hospital and prison.

Keywords: Foucault, power, panopticon, setting, Tezer Özlü, school, hospital, prison, Çocukluğun Soğuk Geceleri.

Giriş

İktidar Mekânları: Foucault'cu Bir Bakış

İktidar, insanoğlunun var olmasıyla beraber bireyler ve topluluklar arasında görülen bir olgudur. Özer Ozankaya iktidarı, "Bir bireyin, bir toplumsal kümenin, bir toplumun başka birey, küme ya da toplumları ege-menliği, baskısı ve denetimi altına alma, özgürlüklerine karışma ve onları belli biçimlerde davranmaya zorlama yetkisi ya da yeteneği" (Ozankaya, 1973: 45) olarak tanımlar. İkel zamanlardan günümüze kadar iktidar temel bir güç olarak varlığını sürdürür. Genellikle siyasi kudreti temsil eder ve toplumsal hiyerarşide en üst seviyede bulunur. Toplum yönetme erkine sahip kurumsallaşmış bir güç olarak değişip dönüşse de daima varlığını korur. Geçmişten günümüze geleneksel iktidar biçimleri olarak feodalite ve monarşi uzun süre hâkimiyetini sürdürür. 18.yüzyıldan 20.yüzyıla kadar meşrutiyet yönetimiyle iktidar yeni bir değişim sürecinden geçerek, farklı bir mekanizmayla varlığını sürdürür. 20.yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Post-yapısalcılığa bağlı düşünürler, yapısalcılara karşı çıkarak kendi teorileriyle modern iktidarın analizini yapmaya çalışır. Marshall'a göre: "Post-yapısalcılık 1960'larda Fransa'da ortaya çıkan ve hızla diğer ülkelere yayılan geniş tabanlı, dolayısıyla gevşek şekilde yapılandırılmış, disiplinler arası entelektüel bir harekettir" (Marshall, 1999: 595).

Yapısalcılıkla-Post-yapısalcılık alanında özellikle Levi-Strauss,

Lacan, Derrida, Foucault, Deleuze ve Lyotard gibi düşünürler önemli yapıtlar vermişlerdir. Post-yapısalcılar insanı anlamamıza yardımcı olan kimi kavramları yapı söküme uğratmak isterler. Onlara göre bölünmez özne yoktur, özne iktidar ilişkileriyle benliğini oluşturur (Sarup, 1997: 14-16). Post-yapısalcılık; yapı bakımından Post-modernizm ile de ilişkilendirilebilir. Her iki akım da görünenin ötesini irdeleyerek asıl gerçeğe ulaşmayı hedefler. Post-modernizm, kapitalist düzene hizmet eden modern yapı sistemlerini yıkmak isterken, Post-yapısalcılıkta farklı alanlar da bu yapıyı inceleme ve açığa çıkarma gayesi güder. Ancak her şeyden önce asıl amaç, iç içe geçmiş alt katmanın arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu anlamda görünenle yetinmeyerek görünenin arkasındaki yapıların ilişkilerini çoğul bir bakış açısıyla inceler. Post-yapısalcı düşünürlerden biri olan Foucault, “İktidar ve Bilgi” söyleşisinde peşinde koştuğu şeyin başta bilme ve bilgilerin analizi olduğunu; ancak daha sonra asıl sorunun güncel bir sorun olan iktidar sorunu olduğunu fark eder. 1955’ten bu yana bu sorun üzerinde çalışarak 20.yüzyılın karanlık mirası olarak Faşizm ve Stalinizmi gösterir. Bunların doğurduğu sefalet sorunu, ekonomik sömürü, zenginliğin oluşması gibi büyük sorunlara değinir.

Marksistler, tarihçiler ve ekonomistler 20.yüzyılın sorunlarına çözüm yolu arar. Foucault, sanayi bakımından gelişen ülkelerde iktidar aşırılığı ortaya atanın sefalet sorunu olmadığını, 19.yüzyılda devlet aygıtının, bürokrasinin; aynı zamanda bireylerin birbiri üzerindeki iktidarının aşırılığının kesinlikle isyan ettirici olduğu kapitalist rejimlerin varlığını vurgular (Foucault, 2015: 167). Foucault’nun asıl keşfi iktidar mekanizmalarının tarihini ve bu mekanizmaların işleyiş tarzını analiz etmektir. Bu keşfinin ilham kaynağı ise Nietzsche’nin bilgi ile iktidar ilişkisine dayanmaktadır. O iktidarı bir kurum, bir yapı, bir devlet iktidarı olarak değil, tüm iktidar ve bilgi arasındaki güç ilişkileri olarak görür.

Bu güç ilişkileri bağlamında, bilgi ve iktidar ilişkisinin Foucault’yla Althusser’in yaklaşımlarında örtüştüğü saptanabilir. Foucault, kurumlar yoluyla bilginin gücüyle iktidarın bireyler üzerindeki etkisine değinirken, Althusser de aynı yolla ideolojinin devlet aygıtları tarafından dayatıldığına vurgu yapar (Althusser, 2000: 33). Her iki düşünürün de temel vurgusu, devletin belli mekanizmalar aracılığıyla bireylere gizil bir baskı dayattığı ve baskı araçlarının devletin alt katmanında oluşan bir ağı temsil ettiği yönündedir. Foucault bu doğrultudaki çalışma anlayışını bir teori üzerinden geliştirmez; çünkü tek bir gerçek ve doğru olduğuna inanmaz. Çalışmalarını disiplinler arası bir düzlemde gerçekleştirir. Çalışmalarında somut olarak vurguladığı en önemli nokta özneyi merkeze alan teorilere karşı çıkmasıdır. Foucault’ya göre özne doğası gereği özgür değildir, her taraftan toplumsal normlarla kuşatılmıştır. Öznenin benliğini iktidar ilişkileri inşa eder. Bu

düşünceden yola çıkarak temel kavramlarla bu inşa sürecinin temeline inmeye çalışır. Bu bağlamda temel kavramlarından biri “söylem-iktidar-kontrol” dür. Foucault, bu anlayışla mutlak iktidar, disipline edici iktidar ve biyo-iktidar biçimlerini ortaya koyar.

Çalışmamız Foucault’nun iktidar analizleri içerisinde yer alan disipline edici iktidar üzerinden şekillenecektir. Disiplin, sosyal sistemde bireylerin davranışlarını düzenleyen bir iktidar mekanizmasıdır. Gözetim teknikleri ile pekiştirilir. Foucault, disipline edici toplum kavramını o toplumun tarihini, orijini ve hapishane, hastane, okul ve ordu gibi kurumlarını incelerken kullanır. Foucault, liberal söylem içinde önemli bir yere sahip olan “bireyleşme”yi söylem ve hapishane arasında ilişkilendirir. Birey ve özne arasındaki farkı saptayarak, modern öznenin bir birey haline getirilmesini kapatılma ve disiplinli toplum modeli ile ilişkilendirir. Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*’nda modern toplumları disiplin toplumları olarak ele aldıktan sonra; ‘normun iktidarından söz eder. 17.yüzyıldan 18.yüzyıla doğru konunun gelişimini ele alır. Kökeninde tehlikeleri engellemek olan bu norm fikri daha sonra hareket halindeki hakları sabitlemeye yarar (Akay, 2016: 115). Monarşinin yerini alan bu iktidarın temel savı özneyi gözetim altına alarak disipline etmektir. Bu özne hiçbir şekilde bağımsız kalmayacak ve iktidarın işlevsel mekanizmalarıyla oluşturulacaktır. Bu mekanizmalar devletin kurumları olarak ortaya çıkar.

18. yüzyılda Jeremy Bentham *Le Panoptique* adlı eseri kaleme alır. Foucault’nun bu eseri keşfetmesi, klinik tıbbının kökenlerini incelemesine denk gelir. Tıp kurumlarındaki büyük reform hareketlerin geliştiği dönemde hastane üzerine bir inceleme yapar. Bu inceleme de tıbbi bakışın nasıl kurumlaştığını görür. Hastanelerin çeşitli mimari projelerini izlerken bedenlerin, bireylerin, şeylerin merkezi bir bakış altında tümüyle görünür olmalarını fark eder. Bu çalışmadan sonra ceza mahkeme usulü sorunlarını incelerken hapishanelerin yeniden düzenlenmesine dair bütün projeleri izler. Aynı temayı kullandıklarını fark eder. Bentham’ın imzasının bulunduğu bütün projelerde panoptikon¹ bulunur (Foucault, 2015: 86). Foucault, izlenimleri sonucunda bu yapıların Panoptikon denilen izleme kuleleri olduğunu fark eder. Bentham’ın projesini², 18.yüzyıldaki iktidarın temel yönetim biçimi olarak kavrar. Bu proje, monarşi iktidarların aksine yeni bir iktidar anlayışını doğurur. Eskiden ceza usulüne bağlı olan iktidar anlayışı,

1 Panoptikon: Bentham’ın formülünde, disipline edici mimari yönetim modeli olarak önerilir. Pek çok disiplinci kurum -hapishaneler, okullar, sığınma evleri vb. kurumlardan oluşur (Judith, 2012: 59-60).

2 Jeremy Bentham, *Le Panoptique* adlı eseri 18.yüzyılın sonunda kaleme alır. İktidarların gereksinim duyduğu mimari yapıyı kardeşi Samuel Bentham ile çalışarak elde eder. 1785 yılında tasarlanan bu yapı Panoptikon adıyla anılır. (Ergüden, 2015: 126).

suçluyu infaz ederek diğerlerine gözdağı vermektedir. Ancak cezanın olduğu yerde bir süre sonra bir başkaldırı görülür. İktidar kendi hegemonyasını sürdürmek için yeni yollar aramaya başlar. Sanayi teknolojinin gelişmesiyle insanlar mekânlar üzerinden gözetlenip kontrol altına alınır. Mekânlar iktidarın işlevsel gücünü üstlenerek bireyi tahakküm altına alır. Monarşi sistemiyle karşılaştırıldığında 18.yüzyıldaki iktidar biçimi şiddetsiz, masrafsız, soyut ancak birey üzerindeki hegemonyası güçlü olan bir iktidardır. Foucault, 1955'ten sonraki *Disiplin ve Ceza, Deliliğin Tarihi, Hapishanenin Doğuşu, Kliniğin Doğuşu, Kelimeler ve Şeyler* gibi çalışmalarında bireylerin gözetleme mekânları olan bu kurumlar üzerinde derinlemesine çalışarak bireylerin gözetleme, disipline edilme ve kontrol altına alınma kipleri üzerinde inceleme yapar.

Hastane: Foucault, temel düşüncesini ilgi yoluyla nesnelleştirme süreçlerini, söylemsel pratikler ve söylemsel olmayan pratikler üzerine analiz eder. *Deliliğin Tarihi, Kliniğin Doğuşu, Gözetleme ve Cezalandırma, Hapishanenin Doğuşu* gibi eserlerinde bilginin tarihsel kazı çalışmasını yaparak, bu kurumlardaki alt tabaklarda oluşan iktidarın bireyler üzerindeki tahakkümünü sorgular. Foucault, tarihsel çalışmalarında panoptikonu keşfettikten sonra 17.yüzyılda onun tanımını yapar. *Deliliğin Tarihi* adlı kitabında 'Büyük Kapatma' nın oluşumunu anlatır. 1656 yılında Paris'te genel hastane diye bir kurum kurulmuş ve Paris'in üç yüz binlik nüfusundan altı bini burada gözetim altına alınmıştır. Foucault, bu kurumun tıpla ve tedaviyle alakalı olmadığı söyler. Bu kurum, Fransa'da o dönemde örgütlenmekte olan monarşi ve burjuva düzenin bir parçasıdır. O dönemde, hiç ayırım yapılmadan yaşlılar, sakatlar, çalışamayan veya çalışmak istemeyen kimseler, eşcinseller, akıl hastaları, müsrif babalar, hayırsız evlatlar gözetim altına alınır; hepsi birden aynı yere kapatılır. Foucault'ya göre bu kapatılmanın arkasında ekonomik ve siyasi bir güç vardır. O dönemde İspanyol ekonomisinin çökmesi ve kriz yaşaması bütün Batı dünyasını etkilemiştir. Foucault bu kapatılmanın iki işlevi yerine getirdiğine değinir. Mevcut iktidar için tehlikeli aylak takımının gözetim altına alınması ve bunlar üzerinden ucuz işgücünün sağlandığını saptar. (Foucault, 2015: 106). Foucault'nun belirttiği gibi kapatılanlar arasında bir ayrıma gidilmez. Kısacası kapatılma modern çağda devletlerin isyanlara karşı aldığı önlemdir.

Deliliğin Tarihi'nde delilik iki ayrışık biçim olarak ele alır. Bunlardan birincisi delilik, hastanelerin içine kapatılan 'görünen' bir olaydır. İkincisi olarak da akıldışı olan sözlerdir. Foucault, deliliğin nesnesinin akılsızlık olmadığını, içeri kapatılan delilerin, toplum dışı olduklarını, ancak deli olmadıklarını belirtir. Hastanelerin insanları iyileştirmediğini, toplumun dışına çıkanların belli duvarlar arasına kapatıp, güvenlik görevini

yerine getirdiğini belirtir. 18. yüzyılın sonunda itibaren psikiyatri, psikoloji gibi bilim alanları söylemsel pratikleri oluşturur. Bu süreçte delilik “akıl hastalığı” olarak görülür. Bu kavramın oluşturulmasıyla akıllı ile akıllı olmayan arasında derin bir yarık açılır. Delilik dışlanıp, kapatılmaya mahkûm edilirken akıllının, akıllı olmayan üzerinde bilimsel bir söylem geliştirdiğini görülür (Foucault, 2006: 21-22). Foucault’nun özneyi nesneleştirme kiplerinden olan özneyi bölme bu şekilde gerçekleşir. İktidarın bilgi üzerinden söylem yoluyla özneyi ikna edip itaat etme, iyileştirme adı altında bireyleri normalleştirme ve belli kalıplar içinde tutması 18.yüzyıldan sonra ortaya çıkan psikanaliz ve psikiyatri yoluyla gerçekleştirilir. Bu anlamda iktidarın kurumlar yoluyla kapatılmanın yeni bir versiyonunu geliştirdiği görülür (Foucault, 2015: 118).

Hapishane: Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*’de görmek ve söylemek eylemlerinin ayrı şeyler olduğunu söyler. Göz ve dil beraber hareket etse de aynı şeyler değildir. Foucault, oluşumları, söylemsel oluşumlar ve söylemsel olmayan oluşumlar olarak ikiye ayırır. Söylemsel olmayan oluşumlar gözükendir. Bu ikisi arasında birbirine geçiş vardır. İkisinin arasında bir ilişkisizlik olduğunu belirtir. Foucault bu ikisi arasındaki bağı birçok disiplinle açıklamıştır. *Hapishanenin Doğuşu*’nda iki temel konuya değinir. Bunlar, hapishane ve ceza hukukudur. Hapishane mimari anlamda suçlunun görüldüğü yer, diğer taraftan ceza hukuku söylem olarak kalır. 18. Yüzyılda oluşan hapishanelerle, ceza hukukun arasında ilişkisizlik söz konusudur. Ceza hukuku hapishaneden bahsedilmeden oluşturulur. Bu hukukun sözlerinde suçlar sıralanıp, yeniden anlamlandırılır. Suçluların durumlarıyla ilgilenilir. Hapishaneler ise ceza hukukundan bağımsız insanların bir araya geldiği mekânlarla gelişir. Bunlar dini okullar, ordu ve atölyelerdir. Tarihsel örneklerle bedeninin nesnelleştirdiğini, bedenin orduda, dini okullarda ve fabrikalarda nasıl üretici ve işe yarar hale getirilmeye uğraşıldığı hapishanenin ortaya çıkışı kapsamında anlatılmıştır. Bu açıdan hapishanenin ceza hukukuyla bir bağlantısı yoktur. Hapishanenin oluşumu dini okullardaki, ordugâhlardaki ve atölyelerdeki bedenlerin itaat altına alınmasıyla, insanları koşullandırarak bir makine haline getirir.

Abdurrahman Saygılı, mikro-iktidarın bir fiziği olarak hapishaneyi ele alırken, modern devletin hayatın içine kadar girerek gündelik hayatı biçimlendirdiğini söyler. Yönetimsel kurullarla modern devletin öznelerinin ve yurttaşların hayatına müdahale ettiğini vurgular. Kurumların üç tipinden bahseder. Saygılı’nın vurguladığı asıl önemli nokta 18.yüzyıldan sonra ortaya çıkan hapishanenin önceki ceza usulünden tamamen farklı olduğudur. Eski ceza usulünde infaz edilen suçluya zamanla halk acımaya başlar. Mahkûm ölümden önce iktidar karşısında korkusuzca haykırır. Modern devlet bu çatlakların önünü kesmek için hapishanede itaati gizli bir şekilde

sürdürür (Saygılı, 2004: 178-196). Foucault'ya göre ceza yavaş yavaş bir sahne olmaktan çıkar. Cezanın seyirlik bir unsur olarak içereceği her şey olumsuz bir gösterge haline gelir. Bu doğrultuda cezalandırma, ceza sürecinin gizli bir parçası olacaktır. 19. yüzyılda fiziki ceza büyük seyirlik bir unsuru olmaktan çıkar. Acının sahnelenmesi ceza kapsamından çıkarılır. Cezanın asıl amacı acı çektirmek olduğu halde 19.yy'da mala ve haka yönelik hale gelir. Özgürlükten mahrumiyet ve hücre gibi uygulamalar kapatılmayla gerçekleşir. Çünkü iktidarın amacı değişmiştir. Beden değil ruh tutsak edilip, itaat altına alınır (Foucault, 1992: 109-127).

Okul: Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*'nda hapishanenin hizmet ettiği amaçları anlatırken, hapishanenin diğer versiyonlarına da değinir. Bu kategoriye okul, ordu ve fabrikaları da alır. Daha önceki hapishane bölümünde bahsedilen kurumların işlevleri hakkında geniş bilgiye değinildiği gibi düşünürün, okul gibi kurumlar hakkındaki temel savı; belli alanların uzmanlarınca söylenen bilgiye insanların itaat etmesidir. Okul kurumu da hapishane ve ordudan farksız olarak, ıslah etme üzerine kuruludur. Burada iktidarın öğretmenler yoluyla öğrencileri denetim altında tutması ve iktidarın ülküleri doğrultusunda şekillendirdiği vurgulanır. Foucault, "İktidar ve Bilgi" de iktidar deyince akla ilk gelen şeyin ordu olduğunu; ancak iktidarın mikro ilişkiler bağlamında her yerde olduğunu vurgular. Ona göre iktidar; kadın ile erkek, bilenle bilmeyen, anne-baba ile çocuklar vb. milyonlarca ilişki arasında tezahür eder. Mikro mücadelelerin her yerde olduğunu ve iktidarın olduğu yerde direnişin olabileceğini vurgular (Akay, 2016: 176).

Bertrand Russell'a göre; insanların hayal dünyalarında Tanrı gibi sınırsız bir iktidar gayesi vardır. İnsanoğlunun sınır tanımayan isteklerinin en belli başlıları, iktidar ve şan kazanma istekleridir. Marks'ın iktisadi yaklaşımı insanın iktidar güdüsünü göz ardı eder. Mal hırsı, iktidar ve şan hırsından ayrıldığı zaman, sınırlıdır; geçimi sağlayacak insafıca bir parayla doyurulabilir. Ona göre fizikte enerji nasıl çeşitli biçimler alıyorsa, iktidarın da aynı şekilde, servet, silâh gücü, sivil makamlar, düşünceye söz geçirme gibi biçimleri vardır (Russell, 1990: 9-16). Russell'in iktidar çözümlemesine göre insanoğlunun temel güdülerinden biri iktidar aşkıdır. Bu güdüyü, kurumlara bağlı olan insanlar üzerinde tatmin eden uzman kişiler, bireyi tahakküm altına alırken iktidarın toplum üzerindeki hegemonyasını da sürdürürler.

1. Tezer Özlü'nün Eserlerinde İktidar ve Mekân

Yeryüzünde bulunan her nesnenin bir dili vardır. İlkel zamanlardan günümüze kadar dil varlığını değiştirip-dönüştürerek, belli temsiller doğrultusunda her nesneye bir anlam yükler. Bu nesnelere içerisinde en önemli

olanlardan biri de mekândır. Her nesnenin dili olduğu gibi mekânın da dili vardır. Heidegger'a göre, mekân kendi başına hiçbir şey değildir; mutlak mekân diye bir şey yoktur. Aristoteles'in bilinen bir önermesinde söylediği gibi, mekân ancak içerdiği cisimler ve enerjilerle var olur (Nalbantoğlu, 2010: 62). Böylece boş bir yüzey olmaktan çıkan ve içinde hareketin bulunduğu yer mekâna dönüşür. Mekân belli bir işlevle içi doldurulmuş bir yer ve mutlaka bir amaca hizmet ederken yer ise boşluğu ifade edip hiçbir amaca hizmet etmeksizin sadece vardır. Descartes'te bu soruna açıklık getirerek: Bir "mekân boştur" denildiğinde orada hiçbir şey bulunmadığı anlamına gelmez. Örneğin su testisinde hava bulunmasına rağmen boş olarak adlandırılır. Çünkü testi su için üretilmiştir (Descartes, 1997: 117). Bu düşünce temel olarak bizim gördüğümüz ve yüklemiş olduğumuz anlamlar doğrultusunda mekân ile yerin işlevsel temsiliyetleri olduğunu gösterir.

Modern bilgi, kuramlar ve kuramcılar, mekânı sosyal, politik, ekonomik, ideolojik, kültürel değişim ve gelişim sorunsalları üzerine incelerler. Gaston Bachelard, mekân üzerindeki imgeleri inceleyerek mekân ve mutluluk ilişkisini kurar (Bachelard, 1996: 26-28). Bachelard, mekânın itici ve çekici gücünü, genellikle mekânlarda bulunan eşyalarla ruhbilimsel açıdan bir imgelem kurarak değerlendirir. Ancak sadece eşyalar üzerinden değil, o mekânda yer alan davranış, söylem, kaygı ve korkularla da açıklanabilir. Bachelard evi bir mutluluk mekânı olarak "*çünkü evimiz bizim dünya köşemizdir*" (Bachelard, 1996: 32) diyerek tanımlar. Mutluluk mekânlarına karşı insanların imgeleminde korku, bağlılık ve mecburiyet doğrultusunda yer alan mekânlar da vardır. Mekân ve iktidar bağlamında baktığımızda insanların imgeleminde söylem yoluyla yer alan korku, endişe, ceza, bağlılık ve itaat imgelerinin oluşabileceğini düşünebiliriz. Bu bağlamda imge yoluyla mutluluk mekânı olduğu gibi bunun anti-tezinin de oluşacağı düşünülmelidir.

Henri Lefebvre' a göre, mekân ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağıdır (Lefebvre, 2014: 18-29). Lefebvre, iktidarın mekân üzerindeki kâr anlayışıyla ilgilenirken Foucault ise iktidarı simgeleyen ve onun sözcülüğünü yapan kurumlaşmış olan mekânların çalışan uzmanları arasındaki mikro ilişkileri deşifre etmeye çalışır. Her iki filozofun değindiği temel nokta ise iktidarın mekân üzerindeki işlevselliğidir. Türk edebiyatı araştırmacılarından Mehmet Narlı, insan hafızasında yer alan mekânları tanımlarken, mekânların dinsel, sosyal, kültürel, sanatsal hatta siyasal kimlikleri olduğunu ve bu kimliklerin imgesel ve simgesel içerikleri, onlarla ilişkide olan insanların kimliklerinin oluşmasında önemli etkilere sahip olduğunu belirtir (Narlı, 2014: 77-79). Bu düşünceden yola çıkarak zaman içerisinde mekânlar yoluyla insan kimliğinin oluştuğunu görebiliriz. Asıl önemli nokta ise mekânların imge ve simgeleridir. Kuşkusuz bunların gi-

zil bir gücü vardır ve gizil gücün temel dayanağı ise iktidardır. Bu iktidar değişik renklerde, dini, siyasi, kültürel veya sosyal hayat ilişkilerinde görünebilir.

Serdar Öztürk, mekânın işlevsel bir dili ve potansiyeli olduğunu vurgulayarak, bir güç dâhilinde yönetildiğini belirtir. Bir yerin mekân olarak nitelenmesi için iletişimin uğrak bir yeri olması gerekir. Ona göre, işlevsiz bir ev, gemi, okul, hapisane vb. gibi mekânlar, potansiyel anlamda iletişim mekânlarıdır. Bu mekânlar parklar, sokaklar gibi fiilen kullanılmadığı sürece potansiyel mekânlarıdır (Öztürk, 2012: 14). Bu anlayışa göre mekânın potansiyeli devlet kurumlarında iletişim aracılığıyla sağlanır. Bir nevi iktidarın kendi potansiyelini bölerek kurumlara ayırıştırması olarak düşünülebilir.

Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında geleneksel anlatının dışına çıkmış bir yazar olarak Tezer Özlü 'nün eserlerinde de bu türden çoğulcu bir iktidarın mekânlar aracılığıyla güçler ilişkisi kurduğunu görebiliriz. Özlü (1943-1986), Türk edebiyatında yeni bir ses olarak 60 kuşağı içerisinde yer alır. Ailenin üç çocuğundan en küçüğüdür. Ablası yazar- çevirmen Sezer Duru, ağabeyi ise yazar Demir Özlü 'dür. Anne-babası Nimet ve Sabih Özlü, Cumhuriyetin idealist öğretmenleri olarak İstanbul'dan Anadolu kasabaları olan Simav, Ödemiş ve Gerede yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İlkokul ve ortaokulu tamamladıktan sonra Avusturya Kız Lisesine giden Özlü, bu yaşlarda edebiyatla ilgilenmeye başlar. Dünya klasiklerini okur. Yazar, cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında, geleneğin dışına çıkarak önemli bir yer tutar. Onun eleştirel ve sıra dışı düşünmesi, geniş ufuklu olması, yazar olan ağabeyi Demir Özlü'nün o dönemdeki kütüphanesinden faydalanmasından dolayıdır. Sezer Duru'nun aktarımına göre ağabeyleri sayesinde Baylan pastanesinde düzenlenen 50 kuşağı sohbetlerine katılarak, dönemin yazarlarını yakından tanıma fırsatı bulurlar. Özlü, yaşadığı edebi ortam ve okuduğu Avusturya Kız Lisesi'nin etkisiyle Batı'ya yönelir. 1961'de okulun bir kampanyasıyla arkadaşı Gönenç'le Viyana'ya gider. Almanya'ya ilk gidişinden sonra bu durum süreklilik kazanır. Daha sonra Hollanda, Paris ve son olarak vefat ettiği Zürih'e yerleşir (Duru, 1997: 11-20). Özlü, yaşamındaki; ilişkileri, hastalıkları, yaşadığı sosyal ve siyasal bozuklukları edebiyatıyla bütünleştirir.

Özlü, yaşadığı dönemin siyasi ve edebi çevresinden etkilenir. Dünya metropollerinde ortaya çıkan ve yayılan avangard bir akım olarak sürrealizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki Marksizm ve varoluşçuluk onu etkiler. Yazarın Avusturya Kız Lisesi'nde okuması ve Almanca'yı iyi derecede bilmesi, Batılı yazarları tanınmasına olanak sağlar. Kafka, Pavese, Svevo ve Beckett gibi şahsiyetler üzerinde yoğunla-

şır. Ayrıca Demir Özlü aracılığıyla edebiyat ve sanat çevresini tanır. (Özlü, 2016: 27). 1950’de Paris’i sanatsal anlamda takip eden 50 kuşağı çevresi, bireysel ve varoluşçu bir tutum sergiler. Özlü, eserlerinde onlardan etkilenerek okuduğu Batılı yazarların perspektifiyle edebi yönünü sentezler. Bu bağlamda eserlerine çoğul bir bakış açısıyla bakılabilir. Yazar, eserlerinde genellikle yaşamından kesitler sunarak kurgusunu oluşturur. Eserlerinde varoluşçuluk, yabancılaşma, ölüm, intihar ve kaçış gibi izlekler üzerinde durur. Ancak yazarın eserlerindeki temel sorunsalı varoluşçuluk düşüncesinde yer alan bireydir. Bunun kaynağı ise bir önceki kuşağa dayanır. Ferit Edgü, toplumcu gerçekçilerin eleştirilerine karşı bireyci bir anlayışla, “Birinin çıkıp da kişiöğlunun toplum baskısı altında ezildiğini, çünkü toplumun oluşumunda kişinin ikinci geldiğini, insanoğlunun kişiliğini kazanmak için de ancak toplum yasalarına, törelerine başkaldırması gerektiğini” (İş, 2007: 68) savunur. Özlü, eserlerinde bu bağlamda bireyin toplumda ki varlığını sorgulamaya başlar.

Özlü’nün eserlerindeki başkışı, bu mekânların mensuplarıyla mücadeleye eder. Özgürlük ve bağımsızlık arayışındadır. Bu bağlamda Özlü’nün eserlerinde mekânlar aracılığıyla bireyler üzerinde hâkimiyet kuran bir iktidar mekanizması görünür. Özlü, *Kalanlar*’da iktidara karşıtlığını: “İktidardaki egemen sınıf ve benim toplumumdaki düzen her gün sayısız kez benim ve benim gibileri vazgeçmeye ve bizi kendisi gibi olmaya zorladı” (Özlü, 2017: 31). İktidar, kendi ideolojisini benimsetmek adına baskıya başvurur. Özlü, kendi yaşam bunalımını, geçirdiği depresyonları bu iktidarın baskınlığına yorar.

Evşen Çerkesli, Özlü’nün Çocukluğun Soğuk Geceleri ile *Yaşamın Ucuna Yolculuk* romanlarında bir kadın olarak ataerkil toplumda var olma mücadelesi verdiğini belirtir. Çerkesli, bildungsroman açısından bakıldığında anlatıcı- karakterin kırk yıllık yaşamında kendisiyle boğuştuğunu, toplumun ona dayattığı iyi vatandaş, iyi öğrenci, terbiyeli genç kız, sadık eş, vefakâr anne gibi sıfatlardan hiçbirini kabul etmediğini vurgular (Çerkesli, 2013: 731-743). Bu çıkarımlardan Özlü’nün eserlerinde sadece bir kadın olarak ataerkil sisteme karşı çıktığını ve dayatılan toplumsal normlara karşı varlık mücadelesi verdiğini görürüz. Ancak Özlü’nün toplumda var olma çabası salt bir kadın kimliğiyle değildir. Onun asıl sorunsalı toplumsal yaşamdaki her ilişkide varlığını sürdüren iktidar mekanizmasıdır. Özlü, eserlerinde yaşamın her küçük ayrıntısında gizli olan iktidarın sözcülerine karşı çıkararak yaşamda tahakküm altına alınmayan bir “birey” olma mücadelesi verir. Erbil göre de Türkiye, Özlü’nün acılarına acı katar. Bu ülkede, din kökenli ilkelik, resmi ideolojinin sarmalında özgür aklı boğar. Buyurgan, yasakçı, ataerkil toplumun gizli şiddeti, sıkıyönetimler, sivil yönetimlerde de insan ilişkilerinin tüm alanlarını kaplamış, yurttaşla-

rın tümünü hasta etmiş, yaşamı cehenneme çevirmiştir (Erbil, 2018: 13).

Bu anlamda Özlü'nün iktidarın her türüne karşı olduğu ve temel mücadelesinin bireyin özgür olduğu bir toplumu düşündüğü saptanabilir. Özlü'nün toplum içinde kendi arayışının özü, bireyin arayışıdır. Bu bağlamda Kafka etkisi kendini hissettirir. Özlü, Kafka'nın kendisini arayışı, tüm insan örgütü içinde bireyin kendi arayışının kaynağı olduğunu belirtir. Yeryüzüne dayanabilmek için yazdığını ve ona direnme gücü verenin Kafka olduğunu söyler. Onun için Kafka'nın önemi; çağı, çağları önceden haber vermesidir. Özellikle de ulusun içinde yittiği bürokrasinin öldürücülüğünü alaylı ve akıllıca anlatmasıdır (Özlü, 2018: 9-13). Özlü, Kafka'yı anlatırken *Büyük Gürültü* adlı kısa öyküsü için "Kafka'nın ailesinin içinde kendisini nasıl gördüğünün kanıtı" der. 1935'te Kafka'nın bütün eserleri yasaklanır. Naziler, Çekoslovakya'yı işgal ettiğinde, Kafka'nın üç kız kardeşi temerküz kamplarında tutsak edilir ve öldürülür. Birçok arkadaşı ve akrabaları aynı dehşeti yaşar (Özlü, 2018: 9-11). Kafka yaşadığı Hitler faşizmini iktidar ve bürokrasi sorunsalı olarak algılar ve eserlerine yansıtır.

Özlü, Kafka'dan etkilenerken, eserlerinde ona ait izleri sürdürür. Bu izler iktidar odaklı, Nazi kamplarını anımsatan panoptikon yapıdaki kurumların insanlar üzerindeki etkisini; ev, okul, hastane ve hapisane gibi yapılar üzerinden irdelediğini gösterir. Kafka, günlüklerinde sistemi sorunsal olarak ele alırken, Özlü'nün de eserlerinde temel sorunsalın sistem olduğu görülür. Yazar, eserlerinde sürekli iktidar temsiliyetinde bulunan yapı ve kişilere karşı başkaldırır. Bu bağlamda Foucault'nun iktidar kavramı, Özlü'nün sorunsal ettiği kurumsal sistemle örtüşür. Yazarın eserlerindeki mekânlar bu doğrultuda incelenebilir. Çalışmamızda, Özlü'nün eserlerinde yer alan; ev okul, hastane ve hapisane gibi mekânlar, Foucault'nun iktidar kavramıyla ele alınacaktır.

1.1. Ev

Bachelard bir mutluluk mekânı olarak evi imgelerle ilişkilendirirken, Özlü'nün eserlerinde mutlu ev imgelerinin antitezi olan, mutsuz evlerdeki imgelemlerin eşya dışında söylemler yoluyla oluştuğu görülür. Fiili olan her şey bu imgelem içerisinde yer alabilir. Handan İnci Elçi'ye göre: "Ev, psikolojik ve sosyolojik çözümler için verimli bir laboratuvar işlevi görür. Romancı, ele aldığı kişiyi ev ortamında göstererek onun kimliğini oluşturan unsurları da açığa çıkarmış olur" (Elçi, 2003: 17). Tezer Özlü'nün eserlerinde mekân olarak ev bize bu bağlamda birçok bilgi vermektedir. Özellikle *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanında anlatıcının yaşadığı ruh hali, babasının evdeki muktedir tavrı sosyolojik ve psikolojik çözümler getirir. Lefebvre, "mekân toplumsal süreçlerin aynı anda hem ortamı hem ürünüdür diyerek hâkim olan medeniyetin mekânı

şekillendirdiğini belirtir” (Lefebvre, 2002: 43). Toplumsal anlamda şekillenen mekânın Özlü’nün eserlerinde siyasal anlamda da değişim gösterdiği görülür. Nurdan Gürbilek, Çocukluğun Soğuk Geceleri’ndeki başkişinin evi sevmeme ve kaçmak isteme nedenini, Bachelard’ın mekân anlayışıyla yorumlar. Gürbilek’e göre anne ve baba çocuk için evde kötü imgelerdir (Gürbilek, 2016: 61-75). Ancak Özlü’nün roman kişisi sadece evden değil, bütün mekânlardan kaçıp sokaklara ve kentlere açılmak ister. O kaçmakla, özgürlüğe ulaşmak ister. Onun kaçmak istedikleri; düzen ve kurallardır. Romanda babanın otoriter duruşu, çocuğu belli kurallar dâhilinde kuşatması, çocuğun kaçma isteğini kamçulamaktadır.

Hilmi Yavuz Özlü’nün bu yönü için şöyle der: “Tezer; benim tanıdığım ilk kadın başkaldırıdır. Türkiye’de daha feminizmin sözü bile edilemezken ve bir Victoria ahlakının neredeyse okuryazarları bile kuşattığı 1950’li yılların sonunda kadını cinselliğiyle tanımlayan bir çevreye başkaldırıp üstüne üstüne giden odur.” (Yavuz, 1997: 24). Özlü’nün kurallara ve kalıplara karşı çıkışının altında birçok etmen yer alır. Bunlar; Büyüdüğü aile çevresi, dönemin 50 kuşağından olan ağabeyi Demir Özlü, okuduğu Batılı yazarlar ve onun yapısal olarak özgür ruhlu olmasından kaynaklanır. Çocukluğun Soğuk Geceleri romanın birinci bölümü olan *Ev*’de Özlü’nün anlatıcısı ev, aile, baba; düzen, kural, iktidar, itaat ve birey üzerinde yoğunlaşır. Özlü’nün romanındaki anlatıcı-yazar ev gibi kapalı bir yapının içinde iktidarın sözcülüğünü yapan babası tarafından resmi ideolojiler doğrultusunda şekillendirilmeye çalışılır. Anlatıcı ise eve, düzene, kurallara ve belli bir iktidarı temsil eden bütün resmi ve özel kurumlara karşı çıkar. Romanda cumhuriyetin idealist öğretmenleri olan anne-baba, ev gibi özel bir kurumda da bu ideali gerçekleştirmek ister. Özellikle baba bu ülküyü çocuklarına benimsetmeye çalışır. Romanda anlatıcı, babasının onları askeri bir düzen içinde yetiştirdiğini belirtir: “Nazlıydın niçin geldin askere? Haydi kalk! Haydi kalk! Borazan gibi bir sesle bağıryor Babam ev yaşamında askeri bir düzen istiyor... Babamın kuşağındaki Türk erkekleri ne büyük bir ordu ve askerlik sevgisi besliyorlar” (Özlü, 2016: 7). Romanda idealist olan baba bu askeri düzeni özel bir kurum olan evinde de sürdürür: “1. Işık soldan gelmeli. 2. Kitap gözünüzden 30-45 cm uzaklıkta durmalı. 3. Çalışma biter bitmez ışıklar kapatılmalı...” Evde asılan bu tabelayla özel yaşamdan resmi bir kurumsallaşmaya geçilir. Ayrıca romanda evin bir köşesinde Atatürk’ün büstünün bulunması, ulusal bayramlarda İstiklal Marşı’nın okunması gibi törenler aile kavramının dışına çıkılan somut bir örnek olarak okunabilir. (Özlü, 2016: 10-16).

Dönüş öyküsünde baba ile çocuk arasındaki soğukluk ve mesafe masayla özdeşirilir. Memur olan babasıyla arasına mevki ve resmiyet girmiştir. Anlatıcının, çocukluk anılarını anımsayarak anlattığı masa resmi-

yetin sembolüdür. Aynı zamanda iktidarın küçük de olsa bir yansımasıdır. Öyküde anlatıcının zihninde “Ben. Masa. Babam. Baba. Ma-Be-Ba” (Özlü, 2017: 10-11) şeklinde kodlanır. “Eski Bahçe” öyküsünde anlatıcı çocukluğundaki evi ve babasını anımsar. Kurallarla çevrili olan bu eve gitmek istemez (Özlü, 2016: 14-15). Bütün eserlerinde çocukluğunda yaşadığı aile ve ev ortamını kendi yaşam perspektifiyle yorumlayarak reddeder. Onun bu reddedişinin temel sebeplerinden biri de onun ve babasının farklı ideolojileri benimsemesidir. Babasının benimsediği ideolojide iktidar, tahakküm, ıslah görünürken; o bütün düzen ve kurallardan arınmış öznenin özgürlüğünü savunmaktadır. Bu bağlamda eserlerinde mekân olarak ev özel bir kurum değil, ideolojinin bulaştığı bir mekândır. Çocukların ıslahı, girişte ordugâhla ilgili kısımda anlatıldığı gibi yapılmaktadır.

1.2. Hastane

Özlü'nün eserlerinde mekân olarak hastane önemli bir yer tutar. Yazarın gerçek hayatta yaşadığı manik depresyonlar, yaşadığı krizler ve yıllarca zaman geçirdiği hastanelere yazını içerisinde yer ayırdığı görülür. Özlü, yaklaşık beş yıl çeşitli hastanelerde yatarak, kurum olan hastanelerin düzenini ve yetkililerini detaylı bir şekilde gözlemler. Özlü'nün hayata bakış açısı 60 kuşağı içerisinde şekillenerek Marksist bir ideolojiye dayanır. Yaşamı boyunca insanın özgürlüğü için mücadele eder. Bu özgürlüğü kısıtlayan kurum ve yetkililerin hepsine karşı çıkar. Eserlerinde hastane odaklı, kurum ve kişiler üzerinde eleştirel bir tutum sergiler. 18.yüzyıldan sonra ortaya çıkan psikanaliz ve psikiyatrinin temel görevi norm dışı insanların toplumsal düzene uyum sağlayacak şekilde iyileştirmektir. Bu bağlamda Özlü, eserlerinde doktorların hastalar üzerindeki yöntem ve tahakkümlelerini irdeler.

Erbil, Özlü'nün *Çocukluğun Soğuk Geceleri* romanı üzerine yaptığı değerlendirmede “Modern toplumda, uygar toplumda (?) İnsan, düzenin istediği ölçüde ilerici, istediği ölçüde özgür olacağını, sınırları zorlayan taleplerimizin düzeni bozacağını ve düzenle uzlaşmayanlar, uyum sağlamayanlar ise cezaevlerinde değilse hastanelerde ve kliniklerde” olacağını belirtir. O dönemde hastalara kliniklerde Freud'un buluşlarından çıkan iyileştirici yöntemler uygulanır. Erbil, birçok yazarın bu konuyu işlediğini; Amerikalı ozan Sylvia Plath'ın “The Bell Jar” da kendi yaşamını dile getirdiği Edaerda karakterinin kliniklerde yıllarca iyileştirme yöntemleriyle normalleştirilmeye çalışılmasına rağmen sonunda intihar ettiğini, Özlü'nün ise *Çocukluğun Soğuk Geceleri* 'nde bu durumun üstesinden gelip kurtulduğunu dile getirir (Erbil, 2018: 30). Erbil, 18.yüzyıldan sonraki yazarların birçoğunun bu yeni yöntemleri işlediğini; ancak Özlü'nün eserlerinde ise bu düzene ve yöntemlere karşı çıktığını belirtir. Özlü, eserlerinde bireyi

nesnelleştiren bütün yapıları karşı çıktığı gibi hastane ve çalışanlarına da baskıcı tavırlarından dolayı karşı çıkar.

Romanda *Guguk Kuşu* filmine metinlerarasılıkla yoluyla gönderme yapılır. 1975'te gösterime giren, Milos Forman yönetmenliğini yaptığı film 1962'de Ken Kesey tarafından yazılan aynı adlı romandan uyarlanmıştır. Filmde başkarakter Randle Patrick McMurphy 35 yaşındadır. Önce orduda yer alan karakter ordu düzenine karşı çıkmasıyla ordudan kovulur. Daha sonra kavga, kumar ve sarhoşluk gibi suçlardan dolayı tutsak edilir. Toplumdaki kuralla uymadığı gerekçesiyle ıslahevinden mahkeme kararıyla akıl hastanesine kapatılması uygun görülür. Hastanede hemşire Ratched hastalar üzerinde otoriter bir tavır gösterir. McMurphy filmde ona ve hastane düzenine karşı çıkarak, arkadaşlarını buradan kurtarma çabasına girer (Kesey, 2007: 1-2). Anlatıcı, hastanede "*Guguk Kuşu*"nu izlerken, hastane düzenine başkaldıran hastanın elektro şoka yatırıldığını görür. O anda filmi izlemeyi terk eden anlatıcı, seyirciler arasında sadece onun mu elektroşoka yatırıldığını düşünür. Oysa hepsi terk etmeliydi diye düşünür. Anlatıcı da filmdeki kişi gibi hastanelerde hastalara kurtulmanın yollarını göstermeye çabalar. Ona göre hastalar ancak günlük yaşam içinde, yakınları arasında, davranışlarına hasta denilmeyen insanlar arasında iyi edilebilirler (Özlü, 2016: 38-40).

Özlü'nün romanında da anlatıcı-yazar yaşadığı manik depresyon sonucunda hastaneye kapatılıp deli muamelesi görür. Yalnız kahramanın iç sesinde derin mesajlar söz konusudur. Bu ses büyük bir kültürel birikime sahip olan Özlü'nün sesidir. "İşte yıllar sonra, onlar akıllılığımıza açılacak kapıların kilitlerini ellerinde tutuyorlar. Yaptıklarını, hiç çekinmeden bugün arkasından haykırıyorum. Artık nasılsa kilitliyim. Hiç ses çıkarmıyor. Beyaz önlüğü ile çok ciddi yürüyor. Nasılsa, hastaların söylediğine kimse inanmaz." (Özlü, 2016: 54). Metinde, nasılsa hastaların dediğine kimse inanmaz ve akıllılığımıza onların akli karar verecek derken yazar Foucault'nun fikriyle bağdaşır. Romanda hastaneye kapatılanların hiçbir şekilde kurtuluşu olmadığı görülür. Akıllılar tarafından deli oldukları kanıtlanmıştır. Onların davranışlarının normal olup olmadığına başkaları karar verir. Bu bağlamda doktor ve hemşirelerin iktidarı hastayı ehlileştirmek için devreye girer. Anlatıcı, bir kez daha sinir hastanesine yatırıldığında hastane düzenini ve çalışan yetkililerin otoriter davranışlarını anlatır. Hastanedeki şişman hemşirenin sevgilisi gece hastaneye gelir. Hemşire anlatıcıya sevgilisi önünde soyunmasını ister. Mecburen soyunan anlatıcı, soyunmazsa diğer gün hemşire tarafından doktora şikâyet edilip elektroşoka maruz kalır. Diğer bir iktidar görünümü ise hademeler üzerinden gösterilir. İğne yapıp kan alan hademeler hastalara kızdıklarında istedikleri zaman deli gömleği bağlarlar. Doktorlar ise iyileşen güzel hastalarla yatarlar. Hastalar

tekrar hastalanıp bu hastane düzenine düşme ihtimali ile doktorlara hayır diyemezler (Özlu, 2016: 46-53). Hastanede bütün yetkililer belli bir düzen içinde, hastalar üzerinde ki iktidarı temsil ederler. Hastaların, düşünceleri, davranışları ve bedenleri üzerinde hâkimiyet kurarlar.

Özlu, Ferit Edgü'ye mektuplarında da hastanede tedavi olmak istemediğini belirtir. "Ben de birilerinin aklına uyarak, koltuk altımda oluşan kabartıyı göstermek zorunda bırakıldım. Beni bırakın, yaşadığım, yaşamak istediğim her şeyi yaşadım, ölümden hiç korkmuyorum..." (Özlu ve Edgü, 2016: 95-96) der. Özlu'nün roman dışında da öznenin özgürlüğünü istediğini, özgür ruhların tutsak edilmesinden yana olmadığı görülür. *Kalanlar* 'da hastanenin, hastayı gözetim altına alma düşüncesi, Foucault'nun girişteki hastane bölümünde belirttiğimiz bilgi ve iktidar kavramı ile bağdaşır: "adsız kehremanımız sık sık hastalanır(o çok hassastır).daha doğrusu kendi düşündüklerini ifadeden acizdir. bu yüzden sık sık dayak yer ve hastanelere yatırılır. hastahanelerde ne var?ne mi var? sophie var. 19 yaşında. konuşmaz. anlamaz. doktordan korkar. bayan x var" (Özlu, 2016: 20). Özlu, eserde bilgiyi karşılayan Sophie sözcüğünü kullanarak, doktorların bilgileriyle hastalar üzerindeki baskısına değinir. "Amerikalı Komşu Willy" öyküsünde ihtilal yılları anlatılır. Anlatıcı, ihtilal yapmak isterken, doktorun onu ilaçla uyuttuğunu söyler: "bunu çocukluğumdan beri biliyorum klinikte beni aralıksız uyuttular birtakım ilaçları seviyorum artık söyleyecek sözüm yok bunlar öğretildi bana bu sözler benim değil" (Özlu, 2016: 34), der.

1.3. Okul

Özlu'nün eserlerindeki başlıca mekânlardan biri de okuldur. Çocukluk ve lise yıllarına ait okul izlenimlerini, otobiyografik kesitler yoluyla eserlerinde yansıtır. Özlu'nün hayatı ve edebi yönü bu anlamda ayrılmaz bir bütündür. Öğretmen bir çiftin çocuğu olan yazar, aşırı idealist anne-babanın eğitim baskına ve ideal tip oluşturma eğilimlerine karşı çıkar. Yazarın özgür ruhlu bir yapıda olması, bu karşı çıkışı belirginleştirir. Lise yıllarında ağabey Demir Özlu'nün aracılığıyla tanıştığı 50 kuşağı ve varoluşçuluk akımının etkisinde olan yazar, okullara ve buna benzer bütün resmi kurumlara karşı çıkar. Bütün edebi eserlerinde resmi kurumlara (mekânlara) değinen Özlu, onların işleyişlerini, yetkililerini ve kurallarını eleştirir. Ona göre bu resmi kurumların bütünü belli bir düzen içinde bireyi tutsak edip istediği şekli vermektedir. *Kalanlar* 'da düzenle ilgi fikirleri: "Artık bizim yaşamımızda hiçbir düzen kendini savunamaz.... Artık gidecek dünya insanları bana birer fabrika ürünü gibi görünüyor"(Özlu, 2016: 32). Özlu, düzenlerin insanı tek tipleştirerek bir ürün haline geldiğini savunur. Bu düşünce doğrultusunda girişte yer alan okul bölümünde Fou-

cault'nun okul ve iktidar ilişkisiyle bağdaşır.

Özlu, okul ve resmi kuruluşların otoritelerinin birey üzerindeki baskısına karşı durur. Feryal Saygılıgil, Özlu'nün yaşamı boyunca iktidarla derdi olan bir yazar olduğunu, çocukluktan ölümüne kadar iktidarın diliyle uğraşan bir yazar olduğunu belirtir. Özlu, düşüncesine uymayan ev ve karanlık kiliseye benzettiği okuldan kaçmak ister (Saygılıgil, 2016: 23). Çocukluğum Soğuk Geceleri romanın ikinci bölümü olan "Okul ve Okul Yolu"nda anlatıcı okul yolunu betimlerken; okul, kilise ve hastaneleri birlikte anlatarak bu yapıların güneşi kapattığını imalı bir şekilde dile getirir. Bu yapıların gizli merdivenlerle birbirine bağlandığını, bu kurumlardaki yetkililerin ise Ortaçağ gericiliği ile nitelendirir. Okuldaki rahibelerin göründükleri gibi olmadığını, her birinin ayrı bir çılgınlığı olduğunu anlatır. Bu okul denilen yapı içerisinde sıkıştırıldıklarını, Almanca derslerine giren rahibenin başını askeri bölük denetleyen komutan gibi kaldırdığını, öğrencilerinde aynı hareketi tekrarladıklarını anlatır. Rahibenin her günkü anlatısı Nietzsche'nin ölümü üzerinedir. Ona göre Nietzsche, Tanrı'yı yok saydığı için Tanrı tarafından cezalandırılıp çıldırarak ölür (Saygılıgil ve Aytemiz, 2016: 23).

Nietzsche'nin temel düşüncesi bireyin her şeyi kabullenmemesidir. Ona göre eğer her şeyi Tanrı biliyorsa, birey neyi keşfedecektir. Bireyin kendini gerçekleştirme ve keşfi için Tanrı'yı öldürmesi gerektiğini vurgular. Foucault'nun temel düşüncesi de bireyin özgür olup kendini keşfetmesidir. Foucault'ya göre de birey üzerinde Tanrılaşmış iktidarlar her yere yayılmıştır. Birey bu gözetlemeden çıkıp, kendi benliğini keşfetmelidir. Anlatıcı bu düzen ve kurallara karşı çıkararak: "Öğretmen anne babanın, Müslüman mahallelerindeki dar evlerin, kilise okulunun Katolik havasının, düşüncelerimizle bağdaşmayan çılgın sayılacak rahibelerin davranışlarının... Her an belirtilen bir öğretiye, bizler hep hazırlanıyoruz. Neye?" (Özlu, 2016: 23). Özlu'nün bu roman ve diğer eserlerinde kapalı olan bu yapılar karşısında özgürlüğün sokaklar olduğunu söylemesi ve gerçek yaşantısında da kentler arasında sürekli gidip gelmeleri, bu yapılar karşısında sokakları göstermesi, özgürlük arayışının göstergesidir. Okul bir kapatılma mekânı olarak insanlar programlayıp, disipline eder. Özlu'nün romanındaki okul da bu mekânla bağdaşmaktadır. Eserde okulun tek tipleştirme üzerine olan ilk eleştirisi elbiseler üzerinden yapılır: "Kara okul giysilerimiz akşamdan hazır duruyor. Ama gecenin soğuşunu iyice kapmışlar" (Özlu, 2016: 9).

Foucault'nun girişte belirttiğimiz kapatılma üzerine düşüncesi; kapatma tekniğinin genel bir uygulamayla tanıştığı, tımarhanelerde, kışlalarda ve liseler de görüldüğüdür. Romanda ev ve hastanenin dışında kahramanın okulda da iktidarın baskısı altında olduğu görülür. Okulda

bütün öğrenmek istediklerini unutmak ister. Birbirini sevmeyen burjuva anne babaların evlerini, tanrısıyla evlenen rahibeleri, aile bağlarını, vatan sevgisini ve bu kapsama giren bütün kurallar bütününü unutmak ister. Gerçek hayatta da liseyi bırakıp yurtdışına çıkan yazar; kurmaca metninde, okulun bir iktidar mekânı olarak kendi ideolojisiyle zehirlediğine vurgu yapar: “Yıllar sonra, sabah karanlığında küçücük ilkokul çocuklarının bellegimden silemediğim vatan şiirlerini ezberleyerek, siyah giysiler içinde okula gittiklerini görünce, nemli İstanbul sabahlarında...” (Özlü, 2016: 22). Çocukların alanında uzman öğretmenlerin bilgi üstünlüğüyle belli öğretilerle kuşatıldığı ve nesnelleştirildiği görülür. Bu görünüm somut olarak bilgi ve iktidar ilişkisini ön plana çıkarır. Özlü, eserlerinde okul, hastane ve hapishaneyi eşdeğer tutarak, bireylerin tutsak edildiği alanlar olarak gösterir: “Can sıkıcı, küçük burjuva, memur evimin yanına bir de karanlık, kara, ortaçağimsı, Hıristiyan, misyonerlerin yönettiği bir kilise ekleniyor... Bu okuldan bugün bile kaçırım. Okula çıkan sokaklardan bir daha hiç geçmedim. Bu hapishane bana bir dil verdi” (Özlü, 2016: 46).

Stein Alanı'ndaki Postanede öyküsünde her eğitim karşısında ürperdiğini söyler (Özlü, 2016: 111). Özlü, bireyin eğitimle kendi öz benliğinden uzaklaştırıldığı düşüncesindedir. Ona göre eğitim bireyi bir makine haline getirir. Belli komutlarla çalışan bu makinenin hiçbir zaman özgünlüğü olmayacaktır. Anlatıcının duvar ve duvarlar üzerine iç sesi: “Hiçbir kent insana Berlin kadar ölümü... Her duvar insanın üzerinde bir baskı... Ana babamın evinin dar duvarlarıyla. Evliliklerin bunaltıcı duvarlarıyla. Büroların sigara kokan duvarlarıyla. Okulların acımasız duvarlarıyla. Evlerin, hapishanelerin, önlerinde insanların asıldığı, kurşunlandığı duvarlar. Hastane duvarları. Tımarhane duvarları... sistemlerin duvarları” (Özlü, 2016: 15-16) metinde bu şeklide görülür. Özlü'nün iç sesi bütün duvarlara, engellere ve özü itibarıyla baskı ve iktidarlara karşı yankılanan bir sestir. Hayatı boyunca bu türden duvarların arasında kalan yazar, anlatısında onlara karşı çıktığını ve hiçbir zaman benimsemediğini dile getirir. Özlü, mekân olarak okulu, resmi bir iktidar kurumu olarak görüp kaçmak ister. Özlü'nün kaçışının nedeni, belli öğretileri benimsemeyip, insan özgürlüğünü, düşüncesini ön plana çıkarması, bireyin varoluş mücadelesinin göstergesidir. Ona göre hayatta her yerde belli öğretiler benimsetilir. Özlü'nün vurguladığı duvarlarla kaplı her alanın barikat olması Foucault'nun mikro iktidar ilişkileriyle bağdaşır.

1.4. Hapishane

Özlü'nün eserlerinde somut bir mekân olarak hapishane yer almasa da düşünsel olarak resmi kurumların hapishaneye çevrildiği görülür. Ayrıca yazarın eserlerinde hapishane bir fon gibi gölgede kalır. Bütün eser-

lerinde anlatıcı-yazarın yakın çevresinden biri ya hapishaneye gitmiştir ya da çıkmıştır. Özlü, 50 kuşağının etkisinde olan bir yazar olarak varoluşsal sorunlarla ilgilenip, dönemin yaygın ideolojilerinden Marksizm’i benimser. Bu düşünce ortamında yer alan Özlü, düzenin baskısına eserlerinde geniş şekilde yer verir.

Berna Moran, 12 Mart romanlarını değerlendirirken, Anadolu romanlarında görülen haksız düzene isyan, sömürüye başkaldırının 1960’tan sonra kentte görülüp farklı grupların başkaldırıldığını belirtir. 1950’den sonra oluşan farklı ideolojilerdeki gençler ve onları destekleyen yazarlar, düzen ve uygulanan baskılara karşı başkaldırır. İktidarın güç kullanarak bastırdığı grup üyeleri tutuklanıp işkencelerden geçirilirler. 1960’larda yaşanan kaos ortamı romanlara yansıtılır. Bu dönem romanın en belirgin özelliği, romandaki başkışı bir süre gözetlendikten sonra bir gece ansızın evi basılarak karakola götürülmesidir (Moran, 1998: 9-12). Özlü de eserlerinde gözetlenen bireyi odak noktasına alır. Bu bağlamda Özlü’nün eserlerinde mekânlar hapishane ve bu işlevde kullanılan kurumlar, Foucault’nun panoptikon kavramıyla açıklanabilir. Girişte hapishane bölümünde genişçe açıklanan bu mekân bireyi tutsak edip, gözetleyerek istediği davranış biçimini sağlar. Aynı zamanda izlendiğini düşünen birey de kendi kendini gözetler.

Çocukluğun Soğuk *Geceleri* romanın dördüncü bölümü olan “Yeniden Akdeniz”de anlatıcı etrafını saran yapılardan uzaklaşıp, doğaya sığına. Kapalı alanlarda kendini koşullandırmış bir büyük kentli olarak görür: “Doğadan ayrılıp, beton alanların, asfalt yolların kıyısındaki taş yapılara, apartmanlara döneceğim”, Akdeniz’de bulunduğu sürece arkadaşlarıyla kahvede toplanırlar. Tek istedikleri 12 Mart’tan sonraki bu düzenin değişmesidir. Birçok arkadaşı tutuklanıp öldürülür (Özlü, 2016: 59-61). Erbil’in aktarımına göre 1 Mayıs 1977 tarihinde Özlü ve yazar arkadaşlarının bulunduğu alanda kırk kişi ölür. Kaçarak kurtulan Özlü, akşamdan sabaha kadar evinde temizlik yaparak, devletin üzerine sıçrattığı kanı temizleyeceğini söyler. Diğer gün Erbil ile konuştuğunda bu ülkede yaşamak istemediğini söyler (Özlü, 2018: 13-15). Özlü’nün romanlarında yansıttığı düzen ve iktidara karşı başkaldırısı gerçek yaşamında da görülür. Dönemin atmosferinden etkilenen yazar bunalımlar geçirerek eserlerinde baskılanmış duyguları haykırır.

Çocukluğun Soğuk *Geceleri*’nde anlatıcı-yazar, klinikte elektroşoka yatırılırken, şok komasına girerek “ölüyorum devrimci mücadele sizin olsun” der. 12 Mart döneminde devrimci mücadele içinde yer almaz, ancak bu mücadelenin sürmesini ister. Bunun doğal bir istek olduğunu belirtir. Baskılara karşı mücadele sürdürülmelidir. Aylar sonra hastaneden

çıkan anlatıcı sıkıyönetim hapishanelerinden çıkan arkadaşlarıyla bir araya gelir: “Onlar devrimci türküler söylüyor. — Ne olur, devrimci türküler söylemeyin, diyorum. Hapishaneden çıkmanın coşkusunu, klinikten çıkmışlığın yorgunluğunda taşıyacak güçte değilim (Özlu, 2016: 52-56). Anlatıcı, sıkıyönetim hapishaneleriyle hastanelerinin benzerliğine vurgu yapar. Her iki yapıda bireyi gözetleyip belli kurallar doğrultusunda nesneleştirmeye çalışır. Leyla Erbil, yaşadıkları yüzyılda insana bakışı değiştiren iki öğreti olarak Marksizm ve Freudçuluğun kabul edildiğini dile getirir. Ona göre dönemin yazarları Marksizm’den uzak kalarak, karşısında yer almak isteseler bile bilinçlerinde ve bilinçaltılarında yer edinir.

Erbil’i destekleyen Sennur Sezer’de Özlu’nün bu mücadele içinde olduğunu belirtir. Bu anlamda Sezer ve Erbil ortak noktada birleşir (Özlu, 2016: 53). “1980 Yazı Güneşi A./” öyküsünde anlatıcı, 12 Eylül olaylarını, ölenleri, yararlıları, tutuklananları, askerlerle birlikte oluşan kaos ortamını anlatır. Anlatıcı kendi huzursuzlukları durulduğunda; ailesi, çevresi ve yaşadığı toplumun huzursuzlukları, patlayışlarının büyüüp yükseldiğini söyler (Özlu, 2016: 94-97). Onun manik depresyon geçirmesinin nedeni, yaşadığı toplum ve yönetim baskından kaynaklanır.

Özlu, kurgusal yazınında mekânlar üzerinden, Foucault’nun 20.yüzyılda iktidarın kurumlar yoluyla bireyi gözetim altına aldığı savını destekler. Özlu’nün bu fikri desteyken düşünceleri, yüzüncü doğum yılında Stefan Zweig’i anlatırken ortaya çıkar. Şiddet, silah ve bombalar, toplama kampları ve İkinci Dünya Savaşı’nın verdiği milyonlarca savaş kurbanının yanı sıra bu ölümler karşısında Walter Benjamin gibi kendi dileğiyle yaşamına son veren Lotte Zweig ve S.Zweig’i anar. Yahudi asıllı olan Zweig, Hitler’in zulmüne karşı bireysel bir seçim olan ölümü eşiyile seçer. Özlu, çocukluğundan beri Zweig’in ölümünden etkilendiğini, ölüm ve faşizmi protesto için kendi öldürenin, kahraman olduğunu belirtir (Özlu, 2016: 36-37). Özlu, eserlerinde kaçış ve ölümü sorunsal ederken bireysel bir başkaldırı gösterir. Çocukluğundan beri bu tür başkaldırıları kahramanlık olarak gören yazar, kendi eserlerinde de otoriter baskılara karşı durur.

Sonuç

İlkel zamanlardan günümüze kadar insanlar ve insan toplulukları üzerinde hâkimiyet süren, toplumu belirlediği normlara göre şekillendiren, yönetme gücünü elinde tutan iktidar güçleri vardır. Feodalite ve monarşizm geleneksel iktidarlar olarak yönetimi tek kişide toplayıp insan toplulukları üzerinde suça karşı ceza sistemini uygular. 18.yüzyılda modernleşmeyle beraber iktidar sistemi değişime uğrayarak yeni bir profille varlığını sürdürür.

Modern çağda, sanayi teknolojilerinin gelişmesiyle iktidara bağ-

lı bütün devlet kurumları şekillenmeye başlar. Demokrasi adı altında şekillenen iktidar, yeni tahakküm biçimleri oluşturarak bireyi geleneksel iktidardan daha etkili bir biçimde tutsak eder. 20.yüzyılda ortaya çıkan post-yapısalcılık akımı içerisinde yer alan düşünürler, modern iktidarın analizini yapmaya çalışır. Bu düşünürlerin içinde Foucault, iktidar mekanizmalarının alt tabakalarını çözümlenmeye çalışır. Ona göre özne bölünerek iktidarın yapılanmasıyla oluşur. Foucault, 1955'ten sonra kaleme aldığı bütün eserlerinde iktidar ve bilgi ilişkilerini açığa çıkarmaya çalışır. Ona göre Bentham'ın "*Le Panoptique*" adlı eserindeki düşünce 18.yüzyıldaki iktidarın temelini oluşturur. Bu mimari proje devletin bütün kurumlarında uygulanır. Panoptikon mekân olarak bir gözetleme kulesi biçimdedir. Foucault'ya göre modern iktidar, özneyi bu kurumlar aracılığıyla gözetleyip, kontrol altına alır. Foucault, çalışmalarında hastane, okul, hapisane gibi kurumların derin yapısına inerek bilgi ve iktidar ilişkisi arasında sıkışarak şekillen öznenin bireyleşme süreçlerini inceler.

Birçok disiplinde uzmanlaşan Foucault'nun iktidar ve iktidara hizmet eden aygıtları multidisiplinler bir tutumla çözümlenmeye çalıştığı saptanabilir. Bu disiplinler arasında bireyin toplumsal sorunlarını edebi bir duyarlılıkla konu edinen disiplinlerden biri de edebiyattır. Dünya ve Türk edebiyatında birçok yazar, şair, aydın yaşadığı toplumsal sıkıntıları, metinsel bir düzlemde irdeler. Bireyin toplumda yaşadığı varoluşsal sorunlar, toplumun bireye dayattığı tek tip model, iktidarın birey üzerindeki tahakkümü ve baskın rolü, bireyi sorunlar yumağına sürükler. Edebiyat toplum da baskılanan sorunların açığa çıktığı bir alandır. Birçok sanatçı, yaşadığı çağın sorunlarına ayna tutar. Türk edebiyatında baktığımızda bu edebi duyarlılığı gösteren yazarlar arasında Tezer Özlü'nün önemli bir yerde olduğu görülür. Tezer Özlü, Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında, 60 kuşağı içerisinde yer edinmiş bir yazardır. Dönemin sosyal, siyasal olayları, uluslararası edebi akımlar, yazarın eleştirel bir bakış açısına sahip olmasını sağlar. 1950'den sonra oluşan farklı ideolojilerin etkileriyle varoluşsal sorunları irdeleyen yazar, yazınında da bu atmosferi sergiler. Eserlerinde yer alan temalar; iktidar, varoluşçuluk, ölüm, yaşam, yabancılaşma, baskı, kurallar ve düzendir. Özlü, kaleme aldığı bütün eserlerinde bireyi, merkeze alarak varlığı ve yaşamı sorgular. Bireyin baskılandığı bütün düzen ve kurallara karşı çıkar. Toplumda duvarlarla çevrili yapıların birey üzerindeki baskısına başkaldırır. Eserlerinde bu yapılar ev, hastane, okul ve hapisane olarak öne çıkar.

Özlü'nün eserlerinde varoluşsal bir tavırla bireyin ön plana çıkması, onu birçok yapıyla karşı karşıya bırakır. Bireyi baskılayan iktidar, toplumsal kurallar, öğretiler vb. unsurlar Özlü'nün odak noktası haline gelir. Yazarın, sürrealizm, varoluşçuluk, Marksizm gibi akımları bilmesi ve bu

doğrultuda yazan yazarları okuması, onun edebi zeminini oluşturmuştur. Bu bağlamda Foucault'nun birey üzerindeki modern iktidarın otoritesi, Özlü'nün eserlerindeki karakterler üzerinden çözümlenmek mümkündür. Foucault'nun iktidar kurumları, Özlü'nün eserlerinde iktidar mekânları olarak ortaya çıkar. Her iki sanatçının ortak paydası, birey üzerinde iktidar ve mekânın işlevsel bir rolünün olmasıdır.

Kaynakça

- Akay, A. (2016). *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*, İstanbul: Doğubatı Yayınları.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Alp Y. ve Özışık M. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bachelard, G. (1996). *Mekânın Poetikası*, Derman A.(Çev.). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bülent B. (2002). *Mekân, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet'in Kamusal Mekânı Olarak Kızılay Meydanı*. Sargın, G.A. (Der.). Ankara'nın Kamusal Yüzleri. (48-49). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çerkesli, E. (2013). Tezer Özlü'nün Romanlarını Kadın, Beden ve Kimlik Bağlamında Okumak. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı III*. (731-743).
- Descartes. (1997). *Felsefenin İlkeleri*. Akın, M. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Duru, S. (1997). *Tezer Özlü'ye Armağan*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____. (2017). Tezer Özlü'yü Anlamak. *Arka Kapak*, (24), 28.
- Elçi, H. İ. (20003). *Roman ve Mekân*. İstanbul: Arma Yayınları.
- Erbil, L. (2018). *Tezer Özlü'den Leyla Erbil'e Mektuplar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin Tarihi*. Kılıçbay, M.A. (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- _____. (2015a). *Büyük Kapatılma*. Erdülen, I.ve Keskin, F.(Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____. (2015b). *İktidarın Gözü*. Ergüden, I. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- _____. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Kılıçbay M.A.(Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Gürbilek, N. *Ev Ödevi*. İstanbul: Metis Yayınları.

- İş, A.Ö. (2007). *Ferit Edgü ve Demir Özlü'nün Hikâyelerinde Varoluşçu Öznellik*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniver sitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. Ergüden, I. (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Akınhay, O. ve Kömürcü, D. (Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Moran, B. (1998). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2010). *Yan Yollar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1973). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özlü, T. (2016). *Çocukluğun Soğuk Geceleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____. (2017a). *Eski Bahçe- Eski Sevgili*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____. (2017b). *Kalanlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____. (2017c). *Yaşamın Ucuna Yolculuk*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____. (2017d). *Zaman Dışı Yaşam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- _____. (2018). *Yeryüzüne Dayanabilmek İçin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özlü, T. ve Edgü, F. (2016). *Her Şeyin Sonundayım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öztürk, S. (2012). *Mekân ve İktidar*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Revel, J. (2012). *Foucault Sözlüğü*. Urhan, V. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Russell, B. (1990). *İktidar*. Ergin M. (Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sarup, M. (1997). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. Güçlü, A.G. (Çev.). Ankara: Ark Yayınları.
- Saygılı A. (2004). *Mikro-İktidarın Bir Fiziği: Hapishane. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (2), 178-196.
- Saygılıgil, F.ve Aytemiz, B. U. (Der). (2016). *Gülebilir miyiz Dersin?* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz H. (1997). *Tezer Özlü'ye Armağan*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page: 109-130

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY
Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 10.06.2019
Kabul/Accepted: 23.06.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**KUTSAL ZAMAN OLARAK
RAMAZAN AYININ SOKAK
KÜLTÜRÜNE YANSIMASI:
VAN ÖRNEĞİ**

***THE REFLECTION OF
RAMADAN MONTH AS A
SACRED TIME TO STREET
CULTURE: VAN EXAMPLE***

Ümit OĞUR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı ABD Doktora Öğrencisi
ORCID: 0000-0001-8419-804X, umitoguredb@gmail.com

Öz

Ülkemizde İslamın etkisiyle büyük halk kitleleri, Ramazan ayına özel bir ilgiyle yaklaşmış ve bu ayda yapmaları zorunlu olan ibadetleri bir şölen havasında icra etmişlerdir. Bu ay içinde yaşatılan birçok gelenek, dini bir gereklilik olmanın ötesine geçerek halk kültürünün bir parçası olmuştur. Kutsal zaman olarak Ramazan, bu sayede ciddi kültürel öğeler biriktirmiş ve bu öğeler nesilden nesile aktarılmıştır. Bu ayda yapılması gereken ibadetin oruç tutma olması, yeme ve içme ile ilgili bazı ritüellerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çalışmada kutsal zaman olarak Ramazan ayında Van'ın işlek caddeleri, iftar ve şahur arasındaki zaman diliminde gözlenmiştir. Çalışmada kutsal zamanların sokak kültürüne yansıyan etkilerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Öte yandan Ramazan ayında yaşatılan gelenekler, yakın tarihteki uygulama biçimleriyle kıyaslanmıştır. Toplumun her kademesinde birlik olma bilinciyle ve mükemmel bir uyumla yaşatılan bu uygulamalar; “gelenek”, “şehir” ve “modern” kavramları üzerinden irdelenmiştir. Bu bağlamda Van'ın merkez mahallelerinden gözlem yöntemiyle veriler derlenmiştir. Toplanan veriler folklor biliminin gerektirdiği şekilde incelenerek sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ramazan, kutsal zaman, gelenek, kültür, folklor.

Abstract

In our country, people interest in Ramadan month with the effect of Islam, and they do their prayers in a celebrity air. Many traditions are not only a religion necessary, they are also become a part of public culture. Ramadan, as a sacred time, collects serious culturel items and it translates from one generations to the others. The prayer, is to be needed done is fasting, caused to find out some rituals related with eating-drinking.

In this study, as a sacred time, in Ramadan month, Van's busy streets are observed. In the study, we aimed to find out the effects of sacred times to street cultures. On the other hand, traditions lived in Ramadan month compared with the formats of applied to near history. These applications are lived in a consciousness of unity at all levels of community. Some concepts such as "traditions", "city" and "modern" are studied also. In this context some data are collected from Van's center neighborhood by observing. Collecting datas are searched in a folklore way and resulted.

Keywords: Ramadan, Sacred time, tradition, culture, folklore.

Giriş

İnsan kendi tarihi boyunca inanma ihtiyacını karşılamaya çalışmış bu nedenle de din olgusu insanla birlikte hep var olmuştur. İnsanın kendisinden daha güçlü bir varlığa, bir yaratıcıya sığınma ihtiyacı duyması, zor zamanlarda ondan yardım dilemesi bahsi geçen din olgusunu güçlendirerek bu güne kadar taşımıştır (Demir, 2016: 1784) . Nasıl ki dinler insanla ve insanlık tarihiyle bu kadar güçlü bir bağ kurmuştur, ibadet de aynı derecede insanın hayatında önemli bir yer kaplamaktadır. Bu anlamda ibadetler günlük hayatın içinde güçlü bir şekilde varlıklarını sürdürmektedirler.

Yaratılış olarak insan, inanma ihtiyacını karşıladığı, yardım istediği, af dilediği ve sığındığı o yüce varlığa bir kutsallık da atfetmektedir. Kutsal, insanın yaratıcısıyla olan ilişkisinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve aynı zamanda dini bir nedeni de olan insan tecrübesini ifade etmektedir (Güç, 1998: 340). Eliade'a göre kutsal; zamanda, nesnelere ve hatta insanda kendisini aniden göstermektedir. Yine Eliade, insanın kutsal olanı olmayandan rahat bir şekilde ayırt edebileceğini, çünkü kutsalın her zaman kendisini farklı bir şekilde gösterdiğini ifade eder (Eliade, 1995: IX). Buradan yukarıdaki paragrafı da akışa dâhil ederek şu sonuca ulaşılabilir; din bir takım eylemler (ibadet) gerektirmekte ve insan söz konusu eylemleri sunduğu varlığı, her şeyiyle kutsal saymaktadır. Bu kutsallık; dinle ilgisi olan nesnelere, yerlere, insanlara ve zamanlara yansımaktadır. Demek ki insan, ibadetini sunduğu zamanı da kutsallaştırmış ve o zamanı yukarıda bahsedildiği üzere, kutsal olmayandan çok rahat bir şekilde ayırmıştır. Bu ayırım, bir ritüelin gerçekleştiği ve bu yönüyle içinde bulunduğu zamana hierofanik bir anlam kazandırdığı yönünde bir ayırımdır. Bunun dışında mitsel bir davranış kalıbının (arketipin) tekrarı da gerçekleştiği zamanı kutsal yapmaktadır (Eliade, 2000: 373).

Kutsal zamanın, bir dine ait olduğunu iddia eden her insanın hayatında önemli bir yeri vardır. Her dinde bu zamanlara özenilir ve büyük ilgi gösterilir. Müslümanlar için de Ramazan, yılın en önemli kutsal zamanını ifade etmektedir. Bu ay, içinde her anlamda çok belirgin bir ibadet olan

“oruç”u barındırması yönüyle günlük hayatta da ciddi farklılıklar göstermektedir. İslama göre, orucun kurumsal bir yapısı vardır ve daha önceki insanlara da emrolunmuştur (Bakara Suresi, 2:183). Buradan daha önceki mukaddes dinlerde de bu ibadetin olduğunu anlıyoruz. Yine sadece Kitab-ı Mukaddes dinlerinde değil dünyada bilinen birçok dinde oruç ibadetinin olduğu bilinmektedir (Salamone, 2004: 37). Oruç; Kur’an’da diğer ibadetlerden farklı olarak hem mantığı hem de uygulama şekli ayrıntılı bir şekilde anlatılan bir ibadettir (Akram, 2015: 53). İşte bu tarihi çok eskilere dayanan yaygın ibadetin, haliyle insanların hayatında süregelen ve geleceksel özellikler taşıyan uygulamaları bulunmaktadır. Buradan hareketle de Ramazan ayı sadece Allah’la kul arasındaki özel bağlantıdan ibaret olmayıp sosyal bir anlam da ifade etmektedir. Biz de çalışmamızda, içinde bu özel ibadeti barındıran Ramazan ayını, Halkbilim kapsamında, kutsal zaman olarak incelemeye çalışacağız. Çalışmamızı mekan olarak Van’ın Cumhuriyet, Maraş ve Beşyol gibi işlek caddelerinde yaptığımız gözlemlerle besleyeceğiz. Makalemiz, özellikle şehirde yaşanan iftar sonralarına odaklanacak. Halkın iftar sonrasında günlük hayata ekledikleri uygulama ve ritüeller, çalışmamızın esas malzemelerini teşkil edecektir. Tam da bu noktada gözlenen ve kayıt altına alınan bu eylemleri kutsal olmayan diğer zamanlardaki muadillerinden ayırmak için bazı standartlar belirleme ihtiyacı hâsıl olmaktadır. Bu standartların belirlenmesinde, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak bahsedilecek olan *gelenek* olgusu etkili olmuştur. Halkın bizzat kendi hayal gücüyle ortaya koyduğu, geliştirdiği ve bir sonraki nesile aktardığı tüm unsurlar kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Burada kayıt altına aldığımız ve incelemeye değer bulduğumuz verilerin doğrudan bir *gelenek unsuru* oldukları iddiasında değiliz. Fakat bahsedilen uygulamaların güçlü birer kültürel miras adayları olduklarını düşünüyoruz. Derlediğimiz uygulamalarda kullandığımız filtreler ise ana hatlarıyla şöyledir:

- Gözlenen uygulamanın özellikle Ramazan ayında yapılıyor olması,
- Uygulamanın uzun süredir devam ediyor olması, tam olarak gelenek sayılmasa da bir geleneği andırıyor olması veya geleneğin başlangıcı olma özellikleri göstermesi,
- Gözlenen uygulamanın daha önce yapılıyor olsa dahi Ramazan ayında belirgin biçimde artması.

Dünyadaki birçok şehrin kutsal zamanlarda çehresinin değişmesi, kutsallığın insanların büyük kısmını içine alan bir olgu olması nedeniyle anlamlı bulunabilir. Çünkü böyle zamanlarda insanların gün içindeki eylemleri; hem yapılış zamanı hem de tip olarak birbirine benzemekte ve bu

da insanları aynı zamanlarda bir araya toplamaktadır. Örneğin Ramazan ayında oruç ibadetini tamamlayan insanlar, *çarşıya çıkma* eylemi çerçevesinde, iftardan sonra şehrin işlek caddelerinde dolaşmaya çıkmaktadırlar. Bu eylem aynı kutsal zamanda bulunan büyük halk kitlelerini bir araya getirmektedir.

Kutsal zaman olarak Ramazan ayında Van'ın işlek caddeleri, oldukça kalabalıklaşmaktadır. Örneğin Van'ın sembollerinden Cumhuriyet Caddesi, Ramazan ayında; kutsal olmayan başka bir zamana göre neredeyse 3-4 kat daha fazla kalabalıktır. Bu nedenle insan sayısının bu denli arttığı caddelerde, ticari etkinlikler bu kutsal zamanların yapısına ve ihtiyaca göre yeniden düzenlenmektedir. Bu düzenlemeler şehrin genel görüntüsünü büyük oranda değiştirmektedir (çalışmanın ilerleyen sayfalarında bu değişim fotoğraflarla aktarılacaktır).

Van'da yaşayan halkın Ramazan ayına olan ilgisinin hem dini hem de sosyal boyutlarını ele alacağımız çalışmamıza geçmeden önce, Ramazan ayında günlük hayatta meydana gelen değişikliklerin tarihsel açıdan geçtiği aşamalara da değinmek yerinde olacaktır. Ramazan ayında insanlar, özellikle iftar sonrasında dışarıda vakit geçirmektedirler. Bu nedenle iftar sonraları şehirlerin “çarşı” diye tabir edilen alışveriş, dinlenme, yeme-içme ve eğlenme yerleri, diğer zamanlara oranla daha yoğun ve kalabalık olmaktadır. Bu yoğunluk Osmanlı döneminde de örneklerini gördüğümüz üzere, bilhassa yerel idareler tarafından çeşitli düzenlemelerle kontrol edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı-Tanzimat döneminde 1834-1860 tarihleri arasında yaklaşık 10 adet tenbihnâme¹ halka ulaştırılmıştır. Bu tenbihnâmelerde Ramazan ayında dikkat edilmesi istenen bazı durumlara değinilmiştir. Biz de bu tenbihlerden konumuzla ilgili olanları ilerde kıyas yapmak amacıyla aşağıda listeledik. Farklı zamanlarda ilan edilen tenbihnâmelerde;

- teravih zamanında kalabalıklaşan cami avlularında asayişin sağlanması,
- kadınların iftar sonrası kalabalıkta ince eşarp örtmemeleri,
- kadınların özellikle arabalarıyla dolaşırken gösterişli hareketlerden uzak durmaları,
- erkeklerin kadınlara sözlü ve fiili sarkıntılıklardan sakınmaları,
- piknik alanlarında kadın ve erkeğin bir arada oturmamaları,
- yine kadınların iftar (akşam) ezanından önce evlerine dönmeleri,

¹ Türk Dil Kurumu sözlüğünde kelimenin aslı “tembih” şeklindedir. Çalışmada “tenbih” olarak kullanılması, faydalanılan kaynakta geçtiği şeklin gösterilmesi gayesindedir.

- Müslüman olmayanların gündüz vakti halka açık yerlerde su ve sigara içmemeleri,
- gün içinde çarşıdaki kahvelerde oturulmaması,
- iftar sonrası kadınların ve erkeklerin arabalarıyla yol ortasında durup geçişi engellememeleri,
- erkeklerin de arabalarla kadınları rahatsız etmemeleri tenbih edilmiştir (Yazıcı, 2005: 2-9).

Tanzimat döneminde yerel idareler tarafından halkın uyması istenen bu kurallar, aradan geçen onca zamana rağmen toplum yapısındaki dinamiklerin aslında pek de değişmediğini göstermektedir. Yine yayımlanan kurallardan; Ramazan ayında iftar sonrasında şehirlerin merkezlerinde görülen yoğunluğun aynı şekilde o günden bu güne devam ettiği tespit edilmektedir.

Gelenek ve Din

Ramazan ayında iftar sonrası yaşatılan uygulamaların gelenek içinde değerlendirilebilmeleri için bazı şartları taşımaları gerekmektedir. Bu nedenle önce “gelenek” kavramının irdelenmesi gerekmektedir. Gelenek, İngilizcede “tradition” kelimesiyle karşılanmakta bu kelime ise aktarmak, teslim etmek, birisine vermek anlamlarını taşımaktadır. Kelime, dilimizde de benzer anlamları karşılamaktadır. Bu nedenle kavram olarak gelenek; “önceden gelen, aktarılan” temelinde *daha önceki nesillerden aktarılarak bugüne geleni* karşılar. Yani kısaca geçmişten günümüze miras olarak ulaşan kültür uzantılı herhangi bir öge gelenektir (Şallı, 2017: 67). Öte yandan Halkbilim çerçevesinde kavram olarak değindiğimiz geleneğin “din” ile olan ilişkisinin de çalışmamızın anlamlandırılması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Modern ve gelenek, iki zıt kavram gibi düşünüldüğünde din kavramının bunlardan geleneğin içine konulması bu sınıflandırmayı yapan sosyologların (Comte, Weber ve Marx) toplumsal düzeni “sekülerleştirme” çabalarının sonucudur (Çelik, 2017: 213; Şallı, 2017: 71-71). Söz konusu çaba, toplum modernleştikçe dinden uzaklaşır, iddiasını ispata dönük bir çabadır. Fakat günümüz toplumları gözlemlendiğinde modernleşmenin boyutu ne kadar artarsa artsın din olgusunun toplumlar tarafından asla terk edilmediği görülmektedir. Modernleşmenin başlamasına isnat olunan 1800’lü yıllardan sonra bile dinin toplum üzerindeki etkisi hiçbir zaman azalmamıştır. Paralel olarak Edward Shils, geleneğin birçok bilim çevresi tarafından dışlandığına dikkat çektiği yazısında halkın zekâ ve hayal gücüyle meydana getirdiği gelenekten beslenmek gerektiğine vurgu yapmaktadır (2003-04: 101-102).

Hikmet Tanyu, halkbilimini;

belli bir ülkede yaşayan bir toplumun, halkın bütün gelenek, görenek ve törelerini, sözlü ve yazılı olarak bir toplumda nesilden nesile geçen kültür kalıtlarını, kültür ürünlerini, her türlü inanışlarını, müziğini, oyunlarını, masallarını, efsanelerini, türkülerini, yöresel tiyatrosunu, halk hekimliğini, halk resmini, sanatını, bilmecelerini, ilençlerini, rüya yorumlarını, inançla kültürle ilgili bütün araç ve gereçlerini, davranış ve alışkanlıkları; konu yaparak inceleyen bilim dalı

olarak tanımlamıştır (Tanyu, 2007: 123). Tanımla konumuz arasındaki bağlantıyı inançla kültürle ilgili bütün araç ve gereçlerini ifadesiyle kurabiliriz. Bu bağlamda din ve geleneğin halkbilim alanında bulunduğu köşe başı, inançla ilgili olan halk davranışlarıdır denebilir. İnsanlar, inançlarını kendi gelenekleri içinde eriterek her ikisinden (din ve gelenek) de kopmama eğilimi göstermektedirler. Buradan konumuza döndüğümüzde incelediğimiz uygulamaların gelenek içerisinde değerlendirilme ölçütleri, yukarıda kavram olarak değindiğimiz gelenek özellikleriyle ve halkbilimin inceleme alanının odaklarının belirtildiği tanımdan yola çıkılarak belirlenebilir. Bu bağlamda belirlediğimiz ölçütlerin başında söz konusu uygulamaların “aktarım”ı gelmektedir. İftar sonrası Van sokaklarını gözlemlediğimizde bu aktarımın kısa bir zaman diliminde olduğu için tam olarak gerçekleştiği söylenememektedir. Yine bu uygulamaların uygulanış biçimleri değişmiş olsa da süreçte korunuyor olmaları gerekmektedir. Bu gerekliliğin araştırma sonuçlarımızda sağlandığını görmekteyiz. Bahsi geçen uygulamaların halk tarafından üretilip aktarılmalrı, tekrarları ve korunmaları bir gelenek olarak ele alınmaya yetmese de bu uygulamaları en azından yeni başlayabilecek bir geleneğin içinde değerlendirebiliriz denebilir. Örneğin Van’da iftar sonrası kurulan semaverlerin (ticari kaygılar taşıyor olsalar dahi) sayılarının diğer zamanlara kıyasla ciddi oranda artması, kutsal zamanlar içinde dikkate değerdir.

Şehir Kültürü ve Ramazan

Weber, şehrin zaman içinde geçirdiği evrimi anlatırken; insanlık tarihine göre oldukça yakın bir dönemde ortaya çıkan bu “modern” yerleşim yerinin, giderek dışsal yapısını kaybettiğini vurgulamıştır. Devamında şehri oluşturan halkın artık “şehirli” gibi davranmadığını öne sürmüş ve şehrin miadını doldurmak üzere olduğunu iddia etmiştir (2010: 83). Şehirleri toplum tipleri üzerinden inceleyen Açıkgöz, Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi adlı çalışmasında şehir ve kırsal önemli isimlerin sınıflandırmalarıyla birbirinden net çizgilerle ayırmıştır. Bu sınıflandırmalara, sanayi öncesi-sanayi sonrası, cemaat-cemiyet, kır/köy-şehir, geleneksel-mekânize karşıtlıkları örnek gösterilebilir (2007:63-66).

Çalışmamız, bir şehir kültürünü incelemektedir. Kültür insan ürünüdür ve insanın kültürü ürettiği yerin de bu üretime etkisi vardır. Nitekim mekân, toplumlar için sadece nesnel bir gerçeklik değil; insanın ona şekil verdiği ve tarafından şekillendiği bir olgudur (Harvey, 2003: 75-76). Bu bağlamda araştırma alanımız olan Van’ın şehir yapısının da sosyolojik açıdan bilinmesi bulgularımızın geçerliliğini olumlu yönde etkileyecektir.

2000’li yılların başına kadar bile bünyesinde burjuva sayılabilecek bir gruh ve bugüne kıyasla daha homojen bir halk tabakası barındıran Van, özellikle 2011 yılında meydana gelen depremle birlikte bu yapısında ciddi değişiklikler yaşamıştır. Bu doğal afet, şehirde çift yönlü bir göç dalgası başlatmış ve oldukça kısa bir sürede Van’ın toplumsal yapısı değişmiştir. Böylece Van’da, “yerli” diye tabir edilen halkın önemli bir kısmı batı illerine yerleşmiştir. Buna ek olarak civar illerin kırsalından önemli ölçüde göç olarak Van, şehir yapısındaki organikliğini kaybetmiştir. Bu süreçte yaşanan gelişmeler, günümüze kadar artarak devam etmiş ve Van’ın köklü şehir kültürü, yerini hızlıca oluşturulmuş, gettolardakini andıran yapay bir kültüre bırakmıştır. Bu hızlı kültür değişimi elbette günlük hayatta sokağa yansımış, daha önce “yerli” olduğu bariz olan toplumsal tepkiler, giderek birbirine benzemeyen “yabancı” davranışlara dönüşmüştür. Bu dönüşüm kutsal zamanlarda sokağın görüntüsünü de değiştirmiştir.

Yukarıda Ramazan ayında sokağa yansıyan uygulamaların tarihsel sürecinden de bahsettik. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında bu uygulamaların 2019 yılında Van’da nasıl yaşatıldığı iftar sonraları temelinde fotoğraflarla aktarılmaya çalışılacaktır. Daha sonra kutsal zamanlarda gözlemlenen bu davranışlar nedensellik ekseninde ele alınıp nihai sonuçlara varılmaya çalışılacaktır.

Ramazan ayında Van’da yaşayan insanlar iftardan sonra “çarşı”ya çıkarak kalabalık arasında dolaşmaktan büyük keyif almaktadırlar. Bu dolaşma esnasında daha çok ayakta tüketebilecekleri gıdalara ve kaldırımlara bırakılan plastik tabure ve masalarda içebilecekleri çaya yönelmektedirler. Akın akın sokağa çıkan halk, birçok seyyar satıcıyı ekonomik olarak tatmin etmektedir. Her yıl Ramazan ayından önce Valilik ve Belediye tarafından yapılan düzenlemelerle seyyar satıcıların yerleri önceden belirlenmektedir. Daha önceki yıllarda kalabalık caddeler, sadece son birkaç gün için trafiğe kapatılıp seyyarlara tahsis edilirken; bu yıl (2019), ilgili kurumlar Ramazan ayı boyunca işlek caddeleri trafiğe kapatma kararı almışlardır. Örneğin, Van’ın en işlek caddelerinden Cumhuriyet Caddesi, Ramazan ayı boyunca trafiğe kapatılmış ve caddeye seyyarlar konumlandırılmıştır. Elbette şehrin en işlek caddesinin bu görüntüsü bazı kesimleri rahatsız etmiş ve yapılan şikayetler sonucu gün boyu trafiğe kapatılan Cumhuriyet Caddesi, Rama-

zanın ilerleyen günlerinde tekrar trafiğe açılmıştır. Seyyar satıcılar ise, ara sokaklara taşınmışlardır. Bu yaşanan rahatsız olma olayının modernlik ve geleneksellik bağlamında tartışılıp ele alınması, çalışmamıza yeni bir katman ekleyecektir. Modernizmin savunucularının ilk odaklandıkları husus, kaosa karşı düzen arayışıdır. Onlara göre toplum modern olana ne kadar yaklaşırsa kaos azalacak ve bununla birlikte “bilinmeyen” olarak tanımlanan gelenek de azalarak yok olacaktır. Çünkü gelenek, çözülmesi güç dinamikler içermektedir ve zaten böyle bir çözümlenmeye ihtiyaç da yoktur (Bauman, 2003: 31-99). İftar sonrası şehirde oluşan bu görüntünün kimi kesimler tarafından kaotik algılanmasının benzer bir refleks olduğu düşünülebilir.

Van’ın Kültürel Yapısı

Van, Anadolu kültür çeşitliliğinde önemli yeri olan bir şehirdir. Bunda Selçukluların Van Gölü civarında yaşamış olmaları önemli ölçüde etkilidir. Bu sayede Van, Türk geleneklerinin uzun süre yaşatılıp aktarıldığı bir yerleşim yeri olmuştur (Koyuncu ve Karakılıç, 2018: 919). Bu kültürel birikimi halkın ölüm-yas geleneklerinden asker uğurlama-karşılaşma uygulamalarına kadar görmek mümkündür. Bunun yanı sıra Van’daki halk inanışları da (nazar, uğur, uğursuzluk, bereket vb.) dini inançlarla yakınlaştığı için, uzun süre korunmuş ve aktarılmıştır. Örneğin, bugün artık uygulanmayan ama çeşitli araştırmalarla gün yüzüne çıkarılan, aşiret lideri öldüğünde kadınların saçlarını kesip bir mızrağın ucuna geçirmeleri gibi çok köklü yas geleneklerinin izlerini bölgede görmek mümkündür (Eren, 2011: 508). Şehrin kültürel yapısı günümüze kadar çeşitli değişimler göstermekle birlikte büyük oranda korunmuştur. Bahsettiğimiz değişimler, son 20 yılda Van ve çevresinde yaşanan sosyolojik hareketlilikten dolayı çok daha belirginleşmiştir. Van, çok hızlı göç alıp veren bir şehir haline dönüşmüş bu da doğal olarak günlük hayata ve sokak kültürüne etki etmiştir. Sözü edilen etkiyi özellikle Ramazan sonrası sokaklarda bariz biçimde görmek mümkündür. Çalışmamız, bir yerde bu kültürel farklılıkların ortaya çıkmasına da yardımcı olabilecektir. Araştırma alanında ağırlıklı olarak Kürt, daha sonra Türk nüfus gelmektedir. Ayrıca yörede Arap, Kırgız, Laz, Azeri diye nitelenebilecek çok sayıda farklı etnik kökenden insan yaşamaktadır (Levendoglu, 2016: 20-25). Bu mozaik, güçlü kültürel bir çeşitliliği beraberinde getirmiş ve Van oldukça zengin, folklorik birikime sahip olmuştur. Bu birikimin aynı potada eritilip daha bütüncül bir Van kültürünün oluşması için zaman gerekmektedir. Nitekim şu anda total bir Van kültüründen bahsetmek neredeyse imkânsızdır. Ama az önce bahsi geçen farklı kökenden ve farklı kültürel birikimlere sahip olan insanlar bir arada daha uzun süre yaşayarak bu ortak kültürü oluşturabilecek emareler göstermektedirler. Bu izlere toplumu her zaman ortak paydada buluşturan kutsal

zamanlarda rastlanmaktadır. Araştırmamızın da konusu olan Ramazan ayı da bu kutsal zamanlardan biri hatta en etkilisidir. Bu ayda şehirdeki bütün insanlar büyük bir ahenkle ibadetlerini yaşamaktadırlar. Bu anlamda kutsal zamanların toplumu ortak hareket etmeye iten en iyi zamanlar olduğu söylene herhalde yanlış olmaz.

Van'da Ramazan ayında iftar sonrası sokaklarda gözlemlediğimiz uygulamalar, yukarıda bahsettiğimiz iddiaları destekler niteliktedir. İftar sonrasında Cumhuriyet ve Maraş caddeleri ile Beşyol Bulvarı gibi işlek alanlar, tam anlamıyla dolup taşmaktadır. Ara sokaklardan ana caddelere doğru sarkan insanlar, gerek alışveriş yapmak gerekse bir şeyler yiyip içmek için bu yerlere akın etmektedirler. Kaldırımlara serilen Pazar tezgâhları, köşe başlarına kurulan semaverler, şehre koca bir panayır görüntüsü vermektedir. Bu toplumsal hareketlilik; başlangıcı, son birkaç yıla dayanan köklü bir sokak kültürünü haber verir niteliktedir. Çünkü bu uygulamalar, her yıl artan bir tempoyla yaşatılmakta, daha da önemlisi halk tarafından alaka gösterilip korunmaktadır. Yaptığımız çalışma, gelecekte daha oturmuş ve kendi içinde kuralları konmuş bir halk geleneğinin ilk uygulanış biçimlerinin ortaya konması anlamında da önem taşımaktadır.

Değnilmesi gereken başka bir husus da sahur vaktine yaklaştıkça kalabalığın seyrelip daha demin hıncahınç dolu olan sokakların yerini, yiyecek-içecek kalıntılarına ve kümelenmiş çöplere bırakmasıdır. Bu oldukça kötü bir görüntü teşkil etmektedir. Bölge halkının kendi kişisel alanlarında sergiledikleri koruyucu tavrın ve temizliğe verdikleri önemin, hassasiyet noktasında sokağa sirayet etmemesi de dikkat çekicidir (Sevimli ve Şeker, 2011: 490).

Van Yemek Kültürü

Van'ın mutfak kültürü, tarih olarak Urartulara kadar dayandırılabilir. 11. yüzyıldan sonra bölgenin Türk yurdu haline gelmesi, mevcut Doğu Anadolu kültürü ve İran-Fars etkisiyle Van'da karma bir yemek kültürü meydana gelmiştir (Belli ve Belli, 2011: 710). Bölgedeki bu sosyolojik hareketlilik sofralara yansımış ve başka bir yerde örneği olmayan yepyeni sentez yemekler de ortaya çıkmıştır. Bugün "Van Kahvaltısı" ülke genelinde bilinirliği olan bir yemek kültürüdür.

Bölgenin temel geçim kaynaklarından olan hayvancılık, Van'da yemekte daha çok et ürünlerinin tüketilmesine zemin hazırlamıştır. Bunun yanında Van Gölü Havzasında görülen ve endemik bir tür olan inci kefali balığı da çeşitli şekillerde pişirilip tüketilmektedir. Yine Van'a has yemeklerden keledoş, ayran aşısı, Van tavası gibi konu bütünlüğünü bozmamak adına burada detay veremediğimiz çok sayıda yöresel yemek türü de

bulunmaktadır.

Van yemek kültürünün Ramazan ayında sokağa yansması ise bir önceki paragrafta değindiğimiz bu köklü ve çeşitli yemek kültürüne göre oldukça sığ ve tek düzedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında başlıklar halinde vereceğimiz sokakta tüketilen yeme-içme ürünlerinin sayısı onu geçmemektedir. Burada özellikle kutsal zamanlarda sokakta görülen gıdalara odaklanıldığını ve tespitlerin de bu yönde yapıldığını belirtmemiz gerekiyor. Bu bağlamda sokakta daha hızlı tüketilebilen “ekonomik” ürünlerin sergilendiği, gözlemlerimizde ortaya çıkmıştır. Ramazan ayında iftar ve sahur arasında sokaklarda sunulan yemeklerin doyurucu olmaktan ziyade tadımlık olmaları, beklenen ve tespit edilen bir durumdur. Örneğin küçük karton bardaklarda servis edilen haşlanmış mısır, buna örnek olarak gösterilebilir. Bu noktada semavere ayrıca değinmemiz gerekmektedir. Çay, hâlihazırda bölgede zaten çok sık tüketilen bir içecektir. Halkbilim anlamında ise çay sohbetlerinin kutsal zamanlarda ayyuka çıkması incelenmeyi gerektirmektedir. Semaver çayının normal demleme çaya göre daha lezzetli oluşundan ziyade; halkın iftar sonrasında eş-dostla hasbi hal etmelerine olanak sağlayan bir yeme-içme ortamı sağlaması, bu aşamada belirleyici olmuştur. Yaptığımız gözlemlerde de iftar sonrası Van sokaklarına kurulan semaverlerin sayılarının yüzü aştığı tespit edilerek az önce bahsettiğimiz iddia desteklenmiştir.

İftar sonrasında seyyar satıcıların renkli görüntüler oluşturduğu Van sokaklarında bir geleneğin başlangıcı olarak gösterilebilecek bazı uygulamalar tespit edilmiştir. Bunlar; haşlanmış mısır, semaverde çay, ciğer şiş, kavrulmuş çekirdek, uşkun² (yöreye özgü endemik bitki) ve diğer gıdalardır.

Kutsal Zamanlarda Görülen Dinî-Manevi Halk Davranışları

Halk inançlarının büyük bir bölümü incelendiğinde kökeninde din olgusunun yattığı görülecektir. Dinden etkilenmeyen çeşitli kültür aktarımları ve gelenek öğelerinin de mevcut olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, doğa ile bağlantılı halk inanışları genelde din dışı gelenek unsurlarıdır. Ne zaman ki insanlar; bir köpeğin uluması ile deprem arasında bağlantı kurmaya başlamıştır veya yağmur duasına çıkmışlardır, işte o zaman halk davranışları üzerindeki din etkisinden söz etmek mümkün olmuştur (Tanyu, 2007: 123-124). Dinin halk davranışlarındaki yadsınamaz etkisi özellikle kutsal zamanlarda açıkça gözlenebilir. Nitekim mahiyeti, süresi, uygulama şekli değişse bile yüzyıllardır büyük oranda korunan bayram günü hazırlıkları (yemek, temizlik, ikramlar vb.), bu iddiaya güzel bir

² Uşkun. Yörede “yayla muzı” olarak da bilinen kabuğu soyularak tüketilen ekşi bitki. Işkın, uçkun, ışgın şeklinde de adlandırılır.

örnektir. Yine kandillerde neredeyse bütün evlerde yaşanan hareketlilik, dini gerekliliklerin de ötesinde aktarılan bir kültürel birikimin yansımasıdır. Ramazan ayı, bu anlamda kutsal zamanın evlerden taşıp bütün şehre ve hatta ülkeye tesir etmesine örnek teşkil etmektedir. Bu ayda ülke çapında günlük hayatta gözlenen uygulamalara şu örnekler verilebilir:

- Televizyon içeriklerinin Ramazan ayına göre düzenlenmesi,
- Mağazaların bu aya özel girişimleri,
- Lokantaların iftar ve sahur odaklı uygulamaları,
- Kurumlar tarafından gerçekleştirilen organizasyonlar (konserler, yardım kampanyaları, konferanslar vb.)
- Belediyeler tarafından kurulan iftar çadırları,
- İftar sonrasında camilerde oluşan teravih yoğunluğu,
- Özellikle yaz aylarına denk gelen Ramazanlarda market önlerine istif edilmiş meşrubat kolileri,
- Talebin artmasıyla her köşe başına kurulan hurma ve iftariyelik gıda tezgâhları,
- İftara yakın saatlerde fırınların önünde sıcak pide için bekleyen insanların oluşturduğu uzun kuyruklar.
- Sosyal medyada (Facebook, Instagram, Whatsapp vb.) Ramazan tebrikleri ile ilgili ifadelerin kullanılması, bu ayla ilgili görsellerin hazırlanıp gönderilmesi ve iftar sofralarının fotoğraflarının paylaşılması.

Kutsal Zamanlarda Van'da Görülen Halk Davranışları

Van, yukarıda değinildiği üzere çok çeşitli kökenlerden insanların bir arada yaşadığı bir şehirdir. Bu çeşitlilik ne kadar kültürel farklılıkları beraberinde getirirse de, kutsal zamanlarda bu farklılıklar büyük oranda ortadan kalkmakta ve halk bütün olarak bu dinî-manevi zamanlara katılmaktadır. İslam dini temelinde halk tarafından kutsal sayılan Ramazan, üç aylar, kandiller, bayramlar gibi zamanlarda Van halkı büyük hassasiyet göstermektedir. Bu zamanlarda halkın sergilediği özenli tavır, haliyle şehirde yaşanan günlük hayata da sirayet etmektedir. Örneğin ramazan ayında oruçlu olan insanlara duyulan saygıdan ötürü oruçlu olmayan insanlar, umuma açık yerlerde bir şeyler yemekten ve içmekten olabildiğince sakınmaktadırlar. Yemek satışı yapan ulusal ve kurumsal firmalar dışında yerel halkın işlettiği lokantaların büyük kısmı sahurdan iftara kadar kapalıdır. Açık olan az sayıdaki lokanta da içerisi görünmesin diye vitrinlerini

gazete ya da benzeri materyallerle kapatmaktadır. Yine Ramazan ayında sabah saatlerinde adeta bir ölü şehri andıran Van sokakları akşama doğru iftar telaşıyla hareketlenmekte, bu hareketlilik iftardan sonra had safha-ya ulaşmaktadır. İftar sonrası şehirde görülen halk davranışlarını ve uygulamalarını sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alacağımız için burada değinmiyoruz. Van'da Ramazan ayının geldiği, çiğ köfte tezgâhlarından anlaşılmaktadır. Öyle ki bu ayda sayıları yüzlerce olan çiğ köfte tezgâhı, hemen ilk bakışta göze çarpmaktadır. Bu tezgâhların birçoğu, profesyonel olmayan insanlar tarafından tamamen maddi sebeplerle kurulmaktadır. Nitekim çiğ köfte satışından, bir ay gibi kısa sürede ciddi hâsılatlar elde edilmektedir. Marketlerde daha Ramazan öncesinde başlayan hareketlilik, ay içinde de devam etmekte ve insanlar gıda alışverişine yönelmektedir. Köşe başlarında kurulan derme çatma masalar üzerinde pide satılmaktadır. Yaz aylarında insanlar sıcaklığın da etkisiyle parklarda çimlerin üzerinde boylu boyunca uzanarak iftarın gelmesini beklemektedirler. Ramazan Bayramına yaklaştıkça ara sokaklarda kurulmaya başlanan pazar tezgâhlarında, bayram şekerinden temizlik malzemelerine, elbiselerden ev dekorasyonuna uzanan geniş bir skalada ürünler sergilenmektedir. Bayrama 3-4 gün kalınca artık caddelerde yürümek neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Yılın büyük bölümünde şehir merkezine gelme fırsatı bulamayan civar köylerdeki kadınlar, eşleri ve çocuklarıyla birlikte Van'a akın etmektedirler. Bu durum da mevcut kalabalığı iki katına çıkararak alışveriş alanlarını deyim yerindeyse mahşeri bir insan kalabalığıyla doldurmaktadır. Başka bir kutsal zaman olan kandillerde ise Van'da; pastanelerde "*kandil simidi bulunur*" yazıları dikkat çekmektedir. Şehirde bulunan çeşitli sivil toplum kuruluşları da kandil organizasyonlarıyla göze çarpmaktadır. Yine bütün kutsal zamanlarda işlek caddelerdeki büyük reklam panolarında ilgili kutsal zamana ilişkin tebrik ve iyi dilek temennileri içeren afişler göze çarpmaktadır.

İftardan Sahura Van Sokakları

İftar sonrası Van sokaklarına baktığımızda insanların, aileleriyle dolaşmaya çıktıklarını görmekteyiz. Sağlı sollu mısır tezgâhlarının göze çarptığı caddelerde adeta bir insan seli görünmektedir. Mısır satıcıları büyük kazanlarda mısır haşlamaktadırlar (Fotoğraf: 1). Sayıları yüzlerce olan bu satıcıların daha fazla mısır satabilmek için "taze süt mısır!" şeklindeki bağırıışlarını hemen her köşe başında duymak mümkündür. Özellikle insanların yoğun geçiş noktalarında konumlanan mısır satıcıları arasında kimi zaman yer kavgaları da yaşanmaktadır. Mısırı daha çok haşlanmış olarak servis eden satıcılar, ayrıca çeşitli sos ve baharatlarla tatlandırdıkları mısırları karton bardaklarda veya mangalda kızartarak da sunmaktadırlar. Mısır tezgâhlarının iftar sonrasında bu kadar fazla kurulmalarının

nedeni, hafif ve hızlı tüketilebilen bir gıda olmasından kaynaklanmaktadır. Ailelerin çoğu zaman mısırı yemeye çalışan çocuklarını izlemekten keyif aldıkları göze çarpmaktadır. Yine mısır tüketiminin fazlalığı, mısırın büyük şehirlerde apartmanda yaşayan aileler için bu formda hazırlanması zor bir gıda oluşuna da bağlanabilir. Bizi bu olguyu halkbilim çerçevesinde incelemeye iten asıl şey; mısırın kendisi değil, halkı her yılın belli bir döneminde etrafında toplayan bir yeme-içme eylemi olmasıdır. İslam dini gereği gün boyu, hele bir de uzun yaz günlerinde yaklaşık 16 saat hiçbir şey yiyip içmeden bekleyen insanların bu birlikteliği bir gıda etrafında şekillendirmeleri de anlamlı karşılanmalıdır. Son zamanlarda sadece Van’da değil Türkiye’nin birçok şehrinde göze çarpan tekerli mısır tezgâhları da iftar sonrası sokakları arşınlamaktadır. Bu tezgâhların, patlamış mısırla özdeşleşen meşhur çizgili “patlamış mısır” ambalajları gibi süslenmeleri dikkati çekmektedir (Fotoğraf: 2).

Fotoğraf: 1

Fotoğraf: 2

Çay, Türkiye'deki karasal iklime sahip bazı şehirler gibi Van'da da bir içecek olmanın dışında anlamlar içerir. Çay, yapılan her sohbet, misafirliklerde, kahvelerde, işyerlerinde kısaca insanların bir araya geldiği her yerde bolca tüketilir. Van'da çayın normal zamanlarda bu seviyelerde tüketilişi, Ramazan ayında iftar sonrası sokaklara da yansımış ve sayıları yüzlerle ifade edilebilecek semaverlerin her sokakta görülmesine kadar varmıştır. Her adım başında normal bir semaverin boyut olarak 3-4 katı büyüklükteki semaverleri ve etrafına dizilmiş salaş tabure ve masaları görmek mümkündür (Fotoğraf: 4). İftardan sonra dışarı çıkan insanlar bu semaverlerin etrafındaki taburelerde gruplar halinde oturup muhabbet ederler (Fotoğraf: 3). Bu durum son birkaç yılda özellikle Ramazan aylarında ivmelenecek artmış ve her Ramazan ayında yapılan bir ritüel haline gelmiştir. Öte yandan semaverlerin bu kadar fazla olması ve kimi zaman kaldırımlarda yürümeyi zorlaştırmaları, halkın bazı kesimleri tarafından yadırganmaktadır. Çünkü belediye yetkilileri, özellikle Ramazan ayında semaver çayı satan seyyarlara müsamaha göstermekte, bu yaklaşım da bazı zamanlarda suistimal edilmektedir. Yine de semaver çayı servisi yapan neredeyse bütün seyyarlar bu kutsal zamanda ciddi talep görmektedirler. Bu talebin Ramazan ayında bu kadar fazla olmasının nedeni; çayın kültürel bir

tarafının olması dışında, gün boyu aç kalan insanların iftarda ağır yemekler tüketmeleri ve çayla sindirim sistemlerini rahatlatmak istemeleri şeklinde gastronomik bir olguya bağlanabilir. Fakat çayın, halkbilim araştırması yapan bizleri ilgilendiren çok fazla sayıda kültürel uzantısı halihazırda mevcuttur. Nitekim Ramazan veya Ramazan dışında Van'ın genci-yaşlısı çay içerek muhabbet etmeyi çok sever. En önemli kararlar, çay eşliğinde yapılan ciddi muhabbetler sonrasında alınır. Şehrin gençleri, günün sonunda yorgun döndükleri işlerinin stresini atmak için kahvelerde birikirler. Bu anlamda Van'da kahvelerde arkadaşlarla oturup çay içmek bir çeşit grup terapisi gibidir. Günlük hayata bu kadar işlemiş olan çay kültürü, kutsal zaman olarak Ramazan ayında da çok daha fazla görülmektedir.

Fotoğraf: 3

Fotoğraf: 4

Çay tezgâhları , Ramazan ayında iftar sonrası kimi zaman anormal adetlere ulaşmaktadır. Giderinin az olması ve maddi getirisinin fazla olması, bu semaver tezgâhlarının kaldırımlardan ve ara sokaklardan, erken kapandığı için kurum önlerine, yollara, refüjlere, banka önlerine, yeniden yapılması beklenen inşaat boşluklarına kadar taşmasına neden olmuştur (Fotoğraf: 5, 6, 7).

Fotoğraf: 5

Fotoğraf: 6

Fotoğraf: 7

Van'da yemek olarak ciğerin bir Diyarbakır veya Urfa şehirleri kadar fazla tüketilmediği açıktır. Buna rağmen Van'da Ramazan ayında iftar ve sahur arasında bu kadar fazla tüketilmesi dikkate değerdir. Van'ın civar illerden ciddi göçler aldığından daha önce bahsetmiştik. Bu illerin arasında, ciğerin Van'a göre daha fazla tüketildiği ve ciğerin lokantada sunulması konusunda uzmanlaşmış insanların yaşadığı illerin de olması, Ramazan ayında Van sokaklarında bu kadar ciğer tüketilmesinin bir nedeni olarak gösterilebilir. Yine çiğ köfte örneğinde olduğu gibi ciğer şiş, ehli olan insanlar kadar olmayanlar tarafından da yapıp satılmaktadır. Daha önceki mısır örneğiyle karşılaştırılacak olursa ciğer şiş daha ağır bir yemek ve normalde öğün yemeğidir. İftardan sonra bu yemeğin tüketilmesi yaz ayında uzunca bir süre bir şey yemeyen insanların ciğeri bir tür ara öğün gibi tükettiklerini akıllara getirmektedir. Ciğer dışında yine ekonomik bir öğün yemeği olan ve Ramazan dışında da Van'da çok fazla tüketilen tavuk dönere de iftar sonrası sokaklarda rastlanmaktadır. Hem ciğer şiş hem de tavuk döner tezgâhlarının etrafına, semaverlerdeki gibi küçük plastik tabure ve masalar konulmuştur. Ramazan Bayramına yaklaşıldıkça hem bu tezgahların sayısı hem de tüketen insanların sayısı ciddi oranda artmaktadır. Daha önceden hazırlanmış ve terbiye edilmiş başta ciğer olmak üzere kebab, kuşbaşı ve tavuk şişler iftara yakın bir saatte caddede daha önceden belirlenen yere getirilmektedir. Burada hummalı bir çalışmayla masaları kuran satıcıların, içecek olarak hemen bütün masalara ayrıran bıraktıkları göze çarpmaktadır (Fotoğraf: 8). İftar saatinde genelde insanlar evlerinde veya restoranlarında iftar açmaktadırlar. Bu nedenle ciğer şiş tezgahları iftar vaktinde çok yoğun değillerdir. Zaten hazırlık da iftar için değil sonrası içindir.

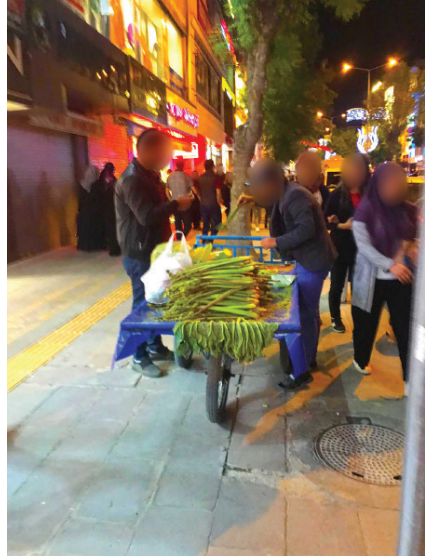
Van'da iftardan sonra kalabalığın fırsat bilinmesiyle sokaklarda satılan ama az önceki örneklere göre daha seyrek görülen meyve-sebze ve yöresel bir yiyecek olan uşkun da caddelerde görülmektedir. Bunların dışında sokakta sergilenen daha nice yiyecek, ailece çıkılan iftar sonrası şehir gezilerinde hem bu şehirde yaşayan insanların hem de Van'a gelen yerli ve yabancı turistlerin dikkatini çekmektedir (Fotoğraf: 9, 10). Vanlıların daha çok ara sokaklarda görmeye alıştıkları bu tip seyyar tezgâhları, özellikle Ramazan ayında ve Kurban Bayramı öncesinde şehrin, insan ve trafik akışının yoğun alanlarında da görülmektedir.

Fotoğraf: 8

Fotoğraf: 9

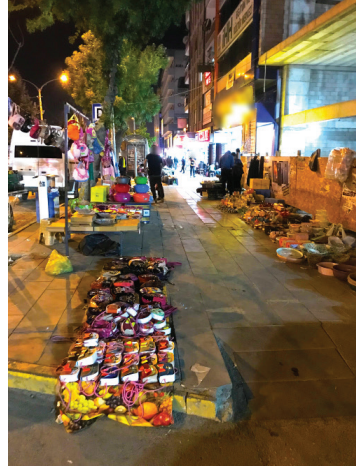

Fotoğraf: 10

Ramazan ayında Van'da iftar sonrası işlek caddelerde sadece yiyecek ve içecekler değil aynı zamanda bayramlık elbise, ayakkabı, oyuncak, ev dekorasyon ürünleri, çanta, hatta perde bile tezgâhlarda yerini almıştır. Kaldırımların büyük kısmını kaplayan, boydan boya dizilmiş, kimi zaman doğrudan yerde, kimi zaman kartondan yapılmış, derme çatma masalarda çocuk elbiseleri, oyuncaklar, temizlik malzemeleri, tablolar, mutfak eşyaları, bayramlık kolonyalar görülmektedir (Fotoğraf: 11, 12, 13, 14). Fiyat olarak normal zamanlardan çok daha ucuza satın alınabilecek bu ürünler halkın büyük ilgisiyle karşılanmaktadır. Bahsi geçen tezgâhlarda özellikle doğrudan ihtiyaca yönelik ürünler bulundurulmaktadır.

Fotoğraf: 11

Fotoğraf: 12

Fotoğraf: 13

Fotoğraf: 14

Sonuç

İnsanlar; acılarını, sevinçlerini, hüznlerini, inançlarını yaşarken zaman içinde bu duyguların içine kendilerinden bazı davranış kalıpları eklemiştir. Bu davranışlar, alelade davranışlar değildir. Öyle ki söz konusu davranışlar, insanın yaşadığı toplumun ekonomisinden coğrafi özelliklerine kadar birçok özelliğini içinde barındırır. Bu nedenle halk davranışları sosyal bilimler içinde incelenmesi gereken en önemli konulardandır. Bu çalışmada, halkbilim alanı çerçevesinde Van şehrinde, kutsal zamanın sokak kültürüne yansımalarını incelendi.

Çalışmanın kapsamı, Van'ın merkezindeki işlek caddelerdi ve bu caddelerdeki sokak kültürü Ramazan ayı boyunca iftardan sonra gözlemlendi. Çalışma, genel anlamda kutsal zamanların sokak kültürüne yansımalarının özelde de Van ilinde Ramazan ayının iftar sonrası sokaklara etkisinin ortaya çıkarılması amacıyla taşınmaktadır. Bu caddelerde yapılan gözlemler incelendiğinde bazı sonuçlara ulaşıldı. Ramazan ayında Van caddeleri normal zamanlara göre oldukça farklı özellikler sergilemektedir. İftar sonralarının gözlemlendiği çalışmada, kutsal zaman olarak ele alınan Ramazan ayında Van caddelerinin başka bir zamana göre 3-4 kat daha kalabalık olduğu tespit edildi. Söz konusu insan yoğunluğunun; bu aya özel ibadetin oruç olmasıyla bağlantıları kuruldu. İftara kadar açlık ve susuzluktan dolayı, vücudunu ekonomik kullanarak genelde aktif dinlenme yapan halkın, iftardan sonra hem yediklerini sindirmek hem de aileleriyle vakit geçirmek amacıyla işlek caddelere dolaşmaya çıktığı gözlemlendi. Van caddeleri ayrıntılı olarak incelendiğinde, iftardan sonra kurulan tezgâhlarda; semaver, ciğer şiş (ve diğer ızgara veya dönerler), mısır ürünleri, meyve, oyuncak, ev dekorasyon ürünleri, kıyafet gibi kategorilerde satış yapıldığı görüldü. Bu uygulamalara halkın da büyük ilgi gösterdiği ve her yıl özellikle bayrama yakın günlerde, iftar sonrasında bir şeyler yiyip içmek ve alışveriş yapmak için bu işlek caddelere gelindiği tespit edildi. Buradan hareketle her yıl biraz daha artan ilgi, yoğunluk ve kurumsallıkla yapıldığı görülen bu uygulamaların henüz gelenek olarak değerlendirilemeyeceği ama ilerleyen zamanlarda kendi içinde kurullaşan ve çeşitli ritüeller barındıran köklü bir gelenek olma emareleri gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmada bundan önceki yıllarda olduğu gibi bu yıl da bayramlık elbise, ayakkabı ve çanta satan sokak tezgâhları mevcuttur. Fakat çalışmamız, son yıllarda kültürel özellikler gösteren ve hızlı bir şekilde alışkanlığa dönüşen yeme-içme ili ilgili uygulamalara daha fazla odaklanmıştır.

Çalışma, Van'ın yakın zamanda büyük oranda değişen sosyal yapısının çözümlenmesine de katkı sunmuştur. Nitekim kutsal zamanın

sokağa yansması gözlemlendiğinde, seyyar tezgâhlarında sergilenen ürünlerin türlerinden, şehirde yaşayan halkın homojen bir yapıda olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sergilenen ürünler, ev dekorasyonu noktasında ortak bir zevkin olmadığını, sunulan yemekler, 10-15 yıl öncesinde aslında bu şehirde neredeyse tüketilmeyen yemekler olduğu için yine ortak bir damak tadının olmadığını göstermiştir. Halkbilim çerçevesinde, kültürel unsurların kayıt altına alındığı çalışmada; halkın köken olarak ne kadar farklı olursa olsun kendi kültürünü üretmede oldukça pratik olduğu gözlenmiştir. Çünkü Van'da yaşayan halk, hızlı bir şekilde ortak bir kültür oluşturmaya çalışmaktadır. Bu kültürün sonraki nesillere bu karma yapıyla aktarılması ihtimaline karşılık olarak, bu ve benzer geçiş dönemi çalışmalarının önemi de artmaktadır.

Çalışmanın en önemli amacı; dinin gelenek üzerindeki etkisini, kutsal zamanlar üzerinden göstermektir. Bu bağlamda yapılan gözlemlerden; halkın kendi geleneğini (örneğin yeme-içme kültürünü, sohbet kültürünü) inandığı dine olabildiğince yaklaşılarak yaşattığı ortaya çıkmıştır. Van halkı; Ramazan ayına ithaf ettiği kutsallığı, iftar sonrasında yaşattığı kendi kültürüyle harmanlayıp bu kutsal zamanı bir karnavala dönüştürmüştür. Bir ay süren bu kutsal zaman, Van'da toplumun hemen hemen bütün kesimi tarafından özenle karşılanmıştır. Bu ayda mükemmel bir ahenk ve uyumla toplumsal birliktelik gösterilmiştir. Ramazan, bayram gününe kadar periyodik olarak artan ve bayram günü zirveye ulaşan bir tempoyla ilerlemiş ve bu tempoyu halk, kendisi yönetmiştir.

Kaynakça

- Açıkgöz, Ö. (2007). Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi. *Dergipark*, 0 (35). Erişim: <https://dergipark.org.tr/iusoskon/issue/9517/118910>.
- Akram, M. (2015). Dinler Tarihi Açısından Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da Orucun Anlamı ve Önemi. *Uluslararası Ramazan Sempozyumu: Ramazan ve Oruç Tam Metni* içine (s. 45-62).
- B. Açıllı, F. Altun, S. Aslaner, M. Demiray ve H. Kaya. (Editörler). *Ramazan ve Oruç*. İstanbul: Belikan Basım.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. Türkmen, İ. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelik, C. (2017). Sekülerleşmenin Kuramsal Sosyolojik Serüveni. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 28 (3), 209-223.
- Demir, R. (2016). Diğer İnanç Sistemlerinde ve İslâm'da Oruç (Karşılaştırmalı Bir Analiz). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, (42), 1784-1799.

- Eliade M. (1995). *Kutsal ve Dindışı*. Kılıçbay, M. A. (Çev.), Ankara: Gece Yayınları.
- Eren, M. (2011). Van Gölü Havzasında Yaşla İlgili Gelenek ve Görenek ve Ritüeller (Van- Bitlis Örneği). *VI. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu Tam Metni içinde* 508-520.
- Güç, A. (1998). Dinlerde Kutsal ve Kutsallık Anlayışı, *Dinler Tarihi Araştırmaları I*, Ankara.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*. Morali, M. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Koyuncu, B., Karakılıçık, Y. (2018). Van Gölü Havzası'nın Sosyo-Kültürel Yapısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (61), 916-922.
- Levendoğlu, M. F. (2006) Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinlilerin Sosyo-Kültürel Yapısı). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Salamone, F. A. (Ed.). (2004). *Encyclopedia of Religious Rites, Rituals, and Festivals*. New York: Routledge.
- Sevimli, Ş. ve Şeker, B. D. (2011). Van Gölü Havzasının Planlanmasının, Çevre Etiği ve Çevre Psikolojisi Bağlamında Değerlendirilmesi. *VI. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu Tam Metni içinde* (s. 490-498).
- Shils, E. (2003-04). Gelenek. Arslan, H. (Çev.). *Doğu Batı*. 7, (25), 101-131.
- Şallı, A. (2017). Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi. *Kıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi, (Kİ-İFAD)*. 2, (IV). 55-82.
- Tanyu, H. (2007). Dini Folklor Veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit Ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma -1-. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 0 (21). 123-142.
- Weber, M. (2010). Şehir, Modern Kentin Oluşumu. Ceylan, M. (Çev.). İstanbul: Yarıncılık.
- Yazıcı, N. (2005). Ramazan Tenbihnâmeleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XLVI*, 2015, (11), 1-11.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page: 131-152

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 22.04.2019
Kabul/Accepted: 13.06.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**BAUHAUS'DAN BLACK
MOUNTAIN KOLEJİ'NE ANNİ
ALBERS DOKUMALARI**

***ANNI ALBERS WEAVINGS
FROM BAUHAUS TO BLACK
MOUNTAIN COLLEGE***

Doç. Neslihan YAŞAR

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü

ORCID: 0000-0002-9919-150X, neslihanyasar4@gmail.com

Öz

Anni Albers (1899-1976) Berlin doğumlu tanınmış bir tekstil tasarımcısı ve dokuma ustasıdır. Estetik ve işlevsel ürün tasarımı geliştirmek için kurulan, sanat ve zanaat arasındaki ayrımı yok eden Bauhaus'un başarılı bir öğrencisi olmuştur. Bauhaus felsefesiyle şekillenen tasarım ve sanat görüşü onu bu alanda tanınmış bir usta konumuna getirmiştir. 1933 yılında Amerika Black Mountain Koleji'nde ders vermek üzerine aldıkları teklif sonucunda Amerika'ya yerleşmiştir. Tasarım, dokuma, sanat, işlev gibi kavramların baz alındığı Bauhaus yıllarında edinmiş olduğu kazanımları ustalık döneminde Amerika'da öğrencilerine ve gelişmekte olan tekstil endüstrisine sunmuştur. Meksika seyahatleri ile birlikte tarih öncesi Güney Amerika sanatı ve dokumalarına ilgi duymuştur. Bu bölgelerden edindiği izlenimleri dokuma tasarımlarına aktarmıştır. Çalışmalarında dokuma yapıları, iplik etkileri ve renkleri soyut sanatın anlatımıyla ustaca kullanmıştır. Dokusal etkilere vurgu yapan resimsel dokumalar ve kumaş tasarımları yapmıştır. Kendine özgü dokuma teknikleriyle alanında tanınan bir dokuma ustası ve tasarımcı olmuştur. Dokuma teknikleri ve kuralları ile ilgili pek çok makale ve iki önemli kitap yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: tasarım, dokuma, zanaat, endüstriyel ürün.

Abstract

Anni Albers (1899-1976) is a well-known textile designer and master of weaving, born in Berlin. She became a successful student of the Bauhaus, founded to develop aesthetically and functionally product design, eliminating the distinction between art and craft. The design and art views shaped by the Bauhaus philosophy have made her a recognized master in the field. In 1933, she settled in America as a result of their offer to give lectures in the Black Mountain College in America. During the years of mastery, she presented her achievements during the years of Bauhaus, based on concepts such as design, weaving, art, and function, to

her students and the developing textile industry. She became interested in prehistoric South American art and textiles with her travels in Mexico. She transferred her impressions from these regions to her woven designs. In her works, she used the weaving structures, yarn effects, and colours masterfully with the expression of abstract art. She made pictorial weavings and fabric designs which emphasize textural effects. She has become a well-known weaver and designer in her field with her unique weaving techniques. She wrote many articles on weaving techniques and aesthetics, and two important books.

Keywords: design, weaving, craft, industrial product.

Giriş

Dokuma eylemi pek çok şartın bir araya geldiği karmaşık bir dizi adımdan oluşmaktadır. Çeşitli dokuma tezgahlarının donanımlarına göre ve iplik çeşitleri, dokuma yapısı gibi değişkenlerle kumaş ya da sanatsal bir dokumayı etkileyen pek çok faktör vardır. Dokumanın olanakları ve değişkenlerinin yarattığı estetik değerlerden bahseden ilk dokumacılar Bauhaus genç ustası Gunta Stölz ve öğrencisi Anni Albers olmuştur. Gunta Stölz, Bauhaus okulunun ilk öğrencilerinden ve dokuma atölyesinin açılmasındaki önemli kişilerden biridir. Stölz, 1968 yılında yazdığı ve Bauhaus'da geçirdiği yılları aktardığı makalesinde (In der Textilwerkstatt des Bauhauses 1919 bis 1931) ilk dokumasını okula ait olmayan ama okul binasında o sıralarda başka bir kurs için kullanılan tezgahlardan birinde dokumuştur. Bir el sanatları öğretmeni olan Helena Börner tarafından özel olarak yönetilen atölye 1920 sonbaharında Bauhaus da bulunan beş kız öğrencinin ısrarı sonucunda Walter Gropius'un desteğiyle Bauhaus'a dahil edildi. Atölye sorumluluğu ise, daha önce Bauhaus'un bulunduğu yeri işgal eden Henry Van de Velde'nin sanat ve zanaat okulundaki eski pozisyonu ve atölye teçhizatının sahibi olması sebebiyle işe alınan Helene Börner tarafından üstlenildi. Ancak bilgi (dokuma) olarak yetersiz ve el sanatlarına uygun zamanla kanıtladı (Jacop, 1985: 66). Stölz ve Albers bu atölyede usta sanatçıların önderliğinde ortaya çıkan Bauhaus felsefesinin öğretisinde ve zamanla edindikleri teknik donanımlar sayesinde tekstil ve dokuma tasarımını günümüz tasarım anlayışına taşımada öncü figürler olmuşlardır.

Bu çalışmayla Anni Albers'in Bauhaus öğrencilik yıllarında ve Black Mountain Koleji'nde ki ustalık döneminde ürettiği dokumaları sanat, zanaat ve tasarım bağlamında değerlendirilmektedir. Anni Albers'in dokuma eylemine yaklaşımı ve sanat-tasarım fikirlerinin anlaşılması için öncelikle Bauhaus öncesi dönem, kuruluş yılları, dokuma atölyesinin yapıldığı dönemler aktarılmıştır. Çünkü Albers, bu birikimlerin sonucunda ortaya çıkan Bauhaus felsefesini çok iyi özümsemiş ve çalışmalarını amacına uygun olarak endüstriyel tekstil tasarımlarına ve duvar dokumalarına dönüştürmüştür.

Bauhaus'un Kurulması ve Eğitim Felsefesi

Bauhaus okulunun başarısı aslında Almanya'nın bu konuda daha önceki deneyimlerinden gelmektedir. 1877'de Hamburg'da açılan Vereinigte Werk-stätten für Kunst und Handwerk ve 1898 yılında Dresden'de açılan Werkstätte für Handwerkskunst gibi sanat ve el sanatları eğitimini geliştirmeye yönelik okullar Almanya'nın İngiltere'den esinlenerek, endüstrileşme yarışında var olabilmek için ve topluma yaymaya yönelik attığı bazı adımlardır (Poli, 2007: 15). Böylece dönemi yakalama çabaları sonunda "endüstriyel tasarım kavramı" "endüstriyel üretimin" anavatanı olan İngiltere'de değil Almanya'da gelişmeye başladı. Bunun sebebi zanaata dayalı üretim süreçlerinin ve eğitimin hızla endüstriyel üretime uyarlanmasını sağlayan Werkbund (1907) ve Bauhaus (1919) okulunun kurulmasıdır. Werkbund Alman ticaret bakanlığı himayesinde bürokrat, sanayici, tüccar, mimar ve sanatçılardan oluşan bir birliktir. Kapitalizmle kültürü uzlaştırmayı hedefleyen büyük eğitim reformunun en büyük destekçisidir.

Bu desteklerle açılan Bauhaus 1919-1933 yılları arasında eğitimini Weimer, Dessau ve Berlin olmak üzere üç farklı şehirde sürdürerek tamamlamış zanaat ve sanat arasındaki ayrımı ortadan kaldıran yaklaşımı ile etkisini tüm dünyaya yayan bir eğitim felsefesi benimsemiştir. Bauhaus üslubu entelektüel bir dirilik, radikal yenilikçilik, asgari süsleme ve aynı anda hem maceraperest hem de temkinli bir izle eş anlamlı hale gelmiştir (Danvhev, 2011: 174). Bauhaus'un kurucusu Walter Gropius, endüstrileşme ile sanat ve zanaatların arasında unutulmuş birlikteliğin yeniden güçlendirilmesi ve yeni yüzyıl insanının ve toplumunun bu değerler sistemiyle yeniden yapılandırılmasını amaç edinmişti. Bu nedenlerle Bauhaus, eğitimde sanat ve tekniğin birlikte kullanılmasını ve bunun için el becerilerinin önemli olduğunu öngörüyordu. Gropius'un "Sanat, zanaatın yüceltilmesidir" sözü, bu yaklaşımı en iyi vurgulayan ifadedir" (Celbiş, 2011: 173).

Bauhaus, endüstri-çağı düşüncesinin olduğu bir eğitim merkeziydi. Sürekli bir gelişme içindeydi; öğretim kadrosu ve eğitim programı dondurulmamıştı. Kuruluş yıllarında (1919-1925) koşullara ve gereksinimlere göre yeni atölyeler kuruluyor ve her sömestr öğretim programı yeniden hazırlanıyordu (İpşiroğlu ve İpşiroğlu, 2017: 82). Hocalarının deyişiyle Bauhaus demek, "yeni bir insan demektir", "yeni bir sanat", yeni bir ruh", "yeni bir dünya" demektir (Artun,2012: 95). Bu bakış açısıyla doküman atölyesinde ki öğrenciler de dahil olma üzere dönemin önemli sanatçılarından form, yapı, renk gibi temel sanat dersleri aldılar. Vorkurs (hazırlık dersi) olarak adlandırılan bu dersleri geçenler atölye derslerine

devam edebildiler.

Birbirlerinden farklı yapıdaki pek çok sanatçı ve eğitimci bu okulda bir araya gelerek geleceğin yaşamını tasarlamaya başladılar. Özellikle 1923-1924 öğrenim yılına kadar, hazırlık dersi ve tüm atölyelerde yaratılan nesnelere, her şeyin temelden, biçimlerden ve niteliklerden başlayarak yeniden düşünülmesi gerektiği anlaşıldı. Özellikle ekspresyonist akımın önde gelen sanatçıları olan Itten, Schlemmer, Kandinski, Klee'nin yaptırıldığı, "sanatın temel öğeleri ve her türlü malzemenin olanakları zorlanarak yapılan deneysel çalışmalar ilk döneme damgasını vurmuştur" (Celbiş, 2011: 174). Klee'nin "Biçim Kuramı" adlı dersi ile Kandinsky'nin "Biçim ve Renk İncelemeleri" isimli dersi temel kompozisyon birimlerinin özelliklerini... yani nokta, çizgi, düzlem ve hareketin anlamını yeniden düşündüler (Forgacs, 2017: 178). Sonraki yıllarda kazanılan deneyimlerin birikiminden bir Bauhaus yaklaşımı üretilmiştir.

1933'te Naziler Bauhaus'u kapattığında 14 yıllık bir okul kısa bir sürede yepyeni bir eğitim modeli ve felsefesi yaratarak öğretilerini dünyaya yayan bir nesil mimar, sanatçı ve tasarımcı üretmiştir. Bunlar arasında mimarlar kurucu Walter Gropius, Ludwig Mies van der Rohe ve Marcel Breuer; tasarımcı László Moholy-Nagy, Marianne Brandt ve Wilhelm Wagenfeld; ve ressamlar Johannes Itten, Vasily Kandinsky, Paul Klee, Oskar Schlemmer ve Josef Albers vardır. Endüstri ürünlerinden tekstil ve dokuma tasarımında dünya genelini etkileyen tasarımcılar Gunta Stölz, Anni Albers, Benita Otte ve öğrencisi Trude Guormonperez Amerika ve Avrupa'da tekstilde tasarım felsefesini yaymaya ve geliştirmeye devam ettiler. Bu sanatçılardan Josef Albers (vorkurs) hazırlık derslerinde çok başarılı olmuş bir sanatçıdır. Geliştirdiği ve uyguladığı yöntemler ve öğretim biçimleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Anni (Fleischmen) Albers'le Bauhaus yıllarında evlenmiştir.

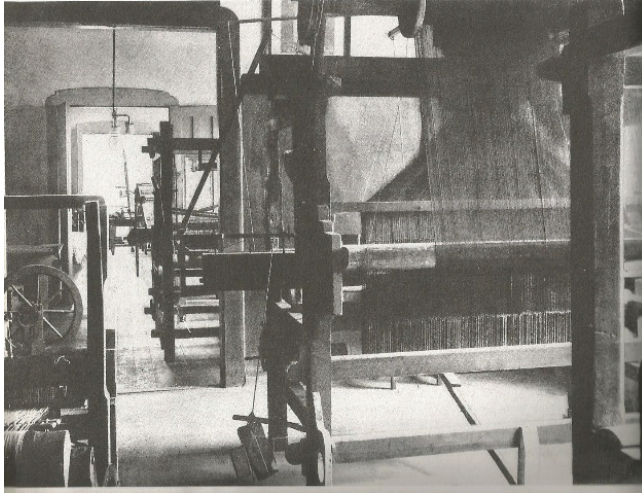
Bauhaus Felsefesi Doğrultusunda Dokuma Atölyesinin Yapılanması

Anni Albers yeni kurulan Bauhaus'a 1922 yılında öğrenci olarak geldiğinde kadınlar için seçenek olmadığından dokuma atölyesinde eğitimine başlamıştır. Erkekler kadınlar tarafından üretilen sanatı feminen veya el sanatları olarak nitelendirdikleri için onları ciltçilik, el sanatları gibi atölyelere yönlendirdiler. Gropius ve Marks'ın aldığı bir kararla hiçbir kadın mimarlık eğitimi almak için kabul edilmemeliydi (Droste, 2002: 40). Bu şartlar altında okula kabul edilen kadın öğrenciler ciltçilik kısa sürede kapandığı için tekstil sınıfına yönlendiriliyorlardı. Helene Börner tarafından yazılan Temmuz 1921'de basılmış el sanatları eğitimi takviminde, dokumaya ek olarak, nakış, kroşe, dikiş ve makrome yer almaktaydı.

Dokuma başlangıçta öğrenilecek tekstil tekniklerinden sadece biri olarak planlandı (Droste, 2002: 72). Ancak zaman içinde el sanatları giderek azalmış eğitim, dokumanın lehine dönüşmüştür. Ancak, Börner dahil kimsenin yeterli dokuma bilgisi yoktu. Anni Albers'in dediği gibi; "okul, yaratıcı bir boşluktu" ve özellikle Gunta Stölzl ve Benita Otte, teknik bilgileri kendileri aramaya başladılar. Diğer atölyelerdekilerin aksine öğrenciler birbirlerinden öğrendiler; Albers, Otte ve özellikle Stölzl'e büyük iş düştü (Jacop, 1985: 66).

Tezgahların çalışma ve hazırlanma aşamaları, dokuma teknikleri ve örgü tiplerini kendileri deneyimlemek zorunda kaldılar. Kadınlar sınıfı kısa sürede dokuma atölyesine dönüşmüş oldu. Van De Velde'nin yönetimindeki Weimer Arts and Crafts Okulunun (1902-1915) binasını kullanan Bauhaus Dokuma Atölyesi öğrencileri, eski boyahanenin çalışır duruma gelmesini istediler.

Mart 1922'de, en yetenekli öğrenciler Gunta Stölzl ve Benita Koch-Otte, Krefeld boyama okulunda (Färbereifachschule) dört haftalık bir boyama kursuna katıldılar. Burada hem doğal hem de kimyasal işlemlerle boyamanın nasıl yapıldığını öğrendiler. İki yıl sonra ikisi de Krefeld'in ipek dokuma okulundaki üretici kursuna katıldılar, burada dokumalar ve materyaller hakkında bilgi edindiler. Daha sonra bu bilgiyi Bauhaus'a aktardılar (Droste, 2002: 73).

Resim 1: Weimer dokuma Atölyesi

Kaynak: (Weltge, 1998: 48)

Resim 2: Dokuma atölyesinin kadın öğrencileri

Kaynak: (Weltge, 1998: 116)

Anni Albers'in Bauhaus Yılları ve Dokumaya Yaklaşımı

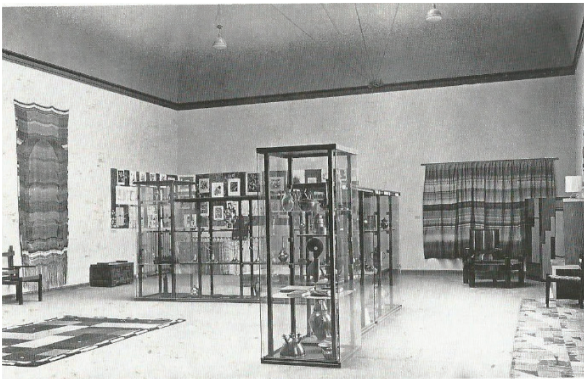
Bir kumaşın yapısı veya örgüsü, yani ipliklerin birbirlerine bağlanma türleri, hammadde seçimi kadar o kumaşın fonksiyonunda belirleyici bir faktördür. Aslında, ikisi arasındaki karşılıklı ilişki, birbirlerinin özelliklerini desteklemekte, engellemekte ya da değiştirmektedir ve aralarındaki bu ince oyun dokumacılığın özüdür. Ustalık döneminde yazdığı “On Weaving” (1979) adlı kitabında yapı, örgü ve iplik seçimleriyle dokumayı, bu şekilde tanımlayan Anni Albers, Bauhaus öğrenciliği döneminde de araştırmacı bir yol izlemiş, çok çeşitli dokumalar üretmiştir.

Bauhaus'un ilk yıllarında Gunta Stölz, Albers için iyi bir rehber olmuştur. Albers, Stölz'den tekstillerin dokusal ve fiziksel niteliklerini farketmeyi, malzemeleri keşfetme, birleştirme isteğini ve tekstillerin estetik değerler yaratmak için kullanılabilmesini, akılcı bir amaç olmadan serbest ve eğlenceli bir ifade aracı olarak kullanılabilmesini görmüş ve kendi tasarım felsefesinin merkezine yerleştirmiştir (Jacop, 1985: 67). Bu deneysel çabalarda, atölyeden sorumlu form ustası Georg Mueche'nin de payı vardır. Öğrencilere hangi tasarımların dokunacağı konusunda fikirler verirken onları özgür bırakıyordu. Dokuma konusundaki temel bilgi ve sistem eksikliğinin bir takım avantajları vardı. Öğrenciler mutlu bir şekilde yeni yöntemler denediler ve Bauhaus'un Weimar yılları, tamamen yeni desen ve formlara sahip çok çeşitli dokuma ve dokuma ürünleri yarattı (Droste, 2002: 73).

Albers'e göre kullanılan malzeme ve dokuma yapıları ne kadar etkili olursa, ortaya çıkan sonuç, hayal gücü ve üretkenlik da o kadar fazla şey ifade edebilir. Sınırsız özgürlüğe izin veren resmin aksine dokuma üretim kurallarının kısıtlayıcılığını kendine uyarıcı bir özellik olarak aldı. Bu nedenle dokumalarında renkleri bir arada kullanma yöntemleri, desenlerdeki düzenli ve düzensiz denge, farklı malzeme ve dokudaki iplikleri bir arada kullanma tercihleri ve seçtiği dokuma yapıları ile Anni Albers dokumalarının kendine has özellikleri bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

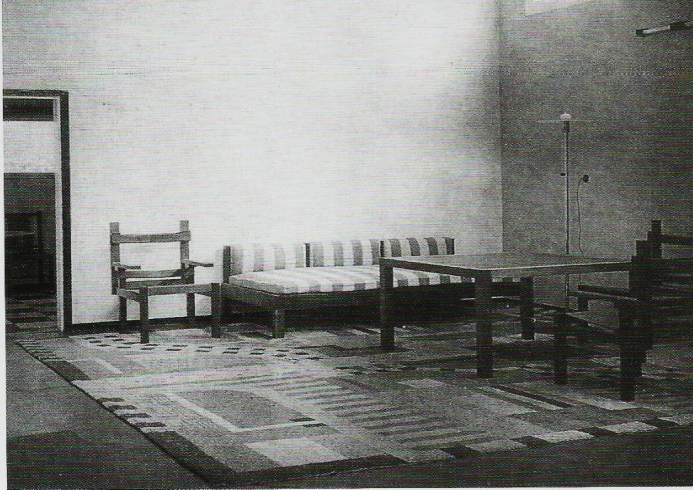
Albers dokumalarında sanat objesi ya da kullanıma yönelik endüstriyel bir tasarım objesinin arasındaki ayrımı ve ilişkiyi sıklıkla araştırmış, bu farkın görünmesini sağlamıştır. Albers, diğer sanatlar gibi “tekstillerin de renk, çizgi, şekil, oran ve ritme dayandığı; ancak sadece dokumada, dokunun estetik olarak kullanılabilceğini ve tasarımda da bir rol oynayabileceğini, çünkü doku efektlerinin kullanılan malzemenin yapısına bağlı olduğu ve doğrudan desenle ilgili olmadığını vurgulamıştır” (Jacop, 1985: 65).

Anni Albers Bauhaus'un Weimer ve Dessau dönemlerinde aktif olarak dokuma yapmıştır. Weimer yıllarında (1919-1925) dokuma atölyesinde öğrenciler ve ustalar tarafından halılar, tapestry dokumalar, duvar tekstilleri, battaniye, havlu gibi ürünler üretilmiştir. Bu dokumalarda hazırlık sınıfında ders aldıkları Johannes Itten, Klee, Kandinsky gibi sanatçılardan edindikleri, kompozisyon ve renk düzenlemeleri göze çarpmaktadır. Weimer döneminin en önemli etkinliklerinden olan 1923 Bauhaus Haftası kapsamında gerçekleştirilen sergide “Haus am Horn” isimli bir evde Bauhaus stiliyle üretilmiş atölyelerin ürünleri yer almıştır. Bu evde izleyiciler, mobilyalar, seramik ürünler ve çeşitli tekstil ürünlerinden oluşan büyük bir sergi alanı ile buluşmuşlardır. Bu deneysel ev bizzat sergi için Georg Muche nin fikriyle Adolf Meyer tarafından 1923 yılında inşa edilmiştir. (Droste, 2002: 106) (Resim 3 ve Resim 4)

Resim 3: Bauhaus Sergisi, 1923 “Haus Am Horn”

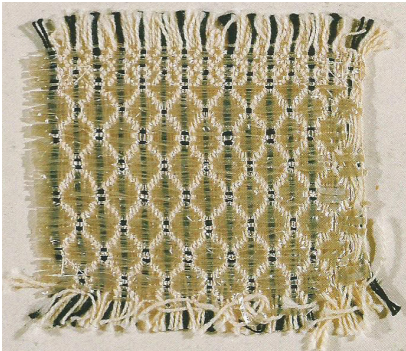
Kaynak: (Weltge, 1998: 36)

Resim 4: Bauhaus Sergisi, 1923 “Haus Am Horn”

Kaynak: (Taschen, 2002: 108)

1925 yılında okul Dessau’da yeni binasına taşındığı zaman dokuma atölyesinin teknik ve tasarım donanımı da gelişmişti. Bu dönemde Georg Muche’nin sözleşmesi bitince yerine Gunta Stölz atölye sorumlusu olarak atandı. Atölye son dönem makine ve teçhizatla donatılırken aynı zamanda iyi bir boyahaneleri vardır. Stölz’ün önderliğinde dokuma atölyesi endüstriyel tasarıma geçti. 1926 yılında atölyenin sorumluluğunu tamamen ele aldığında Bauhaus; “çalışmalarımızın en başında dokuma (kumaş) bizim için tabiri caizse yünden yapılmış bir resimdi ama bugün biliyoruz ki, kumaş her zaman kullanıma yönelik bir objedir” demiştir (Jacop, 1985: 67). (Resim 6, Resim 7)

Resim 5: Stölz’e ait esnek prototip kumaş örneği

Kaynak: (Weltge, 1998: 83)

Resim 6: Stölz’e ait prototip kumaş örnekleri

Kaynak: (Weltge, 1998: 83)

Bu dönemde tasarım sürecinin bütün aşamaları, bizzat öğrenciler tarafından takip edildi. Tasarım geliştirme sürecinde Klee'nin form derslerinde, desen ve renk tasarımının kurallarını deneyimlediler. Çünkü tasarlanan bir ürünün dokunması, boyanması, farklı renk varyantlarının yapılması (Resim 7), ürünün fiyatlandırılması ve pazarlanması dahil her aşama öğrencilerin takibi ile gerçekleştirilmeye başlandı ve yeni bir meslek yaratılmış oldu. Tasarımdan pazarlanmasına kadar ürün geliştirmek o dönemlerde kadınlar için tam zamanlı bir işte çalışmak yerine küçük el tezgahındaki dokuma üretimleri sayesinde küçük, sanat, zanaat atölyeleri kurabilirlerdi (Droste, 2002: 151).

Resim 7: Renk varyantları tasarlanmış prototip kumaş örnekleri (Otti Berger)

Kaynak: (Weltge, 1998: 84)

Bauhaus'un bu değişen yönelimi, Albers'in hem estetik hem de işlevselliği içeren kendi dokuma felsefesini geliştirmesine yol açtı. Birincisi "manevi, duygusal ve duygusal ihtiyaçlara"; ikincisi ise, "zaman zaman sanat düzeyine de erişebilecek olan pratik ihtiyaçlara" hizmet etmekteydi (Jacop, 1985:67). 1928 yılında Bauhaus'da asistan olarak çalışmaya başlayan Albers öğrencilerine okulun ilk yıllarındaki araştırmacı, deneysel çalışma modelini uyguladı. Bu eğitim modelini daha sonra 1933 yılında Black Mountain Koleji'nde de devam ettirmiştir. "Sonucu düşünmeden öğrencilerin sadece malzeme ve teknikleri bir arada deneyimlemelerini istiyordu. "Eğlenceli üretim" dediği öğretme yönteminde öğrencilerin, malzemelerle serbest denemeler yapmalarını, beklenmedik geleneksel olmayan sonuçlara ulaşmalarını ve sonunda estetik ya da işlevsel ürünlerin dokunmasını sağlıyordu (Jacop, 1985: 67).

El tezgahlarında deneme ve prototip geliştirmenin daha verimli olduğuna inanan Albers, böylece zaman ve finansal risklerin azaltılmasını

hedeflemiştir. Seri üretime geçmeden önce yeni üretilen dokumaların küçük ölçekte test edilmesini önermiştir. Bunu en önemli kazanımı tasarımcıyı yapay kısıtlamalardan kurtarması ve sadece iyi bir tasarım değil, sanatı da beraberinde getirmesidir.

Albers, dokumalarında malzemenin gücüne her zaman inanmıştır. Yani ipliklerin kendi dokusu bile tasarım geliştirmek için yeterli olabilmektedir. İpliğin dokusu doğrudan ürünün yapısını ve tasarımı belirlemek için kullanılır. Bu yaklaşım sanatçının endüstriyel ve resimsel (pictorial) dokumalarında sıklıkla görülmektedir. (Resim 8, Resim 9)

Resim 8: Anni Albers'e ait ipek üç katlı dokuma duvar paneli, 1926, 182x122 cm

Kaynak: (Weltge, 1998: 73)

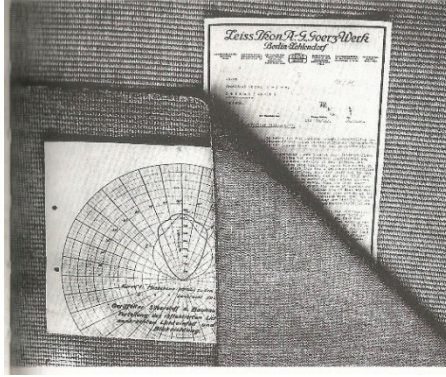

Resim 9: Anni Albers'e ait ipek-yün üç katlı dokuma duvar paneli, 1925, 236x96 cm

Kaynak: (Poli, 1998: 83)

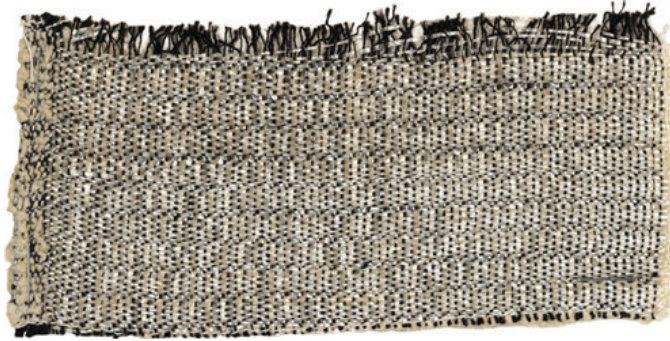
Bauhaus dokuma atölyesinin Dessau (1925-1932) dönemi okulun kuruluş amacına tamamen uyan bir yaklaşımla endüstriyel üretimler için prototiplerin geliştirilmesi yönünde ilerlemiştir. Gunta Stölz'ün bunda büyük emeği vardır. Öğrencilerin usta sanatçılardan aldıkları güçlü temel

sanat eğitimi alt yapısıyla tasarımların renklendirmesi, dokunması ve farklı yapılarda ve malzemelerde üretimler gerçekleştirmesi sonucunda aynı zamanda ticari faaliyetlere başlamıştır. Anni Albers'in 1929 yılında mezuniyet projesi olarak geliştirdiği çift taraflı dokuma kumaşının bir tarafı ışığı yansıtıcı selefon atkı ipliği ile dokunurken diğer tarafında şenil atkı ipliğiyle ses izolasyonu sağlamıştır. (Resim 10, 11)

Resim 10: Anni Albers'e ait selefon, pamuk, şenil kumaş, endüstriyel üretim örneği, 1929

Kaynak: (Weltge, 1998: 103)

Resim 11: Anni Albers'e ait selefon, pamuk, şenil kumaş prototip örneği, 1929, 6 × 13 cm.

Kaynak: (URL 1)

Çelik konstrüksiyon sandalyelerde kullanılan dayanıklı kumaşlar (Resim 12, Resim 13), şeffaf perdelik kumaşlar, ve duvar kaplama kumaşları bu dönemin ürünlerinden bazılarıdır.

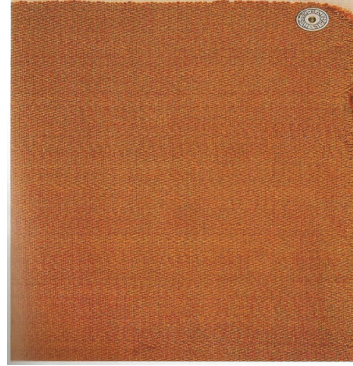

Resim 12: Marcel Breuer'e ait sandalye tasarımı için üretilen turuncu kumaş

Kaynak: (Walter, 2002: 82)

Resim 13: Sandalye tasarımında kullanılan çok sağlam kumaş prototip örneği.

Kaynak: (Taschen, 2002: 153)

1930 yılında, Bauhaus tasarımlarını lisanslı olarak satan Berlin Polytex tekstil firması ile ilk ortak projeyi gerçekleştirdi. Bauhaus şirketle olan sözleşmesini, duvar kağıdı üreticisi Rasch ile yapılan sözleşmeye dayandırdı. Böylelikle Bauhaus hem lisanslarını hem de ürünlerinin reklamını güvence altına aldı (Droste, 2002: 186).

Dokuma atölyesinin başında uzun yıllar geçiren, Gunta Stölzl 1931 sonbaharında istifa etti. Bauhaus'un son iki yılı Mies Van Der Rohe önderliğinde geçmiştir. İç mimar Lilly Reich ise Stölzl'ün yerini almıştır. 1925 yılından itibaren aynı odayı paylaşan Reich ve Stölzl'ün birlikte geliştirdikleri sergiler ve iç mekânlar (Weissenhof arazisi, Tugendhat evi, Barcelona pavyonu) hala, çağın en devrimci tasarımları arasındadır.

Bauhaus, 1933 yılında kapandığı zaman dokuma atölyesi on dört yıl boyunca kesintisiz üreten, okulun en başarılı ve araştırmacı atölyelerinden biriydi. Ortaya koyduğu eğitim felsefesi doğrultusunda, sanatla yoğrulmuş, estetik ve işlevsel ürünler ortaya çıkaran pek çok tekstil tasarımcısı ve sanatçısı yetiştirmiştir. Günümüz tekstil endüstrisinin bu günlere gelmesinde çok önemli katkıları olan Bauhaus’lu dokumacılar, Avrupa ve Amerika’da pek çok okulda ya da özel tasarım şirketlerinde bizzat üretimin içinde çalışarak modern tasarım bilincini yaymaya devam etmişlerdir. Josef ve Anni Albers, 1933 yılında Black Mountain Koleji’nden aldıkları teklifle eğitmenlik yapmak üzerine Amerika’ya göç ettiler.

Anni Albers’in Black Mountain Koleji Yılları ve Dokumaları

Black Mountain Koleji Kuzey Karolina’da 1933’ten 1956’ya kadar varlığını yirmi üç yıl boyunca sürdürmüş ve sanat eğitimi vermiş bir okuldur. Kurucusu John Andrew Rice, Florida-Rollins Koleji’ndeki işinden ayrılarak katı kuralları olan okulların aksine sanat ortamının özgürce yaşandığı bir okul kurmak istedi. Bir grup sanatçı ve eğitimcilerle görüşerek Black Mountain Koleji fikri belirmeye başladı. Yenilikçi bir eğitim teorisyeni olan Rice’in kurduğu okulda en önemlisi yönetim kurulunun olmamasıydı. Okul, öğretmenleri tarafından idare edilecek, öğrencilerinden yönetim için asil bir üye seçilecek, sırayla bağımsız bir yönetim oluşturmakta özgür olacaktı. Yeni kurum, Oxford Üniversitesi sisteminden dersler aldı. Kredi ve akreditasyon sistemini kabul etmeyerek mezuniyeti öğrencinin isteğine bıraktılar. Bir öğrenci mezun olmaya hazır hissettiğinde bir dış sınav görevlisi tarafından yapılacak bir sınavla mezun olacaktı (Katz, 2013: 16-17). Mountain’da sanat her zaman toplum yaşamının en derin seviyelerine nüfuz eden bir gücü (Harris, 2002: 16). Buna karşılık özel bir kolej sıfatında olduğu için varlığı boyunca ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı.

Rice, okulun özellikle temel sanat eğitimi programını hazırlayacak ve idare edecek bir sanatçı öğretmen bulmak istemekteydi. Bir aylık bir araştırma sonucunda Ted Dreier, sanat çevrelerini iyi tanıyan New York Modern Sanatlar Müzesi’ndeki mimarlık bölümü müdürü Philip Johnson’a danışmayı önerdi. Johnson, yeni kapanmış olan Bauhaus’un Black Mountain Kolejinin hazırlık sınıfına önderlik edecek sanatçının Josef Albers olabileceğini söyledi (Katz, 2013: 24). Kendilerine yapılan teklif karşısında Anni Albers’in Musevi kökenli olması ve Almanya’da Nazi’lerin yükselişi ile birlikte Bauhaus’un kapanması ve sanat çevrelerinin kısıtlanması sebebiyle Josef ve Anni Albers Amerika’da eğitmenlik teklifini kabul ettiler.

Bauhaus’un Amerikan kurumları üzerindeki etkisi hakkında çok şey yazılmıştır. En çok dikkat çeken Şikago’daki Tasarım Enstitüsü “Yeni

Bauhaus” olarak anılmıştır. Kuzey Carolina’daki Black Mountain Koleji pratikte görmezden gelinse de, Bauhaus’a bağlı olan Maholy-Nagy ve diğer öğretmenler, Tasarım Enstitüsü’nün Bauhaus yöntemlerini tanıtmak için takdire şayan bir başarı elde ettiler. On altı yıllık görev süresinde (1933-1949) eski bir Bauhaus ustası olan Josef Albers ve eşi Anni Albers, bir Bauhaus mezunu ve öğretmeni olarak eğitim felsefesini Kuzey Karolina dağlarında ilerici, sanat merkezli bu küçük kolejde izlemişlerdir (Ellert, 1972: 144).

Bauhaus’da başarılı bir öğrencilik ve asistanlık döneminden sonra özgür bir sanat ortamı bulan Anni Albers, Black Mountain Koleji’nde önemli bir rol oynadı. Çalışma prensiplerini belirleyen sanatçı dokuma atölyesini kurdu. Yaptığı dokumalar ve alanında yazdığı yazılar ile ülke çapında tanınan biri oldu. Bu tanınırlığı ve yaptığı çalışmalar sonucunda 1949 (Resim 20) yılında New York Modern Sanatlar Müzesi’nde kişisel bir sergi açmıştır (Katz, 2013: 25). Constantine ve Larsen (1972: 24) bu dönemi “kolej yıllarında, Albers yazılarını yazdı, öğrencilerini eğitti ve endüstriyel kumaşların geliştirildiği bir atölyeyi yönetti” diye tarif etmektedirler.

Anni Albers örgüleri, malzeme kombinasyonları ve imge kullanımı üzerinde deneysel bir yaklaşım sergiledi. Black Mountain Koleji’ndeki dokuma ve tasarım derslerinde, sanayinin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak Bauhaus geleneğini sürdürdü ve tasarımı vurguladı. Alber’e göre endüstriyel bir tasarım geliştirmek topluma karşı bir sorumluluk duygusu yaratmıştır. Çünkü birçok kez yeniden üretilmiş tek bir nesne binlerce eve girer. Bu nedenle Albers, bir zanaatkarın işlevsel yönlerini geliştirdiği bir nesneye sanatçının son şeklini veya görünüşünü verdiği olağan durumdan rahatsız olmuştur. Ona göre tasarım bir “düşünsel ilişkidir” bu nedenle tasarımcının, sanatçı-zanaatkâr olarak bütün biçimle ilgilenmesi ve doğrudan çizim tahtasında değil de malzemelerle çalışması gerekir (Harris, 2002: 24).

Öğretme tekniği olarak Bauhaus öğrencilik yıllarından deneyimlediği gibi herhangi bir kullanım talebine cevap vermeyen, renklerin, formların, yüzey zıtlıklarının ve ya uyumların, dokunsallığın farkına varmak ve bulunan malzemelerle araştırma çalışmaları yapmaktı. Öğrenciler, dokumanın yüzey özelliklerine duyarlılık geliştirirken, desenlerini ve dokularını oluşturmaya çalıştı. Daha sonra, “temel örgüler bezayağı, dimi ve saten ile başlayan ileride daha karmaşık yapılara doğru giden örgülerin uygulamalarını öğretti. Bu yaklaşımla, var olanın kopyalanması yerine öğrencilere “fikir geliştirme, zeki ve yaratıcı form oluşturma” ve “yeniden keşfetmeyi” öğretmiş oldu” (Harris, 2002: 24). Resim 14 ve Resim 15’de

Albers'e ait çok çeşitli malzemelerle ve yapılarla üretilmiş endüstriyel üretim için hazırlanmış kumaş numuneleri yer almaktadır.

Resim 14: Anni Albers ' e ait çeşitli endüstriyel kumaş örnekleri

Kaynak: (URL 1)

Resim 15: Anni Albers ' e ait çeşitli endüstriyel kumaş örnekleri.

Kaynak: (URL 1)

Anni ve Josef, 1935-1967 yılları arasında, Meksika'ya bir haftadan altı aya kadar değişen çeşitli uzunluklarda on dört gezi yaptılar. Bu

yolculuklar sırasında Albers çifti meraklı ve üretken gezginler olarak ülkeyi coşkuyla keşfediyor ve sanat yapıyorlardı (Fay, 2014: 2). Bu gezilerde özellikle Josef Albers fotoğraf çekerek ilerideki sanat çalışmaları için veri topluyordu. Anni Albers 1936 yılında yaptıkları ikinci seyahatten sonra iki önemli duvar dokuması yapmıştır. “Ancient Writing” ve “Monte Alban” isimli resimsel dokumalar temelde birbirlerine benzer kompozisyonlardan oluşmaktadır. Her ikisinde de boşluklardan oluşan kalın çerçeveli ve ortada koyu zemin üzerinde Meksika tarihinden esinlendiği düşünülen geometrik şekillerden oluşan soyut bir anlatım bulunmaktadır. İç içe geçmiş suni ipek, keten, pamuk ve jüt iplikleriyle dokunan “Ancient Writing”de (Resim 16) orta bölüm boyunca serpiştirilmiştir çeşitli ebat ve yönlerde dikdörtgenlerden oluşan desen ve dokuların dinamik bir etkileşimi yer alır (Fay, 2014: 40).

Bu çalışmasında Albers’in Bauhaus dönemi duvar dokumalarına göre seviye atladığı görülmektedir. Zengin dokulu olarak, boşluklarla sınırlanmış büyük baskın dikdörtgenin içinde bariz soyut formlardan farklı olarak bu şekiller, çözülemeyen bir dilden gelen semboller veya kaligrafik işaretler gibi görünmektedir. Altın iplikler, bu görünüşe eski sözlerin, belki de Kolomb öncesi kültürle ilk karşılaşmasının bir sonucu olan Albers için kutsal veya özel bir anlam taşıdığını gösteriyor. (Jacop, 1985: 90) “Monte Alban” (Resim 17) adlı dokumasında da benzer bir yaklaşım vardır. Çalışmada koyu zemin üzerinde ekstra açık renk atkı ipliğini sıradışı bir şekilde dokumaya dahil ederek çalışmanın ismiyle aynı adı taşıyan tarihi yapının merdivenlerini tasvir etmiştir.

Resim 16: “Ancient Writings”, Anni Albers, resimsel dokuma, 1936, 149,8 x 111 cm.

Kaynak: (Poli, 2002: 76)

Resim 17: “Monte Alban”, Anni Albers, resimsel dokuma, 1936, 146,5 x 113,3 cm

Kaynak: (Taschen, 2002: 153)

1940’lı yılların sonunda Anni Albers büyük ölçekli dokumalar yapmayı bırakmıştır. Resimsel dokumalar olarak adlandırdığı daha küçük çaplı dokumalar yapmaya başlamıştır. Sanat çevreleri “resimsel” terimini mecazi görüntülere atıfta bulunmak için değil, “aynı şekilde tekstillere atfetmek için” kullandığını belirlemişti. Ayrıca Anni’nin bu dokumaları ketenlerle dokuduktan sonra resimler gibi çerçeveleyerek sanatsal eserler olarak vurguladığını gözlemlediler (Fay, 2014: 52). Constantine ve Larsen (1972: 24) yeni bir ülkeye taşınmanın Albers’in çalışmalarının doğasını etkilediğini belirtmişlerdir. Zamana yetişme kaygısı, tezgahların sınırlı büyüklüğü ve karmaşıklığı, atölyede teknisyenlerin olmaması, destek ve himaye eksikliği gibi sebeplerle dokumalarını daha küçük boyutlarda ve daha az resmi (serbest) yapmıştır. Anni Albers, resimsel dokumalar için, kendi arzularına göre ortaya çıktıklarını yazmıştır ve “iplikler sıra sıra tekrar ederek kendi görsel yapılarından gelen, sonu olmayan bir form kazanırlar ve sonra kendi uyumlarını yaratırlar ancak bunlar kullanılmak için değil sadece izlenilmek içindirler” demiştir (Porter, 2014: 10).

Ustalık döneminde Meksika’ya yaptığı seyahatler ve edindiği izlenimlerden sonra bunların etkilerini resimsel dokumalarında ve tasarımlarında güçlü bir şekilde ifade etmiştir. Küçük ölçekli dokumalarında gözlemlenen en önemli ayrıntı belki de Bauhaus yıllarından gelen dokuma yapısı ve iplik oyunları ile yeni doku değerleri yaratmak ve estetik sonuçlara ulaşmaktır. Çok katlı dokumalar, ekstra iplik takviyeli dokumalar (Re-

sim 19) ya da döner gücü sistemi ile dokunan leno yapılar (Resim 18) Anni Albers'in sıklıkla kullandığı dokuma teknikleridir. Albers çalışmaları için "Duvar dokumalarını sanat eserine yaklaşma girişimi olarak görüyorum, yani gerçekleştirilmeleri için kullanılan malzemenin kendisinin ötesinde bir his verdiğini düşünüyorum. . . Nefes almak bir şey anlatmaz; çalışmanın nefes alması gerekir, varolabilmesi için bu önemli" (Constantine ve Larsen, 1972: 24) diyerek malzemeye verdiği önemi vurgulamıştır.

Son altmış yıl boyunca, sanatçı, endüstri tasarımcısı, yazar ve öğretmen olarak Anni Albers, modern tekstil tasarımı kavramını şekillendiren önemli figürlerden biri olmuştur. Bauhaus'taki ilk eğitimi sırasında geliştirilen ilkelerden yola çıkarak dokumacılığın ikili yapısına yani işlevsel ve estetik amaçlar için bir ürün oluşturmaya özen gösterdi. 1920'lerde Almanya'da ortaya çıkan ve hem tasarıma hem de sanata önemli katkılar sağlamasına neden olan bu iki olgu, sanatçının birçok teorik yazısında yer almıştır. Sözleriyle başkalarına ilham vermeyi umarken, Albers, endüstri için prototip yapma ve resimsel dokumalarında kendince tanımladığı felsefeyi izledi. Altmış yılda yaptığı çalışmalarda Albers, iki yanlış kavramın üstesinden gelmiştir. Sanat tasarlanmanın ve yapmanın birbiriyle çelişen uğraşlar olduğu; bu uğraşların lif ile yapıldığında sanat değil zanaat olduğu. (Jacob, 1985: 65). Çünkü Gropius'un aşıladığı gibi sanatçı ve zanaatkar aynı değerdedir. Hangi tip dokuma türü olursa olsun zanaatkar tarafından üretilmelidir.

Resim 18: "Thickly Settled", Anni Albers, resimsel dokuma, 1957, 79 x 62 cm.

Kaynak: (Poli, 2002: 78)

Resim 19: "Under Way", Anni Albers, resimsel dokuma, 1963, 74 x 61 cm

Kaynak: (Poli, 2002: 78)

Resim 20: Anni Albers'in Modern Sanatlar Müzesi'ndeki sergi alanı. New York, 1949.

Kaynak: URL 2

Sonuç

Anni (Fleischmann) Albers endüstriyel nesnelerin tasarım ve üretim süreçlerinin nasıl olması gerektiğini tartışan sanatçılar, üreticileri ve yöneticilerin yeni oluşumları denediği bir süreçte Hamburg'da Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda okuyordu. Ancak bu okulu geliştirici bulmadığı için aradığı yeni fikirleri, yenilikçi eğitimi almak umuduyla Weimer Bauhaus'a 1922 yılında gitti. Bauhaus'un sanat ve zanaata bakış açısından, dönemin önemli sanatçılarından atölye ustaları olarak verdikleri derslerden etkilenen Anni Albers eğitime devam etmeye karar verir. Atölyede usta bir dokumacı olmaması başlangıçta dezavantaj gibi görünse de diğer öğrencilerle bu durumu lehlerine dönüştürdüler. Kendilerini geliştirmek için yaptıkları tüm deneysel çalışmalar Anni Albers'in tasarım ve sanat hayatını şekillendirdi. Anni bu çalışmalar sırasında dokumayı oluşturan temel elemanları

yani, malzeme ve tekniği deneyimlemiş, her ikisinin de tasarım geliştirmek için çok önemli faktörler olduğunu fark etmiştir. Özellikle malzemenin önemine vurgu yapan çalışmalarda ortaya çıkan dokunun desenden bağımsız ayrı bir tasarım unsuru olduğunu belirtmiştir. Bauhaus okulunun eğitim felsefesine bağlı kalarak endüstriyel üretime uygun malzeme, örgü ve tekniğin doğru tasarımlarla geliştirilmesi konusunda özen göstermiştir.

Ressam olan eşi Josef'in yaptığı yağlıboya çalışmaların sanat, kendisinin yaptığı benzer sanat akımında ve desende duvar dokumalarının zanaat olarak adlandırılmasını doğru bulsa da zaman zaman sorgulamaktan geri kalmamıştır. Hatta "kağıdın üstüdeyse sanattır" diyerek bu konuya dikkat çekmektedir. Aslında 1940 ve 1950'li yıllar Anni Albers'in resimsel çalışmalarında da görüldüğü üzere dokumaların ve tapestrylerin henüz sanat olarak adlandırılmadığı ama lif sanatına doğru evrilmeye başladığı yıllardır. Anni Albers, yapmış olduğu endüstriyel kumaş tasarımları da dahil olmak üzere yaptığı resimsel dokumalarla lif sanatına büyük katkılar sunmuş bir ustadır. Çünkü her zaman vurguladığı, malzemenin, dokuma tekniğinin ve araştırmanın önemini öğrettiği bir sonraki nesil bu faktörleri çok iyi kavramış ve uygulamıştır. 1960 'lı yıllarla birlikte daha özgürlükçü yaklaşımlarla ve plastik sanatlar arasındaki sınırların gittikçe kaybolmasıyla, tapestry'den dönüşen, Anni Albers'in vurguladığı doku etkilerinin ön plana çıktığı sanatsal dokumalar üretilmiş ve sanat adı altında sergilenmeye başlamıştır.

Bauhaus ve Black Mountain Koleji yıllarındaki tüm birikimleri ile sanat çevrelerince dikkatleri üzerine çekmiş ve 1949 yılında New York Modern Sanatlar Müzesinde kişisel sergi daveti alarak tasarım ve sanat gücünü yaygın bir biçimde sunma fırsatı yakalamış, geniş kitlelere ulaşmıştır. Anni Albers'in en önemli özelliklerinden biride tasarım ve dokumacılık alanında yazdığı makaleler ve "On Designing", "On Weaving" adlı kitaplarıdır. Bu yazılar Bauhaus sanat ve tasarım felsefesinin yayılması ve dokuma tasarımı ve tekniklerini anlatması bakımından önemlidir. Dokuma tasarımları yanında baskı tasarımları, takı tasarımları ve son dönemlerinde grafik tasarımı da yapmıştır. 1976 yılında vefat ettiğinde arkasında sayısız kumaş numunesi ve dokusu, sanat eseri niteliğinde duvar dokumaları bırakmıştır.

Kaynakça

- Albers, A. (1979). *On Weaving*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Artun, A. (2012). *Çağdaş Sanatın Örgütlenmesi, Estetik Modernizmin Tasviyesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Celbiş, Ü. (2011). *Bauhaus'un Alman Tasarım Kültürüne Etkileri*. Artun,

- A. ve Aliçavuşoğlu, E. (Ed.), Bauhaus: Modernleşmenin Tasarımı içinde (169-199). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Constantine, M. ve Larsen, J.L. (1972). *Beyond Craft: The Art Fabric*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.
- Constantine, M. ve Larsen, J.L. (1985). *The Art Fabric: Mainstream*. Japonya: Kodansha International Ltd.
- Danchev, A. (2011). *100 Sanatçı Manifestosu, Fütüristlerden Stuckistlere*. Uslu, M. E. (Çev.) İstanbul: Espas Sanat Kuram Yayınları.
- Droste, M. (2002). *Bauhaus 1919-1933*. Italy: Taschen.
- Ellert, J.C. (1972). The Bauhaus And Black Mountain College. *The Journal of General Education*. Vol. 24, No. 3, 144-152.
- Falino, J. (2011). *Crafting Modernism, Midcentury American Art And Design*. Çin: Abrams.
- Fay, K. (2014). *Anni And Josef Albers: Mexican Travels, Touristic Experiences, And Artistic Responses*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). American University, Washington.
- Forgacs, E. (2017). *Bauhaus 1919-1933*. Tümertekin, A. (Çev.). İstanbul: Janus Yayınları.
- Gürcüm, B. ve Kartal, S. (2017). Bauhaus ile Tasarıma Dönüşen Zanaat. *İdil Dergisi*. 6 (34), 1767-1798.
- Harris, M.E. (2002). *The Arts At Black Mountain College*. Massachusetts: The Mit Press
- İpşiroğlu, N. ve İpşiroğlu, M. (2017). *Sanatta Devrim*. İstanbul: Hayalpe rest Yayınevi.
- Jacop, M.J. (1985). Anni Albers: A Modern Weaver As Artist. Lloyd E. Herman (Ed.), *The Woven and Graphic Art of Anni Albers* içinde (65-106). Washington: Smithsonian Institution Press.
- Katz, V. (2013). Black Mountain College: Experiment in Art. *Black Mountain College Experiment in Art*. Brizzolis/Spain: Massachusetts Institute of Technology.
- Özay, S. (2001). *Dokuma Resim Sanatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 2599-Sanat Eserleri Dizisi 322.
- Poli, D.D. (2007). *Twentieth-Century Fabrics. European and American Designers and Manufactures*. Italy: Skira Editor S.p.A.
- Porter, J. (2014). *The Materialists*. Porter, J. (Ed.). The Institute of Con

temporary Art/ Boston and Prestel Verlag.

Schoeser, M. (2012). *Textiles- The Art of Mankind*. Londra: Thames and Hudson.

Smith, T. (2014). *Bauhaus Weaving Theory, From Feminine Craft to Mode of Design*. Londra: University of Minnesota Press.

Smith, T. A. (2010). *Collective And Its Individuals: The Bauhaus And Its Woman*. Butler, C. and Schwartz, A. (Ed.). New York: Museum of Modern Art.

Stadler-Stölzl, G. (1968). In der Textilwerkstatt des Bauhauses 1919 bis 1931. *Das Werk : Architektur und Kunst*. 55 (11), 744-748.

Üstüner, S.G. (2018). Tekstil Sanat ve Tasarımın Endüstri ile Buluşması: Bauhaus Dokuma Atölyesi. *Sobider/Sosyal Bilimler Dergisi*. 19, 235-252

Weltge, S. W. (1998). *Bauhaus Textiles, Womans Artists And The Weaving Workshop*. Londra: Thames and Hudson.

Yaşar, N. (2018). Lif Sanatının Amerika'daki İzleri: Sergiler ve Etkinlikler. Çukurova Üniversitesi II. *Uluslararası Sanat Araştırmaları Sempozyumu* Tam metni içinde (256-264)

Walter Gropius ve Bauhaus. (2002). İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

URL 1 <https://www.thetextileatlas.com/craft-stories/anni-albers> Erişim tarihi: 20.04.2019

URL 2 <https://albersfoundation.org/sources/exhibition-history/anni-albers-solo/#slide2> Erişim tarihi: 20.04.2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page: 153-170
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 30.01.2019
Kabul/Accepted: 20.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**DİYARBAKIR'DA
KÜLTÜREL MÜZİK
ÇEŞİTLİLİĞİ VE
GELENEKSEL HALK
MÜZİĞİNE TESİRLERİ**

**CULTURAL MUSIC
DIVERSITY IN DIYARBAKIR
AND ITS EFFECT ON
TRADITIONAL FOLK MUSIC**

Öğr. Gör. Songül ÇAKMAK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı
ORCID: 0000-0002-5781-2814, songulcakmak21@gmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı, etnomüzikoloji araştırmalarında anahtar bir rol üstlenen kültürel müzik çeşitliliği ve geleneksel müzik birlikteliğine odaklanarak her iki yaklaşım üzerinden gerçekleşen müziğin kültürel çalışmalardaki yerini açığa çıkarmaktır. Burada çoklu müzik kültür olgusu yer ve mekâna bağlı olarak gelişen bir müziksel etkinliği temsil ederken, yerel ezgiler yine bir yerleşim üzerinden gerçekleşen yeni duyuşsal tasarımların ifadesi olarak kullanılmaktadır. Her iki kavram da belirli bir coğrafyaya, aidiyet üzerinden gerçekleşen kültürel kimlik ve mirasa dayanır. Ayrıca modern-gelenek diyalektiği ile yerel-küresel ilişkisi çok dilli müzik ve geleneksel müzik için belirleyici bir işleve sahiptir. Kendisini egemen kültürün dışında tanımlayan/gören toplulukların müziksel bir etkinliğin çevresinde kümelenmesi ve bu müziğe manevi bir önem atfetmesi çeşitlilik ve çoklu kültürel müziği oluşturan faktörler arasındadır. Burada ortaya konulan nitel çalışma sonucu; Çok kültürlü yaşam pratiğine sahip illerin kültürel çeşitlilik yönünden zengin olduğu ve bu zenginliği özellikle sanatsal üretime dönüştürebildiği görülmüştür. Diyarbakır'da kültürel müziğin son yıllarda geleneksel müzik çalışmalarının ayrılmaz bir parçası olan kültürel müzikte çeşitliliğe ve senteze olumlu yönde yol açtığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: geleneksel müzik, çoklu kimlik, kültürel çeşitlilik, Diyarbakır, kültürel müzikoloji.

Abstract

The aim of this study is to reveal the importance of music in cultural studies through two approaches, focusing on the diversity of cultural music and traditional music co-existence that play a key role in ethnomusicology research. Here, local melodies are used as expressions of new sensual designs that take place over a settlement whereas the multi-musical culture phenomenon represents a musical activity that depends on location and place. Both of the concepts are based on a specific geography, cultural identity and inheritance which occurs through belon-

ging. In addition, the modern-tradition dialectic and the local-global relationship have a decisive role on multilingual and traditional music.

The act of coming together around a musical activity performed by communities that define / see themselves outside the dominant culture and attribute a moral value to this music are among factors that create diversity and multi-cultural music.

As a result of the qualitative study revealed here, it is seen that the provinces with multicultural life practice are rich in cultural diversity and can turn this wealth especially into artistic production. In Diyarbakır, it is stated that cultural music has led to positive diversity and synthesis in cultural music during the recent years, which is an integral part of traditional music studies.

Keywords: traditional music, multi-identity, cultural diversity, Diyarbakır, cultural musicology.

Giriş

Diyarbakır'ın çeşitlenmiş kültürel özellikleri, toprakları içinde yaşayan insanların yaşam biçimidir ve bulunduğu topraklar tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı için birçok kültürü de içinde barındırmıştır. Mesela, farklı kültürlerin bir arada olduğu folklorik özellikleri şehrin büyük bir kültürel zenginliğidir. Farklı sosyal gruplar (Türk, Kürt, Ermeni, Süryani, Arap v.d.) tarafından farklı edebi söylem pratikleri mevcuttur. Hatıralarını, hafızaları aracılığıyla doğal süreçte aktarabiliyor, bunu maddi kültüre de uygulayabiliyorlar. Diyarbakır Tarihi ve kültürü, doğal olarak büyük bir hazineyi bünyesinde taşıyan, sözlü ve maddi kültürün hayat bulduğu ve zenginleşerek devam ettiği önemli şehirlerdendir.

Kültür çalışmalarının başlangıcından bu yana ilk araştırma yerleri olarak ilk medeniyetlerin ortaya çıktığı yerlerin ve yayılımının gerçekleştiği yerlerde araştırma yapılması ur-form gibi gözükmüş günümüzde eleştirilse dahi çalışmaların hala aynı doğrultuda kültürel geçmişinin derin ve eski olması durumu göz önüne alınarak nerdeyse araştırmalarda aranan temel nitelikler olarak yaklaşıldığı görülmektedir. Yerleşim yerlerindeki tarihin köklü olması değişim-dönüşümün saptanmasını kolaylaştırmakta, karakteristik yapısının gün ışığına çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Bu minvalde değerlendirildiğinde Diyarbakır İli bütün Osmanlı hâkimiyeti süresince tarihi önemini koruyan eyaletler arasında olmuştur. Diyarbakır eyaletinin merkezini teşkil eden Amid şehri, Dicle vadisinden 100 metre kadar yükseklikte sarp kayalıklar üzerine kurulmuş ve Bizans döneminde kesin şeklini alan surlar içerisinde gelişmiştir (Çağlayan, 2014: 247). Her ne kadar Diyarbakır şehri surlar içerisinde gelişmek zorunda kalmış ise de, şehrin bulunduğu alanın geniş ve düz olması sebebiyle surlar sanılanın aksine,

şehrin gelişmesine engel teşkil etmemiş, aksine farklı kültürlerin bir arada yaşamasına ve o daracık sokakları, mahalleleri nedeniyle sıcak ilişkilerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Sosyal dayanışma, mali yardımlaşma ve geleneksel müziğin temelleri de bu mahallelerde atılmıştır. Toplumsal faaliyet ve sosyal dayanışma gerektiren müzik, kimliğimizi oluşturan kültürün dışavurumunun, simge ve davranış biçimlerinden biridir (Kaplan, 2013: 121). Diyarbakır, çoklu kimlik ve kültürel yapısıyla farklı ulustan yüzlerce insanı bünyesinde yüzyıllarca yaşatarak müzik kimliğinin karma kültür içinde varlığını birlik ve beraberliğin güçlü sembolü durumuna getirmiştir.

Ulus devlet anlayışının yüzyılı aşan tekil kimlik ve kültür inşası politikalarının çoğunlukla yok edici boyuta varan aşındırıcı etkilerine rağmen, Anadolu coğrafyasının bütününde, bu çeşitli-çok kültürlü tarihsel birikimin izleri görülmekte, hatta yer yer canlılığını korumaktadır. Günümüzde, Anadolu'nun tümüne yayılan bu kültürel çeşitliliğin güncel görüntüsü, Antakya ve Mardin'le (Dinler ve Diller müzik projesi) birlikte, Diyarbakır'da da öne çıkmaktadır.

Bu illerin kentsel tarihleri itibarıyla sahip oldukları kültürel çeşitliliğin canlılığını koruyor olması, özellikle küreselleşme sürecinde yükselen kültürel farklılıkların çatışmaya ve giderek savaşımlara konu oluşu sürecinde, bu müzikal birliktelik bir arada barış içinde yaşanabilirliğin örneklerini barındırmakta ve bu özellikleri ile dikkat çekmektedir. Kültürel kimliğin oluşumunda mekanın önemi üzerinde duran Giddens insanların kimlik anlayışlarını, mekan ve mekanla ilişki içinde olan benlik deneyimlerini nasıl etkilediği, yerel yaşam etrafında gelişen ortak anlayışlar, değerler üzerindeki etkilerini nasıl değişime uğrattığı ile ilgili küreselleşmenin yerel kültürler üzerinde ciddi dönüşümler yaratma gücünde olduğunu belirtmiştir (Tomlinson, 2004: 36). Bu değişim çokkültürlü şehirlerden olan Diyarbakır'da Hasan Paşa Hanı, İskender Paşa Konağı, Sülüklühan, Dengbej Evi, Ermeni ve Süryani kiliseleri ve farklı müzik çeşitlerini sunan türkü barlarda icra çerçevesinin yaşam biçimlerini, farklı kültürel ve sanatsal etkinliklerle, çok kültürlülüğü yapıcı ve geliştirici bir boyuta taşıma görevi üstlenen tarihi/kültürel mekânlar olarak işlev yüklenmektedir. Bu sebeple de tekil değil çoklu bir kültürel durumun yapıcı durumu söz konusudur. Çok kültürlü bir şehir edası taşıyan Diyarbakır şehri bu çok kültürlülüğü potasında çok iyi harmanlamıştır.

Diyarbakır'ın çok kültürlü ortamında, çoklu-hayat tarzına alışan insanlar farklı yaşam biçimlerini, düşüncelerini de benimsemişlerdir. Çünkü insan kültürünün çeşitliliği, onun zenginliğinin bir parçası olmuştur. Ortak kültürel mirası ön plana çıkarmak, Ulus üzerinde müzik yoluyla hak savında bulunmak gerçekten yüksek bir kültür göstergesi olarak görül-

mektedir. Batı kültürü bir homojenleşmeyi içinde barındırdığı için kültürel üretimin çeşitliliği yok edilmektedir. Ancak Doğu kültürü ise heterojen bir yaşam tarzına sahip olduğu için kültürel üretimin devamlılığını ve çeşitliliğini sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle “üretim sistemleri ve tüketim ilişkileri” kendi kültürünü ve toplumunu inşa etmektedir. Bu yüzden kültürel denklemi değiştirmek için alternatifler üretmek gerekmektedir.

Bu durum ne “küresel bir kültürün” ortaya çıktığı ne de hepimizin dünyayı kültürel kozmopolitler olarak deneyimlediğimiz anlamına gelmektedir. Ancak şunu ima eder: “Küresel olan” içinde varoluşumuzu (farklı düzeylerde) şekillendirdiğimiz kültürel bir alana dönüşmektedir (Tomlinson, 2004:49). Küresel kültürle rekabet etmek için “şehir kültürü”nü korumak elzemdir. Şehir kültürünü yaşatacak olanlar ise yine bölge kültürel dokusuna düşünsel ve icrasal katkıları olan sanatçılardır.

Diyarbakır yöresi kültürel çalışmalarda en fazla yararlanılan şehirler arasında yer almaktadır. Arkeolojik kazılardan çıkan kalıtlar tarihinin köklülüğünü göstermekte ve geçiş konumundaki bu şehirde yüzlerce bilim ve sanat insanının eşsiz çalışmaları gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında hala incelenmektedir. Farklı etnik kültürlere ev sahipliği yapan il, kendine özgü dokusunun da farklılaşmasına neden olmuştur. Bu farklılaşma ve değişim sanıldığı gibi kültürel yozlaşma ve çatışmaya dönüşmemiş harmanlanarak yeni dönüşümlere ve yeni ürünlerin ortaya çıkmasında etken olmuştur. Bilim, kültür ve sanatın bu farklı kültürel ortamlarda oluşması yeni insan türevini ortaya çıkarmış, bu yeni insan kültürel zenginlikten yararlanarak yeni ve kendine özgü farklı ürünler ortaya koymuştur.

Diyarbakır’da sanat ve edebiyatın diğer dalları halk kültürüyle bütünleşmiş durumdadır. Sokak ve mahalle kültürü hala canlılığını korumakta, sokak satıcılarının bayram arifelerinde yöresel kıyafetleri ve dillerinde yöreye has manileri eşliğinde meyan şerbeti ikram etmeleri geleneğin devam ettirildiğini göstermektedir. Yine sokak aralarında bulunan Süryani ve Ermeni kiliselerinde bölge esnafının ve halkın eşlik ettiği dini ritüeller paskalya bayramları ve zikir günleri müzik eşliğinde yapılmaktadır.

Diyarbakır halkı dini günlerin yapıldığı ritüeller dışında farklı dinlerin özel günlerine dair yapılan eğlencelerinde de müzik eşliğinde kendi kültürlerini birbirlerine saygı ve sevgi çerçevesinde tanıtmışlardır. Yurtdışında yaşayan Ermeni müzisyenlerin doğup büyüdüğü yer olan Diyarbakır’a sıklıkla gelip konserler vermesi ve Avrupa’da Diyarbakır’ın yerel müziğini tanıtmaları kültürel yayılmanın pozitif yönde devam ettiğini ve kültürel çeşitliliğe katkıda bulunulduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Konserlerde seslendirdikleri eserler, Türkçe, Kürtçe ve Ermenice halk ezgilerinden oluşmuştur. Konserin çok kültürlü oluşu,

gerek Avrupa’da gerekse Türkiye’de önemli ve değerli bir izlenim olarak basına yansımıştır.

Resim 1: Ara ve oğlu Onnik Dinkjian (Mekan, Diyarbakır San Gregor Ermeni Kilisesi)

Diğer bir yanda da, dengbêj evinde ve aşık Zülfikar Yoldaş atölyesinde farklı dillerde nağmeler çalınmakta ve halkın katılımıyla bu birlikte yapılan geleneksel müzik eğlenceye dönüşmektedir. Yoldaş, destan ve türküleriyle halk kültürüne önemli katkılarda bulunan ve sahne arkadaşı olan Ayşeşan (Kürt Dengbêj) ile uzun yıllar birlikte sahne alan önemli bir müzik kültürü aktarıcısıdır. Çok uzun destanlarını sazıyla seslendirerek, kendi arbane (bendir) atölyesinde sanatıyla ilgilenen kişilerle deneyimlerini paylaşıp onlarla birlikte meşk etmektedir. Ozan veya âşıkların dilden dile dolaşan sözlü geleneklerinin geride kalması, bu sözlü ifadelerin yazıya geçiriliş dönemine gelmesi, o süreçten de bir milletin edebiyatının oluşması ve bu birikimin günümüze ulaşması hiç de kolay olmamıştır. Milletleri ayakta tutan ve bir milleti öteki milletten ayıran kültür de aynı aşamalardan geçmiştir.

Bunların her biri gelenektir ve birbirlerinden beslenerek geleceği kurmak için terakki ve tekâmül ederler. Evrende de cari olan bu terakki ve tekâmül; bilim, teknoloji, sanat ve hayatın her alanı için de geçerlidir. Türk edebiyatının sanatkâr bilim adamlarından biri olan Tanpınar’ın düşüncesinde bu durum, “değişerek devam etmek, devam ederek değişmek” olarak çok veciz bir şekilde özetlenmiştir (Tanpınar, 2001: 24).

Kültürel Müziğin Genel Durumu

Kültür terimi latince “colere” fiilinden türetilmiştir. İlk olarak tarımsal etkinlikler için kullanılmış ve böylece doğada kendiliğinden yetişen bitkilerden ayırıldıkları, insan emeği ile yetiştirilen bitkiler olarak adlandırılmıştır. Daha sonraları tarımsal etkinliklerdeki temel anlamını koruyarak insan için kullanılmaya başlamıştır. İnsanın eğitilmesi, yetiştirilmesi an-

lamında tek bir insan için kullanılmış ve bu anlamı karşılamak için “tekil kültür” terimine başvurulmuştur (Özlem 2000:142). Yani tek tek insanların buldukları lokal çevrede yapmış olduğu bütün maddi manevi oluşumları kapsamıştır. Kültürel değişmelerin her zaman iki şekilde ortaya çıktığını belirten Ekici, toplum tarafından benimsenen, toplu yaşamayı kolaylaştıran ve bir toplumun üyeleri tarafından yaratılıp benimsenen, daha önceki yaratma ve diğer kültürel unsurlarla çatışmayacak şekilde meydana gelen değişmelerin olumlu değişmeler olduğundan söz etmiştir (Ekici, 2013: 20). Daha önce söz ettiğimiz gibi kültürel farklılıkların uyumu kültürel değişimin ilerlemesinde pozitif bir etkene sahip iken tam tersi uyum sağlayamayan kültürel farklılıkların bir arada yaşaması ve ilerlemesi söz konusu değildir. Alan P. Merriam’ın müzikteki kültürel değişkenlerin insan davranışları üzerindeki etkisi ile ilgili tasavvuru bu noktada önemlidir. Bireylerin doğuştan itibaren buldukları kültüre ait bilgi ve deneyimlerinin müzik kültürü aktarımı hususunda da önemli bir fonksiyonu olduğunu belirtmiştir. Yüzyıllar içinde değişen bu kültürel müzik yapılanmasında müzik ile kültürü aktarma ve dinlemenin bu fonksiyonda değerlendirilmesi ve davranışın yorumlanması performans teorisinin en önemli konuları arasında yer almaktadır. Deneyimlenen ve aktarılan müziğin dinleyici üzerindeki etkisi de yine kültürel olarak değişebilmekte ve davranışsal tepkiler kültürel olarak belirlenmektedir. Bu belirlenimde etkileşim ve mekan tasarımı geleneği oluşturmada etkindir. (Merriam, 1964: 138).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Darwin ve Evrim teorisi ile büyük sükses yapmış bu gelişme kültürel alanlardaki evrimsel yapıya da sirayet etmiştir. Tylor ve diğer bir çok kültürbilimci bu evrimselleşmeyi ilkel, barbar, modern diye sınıflamakta kültürel oluşumları bu basamaklarla tasnif etmektedir. Dünyadaki tüm kültürlerin bu sınıflandırmadan geçtiği, dolayısıyla bir gün tüm kültürlerin batı medeniyetiyle eş değerde görüleceği yanılığının yaygınlaşmasına ve kültürel toplumlara bu minvalde bakış açıları empoze edilmeye çalışılmıştır. Kültürel müziğin ya da karşılaştırmalı müziğin evrimsel bakış açısı etnomüzikolojinin doğuşunu hazırlayan ve çalışmaların bu minvalde değerlendirilmesini gerektiğini öngören araştırmaları kapsamaktadır (Stone 2008: 24-26). Bu yeni bilim dalı da dünya müziklerini karşılaştırarak her toplumu uygarlık basamağında layık olduğu yere oturtmağa çalışmıştır. Tylor’un izinde yürüyen bu müzikologlara göre Türk toplumu yüzyıllardan beri hep ikinci basamakta yer almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı’ya göre kültür ve diğer alanlarda geri olduğu ve en eski dönemlerde bile müzikteki yerimizin hiç değişmediği vurgulanmıştır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında antropoloji ve diğer sosyal bilimlerde araştırma yapanlar Tylor’un kültür tanımlamasında

batı medeniyetini kıstas alarak yapmış olduğu değerlendirmeleri tutarsız kabul ederek, hiçbir kültürün diğer kültürlerle üstünlük anlamında kıyaslanamayacağını alan araştırmalarına dayanarak ortaya koymuşlardır. Kültürel çalışmaların sürekli ve yaygın olarak yapılması bu tür görüşlerin geçerliliğini yitirmesinde etken bir güce sahip olmuştur. Türkiye’de batı müziğinden ve üstünlüğünden ideolojik olarak da faydalanan bir kesimi hala görmekteyiz. Strauss’un savına göre; her bir kültür ve insanlığı meydana getiren bütün kültürler, kâh birbirlerine göre farklı safhalarda bulunarak, kâh eşzamanlı var olarak, ama hep ikili bir ritme, bir açılma ve kapanma ritmine göre işleyerek, ayakta kalıp serpilebilirler ancak (Strauss, 2014: 101). Bu düşüncelerden hareketle uygarlığın ya da modernleşmenin belli bir kitle tarafından belirlenmesi ve bunu da batı müziği kriterleri ölçü alınarak uygulatılmaya çalışılması çok yanıltıcı sonuçların doğmasına sebep olmuştur. Etnomüzikoloji alanında çalışan uzmanların bu yanıltıcı sonucu tenkit etmeleri ve aksini ispat etmeleri çok sürmemiştir. Çok kültürlü ortamlarda müziğin değişkenleri de artmaktadır. İlişkilerin ve iletişimin kültürel çeşitliliğin fazla olduğu toplumsal normlarda genellikle kadın/erkek birlikte müzik koroları oluşturabilmekte ve halk danslarını daha rahat icra edebilmektedirler.

Kültürel Değişim ve Yerel Müzik

Kültürel değişimin her zaman pozitif yönde bir evrilmesinin söz konusu olmadığı da görülmektedir. Kültürel değişimin Ulus devlet politikalarının inşası sürecinde yerel bazı kültürel değerlere önem atfedilmesi ve bu ideoloji doğrultusunda üretilmeye başlaması değişimin olumsuz yönde yayılmasına sebebiyet vermiştir. Halk müzikleri bu ideolojik yayılmada en önemli halk kültürü malzemesi konumunda olduğundan bu değişimden en olumsuz etkilenen kültürel malzeme olarak görülmektedir. Türkiye’nin de bu kültürel değişim ayağında halk müziği ideolojik bir araç olarak kullanılmış ve böyle önemli bir işlevi yüklenmiştir. Gerek ideolojik gerekse teknik bakımdan müziğin (halk müziğinin) böylesi bir dönüşüm ve değişim sürecinde ve daha sonrasında yerkürede gelişen olaylarla nasıl etkileşim içerisinde olduğu, tartışılmaya muhtaç bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Türkiye özelinde ele alındığında “Türk Halk Müziği” adı verilen müzik türünün içinde barındırdığı yerel unsurlar bakımından bağımsız bir bütün olarak yaşamasına karşın küreselleşmenin ve dolayısıyla sosyal değişimin etki alanı içinde kalan en belirgin sanat dalı olduğu söylenebilir.

Nettle’nin müzikte evrenseli aramanın kriterlerini göz önüne alırsak, müziğin ve müzikal ifadelerin belli ve somut bir sınıflandırmasının yapılamayacağını kültürel/toplumsal olarak kendi içinde bazı döngülerinin

olduğunu ve bunu içinde bulunduğu toplumda değerlendirmenin ve başka toplumlardan farkını ya da aynılığını belirtmenin de kültürel müzik çeşitliliği anlamında daha anlamlı olacağı görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca kültürel çeşitliliğin fazla olduğu ülkelerde evrensel kriterlerin belirlenmesinin tek bir müzik kültürü baz alınarak değerlendirilemeyeceğini, çeşitlemenin ve farklılaşmanın doğal sonuçlarından söz edilerek evrensellik olgusunu eleştirmektedir.

Bu duruma göre evrensellik sınıflandırması müzikal ritim, müzik kültürü ve davranışı üzerinden karşılaştırılarak yapılmalıdır. Kültürel çeşitlemenin, kültürel dokuyla uyumuna ve homojenleşmenin bu dini aktiviteye uygunluğu aranmalıdır. Her kültürde müziğin kültürel dokuya uygunluğu kendi içinde aranmalı ve değerlendirilmelidir.

Kültürel dokuyla bütünleşen müziğin bu durumda evrenselliğinden söz edilebilmesi için dinanizmini yitirmesi gerekmektedir. Dinamik ve değişken yapının olmadığı bir toplumdan söz edilemeyeceğine göre müziğin evrenselliğinden söz etmenin de kuramsal düzlemdeki belli kriterler dışında söz edilemeyeceği belirtilmiştir (Nettl, 2005: 44-48). Herhangi bir yerde insan kültürü ya da davranışındaki hiçbir özelliğin durağan olmadığı evrensel olamayacağını savunan Brown ve Jordania göre de evrensellik yaklaşımı konusunda müziğin statik olmadıkça belirlenemeyeceği, kültürel değişkenlerin buna engel olduğu vurgulanmıştır (Jordania, 2011: 229-248).

Evrensellik araştırmasının gereksizliğini vurgulayan bir başka düşünce ise müziğin algılayışta olduğunu belirten Blacking ve Meyer'den gelmiştir. Müzikteki evrimlenmenin evrimleşmeden bu yana insan biyolojisindeki değişimle birlikte geliştiği, kültürün değişimiyle yeni bir şekle büründüğü, kültürel olarak dönüştüğü ve insan psikolojisinin bulunduğu bağlamda müziği anlamlandırmada ve sunmada önemli olduğu belirtilmiştir (Meyer, 1960: 49-54). Müzikal yaşantının, mitsel düşüncenin tasarımı şeklinde sunulduğu, dolayısıyla kültürel doku etrafında şekillenen insanların doğal aktarımı olarak görüldüğü belirlenmiştir.

Müzikal icranın seslerin düzenini algılamadan gerçekleşemeyeceğini ileri süren Blacking ise notasyona sahip olmayan müzik geleneklerinde de görüldüğü gibi müziğin yaratımı ve icrasının insanın ses şablonlarını keşfedebilme kapasitesi tarafından oluşturulduğunu, müzikal iletişimin de biyolojik süreçler ile algı üzerindeki kültürel hemfikirliğe bağlı olduğunu belirtmiştir (Blacking, 2000: 1014).

Geleneksel Türk Halk Müziğinin Toplumsal Dönüşümü

20. Yüzyılın başlarında yeni bir anaakım olan Türk Ulus Devletini

oluşturma düşünceleri hayatın her alanında olduğu gibi müzik alanında da köklü değişiklikler getirmiştir. Modern ve geleneksel, çağdaş olma yolunda fikir yürütenlerin tek amaçları köklerimizi yaşatmada çağdaş ve bilimsel yollarla tanıtmak ve yaymak olmuştur. Bu minvalde kültürel ürünlerin önemi bilinmekle birlikte bazı düşüncelerin evrensel olamama endişesiyle yerel kültürün değiştirilmesine yönelik yaptıkları radikal atılımlar kültürümüzü yaşatmak yerine aktarımını zorlaştırmış, duraklamasına sebebiyet vermiştir. Yeni kimliğin ideolojik fikirler etrafında şekillenmesi kültürel unsurların da bu anlamda değerlendirilmesini gerekli/zorunlu kılmıştır. Halkçı politikanın uygulamaya dönüşümü uzun zaman ve sancılı geçmiştir. Halkçı politikanın önemi batılı devletlerin yapılanmaları ve uygulama/yöntem, modelleri göz önüne alınarak değerlendirilmiş ve yeni oluşumun halk kültürüne verilecek önemle değerli kılınacağı belirtilmiştir.

Burada yeni Türk kimliğinin oluşturulmasında müziğe önemli bir görev düşmektedir. İşte “milli musıkî” kavramı o dönemde tartışılmaya başlamıştır. Hangi müzik ulusal kimliğimizi yansıtabilecek müziktir? Bu ivme hangi düşünceler doğrultusunda hız kazanmış ve toplumsallaşmıştır? Bu soruların yanıtını Ziya Gökalp “Halk musıkîsi” (Usta 210: 114)¹ olarak cevaplamıştır. Bu fikirlerin oluşumundan kısa bir süre önce M. Fuat Köprülü, Mahmud Ragıp Gazimihal, Yusuf Ziya Demirci, Musa Süreyya gibi toplumcu yazarlar, halk müziğinin önemini kavramışlar ve bu konu hakkında çalışmalara başlamışlardır. Artık çok açık olarak anlaşılmıştır ki Türkiye Cumhuriyeti’nin kültür politikası halkçıdır; bu da sanatsal bakımdan dayanağını halk müziğinden alacaktır. Aslında tüm bu oluşumdan yıllarca önce bazı besteciler halk müziklerinden esinlenmek suretiyle yeni eserler meydana getirmeye başlamışlardı. Yani o dönemde Cumhuriyetin, yerelden ulusala oradan da evrensele ulaşılacağını savunduğu bir müzik politikası bulunuyordu. O yıllarda “batılılaşma”, “çağdaşlaşma”, “uluslaşma” hareketleri hep paralel sürdürülmekte ve müzik tüm bu hareketin içinde gitgide artan bir önemle yerini almaktaydı. Yine bu dönemde Güneş-dil teorisinin etkisi ile geliştirilen görüşler halk müziğimizi olumsuz yönde etkilemiştir. Gazimihal ve Saygun’un ortaya attığı ve incelediği bu teorinin yanlışlığı daha sonra Bartok’un çalışmalarının bilimsel açıdan incelenmesi sonucu rafa kaldırılmıştır. Bartok derlemeleri ve eğitimleri sonucunda halk müziğinin değişen yeni Türkiye için tüm olanakları ve teknolojiyi kullanarak işlevselliği ve yaygınlığı sağlanmıştır.

Adornoya göre ideolojik düşüncenin malzemesi olan halk müziği bulunduğu coğrafyadan uzun yıllar bağımsız değerlendirilmiş, yani duru-

¹ http://www.academia.edu/214262/Erken_Cumhuriyet_D%C3%B6neminde_T%C3%BCrkiyede_M%C3%BCzi%C4%9Fin_D%C3%B6n%C3%BCm%C5%9F%C3%BCm%C3%BCEri%C5%9Fim_Tarihi:06.04.2017

ma yapısal yaklaşarak icra bağlamını ve söylem analizini pasifize etmiştir. Adorno'nun bu savı, sanat ve kültür alanı için de geçerlidir. Başka bir deyişle O'na göre ideolojiden bağımsız, özgür bir sanattan, kültürden bahsedilemez (Adorno, 2003: 167).

Kültür ve sanatın toplumsal, siyasal ve ekonomik düzlemden yalıtılamayacağı gerçeği evrensellik bakış açısına yeni bir perspektif kazandırmıştır. İdeolojik tasarımların yeni oluşacak sistemlerde belirleyici olduğu, kültür ve sanatın bu doğrultuda ve düşüncede geliştiği bilinmektedir. Günümüz kitle kültürü ve iletişimini de etkileyen ve yeni bakış açılarına yol açan bu düşünce yapıları gittikçe homojen bir yapı ortaya koymaktadır. Artık tahakküm ve baskı kitle iletişim aracılığıyla yapılmakta, toplumsallık yerine bireycilik ön plana çıkmaktadır. Kültür endüstrinin doğal bir bileşeni olarak yoluna devam etmektedir. Etkilemeye ve etkilenmeye müsait bu yapı kültürel ürünlerin ticarileşmesi aracılığıyla özünü kaybetme noktasına varmaktadır. Modern insanın bu değişim dönüşümdeki tek rolü fast-food kültürü ve verdiği mesajları anında uygulamak ve bunu da medenileşmek anlamında kabul etmektir.

Evrensele açılan kapıların kültür ve sanatın gücüyle oluşacağı gerçeği bu yüzyılda daha da belirginleşmiş fakat farklılıkları da gittikçe daraltacağı tenkitleri yeterince ele alınmamıştır. Bizi biz yapan farklılıklarımız biyolojik farklılıklarla sınırlı kalmıştır. Müzikteki farklılıkların gittikçe azaldığı günümüzde kültürel müziğin önemi evrensel yaklaşımda yeniden değerlendirilmekte, farklılıkların kültürel yayımlarıda değerli olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda evrenselci düşünceye göre; eğer tüm müzikler sonunda batı müziğine ulaşacak olan evrim sürecinin farklı basamaklarında yer almaktaysa, müziğin evrenselliği de kaçınılmaz olarak tasavvur edildiği üzere belli bir aşamaya geldikten sonra aynılaşacaktır. Böylece müzikler arasındaki farklılıklar da evrimin hangi basamağında oldukları ile açıklanır hale gelmiş olacaktır. Fakat yerel müzikler yani lokal bölge tarafından icra edilen geleneksel halk müziğinin antitez olarak belirtmek gerekirse, aynı kültürel kodları taşıyanlarca anlaşılıp yine aynı kültürel mekan içinde yaygınlaştığı da bilinmektedir. Örneğin; Diyarbakır ilinde TRT'nin, Klasik Türk Müziği Devlet Korosunun, Konservatuvarın, Güzel Sanatlar Lisesinin varlığı, bölge kültüründe yer alan bütün farklı müzik türlerinin (tek sesli, çok sesli, deneysel vs.) devlet desteğiyle korunduğu ve yaygınlaştığının göstergesidir.

Bu çeşitliliğin bağlam merkezi Diyarbakır'da kültürel müziğin yerel müziğe olumlu yansdığı ve evrensel olma yolunda önemli adımlar attığı yurtdışına davet edilen ve yurtdışından gelen müzik gruplarındaki

artış ve birlikte farklı müzikleri sentezleyerek sunmalarıyla belirlenebilir.

Müziğin evrensel yapısının sorgulandığı ve benzerliklerden yola çıkarak bu düşüncelerin tartışıldığı batı toplumlarında evrensellik saptamasında önemli gördükleri kriterleri Blacking şöyle ifade etmektedir: Müziğin teknik olarak karşılaştırılmasında benzerliklerin olması durumu incelenen müziğin toplumdan yalıtılarak verilmesi durumunda eksik görülmektedir. Evrenselliği biyolojik, kavramsal ve teknik olarak değerlendirip evrensellik kriterlerine uygun gelişme göstermeyen kültürel müziklerin gelişim basamaklarında en altta yer aldığını söylemek, toplumların müziğini bu değerlendirmelere indirgeyip tasnif etmenin hatalı sonuçlarına değinerek her kültürün tarihsel ve kültürel alt yapısı doğrultusunda bu incelemelerin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Kültürel müzik araştırmacıları tarafından müziğin belirleyicileri tartışmaları yeni bir disiplinin de bilimsel anlamda oluşmasına vesile olmuştur. Etnomüzikoloji alanında başlatılan bu yeni bakış açısına göre yapılan çalışmaların kültürel müziğe de katkısı yadsınamayacak kadar büyüktür. Etnomüzikoloji çalışmalarında evrensel müzik yeteneği açısından müziğin ne kadar karmaşık olduğunun önemli olmadığını ve karmaşıklığın daha müzikal ya da gelişkin yapıya işaret ettiğinin ileri sürülemeyeceğini ifade eden Blacking, farklı müzikal biçimlerin de müziğin evrim basamakları olmadığını belirtir.

Her müziğin kendi tarihi olduğu gibi bir müziğin hâlihazırdaki durumu sadece kendi içindeki gelişiminin bir basamağını temsil etmektedir. Bu sebeple evrimsel basamaklara kanıt olarak kabul edilen müzikal biçim değişiklikleri bilinse bile müzikal gelişimlerin gerçekleştiği kültürel ve sosyal çevre üzerine kanıtlarla doğrulanmadıkça bu bize insan yaratıcılığı hakkında hemen hiçbir şey vermeyecektir (Blacking, 2000: 4, 35, 56).

Sosyal ve kültürel bağlamın belirleyici olduğundan söz eden Blacking, bir müzik türü ve gelenekselliğinden ya da evrenselliğinden söz edebilmek için kendi sosyo/kültürel ortamında değerlendirmek gerektiğini belirtmiştir.

Diyarbakır'da Kültürel Müzik Çeşitliliği

Geleneksel müzik, adından da anlaşılacağı üzere halkın içinden çıkmış, halka mal olmuş, halkı anlatan ve halkı tanımlayan bir müzik türüdür. Geleneksel müzikte halkın ürettiği müzikle ilgili her çeşit veriyi bulup derlemek, kayda geçirip saklamak, yayınlamak, yeni kuşaklara öğretmek, tanıtmak ve böylece yaşatmaya çalışarak ulusal köklerimizle olan bağlarımızı sürdürmek amaçlanmaktadır (Günay, 2011:116). Halk müziği türleri olarak türküler, oyun havaları ve çalgılar vs. olarak sınıflandırma yapılır. Dolayısıyla sınıflandırmanın bu minvalde genişletilerek geleneksel müzik ya da kültürel müzik olarak yaşatılması sağlanmış olur. Halkın

içinden çıktığı için tekdüze olmayan bu ezgi, usûl, ayak (makam) ve söz yapısına sahip icralar aynı zamanda anlatılması ve sınıflandırılması kolay olmayan, karmaşık bir yapıya da sahiptir. Diyarbakır halkı çoklu kimliği bir arada yaşayan, dolayısıyla müzik çeşitliliğini kültürel olarak da bünyesinde taşıyan bir coğrafyadır. Öte yandan müzik kavramlarındaki farklılığa bağlı olarak farklı dillerden seslendirilen müzikten beklentilerinin de farklı olduğu ve batı ölçütleri ile yapılan bir yetkinlik değerlendirmesinin de geçerli olamayacağı kadim bir kozmopolitlik sergilemektedir.

Diyarbakır'da icracı seslendirdiği müziği içinde bulunduğu toplumun kültürel yapısından aldığından değerlendirme yine toplum tarafından yapılmaktadır. Müziğin evrenselliği bir yana bırakılıp müziğin kültürel göreceliği önem kazanmıştır. Türk, Arap, Kürt, Zaza ağırlıklı müzik yapısının yanında; Ermeni, Süryani gibi farklı dinlerin halk ezgileri de icra edilmektedir. Farklılıklar çoğu zaman sentez oluştursa da kentte bir arada ve bireylerin birbirlerine bağlı olarak var olmasını, kültürü devam ettirmesini sağlamıştır. Müziğin davranışa dönüşümü ayırılık yaratmamaktadır. Çünkü çoklu kültürün içinde büyüyen icracılar kendi kültürlerinin bilincinde diğer kültürel müziklerin de yapılarını bilerek doğal bir süreçte öğrenmeyi gerçekleştirmişlerdir. Bütünleşme ve uyum sağlayan çoklu müzik, İnsanlar arasındaki iletişimin en güçlü malzemesi konumundadır. Toplumun çoklu müzikle yaşaması büyük bir zenginlik olarak görülmektedir. Ayan'ın dediği gibi "İnsan kültürle doğmaz, kültüre doğar ve onu yeniden üreterek tarihini yaratır ve yazar. Her dinleyici kitlesinin, muhtemelen değil, kesin olarak başlangıçta doğaçlama, halk ezgileri, ninnileri, ilahileri ve düğün türküleri olmalıdır" (Ayan, 2011:44). Bu nitelikler kültürel kimliği doğurur. Kültürel kimlik, var olma kadar bir olma meselesidir. Geçmişe olduğu kadar geleceğe de aittir. Halk müziği bireye o anı yakalama, tarihte bir iz bırakma gücü vermek için vardır.

Kültürel müziğin, kültürel kimlikle birlikte değerlendirildiği dolayısıyla kendisinin dünya müziği için bir bağlam haline gelmesi ve dünya müziğini şekillendirmede bir rol oynaması hiç şaşırtıcı değil. 21. Yüzyılda çoklu kimliğin kendisi dünya müziğine var olabileceği bir alan açıyor ve dünya müziğinin yurtsuzluğunu vurgulayıp besliyor.

Anavatanları Türkiye, Suriye, Irak ve İran sınırları içinde kalan Kürtler gibi pek çok farklı halk kültürü açısından, dünya müziğinin yurtsuzluğunu geçici süreyle de olsa ortak tarihin ifade alanına dönüştürdüğü bilinen bir gerçektir. Etnik müziğin kendisinin de küreselleşmeye maruz kaldığı bir çağda, dünya müziği çoklu bilinçliliği yansıtan yapıları birleştirdi, öyle ki dünya müziği artık gitgide artan düzeylerde yurtsuzluğu ve geri dönüşü konu alıyor.

Bu geriye dönüş, enstantaneleri iç içe geçiren anlatsal bağ ve müzikal dinamiklerle oluyor. Kültürel müzikte mit ve dinsel anlatı kendilerine yeni çevreler bulurlar ve zamanla değişime de uğramaları kaçınılmazdır. Bu değişimde başlıca etken gösterim/icra bağlamının değişime uğraması veya zamanla mekan kavramının ortadan kalkmasıdır.

Müzik gösterimlerinin kültürel bağlamlarından koştukça daha çok sahneye taşınma ihtiyacı doğrultusunda sahnelenmeye başladığını söylemek mümkündür (Ferris, 1960, aktaran: Mirzaoğlu, 2015: 229). Bu olgusal durum Postmodernizm sürecinde gerçekleşmiştir. Postmodernizm, sadece çağdaş kültürün çok çeşitlilik arz eden bir yapıya sahip olduğunu söylemekle kalmıyor, aynı zamanda bu çok çeşitliliğin ve çoğulculuğun olumlu bir sentez yarattığı için gelişme olarak değerlendirilmesini de öneriyor. Tek biçimlilik terörünün altında ezilmektense postmodernistler, gelecekte herkesin kendine özgü bir hikayesi, düşünce biçimi ve tarzı olmasının daha iyi olacağına işaret ediyorlar (Yanık, 2013: 74). Bu süreç, kültürel anlamların aktörler tarafından öğrenilmesinin, uygulanmasının ve kültürün düşünsel doğasının kendisinin içkin unsurlarından biri olduğu için kaçınılmazdır (Fay, 2001: 90). Diyarbakır'da baskın olan kültür Kürtler olmasına rağmen egemen kültür Türk kültürüdür. Fakat diğer farklı kültürler yaşamın her alanında kendilerini ve kültürlerini yaşayabilmektedirler.

Diyarbakır'da ağırlıklı olarak Kürtçe, Türkçe, Zazaca, esnaf ve sokak dili olarak varlığını korumaktadır. Halk ezgileri bağlamında Diyarbakır türküleri, melodik ve ritmik karakteristikleri kadar türkü sözleri ile de Anadolu türkü külliyyatında önemli bir yere sahiptir.

Diyarbakır'da Müziğin paylaşımcı ve birleştirici rolünü yansıtması açısından çocuklar tarafından seslendirilen, anadilin önemini ve gerekliliğini vurgulamak amaçlı, aynı zamanda günün anlam ve önemine de binaen anneler gününde gerçekleştirilen, “Yedi dilde halk şarkıları konseri”, farklı kültürlerden saz ve ses icracılar eşliğinde gerçekleşen konser, çocukların yedi farklı renkte giydikleri kostümleriyle birlikte, Anadolu'nun kültürel çeşitliliğine vurgu yapılmış, çeşitliliğin anlamlı, değerli olduğu çocuklara kavratılarak, konser onların sesinden halka sunulmuştur.

Resim 2: Yedi Dilde Halk Şarkıları Konseri (Düzenleyen ve Yöneten: S. Çakmak)

Diyarbakır'da sosyo-kültürel koşulların müzikal gelenekleri korumaya elverişli olması nedeniyle yüzyıllarca birlikte yaşamış olan Türk, Kürt, Ermeni, Süryani, Arap, Yezidi, Keldani vs. farklı din ve kültürlerin müzik kültürlerini buldukları sosyo-kültürel ortamlarında icra etmelerini sağlamıştır. Çok kültürlü yaşam bilinci çocuklara aşılatılarak, çocukların yaptıkları, yeterliliklerinin olduğu işlerde ahlaki değerlerini unutmadan, insana saygı çerçevesinde yetişmeleri amaçlanmıştır. Çevrelerini farkındalıkla izleyen çocuklar bu farklı kültürel ortamlara entegre olurken kendi kültürleriyle karşılaştırma imkanını da yakalamışlardır. Kendinde olmayan özelliklerden pozitif yönlerden faydalanmışlardır. Kendi dili ile birlikte en az bir dil daha öğrenmeleri, farklı kültürlerin önemli gün ve ritüellerine eşlik etmeleri vb. nitelikler önemli kazanımlar olmuştur.

Diyarbakır kültüründe hala bu çeşitliliğin var olması ve birlikte kültürel paylaşımlarda bulunmaları müzik çeşitliliğini pozitif yönde etkilemekle birlikte dayanışma ve dostluk duygularını da pekiştirmektedir. Diyarbakır'da birinci düzeyde müzisyenler ve dinleyiciler, (toplum tarafından kabul gören müzisyen ve onları dinleyen farklı kültürlerdeki dinleyiciler) festivalin yanı sıra, yerel, etnik, ulusal ve dinsel topluluklara olumlu tepki vermeyi sürdürüyor. Odak noktası klam olabilir, türkü olabilir, stran olabilir, hatta bir bayram ya da tarihsel bir olay kutlanıyor olabilir ve bu da müziği -festivaller (Newruz) sayesinde hayat bulan- yeniden canlandırma yoluyla tekrar bağlamla ilişkilendiriyor. Hiç kuşku yok ki dünya müziği festivallerinde, dünyayı sınırlandıran azade biçimde yeniden haritalandırmak için açıkça müziği yeniden yapılandırıp, böylece yerel, etnik, ırksal ve dinsel farklılıkların eriyip gittiği ütöpik bir dünya tasarlanabilir. Böylece

bu ütöpik dünyada dünya müziğiyle karşılaşmak ihtimali güçleniyor. Bu karşılaşma bizim de katılmamızı talep eder ya da etmez, ‘ben’ ya da ‘öteki’ olarak nasıl etkileşime geçtiğimizi başkalaştırır ya da başkalaştırmaz sonuçta tarihsel açıdan, kentin gündelik kültürü, bugün dünya müziğinin postmodern, küresel bir dönemdeki karakterini belirleyen kozmopolitliğin aynısını yansıtmaktadır.

Diyarbakır Çok Kültürlü Ortamlarında Müziğin İşlevi

Türkiye’nin birçok şehrinde olduğu gibi Diyarbakır’da da sözlü kültürün bir unsuru olarak çeşitli eğlenceler düzenlenir. Özel kutlamalarda, düğünlerde, kına gecelerinde, sünnet törenlerinde vs. toplumun kültürel dokusuna uygun şarkılar birlikteliği, dayanışmayı, dostluğun önemini vurgularken, bar, cafe, eğlence merkezlerinde popüler ve yerelin birlikte kullanıldığı, müzik çalışmalarının yapıldığı mekanın kapanışında ise yerel müzik ve halk dansının herkesi birlikteliğe çağırdığı aynı zamanda bir olmanın anlamlı olduğu, farklı müzik motiflerini sahneye taşımaları ve dinleyiciden olumlu dönüt (alkış) almalarından çıkarabiliriz. Eski dönemlerden günümüze evrilerek gelen velime geceleri de aynı işlevi yerine getirme hususunda önemli bir eğlence türü olarak halk kültürü içinde yer almıştır.

Velime Geceleri, içerisinde ilmi ve edebi konuların konuşulduğu, Diyarbakır’ın kültürel ve tarihi konularından bahsedilen, güncel memleket meselelerinin münazara edildiği ve kültürel mirasın yeni nesillere aktarıldığı yemekli - müzikli toplantılar olduğu belirtilir. Velime geceleri, bundan 50–60 yıl öncesine kadar kent merkezinde uygulanmaya devam eden, şehrin sanat, edebiyat, tarih ve ilim alanlarında ileri gelenlerinin bir araya geldiği ve erkekler tarafından icra edilen bir eğlence türü olarak görülmektedir.

Meşk yönteminin temel alındığı Velime geceleri içerisinde, yemek, sohbet, nasihat, müzik ve oyun gibi bölümler bulunmakta ve bu toplantılar, kuşaklar arası birikimin aktarıldığı cemiyetler konumunda işlev yüklenmekteydi. Bu eğlenceleri bizzat yaşamış ve içerisinde görev almış kaynak kişilerden (Aşık Zülfükar Yoldaş, Hicri İzgören, Şeyhmus Diken, Ahmet Çakmak, Yervant Bostancı) alınan bilgiler ışığında, Velime Gecelerinin önceleri (doğası gereği) sadece düğünlerde düzenlenen yemekli şölenler iken, daha sonraki dönemlerde düğünler dışında da tertip edilmeye başlanan bir eğlence şekli olduğu bildirilmiştir. Hatta eğlencenin de ötesine geçmiş ve adeta kültür ve sanat geceleri haline geldiği de eklenmiştir. Bu noktada, Diyarbakır şehrinin yetiştirdiği edebiyatçı, şair-yazar ve ozanlar göz önüne alınacak olursa bu kentte, Velime türü eğlencelerin kültürel ve sosyal hayatı besleyen önemli kaynaklardan biri olduğu da söylenebilir. Bu tür önemli günlerde son zamanlarda şehrin önemli ozan ve dengbêjleri-

nin yanı sıra gayrimüslüm cemaatten de bu eğlenceye benzer toplanmalar gerçekleşmekte ve farklı kültürlere sahip insanların kendi kültürel müziklerini paylaştıkları gözlemlenebilmektedir. Ayrıca dengbêj evinde aralıklı zamanlarda hikayeli strânlar hala ziyaretçileri tarafından ilgiyle dinlenmektedir.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi bünyesinde açılan Aram Tigran Konservatuvarı çeşitli orkestralarla (çocuk, gençlik, yetişkin) bölgeye özgü hikâye ve efsanelere çağdaş düzenlemeler eşliğinde, dünya turneleri düzenleyerek, bölge kültürel dokusunu ve çoklu kimliğin önemli ayrıcalıklarını tiyatro, dans ve halk ezgileri bağlamında tanıtma misyonunu layıkıyla yerine getirmektedir.

Sonuç

Çok kültürlülük, Diyarbakır'da müziğin birleştirici rolü ve kültürel müzikte çeşitliliğin sentezlenerek evrensel boyutta değer kazanması yoluyla geleneğe olan bağlılığı da olumlu yönde geliştirmiş, geleneğin yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Söz konusu gelişmelerin Diyarbakır geleneksel müziğine tesirlerini belirlemek amaçlı bu makalede, öncelikle çok kültürlülüğün tarihsel/kültürel geçmişi incelenmiş, günümüzdeki geleneksel müziğe nasıl bir etkide bulunduğu ise bölgedeki müzik faaliyetleri göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

Toplumdaki kültürel ve geleneksel anlamda yaşanan müziğin faaliyet alanları doğrultusunda müziğin sosyo/kültürel yaşama kattıkları ve bölge geleneksel yapısına etkileri irdelenerek açıklamalar yapılmıştır. Araştırma sonucunda; Diyarbakır kültüründeki çeşitliliğin ayrışmayı değil, bütünleşmeyi sağladığı; yapılan görüşmeler ve gözlemlenen müzik türlerinin karma kültürlerden dinleyici ve icracıyla birlikte gerçekleşmesi durumuyla açıklayabiliriz. Farklı kültürlerin bir araya geldikleri geleneksel gösterilerde Türkçe ezgiler eşliğinde ortak duygu ve düşüncelerin paylaşıldığı, düşün ve kültüre özel eğlencelerde misafir oldukları kültürün dilinden konuştukları ve o ezgilere eşlik ettikleri gözlemlenmiştir.

Müzik ortamlarında anlatıcı kendi ruh yapısı ve kültürel kimliği nedeniyle (doğrultusuyla) kendi müziğini yaşamakta/yaşatmaktadır. Geleneksel müziğin çoklu kültürde varlığını devam ettirebilmesi, yeni ürünler ortaya koyması, ortamın çoklu kimliklere saygı duyması çeşitlenmeyi artırmış, dolayısıyla halk müziği sentezlenerek farklı müzik türü dönüşümü sağlanmıştır. Bölge halkının çoklu müziği desteklemesi, çoklu kültürde yaşamalarının bir sonucudur. Bu olgular sonucunda kültürel müziğin bütünleşmeyi ve geleneği korumada, yaşatmada ve yaygınlaştırmada önemli

bir kriter olduğu belirlenmiştir.

Kaynakça

- Adorno, T. L.W. (2003). *Kültür Endüstrisini Yeniden Düşünürken*, Bülent O. D. (Çev.). Cogito, 36
- Alan, P. M. (1980). *The Anthropology Of Music*, Northwestern University Press.
- Blacking, J. (2000). *How Musical Is Man*, Seattle: University of Washington: Press.
- Bohlman, P. V. (2002). *Dünya Müziği*. Gür, H. (Çev.). Ankara: Dost.
- Çağlayan, E. (2014). *Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950)*, İstanbul: İletişim.
- Duygulu, M. (2004). *Ahmed Adnan Saygun'un Folklor ve Etnomüzikoloji Çalışmaları Üzerine*, Ahmed Adnan Saygun, Biyografya 5, 69-83: İstanbul: Bağlam.
- Ekici, M. (2013). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel.
- Fay, B. (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi, Çokkültürlü Bir Yaklaşım*, Türkmen, İ. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Ferris, W. R. (1997). Halk Şarkıları ve Kültür: Charles Seeger ve Alan Lomax. Mirzaoğlu, F. G. (Çev.). *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*. 34, 87-93.
- Günay, E. (2011). *Müzik Sosyolojisi, Sosyolojiden Müzik Kültürüne Bir Bakış*. İstanbul: Bağlam.
- Kaplan, A. (2013). *Kültürel Müzikoloji*. İstanbul: Bağlam.
- Meyer, L. B. (1960). *Universalism and Relativism in the Study of Ethnic Music*. *Ethnomusicology*, S. 4(2).
- Oğuz, E.S. (2011). *Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı. EFD/JFL, Edebiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Faculty of Letters*. 28 (2).
- Stone, R.M. (2008). *Theory For Ethnomusicology*, Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River.
- Strauss, C. L. (2014). *Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji*, Terzi, A. (Çev.). İstanbul: Metis.
- Tanpınar, A.H. (2001). *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan.
- Tomlinson, J. (2004). *Küreselleşme ve Kültür*, İstanbul: Ayrıntı.

Yanık, C. (2013). *Dünyada ve Türkiye'de Çokkültürlülük*, Ankara: Sentez.

Elektronik kaynaklar

https://www.youtube.com/watch?v=fuF76dOIw_YErişim tarihi,
08.04.2017

<https://www.evrensel.net/haber/110883/diyarbakir-onnik-ve-ara-dinkjian-la-hasret-giderdi> Erişim tarihi; 08.04.2017

<http://www.haber7.com/muzik/haber/966296-mardin-diller-ve-dinler-korosu-kuruldu> Erişim tarihi: 08.04.2017

<http://www.haberler.com/diyarbakir-da-7-dilde-halk-sarkilari-konseri-5997817-haberi/>Erişim tarihi: 09.04.2017

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page: 171-191

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 15.01.2019
Kabul/Accepted: 22.04.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**KÜRESELLEŞME
BAĞLAMINDA VAN'IN KENT
TURİZMİ OLANAKLARININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

**INVESTIGATION OF THE
URBAN TOURISM
POSSIBILITIES OF THE CITY
OF VAN IN THE CONTEXT OF
GLOBALIZATION**

Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KELEŞ ERİÇOK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

ORCID: 0000-0002-3476-0572, akericok@gmail.com

Öz

Tarihsel süreçte kentler sürekli bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Tarih öncesi çağlardan günümüze kadar insanların yaşam biçimleri, üretim ve tüketim ilişkileri kentlerin değişimini etkilemiştir. 18. yüzyılda sanayi devrimi sonrasında kentler ticaret merkezleri olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte Dünyada üretim-tüketim biçimleri ve uluslararası sermaye akışı değişmiştir. Bunun sonucunda da kentler daha çok önem kazanmıştır. Küreselleşme ile birlikte çeşitli alanlarda ortaya çıkan değişimler turizm sektörüne de etki etmiştir. Deniz-kum-güneş temalı klasik turizm anlayışının dışında; kent turizmi, kültür turizmi, kırsal turizm, eko turizm, dağ turizmi, gastronomi turizmi gibi alternatif turizm biçimlerine ilgi artmıştır. Kent turizmi Van'ın ekonomisini geliştirmek için oldukça önemli bir fırsattır. Bu çalışma, küreselleşme sürecinde Van'ın kent turizmi olanaklarını ortaya koymayı, bunun için de sahip olduğu doğal ve tarihi değerlerin korunması gerektiğine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Bunu yapabilmek için öncelikle kentlerin değişen rolü küreselleşme bağlamında irdelendikten sonra kent ve turizm ilişkisi değerlendirilmiştir. Son olarak da Van'ın kentsel gelişimi irdelenmiş ve kent turizmi olanakları tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında, Van'ın günümüze kadar gelen tarihsel gelişim sürecinin irdelenmesi, yerele özgü değerlerin tespit edilmesi açısından önemli ve gereklidir.

Anahtar Kelimeler: küreselleşme, kent turizmi, Urartu, Van.

Abstract

Throughout history, cities have undergone continuous changes and transformations. Lifestyles and the relationship between production and consumption have influenced the transformation of cities from prehistory until today. Cities became centres of trade after the industrial revolution in the eighteenth century. International capital flows and production/consumption types changed after de-

velopments in information and technology. As a result, cities have gained more importance. Globalization caused changes in several fields, including tourism. This led to the rise of urban tourism, cultural tourism, rural tourism, eco-tourism, mountain tourism, gastronomy tourism, etc. alternative tourism, somewhat displacing sea-sand-sun tourism. Urban tourism is a very important opportunity for Van Province to develop its economy. This study aimed to indicate the facilities for urban tourism of Van and draw attention to the necessity to protect its natural and historical values. To do so, it examines the changing role of cities in the context of globalization and evaluates the relationship between cities and tourism. Finally, it examines Van's urban development and identifies urban tourism facilities. This study indicates the importance and necessity of examining the historical development of Van up to the present to determine its local values.

Keywords: globalization, urban tourism, Urartu, Van.

Giriş

Tarihsel süreçte ilk çağlardan itibaren insanlar çeşitli nedenlerle sürekli yaşadıkları yerlerden başka yerlere seyahat etmişlerdir (Bahar, 2016: 3). Her ne kadar sanayi devrimi öncesinde ticaret, sağlık, eğitim, spor gibi amaçlarla yapılan seyahatler günümüzdeki anlamıyla turizm kavramıyla açıklanamasa da, farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte en genel anlamıyla turizm, insanların yaşadıkları yer dışına yaptıkları seyahatlerin tamamını içermektedir. Turizmle ilgili yazına bakıldığında II. Dünya Savaşı'ndan sonra, ulaşımda ve özellikle havacılıktaki gelişmelere paralel olarak turizm faaliyetlerinin artmış olduğu görülmektedir. 1990'larda tur operatörlerinin taksitlendirme ve erken rezervasyon gibi farklı pazarlama politikaları geliştirmesiyle birlikte artış gösteren turizm faaliyetleri (özellikle kitle turizmi), doğal ve kültürel kaynaklar üzerinde baskı yaratmaya başlamıştır. Söz konusu kaynakların yenilenemez kaynaklar olması nedeniyle; doğal ve tarihi çevre üzerinde baskı yaratan, sosyal ve kültürel sorunlara yol açan kitle turizmine alternatif olarak yeni turizm arayışları gündeme gelmiştir. Özellikle sürdürülebilir gelişme kavramının her alana yayılması ve her sektörün kendi içinde "sürdürülebilirlik" yaklaşımları geliştirmesi, çevre bilincinin artması, bireylerin klasik kitle turizmi yerine farklılaşan ürün ve hizmetlere yönelmesi, turizmden kazanılan ekonomik gelirin belirli bir bölgeye değil diğer bölgelere de dağılmasını sağlayacak turizm çeşitlenmelerini sağlamıştır (Bahçe, 2016: 12).

Hızla büyüyen ve gelişen turizm sektöründe; küreselleşme sürecinde gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri, ulaşım ve konaklama seçeneklerinin çeşitlenmesi, bireylerin serbest zamanlarının ve gelir düzeylerinin artması ile birlikte turist tercihlerinden kaynaklanan değişimler meydana gelmiştir. Bireyler özel ilgileri doğrultusunda ürün ve hizmet arayışına girmişlerdir. Bunun sonucunda da bireylerin özel ilgileri doğrultusunda; kent turizmi,

doğa turizmi, kültür turizmi, gastronomi turizmi, macera turizmi, spor turizmi gibi farklı turizm türleri gelişmiştir. Turizm faaliyetlerindeki çeşitlenme ve kentlerin ekonomik aktörler olarak önem kazanması ile birlikte, tarihsel ve kültürel niteliğe sahip alanları deneyimlemek, sanatsal etkinliklere katılmak, alışveriş ve iş seyahati gibi etkinlikleri kapsayan kent turizmine olan ilgi artmıştır (Özer, 2016: 47-50). Kent turizmi; tarihi, kültürel, doğal ve benzeri yerel değerlerini koruyabilen kentler için bir rekabet gücü ve ekonomik gelişme fırsatı doğurmuştur. Bir kentin sahip olduğu tarihi ve kültürel değerler, kent turizmine yönelik talebin artmasında önemli etkenlerden biridir. Bu nedenle çalışmanın amacı Van'ın yerel özgü değerlerini tespit ederek, kültürel açıdan kent turizmini destekleyen olanaklarını ortaya koymaktır.

Küreselleşme, Kentler ve Kent Turizmi

Her ne kadar tarihsel süreçte kentler sürekli dönüşüm yaşamış olsalar da en büyük değişim 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşanmıştır (Işık, 1999: 163). Küreselleşme ile kentler, sermayenin yeniden üretim merkezi haline gelmiştir. Küreselleşme ile birlikte sanayiye dayalı üretim biçiminden bilgiye dayalı üretim biçimine geçilmiştir. Bilgi teknolojilerinin gelişimiyle kentler hizmetler sektörünün yoğunlaştığı bilişim merkezleri haline gelmiştir. Yeni teknolojilerden yararlanılarak üretimin yeniden örgütlenmesi (Freeman ve Perez, 1988: 895,896) ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, yeni ekonomik ve sosyal düzenin oluşmasını sağlamıştır. Bu yeni düzende sınırlar önemini yitirmiş ve mekân kavramı farklı bir içerik kazanmıştır. Bu süreçte sadece devletlerarasında değil, kentler ve bölgeler arasında ekonomik, toplumsal ve politik ilişkiler yoğunlaşmıştır¹. Ekonomik birim olarak kentler ve bölgeler önem kazanmıştır (Sassen, 1994: 1; Wirth, 2002: 81; Eraydın, 2001: 369-370). Küreselleşme ile birlikte kent-sel doku, uluslararası gelişmelere paralel olarak yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Değişen dünya düzeninde kentler tüketim merkezi haline gelmiş ve uluslararası sermayeden daha fazla pay alabilmek için ekonomik, siyasi ve kültürel alanda birbirleriyle yarışır hale gelmiştir. Yapılı çevreye yönelen sermaye, kültürel ve çevresel değerleri yok sayan yoğun yapılaşma eğilimini de beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda çevresel ve kentsel değerler göz ardı edilerek kentlerin fiziki mekânlarında değişimler başla-

¹ Giddens (1990: 64), küreselleşmenin zaman ve mekân boyutunda toplumları birbirine yakınlaştırdığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte toplumların tarihsel gelişim süreçlerindeki farklılıklar, değişen yerel ve coğrafi özellikler birer zenginlik olarak toplumsal etkileşimde önemli rol oynamaktadır. Robertson'un (1992: 27-31) da belirttiği gibi, her kent kendi zamansal ve mekânsal nitelikleri ile küresel ölçekte etkileşmektedir. Ayrıca söz konusu etkileşimin boyutu ve kapsamı da farklılık göstermektedir.

mıştır. Kentlerde benzer yapı malzemesi ve yapı teknolojilerinin kullanımının artması sonucunda kentler özgünlüklerini ve kimliklerini kaybetmiş, birçok kent birbirine benzer hale gelmiştir.

Türkiye’de de benzer şekilde 1980 sonrası değişen dünya düzeyine uyum çabalarının kentsel mekâna yansımaları yapı ve nüfus yoğunluğunun artması ve işlev değişikliği şeklinde olmuştur. Bu süreçte geleneksel ticaretten alışveriş merkezlerine, yöreye özgü ahşap, doğal taş gibi yapı malzemesinden tek tip betonarme yapı malzemesine geçiş olmuştur. Üretim tesislerinin yerini tüketim odaklı alışveriş merkezleri ve konut siteleri almıştır. Bu süreçte kentlerin giderek tekdüzeleştiği, birbirine benzemeye başladıkları görülmektedir. Bir taraftan bütün kentler aynılaştırken diğer taraftan kentlerin rekabet sürecinde yerel özgünlükleri vurgulanmaya başlanmış, marka değerler yaratma stratejileri gündeme gelmiştir. Yerel kültür ve özellikler rekabet gücü kazanmanın önemli öğeleridir (Eraydın, 2001: 370). Bu süreçte kentler, yerele özgü tarihi ve kültürel değerlerini ön plana çıkararak turizm ekonomisinden daha fazla yararlanmaya çalışmıştır. Kentler olumlu imaj yaratarak diğer kentlerden farklılaşmaya odaklanmıştır.

Diğer yandan, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, insanların yaşam standartlarının ve seyahat etme eğilimlerinin artması, boş zamanların artması ve seyahatle ilgili çeşitli organizasyonlar, turizm sektörünün gelişmesine etki etmiştir. Bu dönemde sosyal statüler de bireylerin tüketim biçimleriyle belirlendiği için farklı tüketim biçimleri ortaya çıkmış, turist eğilimlerinde farklılaşma olmuştur. Daha önce deneyimlenmemiş yerel kültürleri keşfetme eğilimleri yerele özgü değerlerin önemini gündeme getirmiştir (Emekli, İbrahimov, Soykan, 2006: 4).

Alternatif turizm türlerinden biri olan *kent turizmi* sosyal, kültürel, sanatsal amaçlarla kentlere yapılan ziyaretlerdir. Kent turizmi bölgesel gelişim ve istihdam açısından kente fayda sağlamaktadır (European Commission, 2000; Dinçer, 1993). Kent turizmini diğer turizm türlerinden ayıran özelliği, ziyaretçilere farklı ürün ve hizmet sunarak farklı turizm çeşitlerini içermesidir (Özer, 2016: 50). Turizmin, ekonomi ve kentlerin imajı üzerindeki etkisi diğer sektörlerden daha fazladır (Ashworth ve Page, 2011: 5). Ziyaretçilerin kentte kaldıkları süre içinde kentteki hizmetlerden yararlanmaları (konaklama, yeme-içme, alışveriş gibi) kent ekonomisine katkı sağlamaktadır. Turizm sektörünün gelişmesi ve kentin imajının iyileştirilmesi için yenilikçi stratejiler uygulanması turistlere ve yerel halka katkı sağlar. Turizm açısından kaliteli hizmet sunulması, sadece ziyaretçi sayılarında artış sağlamakla kalmayıp kentin yaşam kalitesini de artırmaktadır. Böylelikle kentler turizm aracılığıyla ziyaretçilere olanak sunarken büyümekte

ve gelişmektedir. Sürekli ikamet edilen yerdeki ürünlerin fiyat fazlalığı, ithalat kısıtlamaları, devlet düzenlemeleri gibi olumsuz nedenlerle, makul fiyatlarla ürün ve hizmetlerin sunulduğu bölgelere yapılan alışveriş amaçlı seyahatler kent turizmini destekleyen unsurlardandır (Özer, 2010: 22). Günümüzde Van'ın kent turizmine yönelik sahip olduğu en temel çekici unsur İran'dan gelen ziyaretçilere sunduğu alışveriş olanağıdır.

Laws ve Le Pelley'e (2000: 230) göre, ziyaretçilere çekici gelen tarihi ve kültürel değerler taşıyan şehirlere sahip olan Avrupa, kent turizminin en yoğun yaşandığı bölgedir. Avrupa şehirleri sahip oldukları tarihi ve kültürel değerleri başarılı bir şekilde pazarlamaları nedeniyle kent turizmi gelişmektedir. Türkiye'de farklı tarihi ve kültürel çekiciliklere sahip pek çok kentin olması, kent turizminin tüm yıla yayılabilme olanağının olması gibi nedenlerle kent turizmi önem kazanmaya başlamıştır. Bunun en belirgin göstergeleri arasında birçok kentte tarihi yapıların restore edilerek yeniden işlevlendirilmesi, yeme içme kültürünün tanıtımına yönelik etkinlikler düzenlenmesi, marka şehirler oluşturmaya yönelik çalışmalar, büyük ölçekli spor ve kongre merkezleri yapılması yer almaktadır. Kent turizmi, müze ve tarihi eser ziyaretinin ötesinde ziyaretçilerin, diğer toplumların kültürel mirası, yaşam tarzı ve düşünme biçimini öğrenmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Kent turizmi aynı zamanda doğal ve kültürel mirası korumak, bu değerler hakkında farkındalık yaratmak ve geleneksel yaşam biçimlerindeki farklılıkları değerlendirmek için bir araçtır. Kitle turizminin yanında daha az sayıda insanın katıldığı bireysel turlarla gerçekleştirilen kent turizmi, doğal ve kültürel mirasa yönelik baskıları kontrol etmeyi kolaylaştırmaktadır.

Yerele Özgü Değerlerin Belirlenmesi: Urartu Mirası

Van denilince akla Urartu medeniyeti gelmektedir. Van ve çevresi zengin Urartu mirasını yansıtan tarihi bir dokuya sahiptir. Urartu Krallığı, M.Ö. 850-585 yılları arasında Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Kafkasya'nın güneyinde yer almıştır (Kılıç, 2006: 97). Krallığın merkez bölgesi Van Kalesi ve çevresidir.

Urartuların Doğu Anadolu'da yayılım politikalarında yeraltı ve yerüstü zenginlikleri önemli rol oynamıştır (Pınarcık, 2012: 459). Urartuların Doğu Anadolu'daki izleri kayalıklar üzerine kurdukları kalelerde ve yazıtlarda incelenebilmektedir. Urartulardan günümüze kalmış çok sayıda yerleşim, kale, sulama kanalı, baraj ve gölet uygarlığın yaşam biçimi ve kültürünü tanıma şansı veren kanıtlardır.

Urartu döneminde kale yapıları idari merkez ve savunma amaçlı (Tarhan, 2005: 116) olmak üzere iki şekilde yapılmış ve yüksek tepelerde kurulmuşlardır. En önemli kaleler idari merkez olanlardır. İçinde saray,

tapınak ve yönetim yapıları yer almaktadır ve sık kuleli surlarla çevrilidir. Savunma amaçlı olanlar da surlarla çevrilidir ancak daha küçüktür ve içinde başka yapılar yoktur. Herhangi bir saldırı durumunda halkın ve askerlerin sığınması amacıyla kurulmuşlardır. Tepenin en yüksek yerine iç kale, eteklerinde ise yerleşim alanı kurulmuştur.

Urartu'da taş işçiliğinin ve madencilik gelişmiş olması Urartu mimarisinin de gelişmesini sağlamıştır. O dönemde, geleneksel toplum yapısı, kültür, teknolojik imkânlar, çevreden yer alan yapı malzemesi, yapı tiplerini etkilemiştir. Yapıların duvar kalınlığı, kapı/pencere büyüklüğü ve açılım yönü, çatı biçimi ve malzemesi, iklime bağlı olarak değişim göstermiştir. Yapıların, taş temel üzerine kerpiç duvarlarla üretilmesi dönemin geleneksel mimari anlayışını yansıtmaktadır (Avcı, 2015: 239).

Urartu Krallığı'nın başkenti Tuşpa olarak bilinen Van Kalesidir (Pınarcık, 2014: 36). Tuşpa, Van Gölü kıyısında stratejik öneme sahip bir alanda yer alan Van Kayalığı eteklerinde inşa edilmiştir (Pınarcık, 2014: 44). Van Kalesi, 1918 yılına kadar yerleşim merkezi olarak önemini korumuştur. Günümüze kadar korunabilmiş yapılar; Sardur Burcu, iç kaleyi çevreleyen sur duvarları, kaya mezarları ve Analı-Kız Açık hava Tapınağıdır.

Van'ın kuzeydoğusunda yer alan Toprakkale (Rusahinili), I. Rusa tarafından kurulan Urartu başkentlerinden biridir ve tanrı Haldi adına kurulmuş dinsel bir merkezdir. M.Ö. 735 yılında Asurluların Van Kalesini kuşatmasından sonra Kral II. Rusa yönetim merkezini, daha sarp ve stratejik olduğu için günümüzde Akköprü Mahallesi sirtlarında yer alan Toprakkale olarak adlandırılan kayalıklara taşımıştır².

Aşağı Anzaf Kalesi (M.Ö. 830-810) Van Kalesi'nin 11 km kuzeydoğusunda, Van –İran karayolunun yakınında, tarihi yolların kesişme noktasında ve savunma açısından önemli bir noktada kurulmuştur. Kalenin güneyinde yer alan sur duvarları ve yerleşim merkezine ait yapı kalıntıları 1980'li yıllarda Van-Özalp-İran yolu açıldığı sırada zarar görmüştür. Aşağı kaleden daha büyük olan Yukarı Anzaf Kalesi tarım ürünlerinin depolandığı üretim merkezi olarak kurulmuştur. Urartu yapım tekniğinin gelişim evrelerini yansıtan bir örnektir. Günümüzde Dereüstü Köyü sınırları içinde yer alan kale ve kale ile birlikte planlanan aşağı kent erken dönem Urartu yerleşim merkezi örneklerinden biridir³. Urartu Kralı II. Sarduri tarafından kurulan Çavuştepe Kalesi (Sardurihinili M.Ö. 764-735), Van'ın

2 http://anadolu.iwarp.com/ANASAY_files/Urartu%20Mimarisi/Urartu%20Mimarisi.htm (Erişim: 10.08.2018)

3 http://anadolu.iwarp.com/ANASAY_files/Urartu%20Mimarisi/Urartu%20Mimarisi.htm (Erişim: 10.08.2018)

25 km doğusunda Gürpınar yakınlarında yer almaktadır (Avcı, 2015: 37). İran'dan Tuşba'ya gelen tarihi yolu denetlemek amacıyla, diğer Urartu kaleleri gibi kayalıklar üzerinde kurulmuştur. Ekonomik, yönetsel ve dini merkez konumundadır (Tarhan, 2005:116).

Doğu Anadolu Bölgesi'nin iklimsel ve coğrafi açıdan zor koşullarına rağmen Urartuların kendilerine özgü bir mimari yarattıkları görülmektedir. Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan veriler Urartuların, kendine özgü kültürlerinin olduğunu ve ulaştıkları uygarlık seviyesinin ne kadar ileri olduğunu kanıtlamaktadır⁴. Urartular yerleştikleri coğrafyayı tarıma elverişli hale getirebilmek amacıyla günümüzde hala izleri görünen sulama kanalları açmış, barajlar ve yapay göletler yapmışlardır. Bu yapıtların çoğu günümüze kadar ulaşmıştır. İlk olarak İşpuini tarafından baraj ve göletler kurulmuş, bunlar Van ovasının su ihtiyacını karşılayamadığı için, yaklaşık 2800 yıl önce Urartu Kralı Menua tarafından meyve ve sebze bahçeleri için 51 km uzunluğunda Minua (Şamran) Kanalı yapılmıştır. Yaklaşık 50 km uzunluğundaki kanal günümüzde halen sulama suyu ihtiyacını karşılamaktadır (Öziş, 1982: 10).

Minua Kanalı'nın başlangıç noktası Gürpınar ilçesi, Yukarı Kaymaz Köyü yakınlarında Bacet Dağının batı uzantısı olan kalker kayalıklardır. 1964 ve 1967 yıllarında Devlet Su İşleri tarafından belirli yerlerde kanalın güzergâhı değiştirilmiş ve ihtiyaç duyulan kısımlar beton ile kaplanmıştır. Başlangıçta Kurubaş Çayı'na dökülen kanal eklemelerle Akköprü (Engusner) Çayı'na kadar uzatılmıştır. Yapılan bu değişikliklerle kanalın bugünkü uzunluğu 52,800 km'ye ulaşmıştır (Erdoğan, 2006: 19; Ögün, 1970: 19).

Urartulara özgü farklı bir yapı geleneği de kaya kapılarıdır. Toprakkale'nin batısında yer alan, İşpuini ve oğlu Menua tarafından kayaya oyularak yaptırılan Meher Kapı (M.Ö. 820-810) anıtındaki yazıtta Urartu Krallığı'nın dini konusunda ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Urartu inancına göre bu tür kaya kapılar dağların kapisıdır ve içinden tanrılar çıkmaktadır. Bu nedenle de kutsaldır⁵.

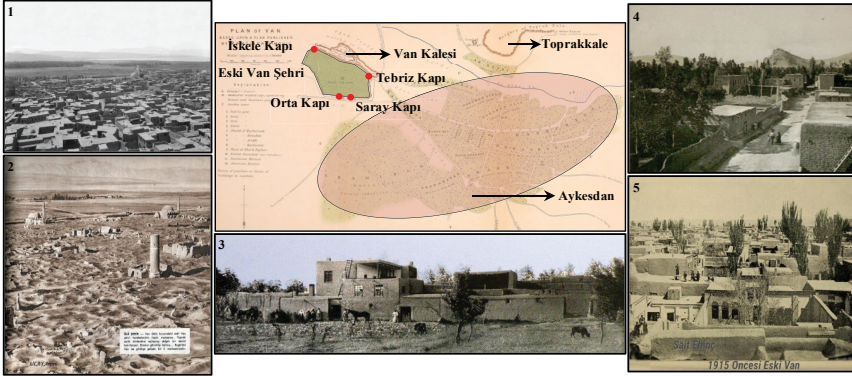
Süreç içinde çeşitli uygarlıkların egemen olduğu kent Urartu Krallığı yıkıldıktan sonra 1548'de Osmanlıların eline geçinceye kadar geçen süreçte sık sık istilalara maruz kalmış ve pek çok uygarlığın egemenliği

4 M.Ö. 9. yüzyılda Anadolu'da Urartuların kalelerde-insanların yerleştiği yerlerde- kanalizasyon gibi altyapı uygulamaları yaptığı görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Yılmaz, M. A. (2012). Urartu Yerleşimlerindeki Kanalizasyon Sistemleri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012 16(1): 229-244.

5 http://anadolu.iwarp.com/ANASAY_files/Urartu%20Mimarisi/Urartu%20Mimarisi.htm (Erişim: 10.08.2018)

altına girmiştir. Kentte Urartu ve Osmanlı egemenliği dışında uzun süreli hâkimiyet olmamıştır (Deniz, 2015: 178).

Urartular döneminde kent Van Kalesi ve Toprakkale ile sınırlı iken 17. Yüzyıla kadar Van Kalesinin güneyinde *aşağı şehir* olarak bilinen alan (Eski Van Şehri) ve bu alanın dışında kentin günümüz yerleşim alanlarına doğru yayılan *aykesdan* adı verilen seyrek dokulu, bağ-bahçelerin yer aldığı alana doğru gelişmiştir. (Şekil 1.)

Şekil 1: Geçmişte Van⁶

Van kenti ve çevresi Urartu mirasına ilişkin günümüze kadar gelen birçok tarihi değer barındırmaktadır. Bunlar;

- Urartu yazıtları:
 - Van Kalesi,
 - Meher Kapı,
 - Minua Kanalı,
- Güçlü yol ağı,
- Yol üzerlerinde idari ve savunma amaçlı kaleler
- Tarımsal ve kentsel ihtiyaçlar için sulama sistemi;
 - Su kanalları,
 - Barajlar,
 - Göletlerdir.

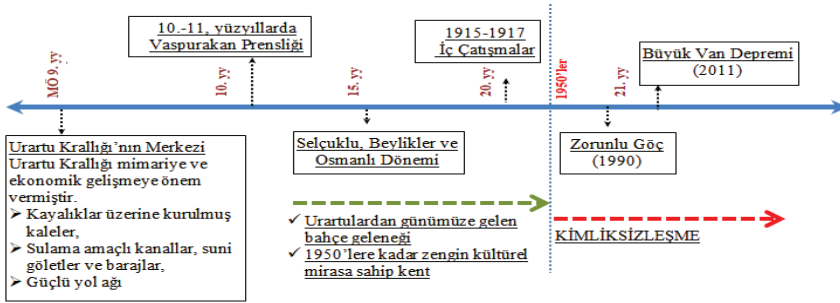
Bu eserler Urartu yaşam biçimi hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamıştır. Ayrıca bu eserler bizlere Urartuların kendilerine özgü mimari yaklaşımları ve gelenekleri ile de değerli bilgi sunmaktadır.

6 Ortada yer alan harita Lynch, H.F.B. (1901). Armenia Travels and Studies. London: Longmans Green and co. eserinde yer alan haritadan üretilmiş fotoğraflardan; 1,3,4 numaralı olanlar Hovannisian, R. G. (2016). Ermeni Van/Vasburagan. Tarihi Kentler ve Ermeniler içinde (s.14). İstanbul: Aras. 2 ve 5 numaralı fotoğraflar Ümit Kaya Çelebi arşivinden alınmıştır.

Van Kent Merkezinin Tarihsel Gelişimi ve Kent Turizmi Açısından Değerlendirilmesi

Tarihsel süreçte Van'ın mekânsal gelişimini etkileyen dört önemli kırılma noktası yaşanmıştır. Bunlardan ilk ikisi 1915-1917 yılları arasında yaşanan Rus ve Ermeni işgalleridir. Üçüncüsü 1980'li yıllarda bölgede etkili olan terör olayları sonucunda, 1990'lı yıllarda gerçekleşen zorunlu göçle birlikte kentte yaşanan hızlı değişimdir. Sonuncusu ise 2011 yılında olan büyük Van depremidir. (Şekil 2)

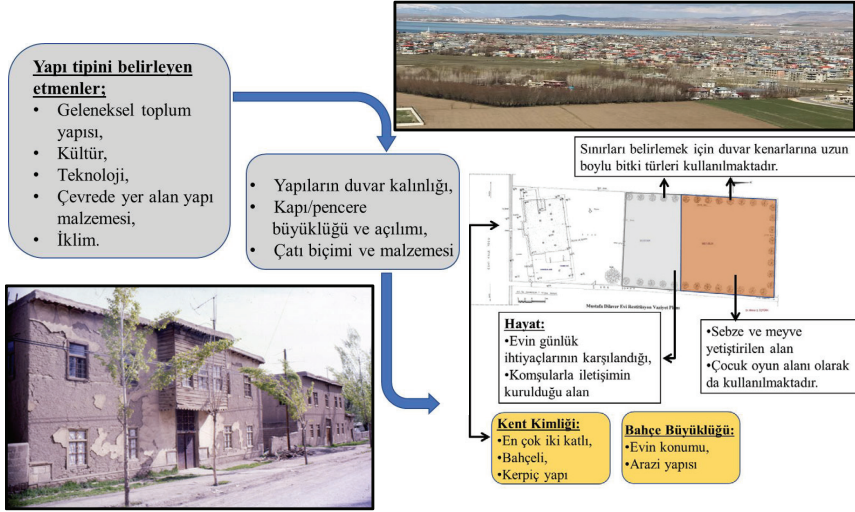
Kent 17. yy a kadar oldukça az bir gelişme göstermiştir. I. Dünya savaşı sıralarında (1915-1917) iç çatışmalara maruz kalmış (Çölemerikli, 2009: 20), Ruslar ve Ermenilerin işgaline uğramış ve tamamen yıkılmıştır. Van'ın tarihsel kimliğini oluşturan değerler 1915 yılı olayları ile tahrip olmuştur. Sonrasında da kent ova üzerinde günümüzdeki merkez civarında gelişim göstermiştir.

Şekil 2: Van'ın Tarihsel Gelişim Süreci

Eski Van şehri olarak bilinen sur duvarları içinde kalan alan, 1915-1917 yıllarında yaşanan işgallerle tahrip olmuştur. 1915 yılında yaşanan Rus işgalinden sonra kent, Van Kalesi'nin kuzeyinde yeniden kurulmuştur. Bu dönemde kentte, en çok iki katlı, bahçeli ve kerpiçten yapılmış yapılar yer almaktadır. Ayrıca Urartu uygarlığı döneminden gelen bağ ve bahçe kurma geleneği vardır. Kentte 19. yüzyılın sonlarına kadar bahçe kurma geleneği devam etmiştir. Bu dönemde kent dokusunu bağ ve bahçelerin ağırlıklı olduğu az yoğun konut alanları oluşturmaktadır. Van bahçelerinin büyüklüğü evin konumu ve arazi yapısına göre belirlenmektedir. Genel olarak işlevsellik ön plandadır. Bahçelerin mekân organizasyonuna bakıldığında; kullanımın ön planda olduğu, bahçede yeme içme, dinlenme, eğlenme, oyun oynama gibi ihtiyaçların gerçekleştirildiği görülmektedir.

(Alp, 2016). Bahçeler genel olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım yani eve yakın olan kısım “hayat” olarak adlandırılmaktadır. (Şekil 3.) Bu kısım evin günlük ihtiyaçlarının karşılandığı, komşularla iletişimin kurulduğu alandır. Bahçenin bu kısmı daha organik bir yapıya sahiptir. Bahçenin ikinci kısmı sebze ve meyve yetiştirilen alandır. Bahçenin bu kısmı çocuk oyun alanı olarak da kullanılmaktadır. Bahçelerde genel olarak duvar kenarlarına sınırları belirlemesi için uzun boylu bitki türleri kullanılmıştır (Alp, 2016: 35).

Şekil 3: Van'ın Geleneksel Konut Yapısı⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve Cumhuriyetin kurulmasıyla toplumsal yaşamda değişimler yaşanmıştır. 1930'lu yıllarda devlet eliyle sanayi yapıları ve devlet kurumları inşa edilmeye başlanmıştır. 1930'larda bir tarafta Osmanlı mimarisinin öğelerinin kullanıldığı gelenekçi bir üslup hâkimken diğer tarafta Cumhuriyetin benimsediği modern üslupta yapılar yapılmıştır. Cumhuriyet Caddesi üzerinde yapılmış olan Tekel Binası bu dönemin örneklerindedir. (Şekil 4)

7 Geleneksel Van evi plan şeması Alp 2016'dan alınarak yeniden üretilmiştir. Fotoğraflardan sol alttaki, Çavuşbaşı Sokak'ta yer alan Niyazi Dayıoğlu, Hamdi Dinler evine aittir ve Ümit Kaya Çelebi arşivinden alınmıştır. Sağ üstte yer alan fotoğraf ise Van Kalesi üzerinden kuzeybatı yönünde kent dokusunun bir parçasıdır ve yazarın kişisel arşivine aittir.

Şekil 4: Tekel Binası, Cumhuriyet Caddesi (Ümit Kaya Çelebi Arşivi)

1940'larda geleneksel formlar yeniden üretilmeye başlanmıştır. Diğer bir deyişle yöresel mimari modern üslupla yeniden yorumlanmıştır. Van'ın kendine özgü kültürünü yansıtan birkaç örnek dışında uygulanmamıştır. (Şekil 5)

Şekil 5: 1940'lı yıllar Cumhuriyet Caddesi (Ümit Kaya Çelebi arşivi)

1950'li yıllarda geleneksel formlar taklit edilmiştir. Bu dönem aynı zamanda yerleşme dokularının hızlı değiştiği kentsel mekânda gecekonduların üretildiği dönemdir. Kent 1950'li yıllara kadar Urartu uygarlığının değerleri üzerinde zengin bir kültürel mirasa sahip bir kent özellikleri

taşırken özellikle bu dönemden sonra değişmeye başlamış, günümüzde ise algılanması zor bir mekânsal organizasyona sahip bir kente dönüşmüştür.

1965 yılında kat mülkiyeti kanunu ile birlikte kar amaçlı olan yap-sat modeli gelişmiş, geleneksel yaşam biçimlerine uymayan yeni bir yapı kültürü oluşmuştur. Bu dönem kentlerin fiziki mekânında değişimlerin başladığı önemli kırılma noktalarından biridir. Bu döneme kadar yapılar, mimarın yeteneğini sergilediği alanken 1970’li yıllarda müteahhide en çok karı sağlayacak projelerin üretilmesi hedeflenmiştir. İlerleyen yıllarda yöresel yapıların ve açık-yeşil alanların yerini çok katlı apartman blokları almıştır. (Şekil 6.)

Şekil 6: 1960’lı ve 1970’li Yıllar Cumhuriyet Caddesi (Ümit Kaya Çelebi Arşivi)

Yap-sat modeli konut alanları sıradanlığa yol açmış, bütün kentler birbirlerine benzeyerek özgün niteliklerini ve kimliklerini yitirmeye başlamıştır. 1970’li ve 1980’li yıllarda devlet yapıları inşa edilmiştir. Bu yapılar, fiziki mekânı insan ölçeğinden uzaklaştırmıştır. (Şekil 7)

Şekil 7: Hükümet Konağı, Merkez Bankası, Cumhuriyet Caddesi⁸

1914-1980 yılları arasında kent makro formu fazla değişmemiştir. 1940'lı yıllarda havalimanının faaliyete geçmesi, 1960'lı yıllarda da Tatvan'la ilişkiyi sağlayan demiryolu bağlantısının sağlanması kentin İskele Caddesi boyunca ve Edremit yönünde gelişimini güçlendirmiştir.

Van'ın kent kimliği 1980'li yıllardan sonra değişmeye başlamıştır. Kentin büyüme sürecinde yeni konut alanlarının inşasıyla büyük bahçeler yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. 1990'larda kentin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olmasına rağmen güvenlik nedeniyle yayla ve mera alanlarının kullanılamaması nedeniyle tarımsal üretim ve hayvan-

⁸ Birinci şekil Ümit Kaya Çelebi arşivi, ikincisi ise kişisel arşive aittir.

cılıkta önemli üretim düşüşleri olmuştur (Keskinok, 2009: 213,217). Bu durum da kırsal alandan kente yoğun göçün yaşanmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2014: 44).

Bunun yanı sıra güvenlik gerekçesiyle köylerin boşaltılması sürecinde kente zorunlu göç söz konusu olmuştur. 1990'lı yılların başına kadar göç alarak düzenli büyüme süreci yaşayan kentte, zorunlu göçle birlikte kısa süre içinde kente nüfus yığılması olmuştur ve kent çarpıcı biçimde değişmiştir (Keskinok, 2009: 208). Zorunlu göçün kent mekânındaki yansımaları planlı alan dışında gecekonduların gelişmesi olmuştur. Zorunlu göçe maruz kalan kesim kentsel üretimde sınırlı deneyime sahip olduğu için kırsal üretime ilişkin becerilerini kentte uygulamaya başlamışlardır. (Şekil 8)

Şekil 8: Zorunlu Göçün Kentsel Alandaki Etkileri: Bostaniçi Mahallesi

Zorunlu göç, Van'ın kentleşme sürecinde önemli kırılma noktalarından biridir. Kentsel/toplumsal bellekte, sosyal, ekonomik ve kültürel yapıda önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu süreçte; kentin fiziki dokusu bozulmuş, geleneksel kent dokusu değişmiştir. Plan değişiklikleri, planlanmış alanlarda parçacı kararlarla yoğunluk artırımları ve planlara aykırı

yapılaşma kentsel mekânın kalitesini azaltmıştır. Kentte, altyapısı yetersiz, sosyal donatıları yetersiz, niteliği düşük konut alanları oluşmuştur. Zorunlu göçle gelen nüfus, yürürlükteki planın öngörülerine uygun imarlı alan üretilemediği için kentin planlanmış alanının tümüyle dışında yerleşmiştir (Keskinok, 2009: 226). Kentin göçle büyüyen mahalleleri; Hacıbekir, Karşıyaka, Süphan, Yenimahalle, Şabaniye, Eminpaşa, Esenler ve Bostaniçi mahalleleridir (Deniz, 2015: 180).

Van'ın kentsel gelişme sürecindeki son kırılma noktası olan Van depremiyle kentte büyük yıkım olmuştur. Günümüzde kent depremin etkilerini büyük oranda atlattığı olmasına karşın kent planlarına yapılan tadilatlarla kentsel mekân; altyapısı, yeşil alanı, otoparkı yetersiz bir yerleşim alanı haline dönüşmüştür. Bu süreçte tarihi bir kent kimliğine ve dokusuna sahip olan kentte günümüzde, geçmişin izlerinin yerine formu net olmayan, çeşitli eklentilerle şekillenen yapılar yoğunlaşmış ya da bulunduğu yerle ilişkisi olmayan örnekler üretilmiştir (Şekil 9) (Şekil 10) (Şekil 11). Türkiye'de 1980 sonrası gözlenen kentleşme eğilimleri (lüks konutların inşası, artan yeni tüketim mekânları, kent çeperlerinde saçaklanma ve gecekondu mahalleleri gibi) Van'da da gözlemlenmektedir.

Şekil 9: Van Evi Örnekleri

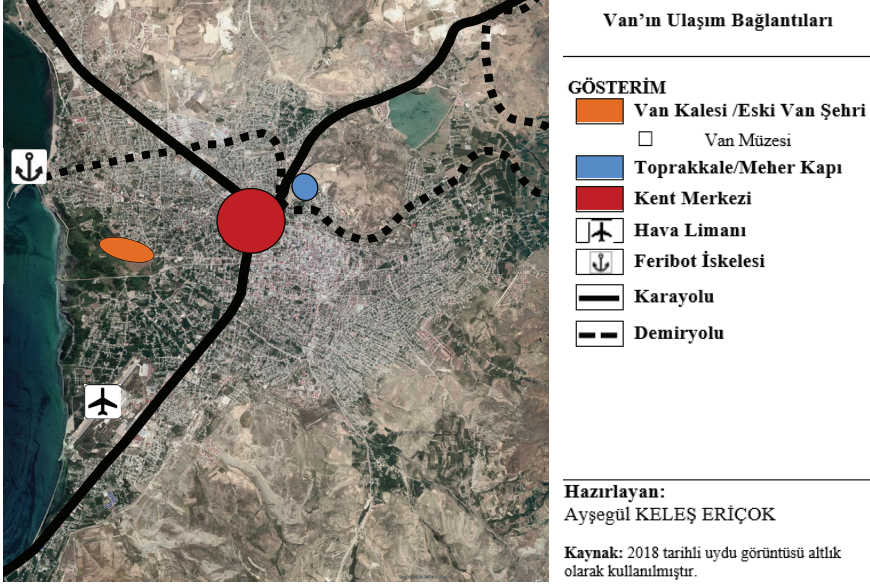
Şekil 10: Van Müzesi

Şekil 11: Van City Alışveriş Merkezi

Van her ne kadar kentler arasındaki gelişmişlik düzeyi olarak alt sıralarda yer alsada kendi bölgesi içinde değerlendirildiğinde; tarihsel avantajlara sahiptir ve bölgesi içinde merkez konumundadır. Kente ulaşımı iki önemli karayolu sağlamaktadır. Bunlardan biri, İstanbul ve Ankara'dan gelen, Erzurum üzerinden kente bağlanan yol; diğeri ise Adana'dan gelen ve Diyarbakır üzerinde kente bağlanan yoldur. Bu yollar Van'da birleştikten sonra kentin doğusundan Kapıköy sınır kapısı aracılığıyla İran'la bağlantıyı sağlamaktadır. Kent merkezine 8 km uzaklıkta havalimanı yer almaktadır. Ayrıca diğeri bir ulaşım ağıda İstanbul'dan İran'a kadar devam eden demiryoludur⁹ (Şekil 12).

9 Van, Merkez ve Çevresi İlave ve Revizyon 1/1000 Uygulama İmar Planı Merkez Etapı Plan Açıklama Raporu 2013: 32-36.

Şekil 12: Van'ın Ulaşım Bağlantıları

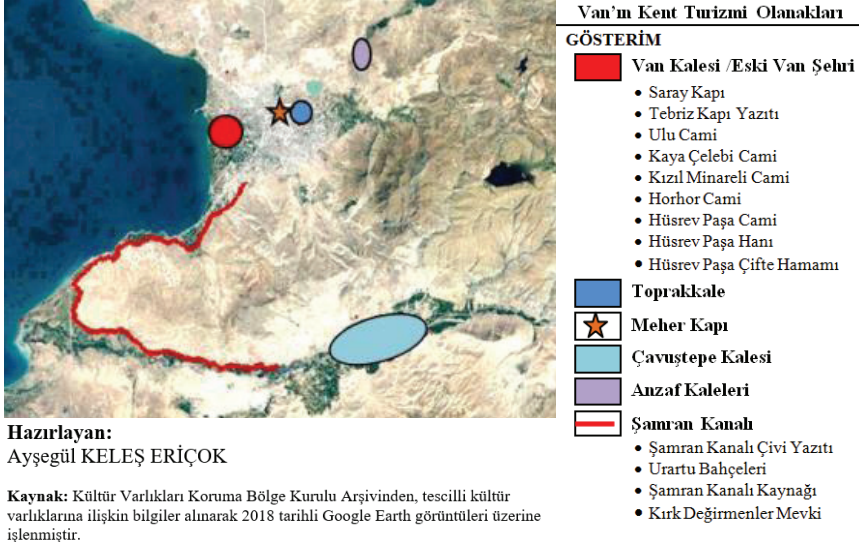
Van'ın kent merkezine baktığımızda, belirgin bir mekânsal özgünlükten bahsedilememektedir. Her ne kadar tarihte yaşanan çatışmalar, deprem gibi kırılma noktaları kentin sürekliliğini kaybetmesinde büyük rol oynasa da, kentteki yeni yapılaşma eğilimleri de özgün ve yerel kimliği yansıtmaktan uzaktır. Yine de kent içinde yer alan tarihsel değerler, zengin Urartu koleksiyonuna sahip kent müzesi, kentin bölgesindeki merkezi konumu ve havaalanının yakınlığı, kent merkezi için büyük avantajdır.

Değerlendirme

Geçmişten günümüze tarihi gelişimini incelediğimiz kentin sahip olduğu olanakları değerlendirdiğimizde her ne kadar kentte herhangi bir büyük antik yerleşim izine rastlanmasa da Urartu Krallığı'na ait arkeolojik miras (kaleler, höyükler ve nekropoller, su yapıları) ve el sanatlarını içeren somut olmayan kültürel miras öğelerinin yer aldığını görmekteyiz. Ayrıca Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planında (2007-2013) Van ve çevresi, *Urartu Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi* olarak öngörülmüştür. Kent ve çevresinde Urartu uygarlığının inanç sistemi ve yaşam biçimi hakkında fikir veren odak noktaları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Van Kalesi ve çevresidir. Diğerleri ise; Çavuştepe Kalesi, Şamran Kanalı, Toprakkale, Meher Kapı, Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleridir (Şekil 13.).

Van, zengin Urartu mirası ve yakın çevresinde yer alan doğal, tarihi ve kültürel dokusu ile kent turizmi olanağı taşımaktadır. Kentin bölgesel merkez niteliği de göz önüne alındığında, kültür turizmi yoluyla

ekonomik dönüşümün yaratılabileceği, yöreye özgü ürün ve hizmetlerin çeşitlendirilebileceği, kültürel miras değerlerine dayalı yerel ekonominin gelişmesi için yüksek potansiyel bulunmaktadır.

Hazırlayan:

Ayşegül KELEŞ ERİÇOK

Kaynak: Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu Arşivinden, tescilli kültür varlıklarına ilişkin bilgiler alınarak 2018 tarihli Google Earth görüntüleri üzerinde işlenmiştir.

Şekil 13: Van İlinin Kent Turizmi Olanakları

Sonuç

Günümüzde Van'ın mekânsal gelişimi sahip olduğu tarihsel değerleri ve kent kimliğiyle olan ilişkisi kurulmadan meydana gelmiştir. Van, çevresindeki illerin bölgesel çekim merkezinde olmasına rağmen bu durumu kentsel gelişmesine yeterince yansıtamamıştır. Bu durumun başlıca nedenleri arasında; aşırı göç ve hızlı nüfus artışı karşısında yerel yönetimlerin yanlış uygulamaları, işsizlik ve yoksulluk yer almaktadır.

Van'ın kendine özgü kültürünü yaşatabilmek, kent turizmi amacıyla kente gelecek turist sayısını artırabilmek için kopyacılıktan arınmış, geleneklerle bağıni koparmamış, buldukları mekân ve zamanla, kısacası bağlamla olan ilişkisi tanımlı modern yapı üretme yaklaşımı sergilenmelidir. Bunun içinde geçmişe ait ve geleneksel mimari formlar dikkatle incelenmeli gelecekte yaratılacak mimariye yol gösterici olarak kullanılmalıdır.

Bu çalışmada kent turizmi amacıyla kente gelecek olan ziyaretçilere Urartu kültürünü deneyimleme imkânı veren en belirgin noktalar tanımlanmıştır. Bu noktalar arasında ilişkiler kurarak günübirlik veya birkaç günlük olanaklar sunan gezi rotaları oluşturulmalıdır. Gezi rotalarının belirli duraklarında kente özgü el sanatları ve kültür öğelerini içeren ürünlerin tanıtımı ve uygulama olanakları yaratılmalıdır. Ayrıca kentin tanınır-

lığını sağlamaya yönelik görsel ve işitsel tanıtım projeleri hazırlanması ve her türlü medya organları aracılığıyla sunulması gerekmektedir.

Bütün bunların yanı sıra, Van'da tespit edilen kent turizmi olanaklarını değerlendirilebilmek ve kente turist çekebilmek için:

- Ulaşım ve hizmet altyapısının geliştirilmesi gerekmektedir.
- Kentin gelişiminin düzenli ve planlı yönlendirilmesi gerekmektedir.
- Kentte yaşayan yerel halkın turizm faaliyetlerine katılmaları ve turizm sektörünün ihtiyacı olan istihdamı sağlamak amacıyla üniversite ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde çeşitli eğitim programları düzenlenmelidir.

Geçmişte sadece ulus devletlerin sorumluluğu altında olan doğal ve kültürel değerler günümüzde tüm insanlığın ortak mirası olarak kabul gördüğünden bu yönde yapılacak çalışmalar rekabet sürecinde Van'ı ayrıcalıklı bir konuma taşıyacaktır.

Kaynakça

- Alp, Ş. (2016). Geleneksel Van Bahçe Kimliğinin Temel Unsurları. *Plant Dergisi*, <http://www.plantdergisi.com/yazi-doc-dr-sevket-alp-239.html>. Erişim: 10.02.2018.
- Ashworth, G. and Page, S.J. (2011). Urban Tourism Research: Recent Progress and Current Paradoxes. *Tourism Management*, 32(1), 1-15.
- Avcı, C. (2015). *Van Gölü Havzası'nda Urartu İskan Politikası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı/Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Bahar, O. (2016). Turizm ve Ekonomi. *Turizm Ekonomisi* içinde (2-25). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 3416.
- Bahçe, A. S. (2016). Alternatif Turizme Giriş. *Alternatif Turizm* içinde (3-25). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 3405..
- Çölemerikli, İ. (2009). Van Tarihi. *Van Kent Sempozyumu*. 1-3 Ekim 2009. Van: TMMOB Van İl Koordinasyon Kurulu.
- Deniz, O. (2015). Van Kent Merkezine Yapılan Göçler ve Göçün Kentsel Gelişim Üzerine Etkisi. http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp5_18.pdf, Erişim: 13.01.2018.
- Diñçer, M.Z. (1993). *Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm*.

İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Emekli, G., İbrahimov A. ve Soykan, F. (2006). Turizmde Küreselleşmeye Coğrafi Yaklaşımlar ve Türkiye, *Ege Coğrafya Dergisi*. 15, 1-16. İzmir.
- Eraydın, A. (2001). Küreselleşme- Yerelleşme ve İşlevleri Farklılaşan Kentler. *Cevat Geray'a Armağan Kitabı* içinde (363-392). Ankara: Ankara Mülkiyeliler Birliği Yayınları, No: 25.
- Erdoğan, S. (2006). *Minua (Şamram) Kanalı ve Urartu Bahçeleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Arkeoloji Anabilim Dalı. Van.
- European Commission. (2000). *Towards Quality Urban Tourism, Integrated Quality Management (IQM) of Urban Tourist Destinations*, Brussels: European Communities Publications.
- Freeman, C. ve Perez, C. (1988). Structural Crisis of Adjustment, Business Cycles and Investment Behavior. Preece, D. McLoughlin I. and Dawson, P. (Ed.). *Technology, Organization and Innovation* içinde (871-901). London and New York: Taylor&Francis Group.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge.
- Işık, O. (1999). Kenti Düşünmek, Kent Üzerine Düşünmek, *Toplum ve Hekim*, Mayıs- Haziran, 14(3). 162-163.
- Keskinok, Ç. (2009). Van Kentinin Kentleşme Sorunları. *Van Kent Sempozyumu*. 1-3 Ekim 2009. Van: TMMOB Van il Koordinasyon Kurulu.
- Kılıç, S. (2006). *Van Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*. Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Laws, E. ve Le Pelley, B. (2000). Managing Complexity and Change in Tourism: The Case of a Historic City, *International Journal of Tourism Research*, Res.2. 229-246
- Öziş, Ü. (1982). Outlook on Ancient Cisterns in Anatolia, Turkey, *Proceedings of the International Conference on Rain Water Cistern Systems* (Haziran 1982), Honolulu; 9-15.
- Pınarcık, P. (2012). Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. Cilt/Volüme XXVII. Sayı/Number 2. Aralık/December 2012. 459-482.
- Pınarcık, P. (2014). Urartu Başkentleri. Ankara Üniversitesi. Dil ve Ta

rih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 33 (56), 35-54. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1956/20477.pdf> Erişim: 18.12.2017.

Robertson, R. (1992). *Globalization: Social theory and Global Culture*. Londra: Sage Publications.

Sassen, S. (1994). *Cities in a World Economy*. Sage Publications.

Tarhan, T. (2005). Uç Kale: Çavuştepe-Sardurihinili'nin Gizemli Yapısı 'Kral Kültü Tapınağı'. *Anadolu Araştırmaları*. 18/2. İstanbul. 115-136.

Öğün, B. (1970). *Van'da Urartu Sulama Tesisleri ve Şamram (Semira mis) Kanalı*. Ankara.

Özer, U.S. (2010). *Şehir Turizmi ve Kültür: Yabancı Turistlerin Kültürel Bir Destinasyon Olarak İstanbul'u Değerlendirmeleri Üzerine Bir Araştırma*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı. Eskişehir.

Özer, U.S. (2016). Özel İlgi Turizmi. *Alternatif Turizm* içine (s. 47-71). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 3405.

Yılmaz, S. (2014). *Van İlinde Nüfus Hareketleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Şanlıurfa.

Van, Merkez ve Çevresi İlave ve Revizyon 1/1000 Uygulama İmar Planı Merkez Etabı Plan Açıklama Raporu (2013).

Wirth, L. (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme. Bülent Duru, Aytan Alkan (Ed.) *20. Yüzyıl Kenti Derleme ve Çeviri* içinde (77-106). Ankara: İmge Kitabevi.

http://anadolu.iwarp.com/ANASAY_files/Urartu%20Mimarisi/Urartu%20Mimarisi.htm (Erişim: 10.08.2018)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page: 193-222

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY
Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 28.02.2019
Kabul/Accepted: 10.06.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**YÜKSEKÖĞRETİMDE EFQM
MÜKEMMELLİK MODELİ***

***EFQM EXCELLENCE MODEL
IN HIGHER EDUCATION***

Abdulrezaq ALHADAD

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme ABD, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi
ORCID: 0000-0002-7471-6576, abdulrazaq.kha@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0002-1522-8775, ecavdar@kastamonu.edu.tr

Öz

Kalite yönetimi günümüz örgütlerinin en önemli fonksiyonlarından biri olup bu alandaki yaklaşımlardan biriside kalite ödülleri uygulamasıdır. Kalite ödülleri uygulaması, örgütlerin etkin bir kalite yönetim sistemi için odaklanması gereken unsurları belirleyen ve bu alanlarda istenilen standartları yakalamak için yönlendiren bir yaklaşımdır. Bu çalışma, bir kalite yönetim aracı olan EFQM mükemmellik modelinin kriterlerini dikkate alarak, yükseköğretim kurumlarının değerlendirilmesine yönelik bir araştırmayı içermektedir. Bu kapsamda, modelin girdi kriterlerini değerlendirmek üzere kurum yöneticileri ile yapılan bir anket uygulaması ile modelin çıktı kriterlerinden biri olan müşteri değerlendirmelerine yönelik olarak öğrencilerle yapılan bir anket uygulamasına yer verilmiştir. Doğrulamayı faktör analizleri her iki ölçeğin de uyum iyiliği değerlerini sağladığını ve kabul edilebilir uyum koşullarını sağladığını göstermektedir. Yapılan analizler sonucunda girdi kriterleri açısından üniversitenin iç değerlendirmesinin iyi olduğu görülmüştür. En yüksek değerlendirme liderlik kriterine ait olup onu sırasıyla işbirlikleri, çalışanlar, strateji ve süreçler izlemektedir. Çıktı kriterlerinden müşterilere yönelik değerlendirmelerde ise vasat bir değerlendirme yapıldığı, öncelikli olarak ortam ve diğer hizmetler açısından iyileştirmeler yapılması gerektiği görülmüştür. Çıktı kriterlerinin müşteri memnuniyetine etkisine yönelik regresyon analizinde eğitim öğretim programları ve diğer hizmetlerin memnuniyet üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür.

* Bu çalışma aynı isimli yüksek lisans tezinden türetilmiş olup Yüzüncü Yıl Üniversitesi BAP koordinatörlüğü tarafından SYL-2018-6814 nolu proje ile desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: eğitimde kalite, hizmet kalitesi, EFQM mükemmellik modeli.

Abstract

Quality management is one of the most important functions of today's organizations and one of the approaches in this field is the application of quality awards. The quality awards is an approach that determines the elements that organizations should focus on for an effective quality management system and directs them to achieve the desired standards in these areas. This study includes an application for the evaluation of higher education institutions, taking into account the criteria of the EFQM excellence model as a quality management tool. In this context, a questionnaire application was conducted with corporate managers to evaluate the input criteria of the model and a questionnaire was applied to the students' evaluations which are one of the output criteria of the model. Confirmatory factor analysis shows that both scales provide the goodness of fit values and meet acceptable compliance conditions. As a result of the analysis, an internal evaluation of the university was found to be good in terms of input criteria. The highest evaluation belongs to the leadership criterion, followed by collaborations, employees, strategies, and processes, respectively. In the evaluation of the customers from the output criteria, it was seen that a mediocre assessment was made and that improvements should be made primarily for the environment and other services. In the regression analysis of the effect of output criteria on customer satisfaction, the effect of education programs and other services on satisfaction was found to be statistically significant.

Keywords: quality in education, quality of service, EFQM excellence model.

Giriş

Günümüz kalite yönetim yaklaşımını üç grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki örgütlere belirli ilkeler doğrultusunda bir yaşam tarzı sunan toplam kalite yönetimi, ikincisi üretim işlemler sürecinde belirli standartların sağlanması durumunda çıktılarında belirli bir kalite düzeyini yakalayacağını ön gören kalite güvence sistemleri, üçüncüsü ise, belirli kriterlerde istenilen seviyeye gelmesi durumunda iyi bir kalite yönetim sisteminin tesis edilmiş olacağı ve kaliteli çıktılarının sağlanacağını varsayan, örgütleri bu kriterler doğrultusunda değerlendirmelere tabi tutarak iyileştirme önerileri sunan kalite ödülleri yaklaşımıdır.

Örgütler başarıya ulaşmak üzere kendini ispat etmiş kalite yönetim yaklaşımlarından faydalanmak istemektedir. Bununla birlikte tam olarak anlaşılmadan ve örgütün özel koşulları dikkate alınmadan yapılan uygulamalar istenilen sonuçları sağlayamamaktadır. Bu çalışma bir hizmet işletmesi olarak yüksek öğretim kurumlarının, Avrupa kalite yönetim vakfı(EFQM) mükemmellik modeli kapsamında değerlendirilmesini içermektedir. Öncelikle hizmet kalitesi ve eğitimde kaliteye yönelik kavramlara

yer verilen çalışmada EFQM mükemmellik modeli genel hatlarıyla açıklanarak Türkiye’de hizmet veren bir devlet üniversitesine yönelik araştırmaya yer verilmiştir.

1. Hizmet Kavramı ve Eğitim Hizmetlerinde Kalite

Genel bir yaklaşımla insanların istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere piyasaya sunulan her şey ürün olarak değerlendirilmektedir. Ürünler soyutluk ve somutluk düzeylerine bağlı olarak mamül ve hizmet olarak iki guruba ayrılmaktadır.

İslamoğlu ve diğerleri (2006: 3) hizmeti; zaman, yer, biçim ve psikolojik yararlar sağlayan ekonomik faaliyetler olarak tanımlamıştır.

Kozak ve diğerlerine (2011: 16) göre hizmet, bir tarafın diğer bir tarafa teklif ettiği soyut herhangi bir hareket veya icraattır ve herhangi bir şeyin sahibi olma neticesine götürmez. Hizmet üretimi, fiziki bir ürüne bağlanabilir veya bağlanamaz.

Karahan’ın (2001: 13) hizmet tanımı ise; bir istek ve ihtiyacı tatmin etmek amacıyla; mala bağlı veya maldan bağımsız olarak üretilen, üretildiği anda tüketilen, elle tutulamayan, duyularla algılanamayan, saklanıp korunamayan, heterojen özelliklere sahip faaliyetler ve faydalardır.

Yapılan birçok tanımdan Gümüsoğlu vd. (2007: 12) hizmet için şu noktaları belirlemişlerdir:

- Bir tarafın yaptığı iş(ler) ya da eylem(ler) ile diğerine bir yarar sağlanması ve karşı tarafın gereksiniminin karşılanması.
- Bu eylemlerin belli bir bilgi birikimi ve beceriye dayanması.
- Yapılanın bir iş/eylem olması nedeni ile soyut nitelik taşıması.
- Mal ve hizmetlerin genelde iç içe girmiş olması.
- Hizmetlerin eylemler, süreçler ve etkileşimler sonucu ortaya çıkması.
- Hizmetlerin anında tüketilen üretimler olması.
- Hizmetlerin maddi çıktılarının olmaması.

1.1. Hizmet Kalitesi Kavramı

Kalite konusundaki gelişmelere paralel olarak son zamanlarda hizmet kalitesi kavramı da üzerinde en fazla durulan kavramlardan biri haline gelmiştir. İşletmeler sundukları hizmetlerin kalitesini yükselterek pazar paylarını büyütebilmekte, daha yüksek kârlılık ve verimlilik sağlayabilmekte, kuruluşa bağlı, sadık müşteriler oluşturabilmekte

ve rakip kuruluşlara göre farklılık oluşturarak fiyat rekabetinden korunabilmektedirler (Çatalca, 2003: 124).

Hizmet kalitesi uzun dönemli bir performans değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan bir tutum şeklinde tanımlanmaktadır (Öztürk, 2008: 21). Hizmet kalitesi, “müşterinin beklentileri karşısında hizmet seviyesinin ne kadar iyi bir şekilde gerçekleştirilebildiğinin bir ölçüsüdür” (Şeker kaya A. K., 1997: 14). Hizmet kalitesi, müşteri beklentilerini karşılamak için üstün ya da mükemmel hizmetin verilmesidir. Bir diğer tanıma göre hizmet kalitesi, bir işletmenin müşteri beklentilerini karşılayabilme ya da geçebilme yeteneğidir (Odabaşı, 2004: 93).

1.2. Eğitim Hizmetlerinde Kalite

Eğitim, ekonomik alanda insana yapılan en büyük yatırımdır. Gelişmiş ülkelerin en büyük zenginliği insana yapılan eğitim yatırımı sayesinde elde ettikleri nitelikli insan gücüdür. Bu nitelikli insan gücü sayesinde gelişmiş ülkeler doğal kaynaklar açısından yoksul olsalar da hızla gelişmişlerdir. Yaşadığımız yüzyılda giderek önem kazanan ve ekonomide önemli bir unsur olan ileri teknoloji, bilginin bir ürünüdür. İleri teknoloji ile daha az zaman, emek, para ile daha çok ürün elde edilmektedir. İleri teknolojinin ekonomide gerektirdiği nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi ise ancak kaliteli bir eğitimle mümkün olur (Erdem, 2005:3).

Eğitim kavramı belirli kademelerdeki belirli işleri yapabilmek için gerekli olan bilgi, yetenek ve davranışların kazandırılması süreci olarak açıklanmaktadır. İşletme yönetiminde yetiştirme ya da eğitim; verimli çalışmak için gerekli işleri doğru yapmak olarak tanımlanmaktadır (Koçel, 2007:111).

Eğitim bir sistem olarak değerlendirildiğinde bu sistem; kalite girdi, süreç, ürün ve çıktıdan oluşmaktadır. Ürün, tipik olarak diplomayı, öğrenci tutum ve değerlerini, öğrenci başarısındaki değişimleri ve başarı oranlarını göstermektedir. Sonuçlar eğer çıktıdan ayrılabilirse uzun dönemde iş bulma, gelir düzeyi, tutumlar, davranışlar, değerler gibi eğitimsel sonuçlar olarak ifade edilebilir. Girdi içeriğe ait düşünülebilir, öğretmen ve öğrenci özelliği, program ve tesislerdir denilebilir. Süreçler öğretmen, öğrenci, yönetici, materyal, araç-gereç, eğitim aktivitelerinin teknolojiyle etkileşimi olduğundan dolayı genellikle bu şekilde kabul edilir (Adams, 1998: 236).

Yıldırım’a (2002: 75) göre eğitimde kalite denildiği zaman, eğitim sisteminin beğenilmesi, kusursuzluğu, insanların yenilikleri izleyebilme bilgi ve becerisine sahip olması; kısaca, bu davranışları gösteren insanların yetiştirilmesi akla gelmektedir.

Eğitim örgütlerinde çıktı kalitesine (sonuçların değerlendirilmesi) ve tasarım kalitesine (müfredat tasarımı) daha fazla önem verilmiş, süreçteki kaliteyle pek fazla ilgilenilmemiştir. Klasik yönetim anlayışından kalma olan ürün veya hizmetteki kaliteyi son aşamada kontrol etmek pahalı bir yolu tercih etmektir. Eğer süreç uygun bir şekilde tasarlanıp uygulanırsa sonuçta kaliteye ulaşılabilecektir. Eğitimde kalite için girdiler oldukça önemli bir gösterge olmasına rağmen kaliteyi ortaya koyamazlar veya ölçemezler. Uygun olmayan, yetersiz girdiler sistemi sınırlandırırken; uygun girdiler sistemi maksimum düzeye çıkarır (Özdemir, 2001: 254).

Uzun yıllardan beri kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektördeki işletmeler istedikleri niteliklere sahip eleman bulmakta güçlükle karşılaşmaktadırlar. Yükseköğretimden mezun olan öğrencilerin çoğunun işsiz kalması eğitim kurumları hakkındaki kaygıları artırmaktadır. Belirli becerileri kazanmış, istenilen nitelikte kalifiye çalışan isteniyorsa kalite kavramı öncelikle eğitim kurumlarında ele alınmalıdır. Kaliteli bir ürün veya hizmet ancak iyi bir eğitimle mümkündür (Yıldız ve Ardıç, 1999: 73). İşletmeler için ürünlerini kim için, ne, nasıl, nerede ve ne zaman üretecekleri cevaplanması gereken önemli sorulardır. Burada kim için üretecekleri müşteri kavramını ortaya çıkarmaktadır. Birer hizmet işletmesi olan eğitim kurumlarının müşterileri de öğrencilerden, öğretmenlerden ve ailelerden oluşmaktadır.

Eğitim sektörünün müşterilerini oluşturan kesimin beklentilerinin çok iyi analiz edilip bunlara çözümler sunulması eğitim kalitesinin artması açısından önemlidir (Yenen ve Gözülü, 2010: 38).

Kaliteli bir eğitim sisteminin oturtulabilmesi için kalite bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Kaliteli eğitim hizmeti ve sürekli iyileştirme kavramlarını yerleştirebilmek için uygun altyapı koşulları sağlanabilmesi, en üst yöneticiden en alt çalışana kadar herkesin sürekli gelişim ve iyileştirmeye karşı olumlu yaklaşım ve tutum sergilemesi, her düzeydeki birey tarafından teklif edilen görüş ve düşüncelere saygı gösterilmesi, hizmet sunulan kişilerin tatmin olması için çaba gösterilmesi, gerçeklere dayanan bir yönetimin benimsenmesi gerekmektedir. Ancak böyle bir ortam sağlandığı takdirde yükseköğretim kurumları görevlerini aksaksız ve kaliteli bir şekilde yerine getirecek, tüm çalışanlar görüşlerine değer verildiğinden görevlerini daha iyi yapacak, kurum sürekli gelişme ile daha ileri düzeylere gelerek itibarını arttıracaktır (Yıldırım, 2002: 77).

2. EFQM Mükemmellik Modeli

Japonya ve Amerika'daki gelişmelere paralel olarak kalite yönetiminin Avrupa'daki bir yansıması olarak 1988 yılında Avrupa'nın önde gelen 14 büyük şirketi tarafından toplam kalite yönetimi ilkelerinin benim-

setilmesi amacıyla Avrupa Kalite Yönetimi Vakfı (EFQM) kurulmuştur. Vakıf uygulamada kolaylık sağlamak amacıyla 1991 yılında kalite yönetim kriterlerini belirli bir sistematik altında toplayarak EFQM Mükemmellik modelini oluşturmuştur. (Efil, 2010: 374-379)

EFQM'nin öncelikli stratejik hedefleri arasında, dünyadaki diğer uygulamalara benzer bir uygulama olarak, Avrupa Kalite Ödülünün oluşturulması yer almaktadır. 1991 yılında tanıtılan EQA 1992 yılından itibaren verilmeye başlanmıştır. (Conti, 2007: 113)

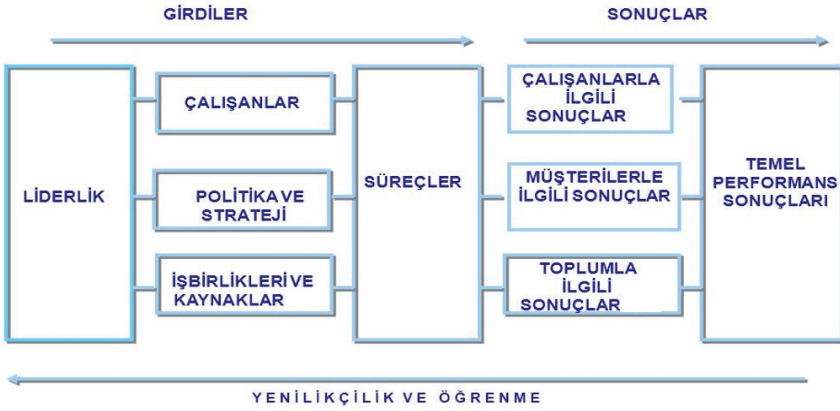
EFQM, farkı sektörlerde çalışan farklı büyüklükteki organizasyonlara uygunluk seviyesi ne olursa olsun uygulanabilir bir modeldir. Model, kurumda ortak bir dil sağlayarak çalışanların bilgi ve deneyimlerini paylaşmalarını destekler. Geliştirilen yönetim uygulamaları ve organizasyon amaçlı stratejiler doğrultusunda sistem oluşturur. EFQM, kapsamlı bir kalite yönetim aracı olup mükemmellik sürecine her kademedan çalışanları dâhil eder. Modelin kullanım amaçları aşağıdaki gibi sıralanabilir (KalDer, 2013: 7);

- Mükemmellik yolunda kurumun nerede olduğunun belirlenmesi.
- Kurumun vizyonu ve misyonu doğrultusunda güçlü yönlerinin ve iyileştirme alanlarının belirlenmesi.
- Kurum içi ve kurum dışı etkin bir ortak dil ve düşünce tarzının oluşturulması.
- Mevcut ve planlanan girişimlerin bütünleştirilmesi, hataların tekrarının önlenmesi ve yapılması gerekenlerin belirlenmesidir.

EFQM Mükemmellik Modeli, işletmelerin öz değerlendirme yapmalarını sağlamaktadır. Öz değerlendirme, bir organizasyonun süreçlerinin ve sonuçlarının içerideki çalışanlar veya dışarıdan gelen gözlemciler tarafından sürekli olarak ve sistemli bir şekilde gözden geçirilmesidir. Öz değerlendirme, bir model çerçevesinde yapılmaktadır (Coşkun, 2007: 21).

EFQM Mükemmellik Modeli çeşitli dönemlerde revize edilmiştir. 2000 ve 2003 yıllarındaki revizyonlardan sonra 2005 yılında EFQM tarafından gözden geçirilen modelde temel kavramlar üzerinde bir çalışma yapılmış ancak herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. 2010 yılındaki revizyonla birlikte inovasyon, risk yönetimi, sürdürülebilirlik gibi kavramlara daha kapsamlı biçimde yer verilmiştir. (Top, 2009: 48)

2.1. EFQM Modelinin Kriterleri

Şekil 1: EFQM Mükemmellik Modeli

Kaynak: (Küçük, 2013: 241)

EFQM mükemmellik modelinin beşi girdiler dördü çıktılarla ilgili olmak üzere dokuz temel kriteri vardır. Girdi kriterleri neler yapılması gerektiğini, çıktı kriterleri ise nelerin başarılması gerektiğini, içermektedir. Çıktılar sonucunda elde edilen geribildirim girdilerin iyileşmesine katkı sağlar. Modelde, sonuçlarla ilgili sürdürülebilirliğin güvence altına alınması için işlem ve faaliyetlerin sağlam temellere dayandığına, sistematik olduğuna, sürekli olarak gözden geçirildiğine ve gerekli iyileştirmelerin yapıldığına dair kanıtlar gösterilmelidir (Halis, 2013: 103).

Tablo 1: EFQM Mükemmellik Modeli Kriterleri**Kaynak:** (Halis, 2013: 104)

GİRDİLER	Liderlik	<p>Liderler:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Misyon, vizyon, değerler ve etik kuralları belirler, mükemmellik kültürü için model rol olurlar. - Organizasyon yönetim sisteminin geliştirilmesinde, uygulanmasında ve iyileştirilmesinde kişisel olarak aktif rol alırlar. - Müşteriler, ortaklar ve toplum temsilcileri ile ilişki içindedirler. - Çalışanları motive eder, destekler ve başarılarını tanırlar.
	Politika ve Strateji	<p>Politika ve stratejiler:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Paydaşların mevcut ve muhtemel ihtiyaç ve beklentilerine odaklanılır. - Performans ölçümü, araştırma, öğrenme ve yaratıcılıkla ilgili faaliyetlerden gelen bilgilere dayanır. - Geliştirilir, gözden geçirilir ve güncellenir. - Anahtar süreçlere yayılır. - Kuruma uygulanılır ve bilgilendirilirler.
	İnsan Kaynakları	<ul style="list-style-type: none"> - İnsan kaynakları planlanır, yönetilir ve geliştirilir. - İnsan kaynakları yetkilendirilir. - İnsan kaynakları ile organizasyon arasında diyalog vardır. - İnsan kaynakları ödüllendirilir, tanınır ve önemsenir. - İşgücünün bilgi ve yeterlilikleri tanımlanır, geliştirilir ve desteklenir.
	İşbirlikleri ve Kaynaklar	<ul style="list-style-type: none"> - Dış ortaklıklar yönetilir. - Bina, ekipman ve malzemeler yönetilir. - Bilgi yönetilir. - Finansman süreci yönetilir. - Teknoloji yönetilir
SONUÇLAR	Süreçler	<ul style="list-style-type: none"> - Sistematik bir şekilde tasarlanır ve yönetilir - Gerektiğinde iç ve dış paydaşlar için değeri ve memnuniyeti artırmak üzere yaratıcılık ve yenilik kullanılarak iyileştirilir. - Ürünler müşterilerin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda tasarlanır ve geliştirilir. - Ürünler geliştirilir, ulaştırılır ve sunulur. - Müşteri ilişkileri yönetilir ve genişletilir.
	Müşteriler ile İlgili Sonuçlar	Algı ölçümleri ve performans göstergeleri
	İnsanla İlgili Sonuçlar	Algı ölçümleri ve performans göstergeleri
	Toplumla İlgili Sonuçlar	Algı ölçümleri ve performans göstergeleri
	Temel Performans Sonuçları	Algı ölçümleri ve performans göstergeleri

2.1.1. Liderlik

Mükemmellik modelini benimseyen kuruluşlar ileri görüşlü, geleceğe yön veren, misyon ve vizyonu doğrultusunda çalışanlarına ve ilgili paydaşlarına örnek olan, ve sürekli olarak güven veren liderlere sahiptir. (KalDer, 2013: 12). EFQM Mükemmellik Modeli'ne göre, mükemmel sonuçlar elde etmek süreçlerin uygun bir liderlik anlayışıyla yönlendirilmesiyle mümkündür.

2.1.2. Politika ve Strateji

Mükemmellik yolundaki organizasyonlarda misyon ve vizyonlar, pazar ve sektör dikkate alınarak belirlenir. Paydaş odaklı stratejiler geliştirilerek uygulanır. Politikalar, planlar, görevler ve süreçler geliştirilir ve bunların dağıtım stratejileriyle dağıtımları yapılır (Akdemir, 2009: 37).

2.1.3. Çalışanlar

Mükemmelliğe ulaşmak isteyen organizasyonlar çalışanlarının refahıyla ilgilenmelidir. Etik değerler, insan odaklı yönetim için kesinlikle gereklidir. Bireysel ve profesyonel gelişim kombine edilmelidir. Bu ayrıca şeffaflık, bütünlük, katılımcılık ve karşılıklı güvene dayalı bir çalışma iklimi anlamına da gelir (Okakin, 2009: 56)

2.1.4. İş birlikleri ve Kaynaklar

Mükemmel organizasyonlar kuruluş dışı iş birliklerini, tedarikçilerini ve iç kaynaklarını; strateji ve politikalarını destekleyecek biçimde, süreçlerinin etkili çalışması doğrultusunda plânlarlar ve yönetirler. Çevresel ve toplumsal etkilerinin etkili bir biçimde yönetilmesini güvence altına alırlar (Efil, 2010: 78).

2.1.5. Süreçler, Ürünler ve Hizmetler

Mükemmel kuruluşlar müşterilerine ve diğer paydaşlarına artan bir değer üretmek üzere süreçler, ürünler ve hizmetler tasarlar, bunları yönetirler ve iyileştirirler (Merter, 2006: 38). Sürecin hem incelenmesinde hem de planlanması sürecinde gerçekleşen faaliyetleri, olayları ve aşamaları bir şema şeklinde ifade ederler. Verilen kararların kayda alınmasını, anlaşılmasını, gelişmelerin ilave edilmesini, sürecin açık ve doğru bir şekilde ifade edilmesini ve sözü edilen faktörler arasında bağlantının kurulmasını sağlamaktadırlar (Efil, 2010: 59).

2.1.6. Müşterilerle İlgili Sonuçlar

Mükemmellik modeli kapsamında kuruluşların müşterilerin gereksinim ve beklentilerinin esas alan stratejileri ve bu stratejileri destekleyen politikaları uygulamaları beklenir (Küçük, 2013: 245). Müşterilerle ilgili

sonuçlar kriteri kapsamında iki alt kriter göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlardan ilki müşterilerin kuruluşa ilişkin algılamalarıdır. Algılamaların elde edilmesinde anketlerden, odak gruplarından, derecelendirmelerden, övgü ve şikâyetler gibi çeşitli kaynaklardan faydalanılabilir. İkincisi ise kuruluş tarafından performansı takip etmek, anlamak, öngörmek, iyileştirmek ve performansın müşterilerin algıları üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla kullanılan iç performans ölçümlerdir (KalDer, 2013: 21).

2.1.7. Çalışanlarla İlgili Sonuçlar

Kurumların en önemli kaynaklarından biri çalışanlardır. Süreçlerin her aşamasına dâhil edilmeleri çalışanların motivasyonlarını artırarak tatmin seviyelerini ve yaptıkları işlerin kalitesini artırmakta, süreçlerin daha verimli işlemesine neden olmaktadır. EFQM ile yerleştirilmeye çalışılan mükemmellik kültürü, iş ortamının monotonluğunu ve rutin işlerin sıkıcılığını giderir. Çalışanlardaki tükenmişlik halinin zamanla azalmasına, performanslarının yükselerek bireysel ve kurumsal hedeflere daha hızlı ve kusursuz ulaşılmasına yardımcı olur. Çalışanlara ilişkin sonuçlarda önemli olan unsurlar çalışanların kuruluş hakkındaki algılamaları ve performans göstergeleridir. (KalDer, 2013: 22).

2.1.8. Toplumla İlgili Sonuçlar

Kurumlar içinde buldukları toplumla etkileşim halindedir. Her türlü faaliyetleri toplum üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiler doğurur. Bu nedenle mükemmel kuruluşlar, sosyal hayat ve yaşam kalitesine yönelik yaklaşımlarını gözden geçirirler ve toplumla olan etkileşimlerini değerlendirerek kendilerini iyileştirirler ve yenilerler. Toplumla ilgili sonuçlar, toplumun kuruluş hakkındaki algılamaları ve kuruluş tarafından kuruluşun performansını izlemek, anlamak, öngörmek, iyileştirmek ve bu performansın toplum içindeki ilgili paydaşların algılamalarına etkilerini öngörmek amacıyla kullanılan iç performans ölçümlerinden oluşur (KalDer, 2013: 23).

2.1.9. Temel Performans Sonuçları

Performans, kuruluşun elde ettiği başarı düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Candeğer, 2008: 29). Mükemmel kuruluşlar, kendi politika ve stratejilerinin temel unsurları ile ilgili sonuçları kapsamlı bir biçimde ölçerler ve üstün sonuçları başarırlar (KalDer, 2013: 9).

Modelde yer alan dokuzuncu ve son ölçüt olan temel performans sonuçları ölçütünde, kuruluşun elde ettiği finansal ve finansal olmayan sonuçların, kuruluşun amaçlarıyla hangi ölçüde tutarlı olduğu ile kuruluşun performansını izlemek ve iyileştirmek amacıyla gerçekleştirdiği etkinlikler sorgulanmaktadır (Candeğer, 2008: 29).

3. Eğitim Hizmet Kalitesinin Efqm Mükemmellik Modeli İle Değerlendirilmesi

Ülkemiz geçmişten bugüne eğitim açısından sürekli kendini yenileyen ve daha kaliteli bir eğitim sağlayabilmek için eksiklerini tespit eden ve bu eksiklikleri gideren bir anlayışla hareket etmektedir; yalnız eğitim kurumları farklı düzeylerde oldukları için bu eksiklikleri genel hatlarıyla ortaya çıkarmak ve düzeltmek pek de kolay olmamaktadır.

Hizmet kalitesini ölçme ve iyileştirmeye yönelik çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de EFQM modelidir. Model hem hizmetten faydalananların hem de hizmeti sunanların görüşlerini içeren ölçüm kriterlerine sahip olduğu için kurumların hizmet kalitesini değerlendirmede etkin olarak kullanılan bir araçtır.

3.1. Literatür

Literatürde eğitim hizmetlerinin kalitesine yönelik birçok çalışma olup bunların bazıları EFQM mükemmellik modelinden faydalanmıştır.

Hides ve diğerleri (2004: 194) Birleşik Krallık'taki EFQM mükemmellik modeli öz değerlendirmesinin uygulanmasındaki sorunları incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada kamu sektöründe ve özellikle de yükseköğretim sektöründe EFQM mükemmellik modeli öz değerlendirmesinin kullanımının özel sektörün gerisinde kaldığı gösterilmiştir. Bu durum, kısmen kamu sektörü kullanımı için EFQM mükemmellik modelini uyarlamadaki gecikmeden ve kısmen de özel sektöre kıyasla kamu sektöründe sürekli iyileştirme yoluyla müşterilere yanıt verme baskısının sürmesi nedeniyle olduğu sonucuna varılmıştır.

Tari (2006: 170) EFQM Mükemmellik Modelini kullanarak İspanya'daki bir üniversiteyi değerlendirdiği çalışmasında eğitim kalitesinin sürekli iyileştirilmesi gerektiğini ve başarılı olabilmek için kilit faktörlerin yerine getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Calvo-Mora ve arkadaşları (2005: 741) yükseköğretim kurumlarında kalitenin yönetimi ve iyileştirilmesi için bir çerçeve olarak hizmet etmek üzere Avrupa mükemmeliyet modelinin etkileştirici unsurları arasındaki örtük ilişkileri analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda üniversitelerde mükemmelliğin sağlanması için bir yönetim modelinin gerekliliği savunulmuştur.

Davies ve diğerleri (2007: 382) akademik kültürün İngiltere'deki üniversitelerde Avrupa Kalite Yönetim Vakfı (EFQM) Mükemmellik Modeli uygulamasına etkisini araştırdıkları çalışmada İngiltere'deki bazı üniversitelerin EFQM Mükemmellik Modeli ile aralarında iyi bir kültürel

uyumun olduğu sonucuna varmıştır.

Becket ve Brookes (2008: 40) yükseköğretimde kalite yönetimi uygulamalarını çevreleyen mevcut uluslararası tartışmaların gözden geçirilmesini amaçlamışlardır. Çalışmada yükseköğretimde kaliteyi tanımlamanın zor olduğunu ve bu zorluğun hem eğitimdeki kaliteyi ölçmede sıkıntı yarattığını hem de yönetimde karmaşıklığa yol açtığını öne sürmüşlerdir. Fakat sonuç olarak yükseköğretimde kalitenin ölçülmesi gerektiğini ve bunun için gerekli ölçüm araçlarının geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Nenadal (2015: 138) Çek yükseköğretim kurumlarında kalite güvence ve değerlendirmesine yönelik kapsamlı bir araştırma yapmak istemiş ve sonuç olarak EFQM Mükemmellik Modeli kriterlerinin yüksek öğrenim kurumlarına uygulanması gerektiğini ve sadece geçmiş odaklı değil geleceğe ışık tutacak potansiyelli değerlendirmelerin yapılması gerektiğini ortaya koymuştur.

Saydan (2008: 63) üniversite öğrencilerinin öğretim elemanlarından kalite beklentilerini ölçmek için yaptığı çalışmada altı boyutlu bir ölçek kullanmış ve sonuç olarak iletişim, empati ve kişisel bakım boyutlarının eğitim kalitesinde önemli boyutlar olduğu sonucuna varmıştır.

Doğan ve Selvi (2013:105) bir eğitim kurumu üzerine yaptıkları çalışmada radar yöntemini kullanarak EFQM Mükemmellik Modelinin eğitim kurumlarında uygulanabilirliğini test etmişlerdir. Çalışmada kurumun gelişiminin, çalışanların kuruma bağlılığı, bireysel yeterlilikler ve iş birliği ile gerçekleştirileceğini ve modelin sadece özel kurumlarda değil devlet okullarında da uygulanabileceğini belirtmişlerdir.

Göksoy (2014: 85) eğitim sistemlerinde kalite standartları üzerine yaptığı çalışmada Amerika, Avrupa Birliği ve Türkiye'deki eğitim uygulamalarını analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışma neticesinde Türkiye'deki eğitim kurumlarında kalite standartlarının vizyon, insan kaynakları, mali kaynaklar, okul çevresi, öğrenme süreci gibi alanlara ve bunların alt kriterlerine yeniden uygulanması gerektiğini belirtmiştir.

3.2. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Araştırması

Büyük bir kampüs alanına sahip olan üniversitede eğitim bilimleri, fen bilimleri, sağlık bilimleri ve sosyal bilimler alanında çalışmalar yapan fakülteler ve meslek yüksekokulları mevcuttur. Meslek yüksekokullarının 10 tanesi kampüs yerleşkesi içerisinde yer alırken Erciş, Gevaş ve Özalp ilçelerinde de birer meslek yüksekokulu bulunmaktadır.

Çok çeşitli eğitim programlarının uygulandığı Van Yüzüncü

Yıl Üniversitesi yurt dışından gelen öğrencilere de eğitim imkânı sağlamaktadır. Modern öğrenci yurtlarıyla barınma imkânı sağlayan Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi yaklaşık olarak 33.000 öğrenciye sahiptir.

3.2.1. Örneklem Seçimi ve Büyüklüğü

Çalışma kurum yönetici kadrosu ve öğrencilerini içeren iki bölümden oluşmaktadır. Kurumun girdi kriterlerini değerlendirmek üzere, fakülte, yüksekokul, enstitü ve araştırma merkez müdürlüklerinde görev yapan tüm yönetici kadrosuna anket gönderilmiş bunların 138 tanesinden geri dönüş alınmıştır. Ayrıca kurumun çıktı kriterlerinden müşterilere yönelik değerlendirmeleri yapmak amacıyla öğrencilerle yapılan bir anket uygulamasına yer verilmiştir. Farklı fakülte, enstitü ve yüksek okul öğrencileriyle basit tesadüfi örneklem yöntemi ile 455 geçerli anket uygulaması yapılmıştır.

Merkezi limit teoremi, yeterli örneklem hacmine ulaşılması durumunda ($n>30$) örnekleme ilişkin dağılımların normal dağılım göstereceğini varsaymaktadır. Araştırmada bu varsayım kapsamında parametrik istatistiksel teknikler kullanılmıştır.

3.2.2. Kurum İçi Değerlendirme

Kuruma yönelik değerlendirmeler yapmak üzere EFQM mükemmellik modelinin girdi kriterlerini içeren bir anket uygulamasına yer verilmiştir. Ölçeğe ilişkin sorular modelin kriterleri altında verilen özellikler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yapılan anket uygulamasına ilişkin frekans değerleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 2:Frekans Tablosu

	Frekans	%
Cinsiyet		
Kadın	19	0,14
Erkek	118	0,86
Yaş		
30 yaş ve altı	3	0,01
31-40	30	0,21
41-50	58	0,45
51-60	40	0,30
61 ve üzeri	6	0,02
Statü		
Dekan	8	0,06
Dekan yardımcısı	23	0,16

Fakülte sekreteri	12	0,09
Yüksekokul müdürü	5	0,04
Yüksekokul müdür yardımcısı	10	0,08
Yüksekokul sekreteri	7	0,05
Araştırma merkez müdürü	3	0,01
Araştırma merkez müdür yardımcısı	3	0,01
Bölüm başkanı	66	0,48
Kurumdaki görev süresi		
1-5 yıl	16	0,12
6-10 yıl	22	0,16
11-15 yıl	25	0,17
16-20 yıl	27	0,19
21 yıl ve üzeri	47	0,36
Toplam	137	100

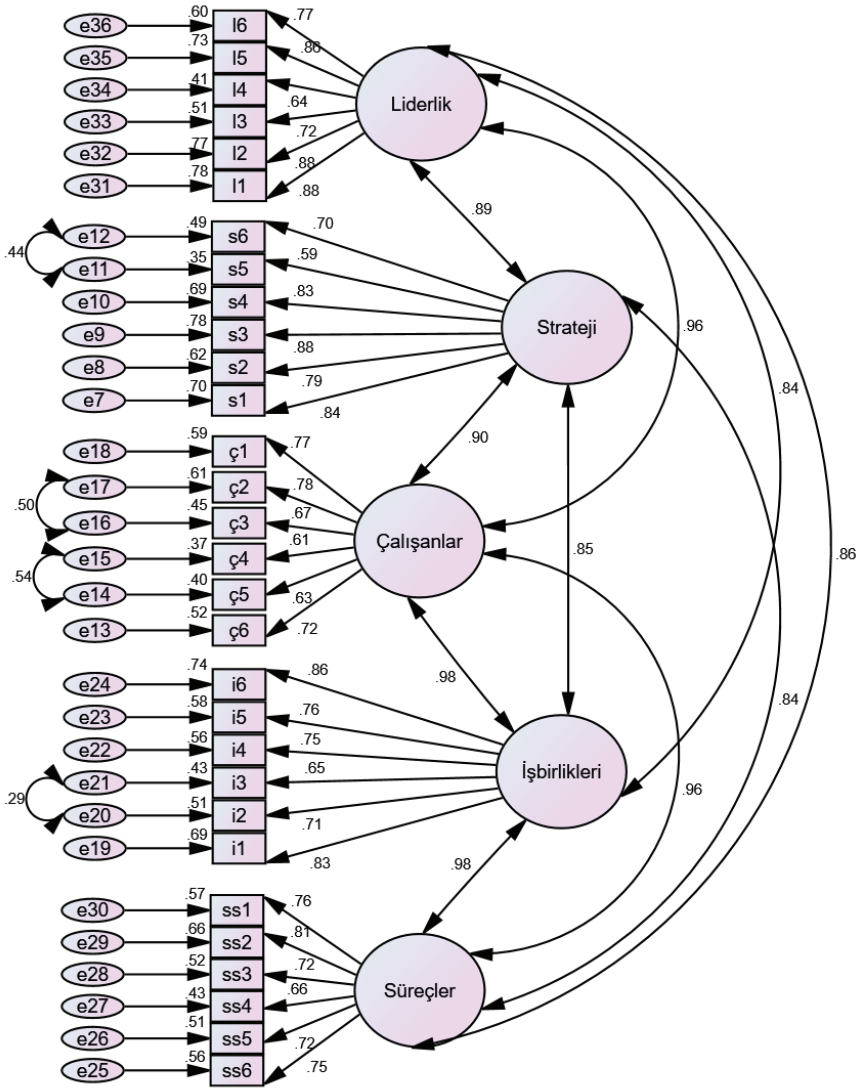
Tablo incelendiğinde 118’i erkek ve 19’u kadın olmak üzere toplam 137 yöneticinin ankete katıldığı ve ankette belirtilen cinsiyet, yaş grupları, statü ve kaç yıllık üniversite çalışanı olduklarını belirten değişkenlere göre her birinden katılımcıların olduğu görülmektedir.

3.2.3. Güvenilirlik Analizi

Kurum içi değerlendirmelere yönelik kurum yöneticileri yapılan anket verilerinin güvenilirlik analizinde Cronbach’s Alpha değeri 0,98 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliği yüksektir. 5 kriter ile oluşturulmuş 30 adet değerlendirme sorusunun hiçbirinin modelden çıkarılmasının Cronbach’s Alpha değerini artırmadığı görülmektedir. Ölçeğin güvenilirliğini azaltan bir soru yoktur.

Öğrencilerle yapılan eğitim kalitesinin değerlendirilmesine yönelik anket verilerine ilişkin güvenilirlik analizinde Cronbach’s Alpha değeri 0,95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliği yüksektir. 5 kriter kapsamında sunulan 50 adet değerlendirme sorusunun hiçbirinin modelden çıkarılmasının Cronbach’s Alpha değerini artırmadığı görülmektedir. Ölçeğin güvenilirliğini azaltan bir soru yoktur.

3.2.4. İç Değerlendirme Kriterleri Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Şekil 2: EFQM Girdi Kriterleri Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Diyagramı

Analiz neticesinde ölçüğün faktör yükleri liderlik boyutu için 0,64 ile 0,88 arasında, strateji boyutu için 0,59 ile 0,88 arasında, çalışanlar boyutu için 0,61 ile 0,78 arasında, işbirlikleri boyutu için 0,65 ile 0,86 arasında ve süreçler boyutu için 0,66 ile 0,81 arasında elde edilmiştir.

Tablo 3: İç Değerlendirme Kriterleri DFA Uyum Değerleri

Değişken	CMIN	DF	CMIN/DF	GFI	CFI	TLI	RM-SEA
EFQM Girdi Kriterleri	676,393	377	1,794	0.765	0.908	0.894	0.078

DFA sonucu ölçeğin uyum iyiliği değerlerini sağladığı ve kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmektedir.

3.2.5. İç Değerlendirmede Kriterlerin Değişkenlere Göre Analizi

Girdi kriterlerine yönelik iç değerlendirme anket verilerini değerlendirmek üzere, cinsiyete yönelik t testi, yaş, statü ve kurumdaki görev süresine yönelik olarak ta varyans analizleri yapılmıştır. Yapılan analizlerde cinsiyet, yaş ve statü ye yönelik değerlendirmelerde gruplar arası farkların istatistiksek olarak anlamsız olduğu görülmüştür ($p>0,05$). Kurumdaki görev süresine yönelik olarak yapılan analizlerde gruplar arası değerlendirmeler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Tablo 4: Memnuniyet kriterlerinin çalışma sürelerine göre değerlendirilmesi

Kriterler	Tecrübe	N	Ortalama	Standart Hata	p
Liderlik	1-5 yıl	16	3,73	0,089	0,003
	6-10 yıl	22	4,33	0,144	
	11-15 yıl	25	4,11	0,118	
	16-20 yıl	27	3,60	0,173	
	21 yıl ve üzeri	47	4,11	0,110	
Strateji	1-5 yıl	16	3,74	0,064	0,006
	6-10 yıl	22	4,12	0,141	
	11-15 yıl	25	3,85	0,131	
	16-20 yıl	27	3,37	0,161	
	21 yıl ve üzeri	47	3,81	0,108	
Çalışanlar	1-5 yıl	16	3,64	0,082	0,004
	6-10 yıl	22	4,05	0,160	
	11-15 yıl	25	3,93	0,133	
	16-20 yıl	27	3,36	0,154	
	21 yıl ve üzeri	47	3,91	0,105	

İş Birlikleri ve Kaynaklar	1-5 yıl	16	3,72	0,103	0,018
	6-10 yıl	22	4,14	0,168	
	11-15 yıl	25	3,91	0,161	
	16-20 yıl	27	3,45	0,100	
	21 yıl ve üzeri	47	3,87	0,117	
Süreçler	1-5 yıl	16	3,51	0,131	0,085
	6-10 yıl	22	3,93	0,163	
	11-15 yıl	25	3,81	0,146	
	16-20 yıl	27	3,49	0,133	
	21 yıl ve üzeri	47	3,88	0,111	

Tablo incelendiğinde liderlik, strateji, çalışanlar ve iş birlikleri kriterlerine ait değerlendirmelerin tecrübe değişkenine göre farklılık arz ettiği ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($p<0,05$). Tabloya göre liderlik, strateji, çalışanlar ve iş birlikleri kriterlerinde en yüksek değerlendirmeyi 6-10 yıl aralığında hizmet veren yöneticilerin yaptıkları görülmektedir.

Tablo 5: Girdi kriterlerinin karşılaştırılması

	N	Ortalama	Standart Hata	p
Liderlik	137	4,0012	,06367	,039
Strateji	137	3,7725	,06182	
Çalışanlar	137	3,7956	,06238	
İşbirlikleri	137	3,8187	,06303	
Süreçler	137	3,7530	,06233	
Total	685	3,8282	,02814	

Girdi kriterlerinin kendi aralarında karşılaştırılmasına yönelik analizde, ortalamalar arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p<0,05$). En yüksek ortalama liderlik kriterine ait olup onu sırasıyla işbirlikleri, çalışanlar, strateji ve süreçler izlemektedir. Genel olarak tüm kriterlerin yüksek olarak değerlendirildiği görülmektedir.

3.2.6. Öğrenci Memnuniyeti Değerlendirme Sonuçları

Yüzüncü Yıl Üniversitesi yerleşkesi ve ilçelerdeki meslek yüksekokullarında eğitim gören öğrencilerin üniversite eğitim hizmetlerinin kalitesine yönelik yaptıkları değerlendirmeler aşağıda belirtilmiştir.

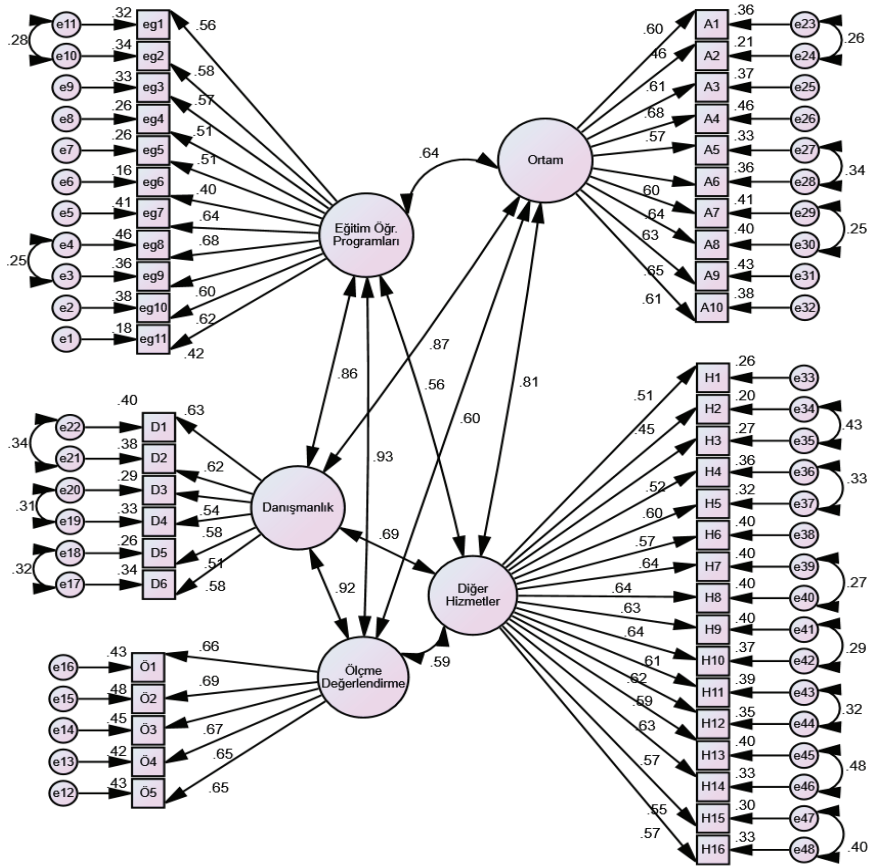
Tablo 6: Frekans tablosu

	Frekans	%
İstedığı bölüme kayıt yaptırma		
Evet	139	0,30
Hayır	316	0,70
Program Türü		
Hazırlık	11	0,03
Yüksekokul	201	0,44
Lisans	236	0,52
Yüksek lisans	7	0,01
Cinsiyet		
Kadın	167	0,37
Erkek	288	0,63
Eğitim süresi		
1.	64	0,14
2.	225	0,50
3.	80	0,17
4.	74	0,16
5. ve üzeri	12	0,03
Yerleşke		
Kampüs fakülte	254	0,55
Kampüs yüksekokul	51	0,11
Erciş	52	0,12
Özalp	49	0,11
Gevaş	49	0,11
Toplam	455	100

Tablo incelendiğinde 288'i erkek ve 167'si kadın olmak üzere 455 bireyin ankete katıldığı ve ankette belirtilen bölüm tercihi, program türü, cinsiyet, eğitim süresi ve yerleşke gruplandırmalarına göre her birinden katılımcıların olduğu görülmektedir.

3.2.7. Öğrenci Memnuniyeti Değerlendirme Kriterleri DFA

Analizi

Şekil 3: Öğrenci Memnuniyeti Değerlendirme Kriterleri DFA Diyagramı

Analiz neticesinde ölçeğin faktör yükleri eğitim öğretim programları boyutu için 0,40 ile 0,68 arasında, danışmanlık boyutu için 0,51 ile 0,63 arasında, ölçme değerlendirme boyutu için 0,65 ile 0,69 arasında, ortam boyutu için 0,46 ile 0,68 arasında ve diğer hizmetler boyutu için 0,45 ile 0,64 arasında elde edilmiştir.

Tablo 7: Öğrenci Memnuniyeti Değerlendirme Kriterleri DFA Uyum Değerleri

Değişken	CMIN	DF	CMIN/DF	GFI	CFI	TLI	RMSEA
EFQM (müşteri sonuçları)	2481,645	1055	2,352	0.810	0.845	0.834	0.055

DFA sonucu ölçeğin uyum iyiliği değerlerini sağladığı ve kabul edilebilir uyum gösterdiği görülmektedir.

3.2.8. Öğrenci Memnuniyetinde Kriterlerin Değişkenlere Göre Analizi

Uygulamada öğrenci memnuniyetini ölçmek için belirtilen kriterlerin isteklilik, program türü, cinsiyet, ikametgâh, eğitim süresi ve yerleşke değişkenleri açısından yapılan değerlendirmeler aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 5: Memnuniyet kriterlerinin istekliliğe göre değerlendirilmesi

Kriterler	İsteklilik	N	Ortalama	Standart Hata	p
Eğitim Öğretim Programları	Evet	316	3,04	0,724	0,000
	Hayır	139	2,67	0,784	
Ölçme Değerlendirme	Evet	316	3,02	0,934	0,000
	Hayır	139	2,67	0,912	
Danışmanlık	Evet	316	2,78	0,887	0,005
	Hayır	139	2,52	0,856	
Ortam	Evet	316	2,65	0,824	0,000
	Hayır	139	2,28	0,736	
Diğer Hizmetler	Evet	316	2,82	0,764	0,000
	Hayır	139	2,43	0,837	

Tablo incelendiğinde eğitim öğretim programları, ölçme değerlendirme, danışmanlık, ortam ve diğer hizmetlere ait değerlendirmelerin istediği bölümde okuyanlar ile istemediği halde ilgili bölümü okuyanlar açısından farklılık arz ettiği ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). İsteddiği bölümde okuyan öğrencilerin tüm kriterler açısından daha yüksek puanlı değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Ortalama değerlere bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip olan kriterin eğitim öğrenim programları olduğu bunu sırasıyla ölçme

değerlendirme, diğer hizmetler, danışmanlık ve ortam kriterinin izlediği görülmektedir.

Tablo 6: Memnuniyet kriterlerinin program türüne göre değerlendirilmesi

Kriterler	Program Türü	N	Ortalama	Standart Hata	p
Eğitim Öğretim Programları	Hazırlık	11	2,83	0,236	0,000
	Yüksekokul	201	3,11	0,061	
	Lisans	236	2,77	0,041	
	Yüksek lisans	7	3,05	0,240	
Ölçme Değerlendirme	Hazırlık	11	2,60	0,230	0,000
	Yüksekokul	201	3,23	0,070	
	Lisans	236	2,64	0,054	
	Yüksek lisans	7	3,26	0,203	
Danışmanlık	Hazırlık	11	2,65	0,288	0,000
	Yüksekokul	201	2,92	0,069	
	Lisans	236	2,50	0,050	
	Yüksek lisans	7	2,76	0,269	
Ortam	Hazırlık	11	2,73	0,221	0,008
	Yüksekokul	201	2,66	0,066	
	Lisans	236	2,41	0,045	
	Yüksek lisans	7	2,60	0,209	
Diğer Hizmetler	Hazırlık	11	3,05	0,193	0,043
	Yüksekokul	201	2,66	0,066	
	Lisans	236	2,71	0,046	
	Yüksek lisans	7	2,78	0,071	

Tablo incelendiğinde eğitim öğretim programları, ölçme değerlendirme, danışmanlık, ortam ve diğer hizmetlere ait değerlendirmelerin program türüne göre farklılık arz ettiği ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). Eğitim öğretim programları ve danışmanlık kriterlerinde en yüksek değerlendirmeyi yüksekokul öğrencileri, ölçme değerlendirme kriterinde yüksek lisans öğrencileri, ortam ve diğer hizmetler kriterlerinde ise hazırlık sınıfı öğrencilerin yaptıkları görülmektedir.

Tablo 7: Memnuniyet kriterlerinin cinsiyete göre değerlendirilmesi

Kriterler	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Hata	p
Eğitim Öğretim Programları	Kadın	167	3,04	0,061	0,024
	Erkek	288	2,87	0,043	
Ölçme Değerlendirme	Kadın	167	2,95	0,076	0,552
	Erkek	288	2,89	0,054	
Danışmanlık	Kadın	167	2,76	0,070	0,319
	Erkek	288	2,67	0,051	
Ortam	Kadın	167	2,55	0,063	0,817
	Erkek	288	2,53	0,048	
Diğer Hizmetler	Kadın	167	2,61	0,066	0,051
	Erkek	288	2,76	0,046	

Tablo incelendiğinde cinsiyet açısından yapılan değerlendirmede sadece eğitim öğretim programları kriterine ilişkin değerlendirmelerdeki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). Tabloya göre eğitim öğretim programlarının değerlendirmelerinde kadınların erkeklere oranla daha yüksek değerlendirmeler yaptıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Memnuniyet kriterlerinin eğitim sürelerine göre değerlendirilmesi

Kriterler	Eğitim süresi	N	Ortalama	Standart Hata	p
Eğitim Öğretim Programları	1.	64	3,00	0,091	0,037
	2.	225	3,00	0,056	
	3.	80	2,79	0,073	
	4.	74	2,87	0,068	
	5. ve üzeri	12	2,48	0,218	
Ölçme Değerlendirme	1.	64	2,94	0,111	0,000
	2.	225	3,11	0,066	
	3.	80	2,54	0,099	
	4.	74	2,79	0,090	
	5. ve üzeri	12	2,33	0,190	

Danışmanlık	1.	64	2,70	0,118	0,001
	2.	225	2,86	0,063	
	3.	80	2,47	0,087	
	4.	74	2,55	0,083	
	5. ve üzeri	12	2,22	0,140	
Ortam	1.	64	2,46	0,092	0,030
	2.	225	2,64	0,061	
	3.	80	2,40	0,079	
	4.	74	2,49	0,073	
	5. ve üzeri	12	2,07	0,168	
Diğer Hizmetler	1.	64	2,74	0,111	0,206
	2.	225	2,68	0,059	
	3.	80	2,61	0,081	
	4.	74	2,88	0,063	
	5. ve üzeri	12	2,51	0,131	

Tablo incelendiğinde eğitim öğrenim programları, ölçme değerlendirme, danışmanlık ve ortam kriterleri değerlendirmelerinin üniversitede bulunulan süreye göre farklılık arz ettiği ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). Tabloya göre yapılan değerlendirmelerde belirtilen kriterler açısından en yüksek değerlendirmeyi 2. yılında olan öğrencilerin yaptıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Memnuniyet kriterlerinin yerleşkeye göre değerlendirilmesi

Kriterler	Yerleşke	N	Ortalama	Standart Hata	p
Eğitim Öğretim Programları	Kampüs fakülte	254	2,78	0,040	0,000
	Kampüs yüksekokul	51	3,27	0,122	
	Erciş	52	2,64	0,100	
	Özalp	49	3,50	0,109	
	Gevaş	49	3,06	0,122	
Ölçme Değerlendirme	Kampüs fakülte	254	2,66	0,051	0,000
	Kampüs yüksekokul	51	3,34	0,138	
	Erciş	52	2,84	0,110	
	Özalp	49	3,66	0,137	
	Gevaş	49	3,10	0,149	

Danışmanlık	Kampüs fakülte	254	2,53	0,048	0,000
	Kampüs yüksekokul	51	2,94	0,126	
	Erciş	52	2,63	0,127	
	Özalp	49	3,07	0,145	
	Gevaş	49	3,06	0,145	
Ortam	Kampüs fakülte	254	2,43	0,044	0,000
	Kampüs yüksekokul	51	2,69	0,139	
	Erciş	52	2,40	0,101	
	Özalp	49	2,59	0,121	
	Gevaş	49	3,01	0,150	
Diğer Hizmetler	Kampüs fakülte	254	2,73	0,043	0,002
	Kampüs yüksekokul	51	2,60	0,142	
	Erciş	52	2,33	0,105	
	Özalp	49	2,80	0,125	
	Gevaş	49	2,95	0,140	

Tablo incelendiğinde tüm kriterlere ilişkin değerlendirmelerinin yerleşke durumlarına göre farklılık arz ettiği ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). Tabloya göre yapılan değerlendirmede eğitim öğrenim programları, ölçme değerlendirme ve danışmanlık kriterlerinde en yüksek değerlendirmeleri Özalp Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin, en düşük değerlendirmeyi ise merkez kampüste yer alan fakülte öğrencilerinin yaptığı, ortam ve diğer hizmetler kriterlerinde ise en yüksek değerlendirmeleri Gevaş Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin, en düşük değerlendirmeleri ise Erciş'te eğitim gören öğrencilerin yaptıkları görülmektedir.

Tablo 10: Memnuniyet kriterlerinin karşılaştırılması

Kriterler	N	Ortalama	Standart Hata	p
Eğitim Öğretim Programları	455	2,9301	0,03572	0,000
Ölçme Değerlendirme	455	2,9116	0,04407	
Danışmanlık	455	2,7022	0,04147	
Ortam	455	2,5338	0,03822	
Diğer hizmetler	455	2,7030	0,03784	
Genel		2,7562	0,01795	

Tablo incelendiğinde eğitim kalitesine yönelik kriterlerin ortalamalarının birbirinden farklı olduğu ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır ($p < 0,05$). En yüksek değerlendirme eği-

tim öğretim programlarına ait olup onu sırasıyla ölçme ve değerlendirme, danışmanlık, ortam ve diğer hizmetler takip etmektedir. Kriterler genel olarak vasat olarak değerlendirilmiş olup ortam kriterinde iyileştirme ihtiyacı diğerlerine göre daha yüksektir.

Tablo 11: Memnuniyet kriterlerinin gruplandırılması

Tukey HSD	N	1	2	3
Ortam	455	2,5338		
Danışmanlık	455		2,7022	
Diğer hizmetler	455		2,7030	
Ölçme	455			2,9116
Eğitim	455			2,9301
Sig.		1,000	1,000	0,997

Tablo incelendiğinde ortalamalara göre kriterlerin üç gruba ayrıldığı görülmektedir. Kriterlere ilişkin en düşük ortalama 2,5 ile ortam kriterine aittir. Onu sırasıyla 2,7 ortalama ile danışmanlık ve diğer hizmetler, 2,9 ortalama ile de ölçme değerlendirme ve eğitim öğretim programları izlemektedir.

Tablo 11: Regresyon analizi

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T-İstatistik	p
Sabit Değer	-0,144	0,196	-0,737	0,462
Eğitim Öğretim Programları	0,389	0,097	4,029	0,000
Ölçme Değerlendirme	-0,010	0,079	-0,126	0,900
Danışmanlık	0,012	0,082	0,144	0,885
Ortam	0,044	0,089	0,498	0,619
Diğer hizmetler	0,621	0,079	7,886	0,000
R-squared	0,363			

Eğitim öğretim programları, ölçme değerlendirme, danışmanlık, ortam ve diğer hizmetlerin memnuniyet üzerine etkisine yönelik regresyon analizinde R-kare değeri %0,36 olarak bulunmuştur. Tablo incelendiğinde eğitim öğretim programları ve diğer hizmetlerin memnuniyet üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p < 0,05$).

Memnuniyet = $-0,144 + 0,389$ Eğitim Öğretim Programları + $0,621$ Diğer hizmetler

Sonuç

Eğitim çağdaş toplum düzeninin en temel yapı taşlarından biridir. Başarılı bir eğitim sistemi ancak başarılı yönetim uygulamaları ile gerçekleştirilebilir. Başarılı yönetim sistemlerinin kurulmasında en önemli araçlardan birisi kalite ödülleri sistemidir. Kalite ödülleri, örgütlerin belirli kriterler açısından değerlendirilmesi, böylece belirli bir sistemin oturtulmasında dikkat edilecek kriterlerin anlaşılması, eksiklerinin ortaya konarak gerekli iyileştirmelerin yapılabilmesi ve ilgili kriterler açısından istenilen düzeye ulaşılmasında yol gösterici rol oynar.

Bu çalışmanın amacı, EFQM Mükemmellik Modeli kriterlerini dikkate alınarak Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinin değerlendirilmesidir. Bu amaçla EFQM mükemmellik modelinin girdi kriterleri kapsamında değerlendirme yapmak üzere üniversitede yönetici statüsünde çalışan idari ve akademik personel ile yapılan anket ile çıktı kriterlerinden müşterilere ilişkin sonuçları değerlendirmek üzere öğrenciler ile yapılan anket uygulamalarına yer verilmiştir.

EFQM mükemmellik modelinin girdi kriterlerini liderlik, strateji, çalışanlar, iş birlikleri ve kaynaklar, ve süreçler oluşturmaktadır. Yöneticilerle gerçekleştirilen anket uygulaması ile girdi kriterleri açısından üniversitenin durum değerlendirmesi yapılmıştır. Yapılan analizde tüm kriterler açısından 3,75 ile 4 arasında değerlendirmeler yapıldığı, ilgili kriterler açısından üniversitenin durumunun iyi olduğu görülmektedir. Cinsiyet, yaş grupları, statü değişkenlerine göre yapılan analizlerde kriterlerin ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı, tecrübe değişkenine göre yapılan analizlerde ise liderlik, strateji, çalışanlar ve iş birlikleri kriterlerine ilişkin ortalamalar arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Tecrübe değişkeni açısından kriterleri en yüksek değerlendirenlerin 6-10 yıl arasında tecrübeye sahip yöneticilerin olduğu anlaşılmıştır. Girdi kriterlerinin kendi aralarında karşılaştırılmasına yönelik analizde, ortalamalar arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. En yüksek ortalama liderlik kriterine ait olup onu sırasıyla işbirlikleri, çalışanlar, strateji ve süreçler izlemektedir.

Üniversitelerin en temel müşterileri öğrenciler olarak kabul edilmektedir. Çalışmada müşteriler ile ilgili sonuçları değerlendirmek üzere öğrenciler ile yapılan anket uygulamasına yer verilmiştir. Bu kapsamda öğrencilerin eğitim öğrenim programları, ölçme değerlendirme, danışmanlık, ortam ve diğer hizmetler olmak üzere beş kriterlere yönelik değerlendirme yapılmıştır. Anket uygulamasında ayrıca öğrencilerin genel memnuniyet düzeyleri de sorulmuştur. Öğrenciler tüm

kriterler için 2.7 ile 2.9 arasında puanlama ile üniversitenin eğitim hizmet kalitesini vasat olarak değerlendirmişlerdir.

Demografik faktörlere göre yapılan değerlendirmelerde incelenen kriterler açısından gruplar arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. İsteddiği bölümde okuyan öğrenciler eğitim öğretim programları, ölçme değerlendirme, danışmanlık, ortam ve diğer hizmetlere daha yüksek puanlı değerlendirmeler yapmıştır. Eğitim öğretim programları ve danışmanlık kriterlerinde en yüksek değerlendirmeyi yüksekokul öğrencileri, ölçme değerlendirme kriterinde yüksek lisans öğrencileri, ortam ve diğer hizmetler kriterlerinde ise hazırlık sınıfı öğrencilerin yaptıkları görülmektedir. Eğitim öğretim programların değerlendirmelerinde kadınların erkeklere oranla daha yüksek değerlendirmeler yaptıkları anlaşılmaktadır. Danışmanlık kriterini öğrenci evinde kalanların, ortam kriterlerini ise ailesiyle birlikte kalan öğrencilerin daha yüksek değerlendirdiği görülmektedir. Üniversitede geçirilen süre açısından 2. yılında olan öğrenciler eğitim öğrenim programları, ölçme değerlendirme, danışmanlık ve ortam kriterlerini diğerlerine göre daha yüksek değerlendirme yapmıştır.

Eğitim öğrenim programları, ölçme değerlendirme ve danışmanlık kriterlerinde en yüksek değerlendirmeleri Özalp Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin, en düşük değerlendirmeyi ise merkez kampüste yer alan fakülte öğrencilerinin yaptığı, ortam ve diğer hizmetler kriterlerinde ise en yüksek değerlendirmeleri Gevaş Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin, en düşük değerlendirmeleri ise Erciş'te eğitim gören öğrencilerin yaptıkları görülmektedir.

Çıktı kriterlerinin genel memnuniyet üzerine etkisine yönelik regresyon analizinde eğitim öğretim programları ve diğer hizmetlerin memnuniyet üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür.

Eğitim kalitesine yönelik kriterlerin değerlendirilmesinde en yüksek değerlendirme eğitim öğretim programlarına ait olup onu sırasıyla ölçme ve değerlendirme, danışmanlık, diğer hizmetler ve ortam takip etmektedir. Kriterler genel olarak vasat olarak değerlendirilmiş olup ortam ve diğer hizmetlere ilişkin iyileştirme ihtiyacı diğerlerine göre daha yüksektir.

Çalışma sonuçları girdi kriterleri açısından yapılan iç değerlendirmede üniversite durumunun iyi olduğunu göstermektedir. Üniversitenin en temel müşterisi öğrenciler olup, öğrencilerle yapılan anket sonuçlarına göre bu alanda iyileştirme ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte çıktı kriterlerini daha kapsamlı değerlendirmek üzere çalışanlar ve muhtemel işverenlerle yapılacak anket uygulamalarının yanı

sıra, mezunların iş bulma oranları, sınav başarıları, akademik çalışmalara ilişkin değerlendirmelerinde dikkate alındığı yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Adams, D. (1998). Eğitimde Kalitenin Tanımlanması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 4 (2), 233-248.
- Becket, N. ve Brookes, M. (2008). Quality Management Practice in Higher Education—What Quality Are We Actually Enhancing? *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 7(1), 40-54.
- Calvo-Mora, A., Leal, A. and Rolda'n, J. L. (2005). Relationships between the EFQM model criteria: A study in Spanish universities. *Total Quality Management & Business Excellence*, 16(6), 741-770.
- Candeğer, A. (2008). *Deniz Okulları/Eğitim Merkezlerindeki Yabancı Dil Öğretiminin Avrupa Kalite Vakfı Mükemmellik Modeli Kapsamında Değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Conti, T. (2007). A history and review of the European Quality Award Model. *The TQM Magazine*, 19(2), 112-128.
- Coşkun, A. (2007). *Stratejik Performans Yönetimi ve Performans Karnesi*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Çatalca, H. (2003). *Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi*. İstanbul: Beta Basın Yayım.
- Çetin, C. (2013). *Toplam Kalite Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Davies, J., Douglas, A., ve Douglas, J. (2007). The Effect of Academic Culture on the Implementation of the EFQM Excellence Model in UK Universities. *Quality Assurance in Education*, 15(4), 382-401.
- Doğan, Ö. ve Selvi, G. (2013). Özdeğerlendirme Çalışmalarında Radar Yönteminin Kullanılması ve Bir Eğitim Kurumu Uygulaması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 105-134.
- Efil, İ. (2010). *Toplam Kalite Yönetimi*. Bursa: Dora Yayınları.
- Emanet, H. (2007). EFQM Mükemmellik Modeli İle Kamu Sektöründe Özdeğerleme Çalışmaları Üzerine Bir Saha Çalışması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 67-95.
- Erdem, A. (2005). *Etkili ve Verilim Nitelikli Eğitim*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Göksoy, S. (2014). Eğitim Sistemlerinde Kalite Standartları ve Kalite Standart Alanları. *Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(7), 85-99.
- Gümüšoğlu, Ş. ve Pınar, İ. (2007). *Hizmet Kalitesi: Kavramlar, Yaklaşımlar ve Uygulamalar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Halis, M. (2013). *Toplam Kalite Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hides, M. T., Davies, J., and Fackson, S. (2004). Implementation of EFQM Excellence Model Self-Assessment in the UK Higher Education Sector-Lessons Learned From Other Sectors. *The TQM Magazine*, 16(3), 194-201.
- İslamoğlu, H., Candan, B., Haciefendioğlu, Ş. ve Aydın, K. (2006). *Hizmet Pazarlaması*. İstanbul: Beta Basım.
- KalDer. (2013). *EFQM Mükemmellik Modeli*. İstanbul: KalDer Yayınları.
- Karahan, K. (2001). Hizmetleri Standartlaştırmanın Önemi. *Standart Dergisi*.
- Koçel, T. (2007). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Arıkan Yayıncılık.
- Kozak, N., Özel, H. Ç. ve Yüncü, D. K. (2011). *Hizmet Pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kuruşçu, M. (2003). *Toplam Kalite Yönetimi ve Kalite Ödülleri*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Küçük, O. (2013). *Toplam Kalite Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Merter, M. E. (2006). *Toplam Kalite Yönetimi*. Ankara: Atlas Yayın Dağıtım.
- Nenadál, J. (2015). Comprehensive Quality Assessment of Czech Higher Education Institutions. *International Journal of Quality and Service Sciences*, 7, 138-151.
- Odabaşı, Y. (2004). *Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Okakın, N. (2009). *Çalışma Yaşamında İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Özdemir, S. (2001). Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2): 253-270.
- Öztürk, S. A. (2008). *Hizmet Pazarlaması*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Saydan, R. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Öğretim Elemanlarından Ka-

- lite Beklentileri: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 63-79.
- Şeker kaya, A. K. (1997). *Bankacılık Hizmetlerinde Algılanan Toplam Kalite Ölçümü*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- Tari, J. J. (2006). An EFQM Model Self-Assessment Exercise at a Spanish University. *Journal of Educational Administration* , 44(2), 170-188.
- Taşkın, E. (2001). *İşletme Yönetiminde Eğitim ve Geliştirme*. İstanbul: Papatya Yayınevi.
- Top, S. (2009). *Toplam Kalite Yönetimi Bağlamında Sürekli İyileştirme Anlayışı*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yenen, V. ve Göz lü, S. (2010). Yükseköğretimde Müşteri Beklentileri: Türkiye'den Örnekler. *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 2(2), 28-38.
- Yıldırım, A. H. (2002). *Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yıldız, G. ve Ardıç, K. (1999). Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi. *Bilgi Dergisi*, 73-82.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:223-238

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 15.04.2019
Kabul/Accepted: 28.04.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**RÖNESANSTA, MATEMATİK
İÇERİKLİ YENİ BİR SANAT
BAĞLAMINDA DOĞRUSAL
(LINEAR) PERSPEKTİF**

***LINEAR PERSPECTIVE IN
THE CONTEXT OF A NEW ART
WITH MATHEMATICAL
CONTENT DURING THE
RENAISSANCE***

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şah MALTAŞ

Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi
Sanat Bölümü

ORCID: 0000-0002-2083-6142, mehmetshah.maltas@gmail.com

Öz

Rönesans'ta İtalya'da 'icad' edilen ve resim sanatına temel oluşturan Doğrusal Perspektif geometrik bir konstrüksiyondur. Bu geometrik konstrüksiyonun 'merkez'inde tek göze indirgenmiş bir bakış noktası yer almakta ve buna göre ele alınan 'mekan' ve mekanda yer alan tüm nesnelerin bu bakış noktasına göre görünüşleri bir yüzeyde tespit edilmektedir. Doğrusal Perspektif, sadece bir realizasyon-resmetme tekniği değil, yeni bir sanat anlayışının temelinde söz konusu olan matematik içerikli bir sanatın en önemli bir tekniği ve bu yeni sanatın bir tür sembolüdür. Rönesans sanatçısının, büyük bir merak ile yöneldiği doğayı kendi gözlemleri ile yansıtma çabasında bu teknik ona, 'mekanın konfigürasyonu'nda (inşasında) rasyonel-akılcı belli bir temel sağlamıştı. Böylece Rönesansta tasvir etme işi, rasyonel bir çabaya dönüştürülerek uygulamalı bir bilim olarak görülmüş, dünyayı (mekanı) anlama-kavrama çabasında ve çözümlemesinde sanatçılar için önemli bir araç haline gelmişti. Bu yönüyle Rönesans sanatı Avrupa'da modern bilim döneminin de adeta habercisi olmuştur.

Rönesans'ta sanatçılar genelde gözlemeye dayalı daha natüralist bir sanat yaklaşımını benimsemiştir. Ancak bu yaklaşımı sağlam temeller üzerine kurma endişesi ile sanatta matematiksel yaklaşım öne çıkmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Rönesans, doğrusal perspektif, sanat, resim, matematik.

Abstract

Linear Perspective, which was invented in Italy during the Renaissance, providing a foundation for the art of painting is a geometrical construction. In the centre of this geometrical construction, a point of view which is reduced to a single eye is located and according to this the appearance of space and all related objects

are being reflected on a surface. Linear Perspective is not merely a realization techniques but is an important technique of new art which has a mathematical concept, and a sort of symbol for it. Artists who had a great interest in nature and also wanted to represent it via their direct observations, these techniques provided a rational-mathematical basement for the configuration such a visual space. And meanwhile, art was considered applied science¹ in such a mathematical way of approaching and becoming an important ‘organ’ for artists in the interest of understanding and analyzing the world (space). In this respect, Renaissance art can be considered as a flagger of the age of modern science in Europe.

During the Renaissance, artists, in general, embraced naturalistic art conception based on observation. However, with the concern of building this approach on solid foundations, mathematical approach in art started to come forward.

Keywords: Renaissance, linear perspective, art, painting, mathematics.

Giriş

Avrupa Rönesans’ında sanat alanında son derece etkin bir hareketlilik yaşanmıştır. Rönesans terimi yeniden doğuş anlamına gelmektedir. Bu terim, başta sanat olmak üzere bir çok alanda görülen hareketlilik ve gelişmenin ortaya çıktığı bir dönemi ifade etmede kullanılır. Bu dönemde antik Roma ve Yunan’a bir yöneliş olmuş ve onların eserleri incelenmiştir. Mimarlar, ressamalar ve heykeltıraşlar, yüzyıllarca gözardı edilen antik eserlerin etüdlarını yaparak bunlardan esinlenmişlerdir. Rönesansın en önemli merkezlerinden olan Floransa’daki sanatçılar bu konuda başı çekmekteydiler. Giotto ve onun zamanından itibaren başlayan bir hareketlilik gittikçe yoğunlaşmaya başlamıştır. 1400’lü yıllarda Floransa birçok yönden son derece faal bir şehirdi ve orada çok yetenekli sanatçılar yaşamaktaydı. Bunlardan biri Mimar Brunelleschi’ydi. Mimarlık alanındaki öncü kişiliğinin yanında resim sanatında sonraki yüzyıllarda da son derece etkin olacak olan bir teknik yaklaşımın mucidi olduğu ileri sürülmektedir. Bu, Doğrusal (Linear) Perspektif olarak adlandırılan matematiksel bir yaklaşımdı. Doğrusal Perspektif İnşasının Temelleri başlığı ile Kaynaklar kısmından sonra EK 1 bölümünde Doğrusal Perspektif tekniği matematiksel olarak açıklanmaktadır.

Rönesans sanatının doğuşunda önemli bir referans olarak sıkça Giotto di Bondone’den söz edilmektedir. Hatta bazı sanat tarihçileri Rönesans için onu temel bir referans olarak ele alırlar. Giotto, resim sanatına, “optik biçim” yaklaşımını ‘sokarak’ sanatta natüralist bir anlayışın önünü yeniden açmıştır. Onun resimlerinde henüz ‘mekanın’ bir sistem olarak tasvir edilmesinin (figürasyonunun) matematiksel yöntemi

¹ Although perspective had already lost its scientific foundations in the seventeenth century ...(Belting, 2011: 15)

söz konusu değildi. Bu yöntem iki kuşak sonra ‘icat’ edilmişti. Ancak Giotto’nun çalışmalarındaki sözü edilen yaklaşımı, ona götüren yolda önemli bir adım olarak da değerlendirilebilir.

Rönesans sanatı söz konusu olduğunda hiç kuşkusuz ele alınması gereken konuların belki de en başında Doğrusal (Linear) Perspektif gelmektedir. Doğrusal Perspektif bir görme teorisi üzerine kurulmuştu. Bu görme teorisi mekana dair (mekanın görsel algısı) matematiksel bir yaklaşım üzerine bina edilmişti. Bu teori; Geometrik soyutlamaya dayalı ‘İslam görme teorisi’ nin, Batı’da (Rönesans’ta) –insan bakışının algının odağına sokularak- bir resim teorisine dönüştürülmesi ile oluşturulmuştur. Bu konuyu Belting, *Floransa ve Bağdat* adlı eserinde geniş bir şekilde ele almaktadır.

Bilindiği üzere Rönesans’ta Antikiteye (Antik Yunan ve Antik Roma) bir yöneliş vardı. Rönesans hümanistleri dikkatlerini tamamen Antik eserlere yöneltmişlerdi. Bu nedenle doğrudan antik Yunan ve Roma ile ilgili olmayan eserler bile, onların gölgesinde kalarak ele alınmıştı.

Avrupa Rönesans ve Reform hareketlerinin ardında çeşitli harekete geçirici unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar kendini Sanat ve Bilim alanındaki çalışmalarda göstermektedir. Bu unsurların tamamen Antik Yunan ve Roma kaynaklarından gelmediği ve özellikle İslam Bilimi’nin etkisinin olduğu da bilinmektedir. Yukarıda değinildiği gibi, Rönesans resim sanatındaki Linear Perspektif’in icad imkanı için de, bu etki söz konusudur. Bu makalede Antik Yunan ve Romada matematiksel yaklaşıma kısaca değinilmiş ve Rönesansta Matematiksel bir sanat bağlamında Doğrusal Perspektif konusu kısaca ele alınmıştır. Ayrıca konunun kısa bir eleştirisi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu makalenin sonuç kısmından sonra, ek olarak ‘Doğrusal Perspektif İnşasının Temelleri’ adı altında Doğrusal Perspektif ile ilgili teknik açıklamalar yer almaktadır. Bu kısım Martin Kemp’in *The Science of Art* kitabından Türkçeye çevirilmiştir.

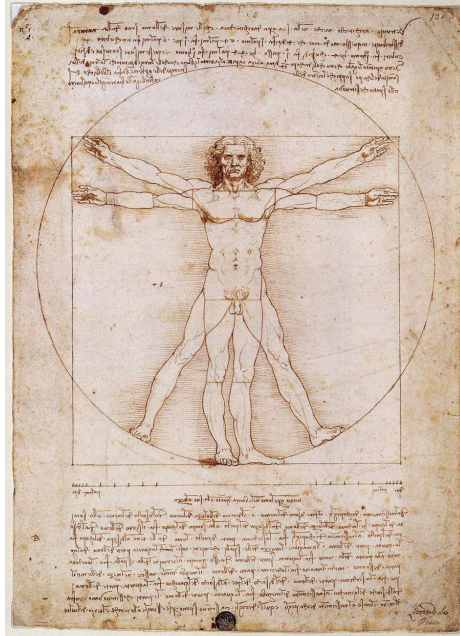
Antik Yunan ve Roma’da Matematiksel Yaklaşım ve Rönesans’ta Yansımaları

“Evren, orantı vasıtasıyla uyum içinde meydana getirilmiştir.”
(Platon, 1888: 99)

Platon’un, Timaios adlı kitabı, evrenin doğuşu ve biçimlendirilmesine dairdir: Evrenin eksiksiz ideal bir model üzerinden, tek ve bir bütün olarak yaratıldığı ve ancak bir şey tam/bütün ise iyi olabileceği, eksik olan (mükemmel olmayan) bir şeyin ise iyi olamayacağı belirtilir. İşte böylece tam olma (tamlik) iyi ile doğrudan ilişkilendirilmiştir.

Evrendeki iyilik de Tanrının iyi olmasına bağlanmaktadır; İyi olan Tanrı’da kıskançlık ve çekememezlik olmadığı için evreni de mümkün oldukça kendisine benzettiği, böylece herşeyin oldukça iyi olmasını ve mümkün oldukça eksik/kusurlu olmamasını arzu ettiği ve her halukarda düzenin düzensizlikten daha iyi olduğunu muhakeme ederek düzeni tercih ettiği, yazılıdır. “Evren, orantı vasıtasıyla uyum içinde meydana getirilmiştir” (Platon: 1888: 92-203) ifadesine dayanarak, Platon’un, orantısal ilişkileri, akli bir gereklilik olarak kozmoloji anlayışının merkezine yerleştirmiş olduğu söylenebilir.

Rönesans’ta (yeniden doğuş) Neo Platonculuk, başta Floransa olmak üzere İtalya’da hümanistler arasında yayılmıştır. İstanbul’dan İtalyaya giden Georgias Gemistas Plethon’un (1355-1450) etkisi çok olmuştur. (Cevizci, 2012: 380) Böylece Platonun evren anlayışı da en başta bazı sanatçı, bilim insanı ve filozoflar tarafından kısmen de olsa benimsenmiş olabilir. Yani Evrenin oluşumuna (evren modeline) matematiksel bir açıklama getirme çabası bakımından bunu söylememiz mümkün görünmektedir. Akli olan ile duyusal olan, ruhsal ve manevi olan ile maddi olan arasında bir bağ olarak matematiği (geometriyi) sözkonusu eden Platonun evren anlayışı sanatta da akli olanın (matematiksel yaklaşımın) öne çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.

Resim 1: Leonardo da Vinci, Vitruvian Adamı, 1492, Kağıt üzerine Kalem-mürekkebe, suluboya ve metal-uc, 343 x 245 mm, Gallerie

dell'Accademia, Venedik

Leonardo da Vinci'nin, insan vücudunun oranları üzerine etüd'ü olan ve Vitruvius Adamı olarak da adlandırılan deseni (Resim 1), bir erkek bedenindeki bölümlerin (baş, boyun, gövde vs.) oransal ilişkileri ile ilgilidir. İnsan figürü oransal ilişkiler bağlamında kare ve daire şekilleri ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Figürün göbek noktası dairenin merkezine gelecek şekilde, bacaklar açık iken ayak tabanları ve ellerin orta parmak uçları (eller başın hizasında, kollar da yanlara doğru olacak şekilde) açık dairenin çevre çizgisinde degecek şekilde ele alınmış. Kare şekilde ise (bacaklar kapalı ve kollar omuz hizasında yanlara doğru tam açık olduğunda yani kollar ve bacaklar arasındaki açı 90 derecelik açıda olduğunda) ayak tabanları ile başın en üst noktası karşılıklı kenar çizgilerine degecek şekilde, sağ elin orta parmak ucu ile sol elin orta parmak ucu da karşılıklı kenar çizgilerine degecek şekilde ele alınmış. Basit bir çıkarım ile buradaki haliyle bir figürün en ve boy ilişkisi (oransal olarak) bu durumda birbirine eşit olarak alınmaktadır.

Antik Roma mimar ve kuramcısı (teorisyen) Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap* adlı eserinin 3. Kitabının 1. Bölümünde, bir tapınağın tasarımının simetriye dayandığını, simetri ilkelerinin ise orantıya bağlı olduğunu, orantının ise bir yapıtın öğeleri arasında bulunan ve tümünün, birim olarak belirlenen belli bir öğeye göre uygunluğu olduğunu yazar. Simetri ve orantı olmadan hiçbir tapınağın ilkeleri belirlenemez dedikten sonra, öğeler arası ilişkiler için, fiziği düzgün bir erkek bedenindeki oransal ilişkileri model olarak alır. Yani bir bina (tapınak) tasarımının, bir insanın (bedensel oranlar idealize edilmiş olarak) bedenindeki uzuvların oransal ilişkileri bağlamında ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. (Vitruvius, 2015: 51) Burada Protagorasın şu meşhur sözü hamen hatıra gelebilir: İnsan her şeyin ölçüsüdür. Vitruvius'un mimari için model olarak bir insan bedenindeki oransal ilişkileri ölçü olarak alması insanı da merkezi bir model olarak sözkonusu eder. Bu anlayış Rönesans'ın hümanistleri için son derece önemli ve kayda değer olduğu söylenebilir. İnsanın merkezi bir konuma sokulması, insanın gözünü de merkezi bir öneme sokmaktadır. Böylece İnsan gözü 'dünyanın gerçekliği'ni betimlemede merkezi konuma yerleştirilmektedir.

Leonardo da Vinci'nin "L'Uomo Vitruviano" (Vitruvius İnsanı) adlı çalışması da isminden de tahmin edilebileceği gibi neredeyse tamamen Vitruvius'un açıklamalarının bir tasviri bağlamında gerçekleştirilmiştir. Oransal ilişkilerin Antik Yunandan beri batı sanatında estetik bağlamda merkezi bir rolü olduğu açıktır. Rönesans sanatında da bu yaklaşım yeniden

canlandırılmıştır.

Rönesans hareketlerinde yeni bir yaklaşımın etkileri kendini gösterir, -ki bu daha çok insan merkezlidir. Bu yaklaşım; insanın kendini gerçekleştirmesi için, kendi özgür iradesini ve tüm yetilerini kullanarak içinde bulunduğu evreni anlama-kavrama çabası olarak ifade edilebilir. Artık insanın kendi gözlemlerini merkeze aldığı (kendi gözü ile bakarak) ve daha çok rasyonel-akılcı denebilecek bir yaklaşımın öne çıkmaya başladığı bir döneme geçildiği söylenebilir. Hiç kuşkusuz Rönesans hareketlerinde öncü olan hümanistler, Antikiteye (Antik Yunan ve Antik Roma) temel bir referans olarak yönelmişlerdir. Ancak burda hatırlanması gereken çok önemli bir husus var ki, o da şudur: Antik Yunan ve Antik Roma dönemi ile erken Rönesans dönemi arasında çok uzun bir zaman süreci bulunmakta ve bu süreçte özellikle İslam bilimi'nin, Avrupa Rönesans'ına son derece önemli etkilerinin ve katkılarının olduğu olgusudur. Bu konuda örneğin George Saliba'nın *İslam Bilimi ve Avrupa Rönesansının Oluşumu* adlı kitabı ile Hans Belting'in *Floransa ve Bağdat* adlı kitaplarına bakılabilir. Örneğin, Rönesans sanatında son derece önemli ve merkezi bir rolü olan Doğrusal Perspektifin de ardında, müslüman bir bilim insanı olarak Optik biliminin kurucusu Heysem'in (İbn El Khaytem), *Optik Kitabında (Kitabül Menazir)* ortaya koyduğu görme teorilerinin olması gibi. Doğrusal Perspektifin sadece Öklid geometrisine dayandırılarak kurulamayacağı ve mutlak anlamda rönesansta icat edilmiş bir teori olmadığı, Heysem tarafından ortaya konulmuş görme teorisine dayandığı ve bunun bir tür transformasyonu olduğu, yani soyut bir görme teorisinin resim teorisine dönüştürülmüş olduğu Belting tarafından, *Floransa ve Bağdat* adlı kitabında açıklanmaktadır. (Belting, 2012: 135-168)

Doğrusal (Linear) Perspektif

Resim 2: Albert Dürer, Perspektif Dersi, Ahşap baskı resim, 1525-1527

En basit şekilde, doğrusal perspektif; piramidal bir örüntü içinde,

bir nesneden (nesnelerden) göze doğru ilerleyen ışınların, bir yüzeyde konfigürasyonunun (kurulumunun-düzenlenişinin) kaydı için geliştirilmiş bir sistemdir. (Kemp, 1990: 342)

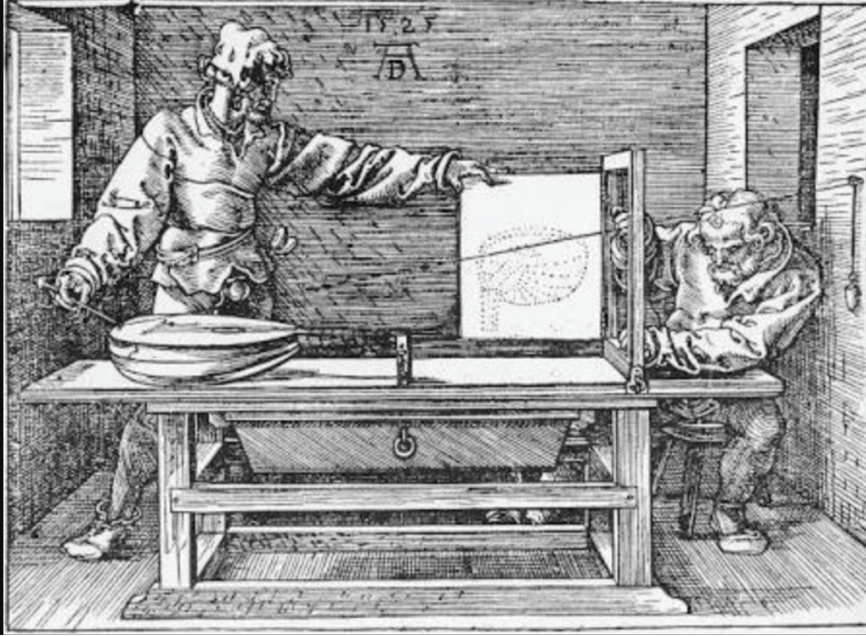
Panofsky de Doğrusal Perspektif’i şöyle açıklamaktadır;

Pencere tanımlamasına uygun olarak –resmi, ‘görme piramidi’ nin içinden geçen düzlemsel bir kesit olarak tasavvur ediyorum. Bu görme piramidi ise, görme merkezini bir nokta olarak düşünüp, bunu, temsil edilecek mekan konstrüksiyonunun karakteristik noktalarıyla tek tek birleştirmem yoluyla oluşuyor. (Panofsky, 2013: 10)

Doğrusal Perspektifin ‘mucidi’ olarak Mimar Brunelleschi kayıtlara geçmiştir. Massacio ve Brunelleschi’nin çağdaşı Donatello’nun bazı çalışmaları da Doğrusal Perspektif anlayışının gelişmesinde etken olduğu söylenebilir.

Doğrusal Perspektif’in ilk kuramcısı, -Leon Battista Alberti’nin (1404-1472), *Resim Üzerine* adlı kitabında yazılı bir ifadesinde “Eğer şimdiye kadar duyulmadık ve görülmedik sanatları ve bilimleri, herhangi bir öğretmen ve örnek alacağımız bir model olmadan keşfedebiliyorsak, bizim şöhretimiz daha da büyük olmalıdır-.” (Alberti, 1991: 34) der. Kendisinin ve bazı çağdaşlarının (başta Brunelleschi olmak üzere Donatello, Nencio, Luca, Masaccio, gibi) iddiası olan ‘yeni bir sanat’ (anlayışı-kavrayışı) sözkonusudur. Bununla ilgili bir başka ifadesi de şöyledir: “Pliny gibi bir resim sanatı tarihi yazmadığımızı göre biz sanata tamamen yeni bir yoldan/yönden yaklaşıyoruz.” (Alberti, 1991: 62)

Alberti’nin yukarıdaki sözlerinde değindiği yeni yaklaşımını Floransa ve Bağdat adlı kitabında Belting özetle şu şekilde ifade etmiştir: “Alberti’nin ders kitabını, ressam olmadıkları halde bu ikisine (mimar Filippo ve Donatello) ithaf ettiğine bakılırsa, asıl derdinin “matematik içerikli yeni bir sanat (arte)” olduğu anlaşılır.” (Belting, 2012: 169)

Resim 3: Albert Dürer, Perspektif Öğretimi ile ilgili, Baskı resim, 1525

Matematik içerikli yeni bir sanat (arte) üzerine kısa bir açıklamada bulunmak, burada gerekli görünmektedir. Tasvir etme işini 'klişe'leşmiş basma kalıp bazı yöntemlerden kurtarmak ve ayrıca anlık, geçici duyuşal izlenimlerin keyfilğine de terketmeden onu (tasvir etmeyi) rasyonel (akılcı) bir temel üzerine inşa edebilmek ve böylece bu uğraşı yüksek zihinsel bir çabaya dönüştürebilmek ancak bu edimin (tasvir etme) matematiksel-geometrik bir temel üzerine inşa edilmesi ile mümkün olduğu söylenebilir. Mantıksal-matematiksel (tutarlı) bir temel üzerine, gözlemden elde edilen duyu verilerinin inşa edilmesi; Rönesans'ın humanist insanı için dünyayı (evreni) 'doğru' kavrama çabası açısından son derece önemli olduğu açıktır. Alberti'nin Resim Üzerine adlı kitabında geometri bilimi üzerine söylediği ifadeler de bu anlayışın açık bir örneği olarak gösterilebilir:

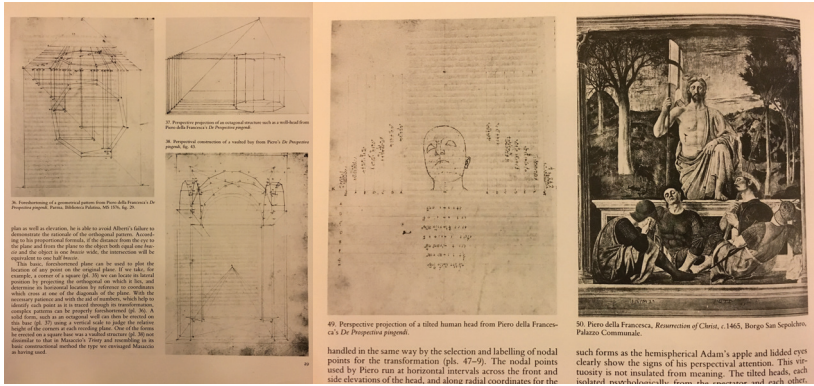
Ressamın özgür sanatların hepsinde olabildiğince bilgili olmasından memnun olurum ama her şeyden önce geometri bilgisinin iyi olmasını arzularım. Genç soylulara resim yapmayı öğreten eskilerin şöhretli ressamı Pamphilos'un ifadesini severim. O, geometri bilmeyen hiç bir ressamın iyi resim yapamayacağı görüşünde idi. Bizim temel esaslarımız – ki, kesin ve mükemmel resim sanatının onlar vasıtasıyla yapılabileceği- bir geometrici tarafından kolayca anlaşılabilir fakat geometri bilmeyen birisi tarafından ne bu esaslar ne de resmin diğer ilkeleri anlaşılacaktır.

Bundan dolayı ressamın geometri öğrenmesinin zorunlu olduğunu iddia ediyorum.

(Alberti,1991:88;Alberti,2015, <http://www.ousia.it/SitoOusia/SitoOusia/TestiDiFilosofia/TestiPDF/Alberti/DePictura.pdf>)

Perspektifle birlikte Rönesans, görme koşullarını herkes için anlaşılır kılmayı ve resimlerle ortaya koymayı amaçlayan yeni bir resim pratiğinin donanımını geri kazandırdı. Bu yüzden Rönesans'ta sanat uygulamalı bilim olarak görülüyordu ve optik ile sanat arasında, ancak Kepler'in döneminde feshedilen bir ittifak kurulmuştu (Belting, 2012: 34-35).

Rönesans'ın matematikçi ressamlarından Piero della Francesca'nın perspektif üzerine hazırladığı kitabı *De Prospectiva Pingendi*'den de anlaşıldığı üzere bu dönemin sanatçıların asıl çabasının, sanatı, matematik temelli yüksek entelektüel bir çabaya dönüştürmektir (Resim 4).

Resim 4 ve 5: Piero Della Francesca (1412-1492), *De Prospectiva pingendi*'den

İnsanın, içinde yer aldığı dünyaya kendi gözü ile bakması (gözlem yapması), deneyimlemesi ve gözlemden edindiklerini sağlam bir yapı (form) içinde ele alması (rasyonel-akli temeller üzerinde) ancak matematiksel bir temel ile mümkün olduğu düşüncesi yeni sanat anlayışının merkezinde olduğu söylenebilir. Görme duyusu bilgi edinme kanallarından en etkili olanlarından biridir. Hatta Aristoteles *Metafizik* adlı kitabında, görme duyusunu, en önemlisi olarak ele alır ve bu duyu organının kullanılmasının insana büyük bir haz vermekte olduğunu çünkü bilgi edinmenin en etkin bir aracı olduğunu ifade eder;

Bütün insanlar, doğal olarak bilmek isterler. Duyularımızdan aldığımız zevk, bunun bir kanıtıdır. Çünkü onlar, özellikle de diğerlerinden fazla olarak görme duyusu, faydaları dışında

bizzat kendileri bakımından da bize zevk verirler. Çünkü sadece eylemle ilgili olarak değil, herhangi bir eylemde bulunmayı düşünmediğimizde de görmeyi, genel olarak, bütün diğer her şeye tercih ederiz. Bunun nedeni, görmenin bütün duyularımız içinde bize en fazla bilgi kazandırması ve şeyler arasındaki birçok farkı göstermesidir. (Arslan, 1996: 75-76)

Görme duyusunun bilgi edinmedeki etkinliği hemen hemen herkes tarafından sağduyusal olarak belki de kabul edilmektedir. Ancak bu duyular aracılığıyla elde edilebilen verilerin nasıl işlendiği veya işlenebileceği ‘doğru-sağlam bilgi’ bağlamında ayrıca önem kazanmaktadır. İşte burada görme ile ilgili bilim yani Optik bilimi devreye girer. Görme ‘bilimi’ni sağlam temeller üzerine kuran ilk bilim insanı Heysem’dir (Ibn Al Haytham). Optik üzerine olan kitabının ismi Kitabül Menazir’dir. Daha sonra bu kitap önce Latince’ye (De aspectibus (Perspectiva) adıyla) sonra italyanca da çevirilmiş ve Rönesans’ın hümanistleri, sanatçıları tarafından da incelenmiş okunmuştur.

Rönesans’ın kuşkusuz en önde gelen sanatçılardan biri olan Leonardo da Vinci’nin de görme bilimi ile ilgili bazı çalışmalar yapmış olduğu, çeşitli yazılarından ve çizimlerinden anlaşılmaktadır. Leonardo’nun perspektif üzerine söylediği şu sözler matematik ve fizik bilimlerinin ilişkilerine dairdir:

Tabiat kanunları ve sebepleri üzerine yapılan çalışmalar içerisinde kendi öğrencilerini en çok memnun eden ışıktır (ışık bilimi). Bütün matematik branşları içerisinde, tatbikatlarındaki / ispatlarındaki kesinlik rakipsiz bir şekilde araştırmacısının zihnini yüceltir. Bundan dolayı Perspektif tüm disiplinler ve söylevler (tezler) üzerinde tercih edilmelidir. Bu konuda, görkemini sadece matematikten değil ama aynı zamanda fizikten de elde ederek görsel ışınlar -ispat anlamında- açığa kavuşturulur . Aynı şekilde biri diğerinin çiçekleriyle bezenir. (Kemp, 1990: 5)

Ayrıca Alberti’nin “Tamamiyle matematiksel olan ilk kitap, bu asil ve güzel sanatın tabiatın içindeki kaynaklardan nasıl meydana çıktığını gösteriyor” (Alberti, 1991: 35) ifadelerinden de hareketle; tabiatı cari (yürürlükte olan) kanunların kaynaklık ettiği sanatın matematiksel temelli olduğu ve ‘Perspektif’ bilimi üzerinden gözlemsel-deneysel ve matematiksel (geometrik) ilişkilerle ortaya koyulabildiği söylenebilir.

Bu bağlamda geometrinin sistematığı, gözleme ve deneye tatbik edilmekte ve adeta dış dünya (fiziksel dünya) ile sanatçının yapma etme edimi arasında bir ara yüz (bağ) olarak da işlev görmektedir. ‘Dünya’nın tasviri’ dünya hakkında bir şey söylemek olarak ele alındığında, dünya

hakkında doğru bir şey söylemek ancak uygun ve doğru bir yöntem (veya yöntemler) ile ve dünyanın doğru bir izdüşümünü ortaya koymak ile mümkün olabildiği söylenebilir.

Böylece bütün konumsal ilişkiler ve bağıntılar önem kazanmaktadır.² İşte tam da bu noktada geometrik bir konstrüksiyon (inşa) olarak sözkonusu edilen doğrusal perspektif sayesinde çeşitli konumsal ilişkiler bağlamında tasvir etme işinin artık dünya hakkında rasyonel bir şekilde bir şey söylemek anlamına geldiği söylenebilir. Sanatçının eseri (tablosu), belli konumsal ilişkiler bağlamında artık rasyonel bir şekilde çözümlenebilen ve böylece doğruluğu ya da yanlışlığı sözkonusu edilebilen bir tür önerme olarak da ifade edilebilir. Ancak böyle bir önerme (resim / tablo) dünya hakkında olması (dünyanın ampirik içeriğini yansıtıyor olması) bakımından a posteriori bir temsildir. Öte yandan bu temsil geometriye göre inşa edilmiş olduğu için sentetik apriori³ bir zemini haizdir. Bu itibarla resim sanatı nazari bakımdan ampirik fiziğe benzemektedir. Ampirik olanla ilgili olmakla birlikte nazari bakımdan zorunlu sentetik a priori ilkeler bulunmaktadır.

Ancak bu anlamda bir tabloda, dünyanın (mekanın) tasviri, her ne kadar tutarlı geometrik bir sistem içinde inşa ediliyor olsa da, bu tasvir yöntemi, ‘dünyanın gerçekliği’ nin soyutlanmış (matematikselleştirilerek) bir izdüşümü olarak eleştiriye maruz kalmaktadır. Örneğin Panofsky, bunu şöyle eleştirmektedir: “Tamamen rasyonel, başka bir deyişle sonsuz, sabit ve homojen bir mekan konstrüksiyonunu garantiye alabilmek için, “merkezi perspektif” aslında dile getirilmeyen son derece önemli iki temel öncülden hareket eder: Bunlardan birincisi, hareketsiz tek bir gözle bakıyor olduğumuz öncüldür; diğeri ise, görme piramidini bölen düzlemsel arakesitin, bizim optik imgemize muadil bir reproduksiyon olduğudur. Aslında bu iki öncül de, gerçekliğin (tabii burada “gerçeklik” derken, hakiki, öznel optik izlenimi kastediyorsak) epey çüretkar soyutlamalarıdır. Çünkü sonsuz, sabit ve homojen, kısacası salt matematiksel bir mekan, psikofizyolojik mekanın tamamen zıddıdır: ...” (Panofsky, 2013: 11-12) Panofsky eleştirisini algı psikolojisi etrafında sürdürerek konuya çok yönlü yaklaşır. Ancak Belting, Panofsky’nin çelişik ifadeler kullandığını iddia ederek onu eleştirir. “Panofsky perspektifin “resimsel mekanı ampirik optik mekanın şemasına göre kurduğunu” söyler; ama başka bir yerde, perspektifle gördüğümüz imge arasındaki analoginin “gerçekliğin çok cesur bir soyutlaması” olduğunu kabul ederken bu iddiasıyla çelişir.” (Belting,

² *Tractatus* bağlamında ifade edecek olursak önermenin doğruluğu, onun olgu bağlamını doğru bir şekilde tasvir etmesine bağlı olduğu söylenebilir. (Wittgenstein, 2011)

³ Salt Öklitçi Geometri bağlamında ve Kantçı bir yaklaşım ile sentetik apriori bir yapısının olduğu ifade edilebilir.

2012: 25) Belting'in bu eleştirisinde ne kadar haklı olup olmadığını anlamak, elbetteki Panofsky'nin Rönesans sanatçısı için söylediği "resimsel mekanı ampirik optik mekanın şemasına göre kurduğunu" ifadesindeki kastı iyi anlamaya bağlıdır. Eğer Panofsky bizzat kendisi, Rönesans sanatçısının "resimsel mekanı ampirik optik mekanın şemasına göre kurduğunu" düşünmüyorsa yani böyle bir yargıya sahip değil de "resimsel mekanı ampirik optik mekanın şemasına göre kurduğunu" ifadesini Rönesans sanatçının bir inancı olarak bunu sözkonusu ediyorsa bu halde Belting'in Panofsky'yi çelişkili ifadeler kullanmakla tenkit etmesi pek de haklı görünmemektedir.

Merleau Ponty'nin, *Göz ve Tin* adlı kitabında Rönesans sanatçılarının perspektif tekniği hakkında söylediği şu eleştirel ifadelerine de burada yer vermek yerinde olabilir: "Onlar resmi, özgürce, derinlik deneyimleri ve genel olarak da Varlık sunumları üretmeye teşvik etmişlerdir. Onlar, arayışı ve resim tarihini bitirme, doğru ve yanılmaz bir resim temellendirme iddiasında olduklarında yanlışlar ancak. Panofsky, Rönesans insanları konusunda şunu göstermiştir: Bu coşku, kendine-yalandan yoksun değildi." (Ponty, 2006: 53)

Sonuç

Görünüş ve gerçeklik karşılaştırması bağlamında Platon, Devlet adlı kitabının Onuncu Kitap adlı bölümünde, ressamın, bir nesneyi (burada bir sedir örneği verilir) sadece bir yönden bir görünüşünü aktardığını ve bu tek açıdan görünüşün nesnenin kendi gerçekliği ile karşılaştırıldığında ise ondan gerçeklik bağlamında çok daha aşağı seviyede adeta bir tür gölge gibi olduğunu dile getirir ve ressamı, insanı asıl gerçeklikten bir derece daha da uzaklaştırdığı için eleştirir. Asıl gerçeklik nesnenin ideası ki bu Tanrıda bulunur. O ideanın sadece bir yansıması olarak marangozun yaptığı bir sedir söz konusudur. Bir sedirin bir resmi ise asıldan bir derece daha da uzak olan sedirin sadece belli bir açıdan bir görünüşüdür. (Platon, 2002: 257-260)

Ancak bizim burada ele aldığımız sadece bir görünüş değil bu görünüşün nasıl ele alındığı yani yöntemi ile ilgilidir. Görünüş her zaman eleştiriye maruz kalmış. Ancak insanın görme yetisi bilgi bağlamında son derece önemli bir rol oynadığı için bu yetisini daha akli bir temel üzerine kurabilme sorunu burada asıl konu olmaktadır. Dolayısıyla burada tasvir etme edimi ('resim sanatın'ın), rasyonel-akli bir faaliyet olarak, insanın kendisini ve dünyayı kavrama çabasının entelektüel bir aracı olarak sözkonusu edilmektedir. Bu bağlamda Rönesans'ta –daha çok resim sanatı merkezli- sanat faaliyeti de perspektif ile matematiksel bir yapı üzerine oturtularak artık 'bilim' gibi yüksek entelektüel bir çaba olarak görülmüştür.

Doğrusal Perspektif bilimsel temellerini (görme süreci ve algısının işleyişi bakımından) her ne kadar 17. yüzyılda yitirse de, geometrik bir sistemin içinde gerçekleştirilen rasyonel-zihinsel bir faaliyetin uygulaması yönünden kaydadeğerdir. Greko-Romen bir kültürden beslenen Rönesans sanatında geometri, sanatta soyut yaklaşım yerine bedensel görünümünün (figüratif yaklaşımın) tasvirine zemin oluşturmaya yönelik kullanılmıştır. Oysa İslam dünyasında geometri soyut haliyle uygulama alanında kendi başına sanat olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, Doğrusal Perspektif'in iki farklı kültürün (İslam ve Avrupa kültürleri) dünya görüşlerinin yansımaları ve ilişkileri açısından da önemli bir konudur.

Kaynakça

- Alberti, L. B. (1991). *On Painting*, Grayson, C. (Trans.). England: Penguin Classics.
- Alberti, L. B. (2015). *Resim Üzerine ve Heykel Üzerine*. Erol, A. (Çev.) İstanbul: Janus Yayıncılık.
- Arslan, A. (1996). *Metafizik*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Belting, H. (2012). *Floransa ve Bağdat*. Yılmaz, Z. A. (Çev.). İstanbul: KÜY.
- Belting, H. (2011). *Florence and Baghdad*. Schneider, D. L. (Trans.). Belknap Press of Harvard University Press.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Tarihi*, İstanbul: SAY Yayınları.
- Kemp, M. (1990). *The Science of Art*, US: Yale University Press.
- Panofsky, E. (2013). *Perspektif, Simgesel Bir Biçim*. Tükel, Y. (Çev.) İstanbul: Metis yayıncılık.
- Platon, (2002). *Devlet*. Eyuboğlu, S. ve Cimcoz, M. A. (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ponty, M. M. (2006). *Göz ve Tin*. Soysal, A. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Platon, R.D. (1888). *Archer-Hind*, M.A. London Macmillan and Co. and New Yor, Cambridge Univ. Press.
- Vitruvius, (2015). *Mimarlık Üzerine On Kitap*. Güven, S. (Çev.). Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2011). *Tractatus Logico Philosophicus*. Aruoba O. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

İnternet Kaynakları

<http://www.ousia.it/SitoOusia/SitoOusia/TestiDiFilosofia/TestiPDF/Alberti/DePictura.pdf>,

Ek 1- Doğrusal Perspektif İnşasının Temelleri

Doğrusal Perspektif için yukarıda geçen tanımı burada da tekrar etmek yerinde olabilir. En basit şekilde, doğrusal perspektif; piramidal bir örüntü içinde, bir nesneden (nesnelere) göze doğru varan/ilerleyen ışınların, bir yüzeyde konfigürasyonunun (kurulumunun-düzenlenişinin) kaydı için bir sistemdir. (Kemp, 1990: 342)

Kitabının 1. Bölümünde (Kitap I) Alberti der ki: “En başta resim yapacağım yüzeyde istediğim ebatlarda bir dikdörtgen çiziyorum ki bunu ben açık bir pencereye benzetiyorum, öyle ki bunun içinden resmedilecek konu seyredilebilsin.” (Alberti, 1991: 54) Bu ifade Rönesans sanat’ında izleyicinin gözünü merkezi bir konuma yerleştiren bireysel yaklaşımın da açık bir bildirisidir. Çünkü, yüzeyde yapılacak resmin yapısı böylece doğrudan ressamın - gözlemcinin bakışına endekslenmiş olması, üç boyutta sözkonusu olan cisimlerin, mekanın (‘dünyanın’) bir görünümünün (temsiline), iki boyuttaki izdüşümünün nasıl olacağını belirlediği anlamına gelmektedir. Böylece ‘dünya’nın belirleniminde (nasıl görüneceğinde) bireyin gözü merkezi bir rol oynamaktadır.

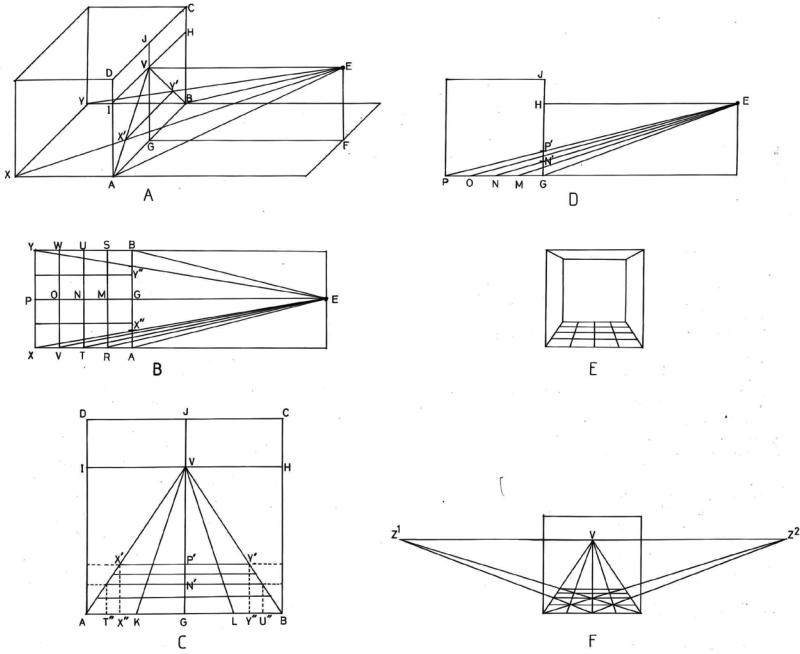
Yukarıda kısaca ele aldığımız ve bir tanımını aktardığımız Doğrusal Perspektif sisteminin inşasına yönelik Kemp’in *The Science of Art* adlı kitabından (Resim 5 ile ilişkili olan) aldığımız kısmın, Türkçe çevirisini aktarıyoruz: En basit bir halde şekil A’da gösterilmektedir, ki bu Rönesans sanatçısına tanıdık gelen bir tasarıdır. Şimdi, F noktası üzerinde konumlanmış bir gözlemciyi E noktasında bulunan gözü ile ABCD şeffaf yüzeyinden karolu bir zemine bakmakta olduğunu hayal ediyoruz. A, B, X, Y’den göze doğru ışınların rotası iz sürer ve X ve Y’den gelen ışınlar ile, yüzeyde kesişen veya ondan geçen noktalar X¹ ve Y¹ olarak belirtilecektir. AB doğrusu yüzeyde değişmeden görülecektir fakat XY, X¹ ve Y¹ olarak görülecektir. A noktasını X¹’e ve B noktasını Y¹’e birleştirince, şeffaf yüzeyde karolu zeminin kenarlarının nasıl görüleceğini gösterecektir. Bu kenarlar uzatıldığı takdirde onların V noktasında birleştikleri bulunacaktır, ki bu, gözden resim yüzeyine (şeffaf yüzeye) dikey doğrultuda gelen çizginin bulunduğu yerdir.

Başlıca kullanacağımız terminoloji şöyle olacaktır. E ‘bakış noktası’ ve EV ‘görüş (bakış) mesafesi’, ABCD görüş eksenini boyunca ABCD resim yüzeyi veya kesişim yeridir. V ‘yakınsama noktası’ veya

sonra ‘kaçış/kayboluş noktası’, V noktasından geçen HVI yatay çizgisi ‘ufuk çizgisi’dir. Resim yüzeyinin tabanına paralel olan $X^1 Y^1$ gibi çizgiler yatay çizgiler olarak isimlendirilmişlerdir (bazen de enine (transversal) olarak isimlendirilmiş) ve AX ve BY paralellerinin yakınsak izdüşümleri olan AX^1 ve AY^1 doğruları ortogonaller (dik açılılar)dir.

Ele aldığımız sistem; bir düz yüzeyde, üç boyutlu bir nesnenin bir tür geometrik izdüşümüdür (projeksiyonudur). Bunu –iki ayrı adımlı- erken tamamlamanın bir yolu da bir plan ve yüksekliği (elevasyon) kullanmaktır. Şimdi plandaki (pl.552B) model üzerinden tasavvur edelim. R, T, V, X’ten gelen ışınlarının kesişimlerini AB resim planı (yüzeyi) üzerinde grafiğini çizeceğiz. X^1 , Y^1 vs. noktaların konumları (pl. 552C’deki gibi) AB üzerinde (boyunda) belirlenecektir. Daha sonra yükseklik veya yan görünüşüne geçeceğiz (pl.552D) ve M, N, O, P’nin vs. kesişim noktalarını P^1 , N^1 vs. olarak, çizerek belirteceğiz. Bunlar hem de GJ dikey doğrusu boyunca P^1 , N^1 vs. olarak belirleneceklerdir. Ne zaman ki ilk grafikteki (konstrüksiyondaki) noktalar AB tabanına aktarıldığında (pl.552B’de gösterildiği gibi) ve ikincisinden de (pl. 552D) noktalar GJ merkezi dikeyi üzerine aktarıldığında, o zaman bunlar karşılıklı olarak X, Y, T, U vs. noktalarının konumları için gerekli olan dikey ve yatay koordinatları sağlayarak, resim yüzeyinde nasıl görünecekleri de belirlenmiş olunur. İzdüşümsel noktalar koordinatların kesişim yerlerinde konumlanmıştır (pl. 552C). Şimdi A ve B’den ortogonaller (dik açılılar), izdüşümsel noktalar vasıtasıyla çizilebilir ve kaçış noktasına (V) doğru uzatılabilir ki ufuk çizgisinin de (onun vasıtasıyla) çizilebilmesini sağlar. Karolu yüzeyde geriye kalan unsurlar, yani K ve L çizgilerinin izdüşümleri teoriye göre 1B’deki prosedürün tekrarlanması ile üretilebilmelidir. Fakat bazı Pratik nedenlerden dolayı biz sadece bu noktaları basitçe kaçış noktasına bağlayacağız. İzdüşümsel yapısı içinde karolu zemini inşa etmiş olacağız (pl. 552E). Aynı sonuca varmanın kısa yolları da bulunmaktadır fakat daha geniş çaplı işlem, ne olduğunu (aşamaları) göstermeye yardım eder.

Sonuçta ortaya çıkan konfigürasyona baktığımızda bazı ilginç sonuçlar görünmektedir. İzdüşümsel kareler vasıtasıyla çizilen diyagonaller, tam olarak ikincil noktalar üzerinde (pl. 552F’te ve Z^1 ve Z^2) bulunacaklardır. Bu ikincil noktalardan (bazen mesafe noktaları olarak da adlandırılırlar), kaçış noktasına kadar ki mesafe EV esas görüş mesafesine eşit olacaktır. Bu ikincil noktalar oldukça önemlidir. Çünkü hem sanatçılar tarafından sıkça kullanılmışlardır hem de bir sanat eserinde kısaltımlı alanın (karesel) karşısında olduğumuzda görüş mesafesini yeniden kurabilmemizi sağlarlar. (Kemp, 1990: 342)

552. The Demonstration of the basis of linear perspective.

A. The Basic set-up:
 ABCD—picture plane
 AXYB—square to be projected
 FE—observer, and EV is the viewing distance
 X is seen at X' on picture plane.
 Y is seen at Y' on picture plane.
 Therefore X'Y' is XY in projection.
 AX' and BY' are extended to meet at V (the 'vanishing point').
 HI is drawn as the horizon, level with the observer's eye, E.

B. Plan of the set-up
 AXYB is a square divided into 16 smaller squares by WOV, UNT etc.
 Y, X, V, T, are joined to E, and the points of intersection on AB are noted as Y'', X''
 etc.

C. The picture plane
 Points T'', X'', Y'', U'' etc. are marked at their equivalent positions along AB.
 Points P', N' etc. from fig 1D are marked at the central vertical above.
 The intersection of the horizontal and vertical coordinates T'', X'', Y'', U'' and P', N'
 etc. provide the locations for X', Y' etc.

D. Elevation of the set-up
 G—centre-point of base of picture plane.
 Points, V, G, N, M are joined to E, and the points of intersection on the vertical above
 G are noted as P', N' etc.

E. The tiled floor in projection
 With the 'side walls' and 'ceiling' of the completed cube of space.

F. The 'distance points', Z¹ and Z²
 Note that Z¹V = Z²V = EV (fig 1A).

Resim 6: Doğrusal Perspektif'in İnşasının Temelleri'ne dair Görsel Temsil (Kemp, 1990: 343)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:239-271

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 01.03.2019
Kabul/Accepted: 14.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**TUNCELİ-HOZAT GEÇİMLİ
KÖYÜ (ERKAYN-ENKUZİK)
KİLİSESİ TAŞ SÜSLEME
ÖRNEKLERİ**

**STONE DECORATION
EXAMPLES OF
TUNCELİ-HOZAT GEÇİMLİ
VILLAGE (ERKAYN-ENKUZİK)
CHURCH**

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KULAZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
ORCID: 0000-0003-4800-7028, mkulaz@yyu.edu.tr

Öğr. Gör. İltar İGİT

Bitlis Eren Üniversitesi Ahlat Meslek Yüksekokulu
El Sanatları Bölümü
ORCID: 0000-0001-9248-787X, iigit@beu.edu.tr

Öz

Tunceli'nin ya da eski adıyla Dersim'in tarihi geçmişi, bilimsel kazılardan elde edilen arkeolojik bulgulara göre M.Ö. 5500'lere kadar uzanmaktadır. Tarih öncesi bu çağlardan günümüze değin üzerinde varlık göstermiş uygarlıkların izlerini taşıyan bu kadim kent; bilimsel kazı bekleyen höyükleri, dini, askeri ve sivil mimari örnekleri ile her alanda incelenmesi gereken zengin bir kültüre sahiptir.

İlin sahip olduğu kültürel zenginliğin hiç şüphesiz önemli bir bölümünü, bu topraklarda yaşamış olan farklı kültürlerin, inanç ve sanat anlayışlarıyla şekillenen dini yapılar oluşturur. Bu mimari yapılar arasında Türk-İslam dönemi genel olarak incelenmiş olsa da yörede bir dönem yaşamış Hristiyan nüfusa ait; manastır, kilise, şapel ve kaya kiliseleri gibi mimari eserler detaylı bir şekilde araştırılıp incelenmemiştir.

Bizans ve Ermeni dönemlerine tarihlenen bu mimari eserlerden günümüze ulaşmış, Hozat ilçesine bağlı Geçimli Ergan (Erkayn-Enkuzik) Köyü Kilisesi, kısmen ayakta kalabilen bölümleri ile yörede tespit edilen önemli dini yapıardan biridir. Ermeni dönemime ait olan 424/975 tarihli kilise, bazilikal planda inşa edilmiş olup; taş işçiliği ve plastik süslemeleriyle dönemin sanat anlayışının tüm inceliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu özellikleriyle makalenin konusu oluşturan eserin çalışma doğrultusunda, öncelikle mimari yönleri ele alınmış daha sonra aynı döneme ait diğer örneklerle mukayese edilerek bir sonuca bağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tunceli, Hozat, Ergan, taş süsleme, Bazilika, Kilise.

Abstract

The historical background of Tunceli that was named Dersim extends to 5500 B.C. according to archaeological findings obtained from the scientific excavations. This ancient city which has traces of civilizations that existed from prehistoric times to present day has a rich culture that must be examined in every field with examples of religious, military and civil architecture.

Religious buildings shaped by different cultures, beliefs and conception of arts doubtlessly constitutes the cultural richness of the province. Although the architectural structures that belong to the Turkish-Islamic period have been examined in general, architectural works such as monasteries, churches, chapels and rock churches that belong to Christians have not been studied in detail.

The Ergan (Erkayn-Enkuzik) Village Church located in Hozat district is one of the most important religious buildings in the region and this church is one of the architectural monuments dating back to the Byzantine and Armenian periods that survived to the present. The church that belongs to Armenian period (424/975) has been constructed by basilical plan and this church embodies all subtleties of the art understanding of the period with its stone workmanship and plastic decorations.

In this study, firstly architectural aspects of the mentioned church will be discussed and then concluded by comparing other examples of the same period.

Keywords: Tunceli, Hozat, Ergan, stone decoration, Basilica, Church.

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Havzası'nın sarp ve dağlık coğrafyasında yer alan Tunceli'de yapılmış olan arkeolojik çalışmalar, kent ve çevresini yazı öncesi dönemlerden en erken Paleolitik Çağ'a tarihlendirmektedir (Kulaz ve İgit, 2018: 26-28; Elpe, 2013: 3). İlk yerleşim izlerinin Pulur (Sakyol) Höyüğü buluntuları doğrultusunda Neolitik veya İlk Kalkolitik Çağ'da olduğu (Koşay, 1976: 17) tespit edilen ilde; yazılı tarih ise M.Ö. 2200'lerde Hurilerle başlamıştır (Aksoy, 1985: 31). Hurilerden sonra sırasıyla; Hitit, Muşkili, Urartu, Med, Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Abbasiler yörede söz sahibi olmuşlardır. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin bölgeye yerleşimi hız kazanmış Çubukoğulları, Mengücekliiler, Artuklular, Selçuklular, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Osmanlı Devleti şeklinde devam eden bir hâkimiyet söz konusu olmuştur (Kulaz ve İgit, 2018: 28-34).

Tunceli'nin bu tarihsel kronolojik gelişimine bakıldığında yerleşime elverişsiz dağlık coğrafyasına rağmen yine bu arazinin kendisine sağladığı doğal korunaklı yapı ve stratejik konum nedeniyle tarihin her döneminde farklı uygarlıklara ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Yaşamlarını idame ettirmiş bu uygarlıklardan günümüze ulaşan gerek taşınabilir

ve gerekse taşınmaz maddi eserler ise bu kültürlerin ildeki varlıklarını kanıtlamakla birlikte incelemeye değer önemli örnekler sunmaktadır.

Günümüze ulaşan maddi eserler arasında ise; mimari yapılar önemli bir yere sahiptir. Zira inşa edildikleri dönemlere ait, kültür, sanat siyasi ve hatta ekonomik alanda birçok bilgi sağlayan bu mimari eserler, Tunceli'nin tarihsel kronolojik geçişini destekler nitelikte bilgiler sunar. Mimari eserlerden özellikle dini yapılar, birer plastik sanat eseri olmaları dışında il sınırları içerisinde yaşamış uygarlıkların etnik yapısı yani dini kültürel geçmişine de ışık tutmaktadır. Tunceli'de günümüze ulaşabilmeyi başarmış dini eserler ağırlıklı olarak Orta Çağ ve sonrası dönemlere ait olup Türk-İslam eserleri ilk sırada yer almaktadır. İkinci ve son sırada ise konumuz kapsamına giren ve belirli bir dönem yörede yaşamış Hristiyan tebaaya ait dini mimari yapılarıdır.

Mimari özellikleri ve kitabelerinden Erken Bizans ve Ermeni dönemlerine ait olduklarını söyleyebileceğimiz; kilise, manastır, şapel ve kaya kiliseleri ilde tespit edilebilen Hristiyan dini yapı türleridir (Harman, 2013: 30-40). Bu yapılarda ortak özellik taşın ana malzeme olması ve genel olarak küçük ölçekli kare veya dikdörtgen planın tercih edilmiş olmasıdır. Ancak yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde plan, ölçü ve plastik etki bakımından ildeki diğer tüm Hristiyan dini eserlerden farklı bazilika planının tercih edildiği yapıların olduğu görülmüştür.

Anadolu'da birçok örneği bulunan bazilika plan, genel olarak dikdörtgen gelişen, iç mekanının en az iki destek dizisiyle üç nef ayrıldığı bir plan türü olup ağırlıklı olarak Erken Hristiyan mimarisinde görülür (Koch, 2007: 39-40; Yıldız, 2009: 67-68). İlde bu plan şemasının günümüze ulaşabilmiş en önemli örneklerinden biri olan Ergan Köyü Kilisesi, bazilika plana sahip olup taş işçiliği ve plastik süsleme örnekleriyle ildeki diğer tüm yapılardan farklılık arz edip bu mimari farklılıklar konu başlığı kapsamında örnekleriyle birlikte değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Geçimli Köyü Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi

1. Konum

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi, Tunceli ilinin Hozat ilçe merkezine yaklaşık 8 km uzaklıktaki 39°01'54" Kuzey, 39°15'58" Doğu boy-lamında yer alan Geçimli eski adıyla "*Ergan*" Köyü'nde yer almaktadır. (Çiz. No: 1-2)

Ancak bölgede Ermeni nüfusun XIX. yüzyıldan itibaren azalmasıyla birlikte kilise, 1865'den önce kendi kaderine terk edilmiştir (Harman, 2013: 31). Bu durum ildeki diğer Hristiyan dini yapılarda olduğu gibi Ergan Kilisesi'nin de doğa ve insan faktörünün olumsuz etkilerine bağlı ola-

rak büyük ölçüde hasar görmesine neden olmuştur. Özellikle yöre insanı tarafından yapının taşlarının sökülerek çevresindeki kamu veya özel yapıların inşasında kullanılmış olması, kilisenin günümüzde harabe bir görüntü sergilemesinin en temel sebebidir.

2. Tarihçe

Geçimli, eski adıyla Ergan Köyü'nde bulunan kilisenin tam olarak adı¹ ve inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak kilisede yer alan yazıt ile birlikte burada kopya edilip üretildiği bilinen el yazmalarında yer alan kolofon² bölümleri tarihlendirme ve isimlendirme konusunda iki önemli kaynak sağlar.

Yazıt, kilisenin günümüze ulaşabilmiş bölümlerinden biri olan kuzey apsidiyol (pastoforium) hücresinin kemerli girişinin hemen üzerinde yer almaktadır. Kazıma tekniğinde yer alan Ermenice sekiz satırlık bu kitabede (Foto: 1) yapının, 424/975 tarihinde Prens Hancit Mxit'ar tarafından yapıldığı ve Hz. Meryem'e ithaf edilmiş olduğu yazmaktadır (Thierry ve Donabedian, 1989: 524).

Kitabe;

- 1 ԱՅՍԽՈՐԱՆՍԷՄԱԻՐՏՆՅՈՐՄԻԾՆԱԻՅՄՔՍԻԲԵ
- 2 ԹՂԵՄՈՐՈՂԱՅՐԶԱՃԵՑԱԻԵՒՈՐԴԻԲՆԱԿԵՑԱԻԵՒՍՈՒ
- 3 ԲԲՂՈԳԻՆԸՈՎԱՆԱՅԱԻ: ԱՂԱՉԵՄՉՔԵՉՍՈՒՐԲ . . Ա . . ԲԱ
- 4 ԲԵԽԱԻՍԷՎՍԵՆՍԱՌԱՅԻՔՈՄԵԾՄԽԻԹԱՐ[ԱԱՌՈՐ]
- 5 ԴԻՏՔՈՒԵԻԱՄԵՐԴԱՍԵԼՈՎՉԻՍԻԹԻԻՄԱՆԳԱՆՅ
- 6 ԲԵԹՂԵՄԻՈՐՅԱՌԱՉՔԱՆՉԻՍՆԱՂԱՍԱԿ
- 7 ԵՑԱՆՎԱՍՆՔՈՍՈՒՐԲԾՆԸԴԵԱՆԴԵԻԵՍՉԿԵԻ
- 8 ՉԽՈՐԱՆՍՇԻՆԵՑԻ Ն . Ի . Դ

Anlamı: Bu sunak, Beytullahim'de Kutsal Ruh'un gölgesindeki örtüyle İsa Mesih'i doğurarak babasını sevindiren ve yaşatan Rabb'in

1 XVI. yy Osmanlı Tahrir, Ruzname, Mühümme, Şeriye Defterlerine göre Sağman Nahiyesine bağlı köyün adının bu tarihlerde de Ergan olduğu, Gayri Müslüm ile Müslüman tebaanın birlikte yaşadığı bilinmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda yapıyı bulunduğu yer nedeniyle Ergan Kilisesi olarak adlandırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Detaylı bilgi için Bkz, (Ünal, 1999).

2 Kolofon (İng. Colophon);Yazmaların ya da ilk basmaların sonunda yer alan ve yazar, kitap adı, kitap yazarı ya da basarı, basım yeri gibi bilgilerin verildiği bölüm. BSTS / Kitaplık Bilim Terimleri Sözlüğü 1974; Ayrıca; Ergan Manastır Kilisesine ait 1432-1608 yılları arasında yaklaşık on el yazması nüshası olduğu kolofonlarından anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Kudüs'teki Ermeni Patrikhane'sinde bulunan menology takvimine göre 1422 / 1435 tarihli olup Manastır hakkında önemli bilgiler içeren eserdir (Detaylı bilgi için Bkz. (Thierry, 1987: 392-395).

Annesi'nindir. Senin için dua ediyorum Kutsal (Rabbi'nin Annesi?) Hizmetkârinız Mixt'ar, Büyük (oğlunuzla birlikte) ve Tanrımız, beni, benden önce, kutsal doğuşunuz için şehit olan Beytüllahim'in çocuklarına göre sıralasın. Ve bu sunağı 424'te (975) yaptım. (Thierry, 1987: 391).

Ergan Kilisesi hakkında ikinci önemli kaynak burada üretildikleri tespit edilmiş dini el yazması eserlerdir. 1432-1608 yılları arasında yazıldıkları bilinen yaklaşık on el yazması nüshada (Thierry, 1987: 392-393) yapı Erkayn (Enkuzik) Manastırı olarak isimlendirilip inşa ve restorasyon tarihi olarak en erken XV. yüzyıl verilmiştir (Erdoğan, 2004: 177-178). Kilisenin işlevi ile birlikte adının da netleştiği bu kaynaklar, tarihlendirme konusunda kitabeyle bir ikileme neden olmuştur. Zira kilisede yer alan 425/975 tarih ile el yazmaları arasında yaklaşık 457 yıllık bir uyumsuzluk söz konusudur. Bu durumda mimari eserlerdeki kitabelerin daha doğru olacağı fikrinden hareketle el yazmalarındaki tarihlerin muhtemelen yapının farklı yıllarda geçirdiği restorasyon ile mimari bir takım eklemeler ve yazmaların yazıldıkları yıllar baz alınarak düşülmüş olabileceği fikrini verir.

Bununla birlikte manastırda XV.-XVII. yüzyıllar arasında yazılmış olan el yazmaları yapının bu tarih aralığı içinde bölgede oldukça etkin bir konuma sahip olduğunu veya uzun yıllar kullanılmış bir ibadet mekanı olduğunu gösterir. Ancak kilise, bölgede XIX. yüzyıldan itibaren Ermeni nüfusunun azalmasıyla birlikte 1865'den önce terk edilerek kendi kaderine bırakılmıştır (Harman, 2013: 31).

3. Yapının İncelenmesi

3.1. Plan ve Mimari Özellikleri

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin günümüzdeki harap görüntüsü, plan ve mimari özelliklerinden tam anlamıyla bahsedebilmeyi imkânsız hale getirmiştir. Zira günümüzde güney ve güneybatı beden duvarı ile üst örtüsü tamamen yok olmuş olan kilisenin içerisinde de herhangi bir destek elemanının kalıntısı bulunmamaktadır. Bu nedenle, tipolojik analiz yapılırken ancak ayakta kalan bölümler ve J.M. Thierry'nin çizimlerinden yola çıkılarak bir değerlendirme yapılabilmektedir (Çiz. No: 3) (Thierry, 1987: 405). Buna göre; Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin basamaklı bir zemin üzerine doğu batı doğrultusunda konumlandırılmış yaklaşık 22x15 m ölçülerinde üç nefli bazilikal bir plana sahip olduğu söylenebilir. Yine çizimlerinden kuzey, güney ve batı cephelerinde üç ayrı girişi olduğu tahmin edilen (Thierry ve Donabedian, 1989: 524) yapının, günümüze sadece kuzey duvarı üzerinde yer alan kapısı ulaşabilmiştir (Foto: 2).

Diğer girişlerin yer aldığı beden duvarları ile birlikte üst örtüsünün de yıkılmış olması iç mekanın plan anlayışından bahsetmeyi zorlaştırır

(Foto: 3,4,5,6). Ancak günümüze ulaşan kalıntılardan yapının, iç mekanın muhtemelen bir birine paralel uzanan beş payeli iki destek sırasıyla üç nef ayrıldığı neflerin üzerinin ise sıra kemerler ve bu payelerin taşıdığı tonoz bir üst örtüyle kapatıldığı söylenebilir. İç mekanda orta nef yan neflerden daha geniş tutularak apsise dik uzanan ana mekanın böylelikle vurgulanması sağlanmıştır. Ana mekanın doğusunda yer alan yarım daire planlı yaklaşık 6 m. çapında apsis bölümü ise dışa fazla taşırılmadan verilmiştir. Apsisin kuzey ve güney köşelerine de tonoz örtülü yarım daire planlı küçük apsidiyol (pastoforium) hücreleri yerleştirilmiştir (Foto: 7).

Tamamı kesme taş malzemeden inşa edilen kilisenin kalın tutulmuş beden duvarları dolgu duvar tekniği ile örülmüştür. İçten ve dıştan düzgün kesme taş malzemeyle kaplanmış duvarların içleri kireç harcıyla tutturulmuş moloz taşlarla kuvvetlendirilmiştir. Bununla birlikte bir portal anıtsallığındaki kapı girişi, payanda, kemer ve tonoz gibi tüm mimari öge ve alanlarda da taşın tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca yapıda temel inşa malzemesi olan taş, süsleme alanına dahil edilip bezemelerin oyma, kabartma ve kazıma teknikleri kullanılarak işlendiği yüzeyi oluşturur.

3.2. Süsleme

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin günümüze ulaşan bölümlerinden kuzey cephe ve portalı, apsis duvarı, kuzey iç duvarı ile batı duvarının kısmen ayakta kalan bölümlerinin iç yüzü süslemelerin yer aldığı alanları oluşturur. Gerek taşın üç boyutlu ve gerekse oyma, kabartma ve kazıma teknikleri ile şekillendirilerek bezendiği plastik süslemeler Ermeni mimarisinin yapı üzerindeki geleneksel taş işçiliği örneklerini oluşturur.

3.2.1. Kuzey Cephe

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin ayakta kalarak günümüze ulaşabilmeyi başaran en önemli bölümlerinden biri kuzey cephesidir. Genel olarak kesme taşlarla sade bir görüntü sergileyen cephede taç kapı formunda anıtsal bir girişe yer verilmiştir. Abidevi boyutu, bezeme türleri ve taş işçiliği ile yapıdaki tüm dikkatleri üzerine çekmeyi başaran taç kapı, bununla birlikte Hristiyan sanatının da ilde tespit edilen en güzel mimari öğelerinden biridir (Foto: 8-9).

Bulunduğu cephe yüzeyinde dışa ve yukarıya doğru taşıntılı dikdörtgen bir alan oluşturan taç kapı (Çizim No: 4) giriş aralığının etrafında yuvarlak bir boşaltma kemeri oluşturarak yapıda bir kademelendirme sağlar. Oldukça yüksek bir eşiğe sahip kapının, ortası kırık vaziyette olan yekpare düz lentosu (atkı taşı) dikdörtgen bir kapı açıklığı meydana getirir. Sövelerin her iki tarafında yer alan palmiform başlıklı sütunceler ise lento taşı ile birlikte kapının alınlık kısmını destekler şekilde ele alınmış-

tır (Foto: 11). Sütun başlıklarında tercih edilen iri, yassı yapraklı bitkisel kompozisyon Ermeni mimarisinde örneğine pek rastlanmayan bu formuyla daha çok Mısır sanatı izlerini taşır (Thierry, 1987: 389). Sütuncelerin gövdeleri ise kaidelerinden itibaren boş bırakılmayarak oygu girift çizgisel desenlerin meydana getirdiği geometrik örgüler ile süslenmiştir. Kapının alınlık bölümü lentonun kırılması nedeniyle kısmen yıkık vaziyettedir. Alınlığı dıştan çevreleyen kemer ile lento taşı üzerindeki pano ve bordürlerdeki girift bitkisel desenler ile zencerekler taç kapının dönemi itibariyle ihtişamlı bir görüntüsünün olduğunu gösterir. Taş yüzeyine oyma tekniği ile işlenen bezemelerden pano halindeki bezemeler lento üzerinde yer alıp lentodaki kırılma nedeniyle büyük oranda eksiktir (Çiz. No: 5). Zaman içerisinde mevcut yüzeylerin liken tabakası ile kaplanmasıyla birlikte motiflerinin tam olarak algılanabilmesini de engellemektedir. Dıştan ince tutulmuş örgü bir bordür ile kuşatılıp bu bordürün desen içlerine dik şeritler halinde inmesiyle yüzeyinde en az üç farklı panonun olduğu lentonun, her bir panosunda farklı süsleme kompozisyonları yer alır. Bunlardan ilk pano içerisinde kıvrık dalların yaprak, palmet ve rumi benzeri sitleze bezemelerin meydana getirdiği bitkisel süsleme grubu yer alır. İkinci pano ise mevcut olan kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla dikdörtgen bir forma sahip olup içerisinde kıvrık dalların etrafını kuşattığı üzerleri yivlendirilmiş çiçek, lotus ve yapraklar işlenmiştir. Üçüncü pano ise kırığın içe doğru yaptığı derin tahrifat ve yoğun liken tabakası nedeniyle tespiti zor hale gelmiştir. Ancak mevcut kısımlarından birinci pano ile kısmen benzer süslemeye sahip olduğu görülmektedir.

Lentoyu en dıştan farklı kalınlık ve bezemeye sahip üç bordür kuşağı kademeli olarak sınırlamaktadır. En dışta yer alan kuşak bezeme olarak alınlığı kuşatan iç kemer yüzeyi ile aynı bezemeye sahip olup içerisinde ‘S’ kıvrımlı dalların yaprak ve rumi benzeri motiflerle meydana getirdiği bir bordürden müteşekkildir. İkinci kuşak bir geçiş unsuru olduğu için dar tutulmuş olup içerisinde oygu zikzakların oluşturduğu dış sıralardan oluşur. Üçüncü kuşak ise geometrik geçmelerin sarmal şeritlerle meydana getirdiği zencerek motifi sınırlar.

Kuzey cephe üzerinde dikdörtgen formuyla öne ve yukarıya hafif taşıntı yapan taç kapının kemer yüzeyi ve lento bölümü haricinde dış çerçevesi üzerine de süslemeler yerleştirilmiştir. Kapı üzerinde yarım bırakılmış hissiyatı veren bu bölüm kapının kemer atılımının her iki yanında üzengi taşından başlayarak yukarıya kemerin karın hizasına kadar devam etmektedir. Ters ‘U’ formunda devam etmesi gereken bu süsleme şeridinin neden yarım bırakıldığı bilinmeyip mevcut kısımların içerisinde geometrik bezemeli bir kuşağın uzandığı görülmektedir. Kemerin her iki yanındaki süsleme şeritlerinden sağ taraftaki üst taşından itibaren tahrif olup sade-

ce sol köşeyi sınırlayan süsleme şeridi günümüze sağlam ulaşabilmiştir. Üzerinde oyma tekniğinde farklı iki ayrı şeridin yer aldığı bordürü dıştan düğümler oluşturarak iki yönde kuşatan zencerek sınırlar. Bu sınır içerisine sırasıyla önce nişlerin dikey ekseninde dizilmesiyle oluşturulan bezeme şeridi sonrasında ise geometrik geçmelerin dik ekseninde birbirini kesip düğümler oluşturarak meydana getirdiği küçük kare ve haç tasvirlerinden oluşur.

Taç kapı dışında düzgün kesme taş işçiliği ile oldukça sade bir görünümlü sergileyen kuzey cephede süslemenin yer aldığı bir diğer alan, kapı açıklığının her iki yanına belirli aralıklarla işlenmiş çok sayıdaki haç tasviridir (Foto: 8-10). Taş yüzeyine farklı ölçülerde kazıma olarak işlenen haçlar, formları itibariyle Latin ve Malta haç türlerine ³ benzemektedir (Çiz. No: 10). Doğu Anadolu’da inşa edilmiş birçok Ermeni kilisesinde sıklıkla görülen ve “khatchkar – khaçkar” olarak isimlendirilen haç tasvirleri; dua, zafer ve mucizevi güçlerle ilişkili olarak taş yüzeylerine yapıldıkları bilinmektedir (Karaca ve Yıldız, 2018: 325).

3.2.2. Doğu Cephe

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi’nin günümüze ulaşabilmiş ve süsleme bakımından zengin bir diğer cephesi, apsissin yer aldığı doğu beden duvarıdır (Foto: 12-13). Dıştan derin iki niş ile üç bölüme ayrılarak kademelendirilen cephe, ortasında bu iki derin nişin vurguladığı apsis çıkıntısı ile bunun her iki yanında sütuncelerin desteklediği kemerli niş oyuklarına yerleştirilen mazgal pencerelerden müteşekkildir (Foto: 13-14).

İç mekanda apsiyollere denk gelen bu yan parçalardan günümüze sadece kuzey apsiyol bölümü kısmen sağlam ulaşabilmiştir. Mevcut olan alanlarından hareketle yan parçaların düz dikdörtgen çerçeve bir niş içerisinde yüksek ve dar tutulmuş mazgal bir pencere ile ortaladığı görülmektedir. Pencerenin iki yanına yerleştirilen sütuncelerin her biri kademelendirilmiş temsili kaideler üzerinde yükselip üzerlerinde kazıma ve kabartma tekniğinde motifler işlenmiştir (Foto: 15). Mazgal pencerenin sol tarafındaki kaidenin altında halat burması şeklinde yivlendirilen silmelerin sınırladığı geometrik örgülü zencerek motifi yer alır. Akabinde üstüne iç içe geçmiş yine halat burması şeklinde yivlendirilen silmenin meydana getirdiği daire ile bunun merkezine yerleştirilmiş sekiz yapraklı gülçe rozeti görülür. Rozetin sağ ve sol alt köşesine küçük birer hayat ağacı çizimi işlenip rozetin her iki yanına merkezdeki daire formunda küçük birer daire

3 Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi’nin dış cephesinin kuzey iç mekânını ise kuzey, batı ve apsiyol (pastoforium) hücrelerinde yer alan haç tasvirleri sembolik çizimlerinden hareketle tipolojik olarak sınıflandırılmıştır (Detaylı bilgi için Bkz. (Sözen ve Tanyeli, 2015: 353).

ile içlerine gülbezek rozetler yerleştirilmiştir. (Çiz. No: 6a) Sağ sütuncenin kaidesinin de en altında çizgisel yivli silmelerin sınırladığı geometrik örgülü zencerek motifi ile bunun üzerine yerleştirilen halat burması şeklinde yivlendirilen silmelerin oluşturduğu daire ve bunun merkezine yerleştirilen dokuz yapraklı gülbezek motifi bulunmaktadır. Rozetin sağ ve sol alt köşesine birer haç tasviri işlenip rozetin her iki yanına küçük gülbezek ve çarkıfelek rozetleri yerleştirilmiştir (Çiz. No: 6b).

Kilisenin apsisine karşılık gelen doğu duvarının orta bölümü iki derin nişin sınırlamasıyla cephede vurgulanmıştır. Apsis çıkıntısı dışarıya fazla taşırılmamış olsa da derin nişlerin yüzeyde yukarıya doğru yaratmış olduğu abidevi boyut yapıda fark edilebilmesini sağlamıştır. Günümüzde ortası tamamen tahrip olmuş apsis çıkıntısı, iki ayrı bölüm halinde ele alınmıştır. (Foto: 13) İlk bölüm düz dikdörtgen bir niş içerisinde dıştan üzeri oyma bezemelerin yer aldığı kabartma bir bordürün dört yönde dolanarak çerçevelediği alandır. Bezemeleriyle oldukça süslü olduğu görülen bu bordür, yüzeyde oluşan tahribat nedeniyle günümüze sadece sağ alt ve sol üst köşe kısımlarıyla ulaşabilmiştir. Mevcut kısımlardan anlaşıldığı kadarıyla yüzeyinde düz şeritlerin bir birine düğümlenmesiyle oluşturulmuş antrolak biçimli örgü motifi ve bu antrolakların içine sırasıyla yerleştirilmiş; gülbezek, palmet, haç ve çarkıfelek motiflerinin yüzeyde hareketlilik sağlayarak devam ettiği görülür (Çiz. No: 8). Bordürün dış bükey kenarları da boş bırakılmayıp birleşim noktalarında düğümler yaparak ilerleyen düz şeritlerin meydana getirdiği çift sıra küçük yuvarlak kemerlerden oluşan bir kompozisyon uygulanmıştır. Her kemer içerisine ise karşılıklı ters ve düz konumlandırılmış lotuslar işlenerek bitkisel formlu ikinci bir bordür oluşturulmuştur. Bordür içerisinde meydana gelen dikdörtgen niş ise; alt bölümünde yer alan sütunce kaidesinden anlaşıldığı kadarıyla aynı cephenin yan parçaları ile benzer bir düzenlemeye sahip olduğu izlenimi verir (Foto: 16). Bu fikirden hareketle apsis çıkıntısının merkezine, muhtemelen iki sütunce arasına alınmış dikdörtgen çerçevenin sınırladığı dar ve yüksek tutulmuş mazgal bir pencerenin yerleştirilmiş olduğu söylenebilir.

Bu bölümdeki temsili kaideler üzerinde yükselen sütuncelerden günümüze sadece sağ tarafta yer alan sütuncenin kaidesi ulaşabilmiştir (Foto: 17). Kaidenin alt kısmında halat burması şeklinde yivlendirilen silmelerin sınırladığı beş küçük nişin oluşturduğu bir dizin yer alır. Bunun üzerine ise oyularak işlenmiş halat burması şeklinde yivlendirilen silmelerin meydana getirdiği daire ve bunun merkezine yerleştirilmiş gülçe rozet görülür. Üzerini kaplayan yoğun liken tabakası nedeniyle süsleme kompozisyonu tam olarak algılanamayan kaidenin, motif izlerinden anlaşıldığı kadarıyla çeşitli küçük rozet ve bitkisel desenlerle bezendiği görülmektedir (Çiz. No: 7).

Apsisin üst kısmı meydana getiren ikinci bölüm muhtemelen üst örtüye kadar devam eden üç ayrı derin nişin ve iki kaval silmenin meydana getirdiği kademeli bir alınlıktan meydana gelir. Simetrik bir düzen dışında süslemenin yer almadığı bu bölümün yukarıya doğru devam eden formu ile apsis çıkıntısının diğer yüzeylere göre vurgulanmasını sağlar (Foto: 13).

3.2.3. İç Mekan

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin iç mekanı dış cephelere kıyasla oldukça sade tutulmuştur. Günümüze ulaşabilmiş bölümlerin duvarlarında temsili kemerlerin açtığı nişler ve bunların kalıntıları iç mekanda hareketlilik sağlamak amacıyla yapının her yönden sadece bu uygulama ile kuşatıldığı gösterir (Foto: 18).

Düzgün kesme taşların kullanıldığı iç mekânın duvar yüzeylerinde süslemeye yer verilmeyip sadece haç tasvirlerinin işlendiği görülmektedir. Zemine kazıma ve kabartma olarak işlenen haç tasvirleri kilisenin; temsili kemer yüzeylerinde, apsidiyol (pastoforium) hücreleri ile apsisten yan neflere bağlantı sağlayan kemerli geçişlerin duvar yüzeylerinde yer almaktadır. Ayrıca batı duvarının ayakta kalan bölümünün üzerine de (Çiz. No: 9) farklı tür ve boyutlarda haç tasvirlerinin kazındığı görülmektedir. Formlarından Latin, Malta ve Grek haçı oldukları anlaşılan bu süslemelerden Latin ve Grek haçları duvar yüzeyine kazıma ve oyma tekniğinde uygulanırken Malta haçlarının alçak kabartma tekniği ile birlikte kazıma olarak işlendiği görülmektedir (Foto: 19-20). Bunlardan apsinin kuzey nef ile bağlantısını sağlayan kemerli geçişin duvar yüzeyinde yer alan haç tasviri, formu itibarıyla genellikle M.S. IV. ve VII. yüzyıllar arasına tarihlendirilen (Taş ve Özcan, 2015: 263-264) Malta haçlarına benzemektedir (Foto: 25a). Kolları merkezden uçlara doğru içbükey yaparak sonlandırılmış Malta haçının sekiz sivri ucu bulunmaktadır. Sekiz sivri uç tesadüf olmayıp Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın dağdaki vaazının ilk sekiz emriyle ilişkilendirilmiştir (Taş ve Özcan, 2015: 255). Ağırlıklı olarak Ortaçağ'a tarihlendirilen birçok Hristiyan mimari örnekte karşımıza çıkan Malta haçının, yöredeki bir diğer Hristiyan yapısı olan Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi'nin (Erdoğan ve Şen, 2019: 293) haç örneklerine benzediği görülmektedir (Foto: 25b).

Kilisede adeta bir bezeme olarak kullanılan haç tasvirleri sadece beden duvarlarıyla sınırlı kalmayıp iç mekânın üst örtü sistemine de uygulanmıştır. Kuzey apsidiyol (pastoforium) hücresinin tonoz örtüsünün iç yüzeyinde tonoz örgüsünü oluşturan kesme taşların farklı dizilimiyle bir haç tasviri meydana getirilmiştir (Foto: 21). Genellikle Hristiyan dini mimarisinde üst örtüdeki fresk ve mozaik zemine işlenen büyük ölçülerdeki

buna benzer haç tasvirleri, Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nde taş örgü sistemine dahil edilerek farklı bir şekilde uygulanmıştır.

Sonuç

Anadolu toprakları üzerinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabulüyle başlayan semavi dinlere ait dini imar süreci; Türk-İslam hâkimiyeti sonrası İslami bir kimlik kazanarak devam etmiştir. Hristiyanlığa inanan gruplar arasındaki ırk, mezhep ve yaşanan coğrafya farklılığı ise bölgelere göre değişen dini mimari örneklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlardan Kuzeydoğu Anadolu'da Gürcü, Güneydoğu Anadolu'da Süryanilere özgü örneklerin yer aldığı ülkemizde Ermenilere ait örnekler ise ağırlıklı olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülmektedir. Ermeni Krallığı döneminden başlayarak devam eden bu süreç Selçuklu ve Osmanlı idaresi altındaki Doğu Anadolu vilayetlerinde *Millet-i Sadık'a* olarak atfedildikleri Ermeni tebaa tarafından kısmen devam etmiştir.

Doğu Anadolu'da başta Van, Erzurum ve Kars olmak üzere birçok ilde farklı tarihlerde inşa edilmiş manastır, kilise, jamatun ve şapel gibi çok sayıda Hristiyan dini yapı karşımıza çıkmaktadır. Hiç şüphesiz bu yapıların önemli bir bölümünü de Tunceli ili sınırları içerisinde yer aldığı çeşitli kayıtlarla (Thierry ve Donabedian, 1989) (Dersiyad, 2012: 28-29) bilinen kilise ve şapeller oluşturur. Ancak ildeki bu yapılar, ilgisizlikle birlikte insan ve doğa faktörü gibi sebepler nedeniyle büyük oranda yok olmuştur. Günümüze ulaşabilmeyi başaramış eserlerden Hozat-Geçimli Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi ildeki en önemli Hristiyan dini mimari örnek olup makale konumuzu oluşturmaktadır.

Ergan (Erkayn-Enkuzik) olarak bilinen bazilika planlı kilise, mimari özellikleri ve taş üzerindeki plastik süslemeleri ile Ermeni sanatının inceliklerini üzerinde taşımaktadır. Ancak zaman içerisinde doğanın ve özellikle yöre insanının bilinçsizce yapmış olduğu tahribatlar kilisenin kuzey ve doğu beden duvarları dışında büyük oranda tahrip olmasına neden olmuştur. Günümüzde harap bir vaziyet sergileyen kilise, bu haliyle yapının bir bütün olarak değerlendirilebilmesini engellemektedir. Ancak ayakta kalan bölümlerindeki ince taş işçiliği ve mimari özellikler yapının dönemi itibarıyla ihtişamlı bir görüntüye sahip olduğunu gösterir.

Kuzey apsidiyol (pastoforium) odasının girişi üzerinde yer alan Ermenice sekiz satırlık kitabesine göre 424/975 tarihinde yapıldığı anlaşılan kilise, apside dik uzanan üç nefli bazilika plan şemasına göre inşa edilmiştir. Doğu batı eksenli gelişen bu dikdörtgen plan, Antik Yunan ve Roma mimarisinde görmeye alıştığımız basamaklı bir stylobat üzerine oturtulmuştur. Çizimlerinden üç girişli, beş desteğin taşıdığı tonoz örülüdür. Anlaşılan yapının dış cepheleri ise genel anlamda sade bırakılmıştır. Ancak

günümüze ulaşabilmeyi başaran kuzey cephesinde yer alan taç kapısı ile doğu cephesindeki derin nişler ve yüzeyde temsili kemerlerin sütunlarla yapmış olduğu bölünmeler Ermeni mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtır. Özellikle Anadolu'da Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı başta Doğu Anadolu olmak üzere farklı bölgelerde X. ve XI. yüzyılda inşa edilmiş diğer Ermeni kiliseleri ile benzerlik göstermektedir (Thierry, 2012: 25).

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin diğer mimari yapılarla olan benzerliği, daha çok plan anlayışı ve kısmen cephe düzeni şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yapıların üst örtü, taşıyıcı sistem ve taş süslemeleri ise tamamen birbirlerinden farklılık arz eder. Örneklendirecek olursak dikdörtgen gelişen bazilika planı, yapının üzerinde yükseldiği basamaklı stylobat ve ana mekana girişi sağlayan üç giriş; Kars Ani (Fethiye Camii) Büyük Katedral (980-989) (Foto No: 22) ile benzerlik göstermektedir. Bu plan anlayışı küçük bazı farklılıklarla Ermeni nüfusun varlık gösterdiği Anadolu, Transkafkasya, günümüz Ermenistan sınırları içinde farklı tarihli birçok yapıda karşımıza çıkmaktadır. Kilisenin doğu cephesinde derin iki niş ile üç bölüme ayrılarak kademelendirilen mevcut cephe anlayışı yine Kars Ani Harabeleri ve Kars ilinde yer alan manastır ve kiliseler ile Kilikya bölgesi Anavarza Askeri Azizler Kilisesi ve Transkafkasya bölgesindeki farklı tarihlerde inşa edilmiş örneklere benzerlik gösterir (Foto No: 23-24).

Tamamı kesme taş malzemeden inşa edilen kilisenin kalın tutulmuş beden duvarları dolgu duvar tekniği ile örülmüştür. İçten ve dıştan düzgün kesme taş malzemeyle kaplanmış duvarların içleri, kireç harcıyla tutturulmuş moloz taşlarla kuvvetlendirilmiştir. Bununla birlikte portal, payanda, kemer ve tonoz gibi tüm mimari öge ve alanlarda da taşın tercih edildiği görülmektedir. Ayrıca taş, yapıda süsleme alanına dâhil edilip bezemelerin oyma, kabartma ve kazıma teknikleri kullanılarak işlendiği yüzeyi oluşturur. Bu mimari gelenek Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'ne has bir durum olmayıp başta civar iller olmak üzere Van Gölü Havzası, Kars ve Erzurum gibi diğer tüm illerde karşımıza çıkmaktadır. Yöreye göre kullanılan malzemenin cinsi değişmekle birlikte taş, Ermeni mimarisinin en karakteristik özelliğini oluşturur. Bu durum yapıların inşa edildiği coğrafyalarda malzemenin bolluğu ve mahir taş ustalarının varlığı ile açıklanabilir. Zira makalenin konusu teşkil eden kilisenin yapımında temin edilen taş türü yine yörede yoğun olarak bulunan beyaz renkli kalker kayalardan elde edilmiştir. İşlenmesi kolay ve plastik etkisi yüksek olan kalker farklı dönemlerde ilde inşa edilmiş diğer tarihi yapılar başta olmak üzere koç-koyun, at ve sanduka mezar taşlarında da kullanılmıştır (Kulaz ve İgit, 2018: 347-351).

Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin kuzey cephe ve portalı, apsis duvarı, kuzey iç duvarı ile batı duvarının bir bölümü kilisenin günümüze ulaşabilen bölümlerini oluşturur. Bu bölümler üzerinde gerek taşın üç boyutlu ve gerekse oyma, kabartma ve kazıma teknikleri ile şekillendirilerek bezendiği plastik süslemeler Ermeni mimarisinin geleneksel taş işçiliğinin yöredeki en güzel örneklerini oluşturur.

Bu bölümlerden özellikle kuzey cephede yer alan taç kapının taş işçiliği ve bezeme türleriyle yapının diğer bölümlerinden ayrılan en önemli mimari öğesi olduğu söylenebilir. Form olarak Bizans ve Ermeni mimarisinin izlerini taşıyan kapı, plastik süslemeleriyle Ermeni sanatında benzersiz eklektik bir özellik gösterir. Zira kuzey cephe üzerinde abidevi boyutuyla dikkat çeken kapını sövelerine iliştilen palmiform (lotus) başlıklı sütunceler ile kapının lento ve kemer yüzeyini dolanan oyma grift bitkisel desenler Ermeni mimarisinde eşine rastlamadığımız ünük bir özellik gösterir. Genel anlamda Ermeni mimari geleneğine uymayan bu yönleri Suriye Hristiyan üslubu, Tayk sanatı ve kısmen Abbasi ile Mısır sanatlarından etkilenilmiş olduğunu gösterir (Thierry ve Donabedian, 1989: 524). Bulunduğu coğrafya nedeniyle şaşkınlık yaratan bu durum Ermeni mimarisi hakkında önemli çalışmalar yapan J.M. Thierry tarafından da tam bir sonuca kavuşturulmamıştır. Ancak J.M. Thierry, mimarideki Tayk etkisini yakınlık ve Bizans'ın Bagratid prensleriyle olan iyi ilişkisi ile açıklarken, süslemelerdeki Abbasi etkisinin bölgeye nasıl ulaştığı konusuna net bir sonuca ulaşamamıştır (Thierry, 1987: 388-390). Kanaatimizce süsleme türündeki bu üslup farklılığı ancak Anadolu'da yaşanan savaşlar, Orta Doğu'ya olan yakınlık ve Suriye üzerinden gelen göçler ile farklı zanaatkarların yapı üzerinde yaratmış olduğu durumun bir sonucu olarak izah edilebilir.

Taç kapısının yüzeyindeki oyma bezemeleriyle daha çok İslami bir kimlik sergileyen yapının süslemelerinde tercih edilen palmet, lotus, rumi benzeri ve zencerek motifleri ile doğu cephede yer alan zencerek ve çarkifelek gibi bezemeler ise Ermeni sanatının kendinden sonraki kültürleri etkilemiş olabileceğini gösterir. Anadolu'nun fethiyle başlayan yeni imar sürecinde Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi yapılarında sıklıkla aynı motiflerin kullanılması ise bu iki kültür arasındaki sanatsal etkileşimi göstermesi açısından son derece önemlidir (Foto: 10-11).

Sonuç olarak hazırlanan bu çalışmada, Tunceli ili sınırları içerisinde yer alan ve bugüne kadar üzerinde yeterince durulmamış Hristiyan dini yapılardan Hozat Geçimli Köyü'nde bulunan Ergan Kilisesi seçilmiştir. Ancak bölgede artık Hristiyan halkın bulunmuyor olması, yöre insanının bilinçsizce tahrip etmesi ve önlem alınamayan doğal etmenler maalesef bu eserin de ilde tarihi kayıtlarla var olduğu bilinen diğer yapılar gibi yok

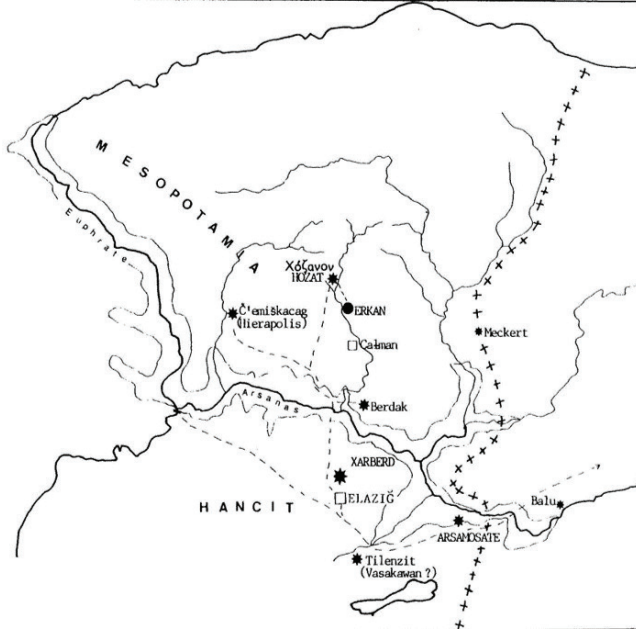
olup gitmesine neden olacaktır. Özellikle kilisenin şuan için mevcut olan duvarlarında oluşan derin çatlak ve ayrılmalar eğer herhangi bir önlem alınmazsa yok olmasını hızlandıracaktır.

Ülkemizin pek bilinmeyen ücra bir köşesinde yer alan Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'ni seçmemizdeki en temel sebep hiç şüphesiz hazine bir son yaşanmadan önce bu tarihi yapıyı belgelemektir. Böylelikle dikkatleri aynı yöne çekerek en kısa sürede restore edilip, ülkemizin kültürel mirasları arasındaki yerini alması sağlanabilir.

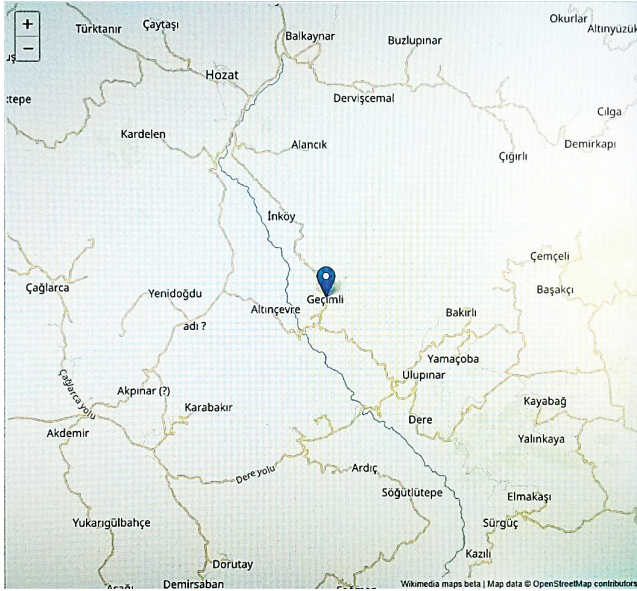
Kaynakça

- Aksoy, B. (1985). *Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli*. Ankara.
- Aşan, M. (1988). *Elazığ-Bingöl-Tunceli İlleri Orta Çağ Yüzey Araştırması*. (V. A. Toplantısı, Dü.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dersiyad. (2012). Dersim'de Manastır ve Kiliseler. *Dersiyad (Özel Sayı)*, 28-29.
- Elpe, E. (2013, Eylül 20-22). Dersim'in Arkeolojik Tarihçesi. *II. Uluslararası Dersim Sempozyumu*. Tunceli, (s.2-16).
- Erdoğan, S. (2004). *Yerli ve Yabancı Kaynaklara Göre Dersim ve Çevresinde Arkeolojik Araştırmalar I*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Erdoğan, S. ve Şen, K. (2019). Yeşil Segedik (Gökçe) Kaya Mezarları ve Surp Kevork (Kahraman Segedik). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 289-309.
- Harman, M. (2013). Tunceli'de Yer Alan Tarihi Öneme Sahip Dini Yapılar. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 31.
- Karaca, Y., ve Yıldız, E. (2018). Van Gölü Adır Adasındaki Lim Manastırı Plastik Süslemeleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 77, 323-362.
- Koch, G. (2007). *Erken Hristiyan Sanatı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1976). *Keban Projesi Pulur Kazısı (1968-1970)*. Ankara.
- Kulaz, M. ve İgit, İ. (2018). *Tunceli'deki Mezarlıklar Mezar Taşları*. İstanbul: Hiper Yayınları.
- Sağır, G. (2014). Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri. *Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ (183-205)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

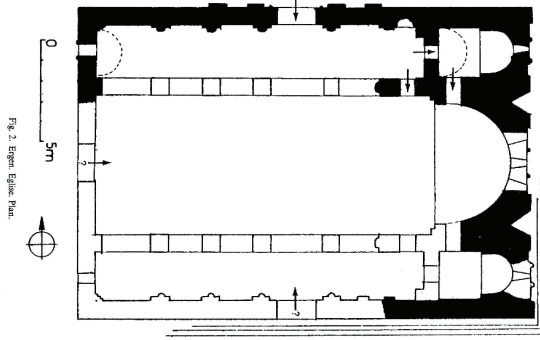
- Sağır, G. (2014). Kars'ta Bir Ortaçağ Ermeni Kilisesi: Taylar Kilisesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 929-940.
- Sözen , M. ve Tanyeli, U. (2015). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Taş, T. ve Özcan, F. (2015). MS 4-7 Yüzyıllar Arasında Haç Motiflerinin Gelişimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 247-275.
- Thierry, J. M. (1987). Le Couvent ErKayn Enkuzık en Dersim. *Revue des Etudes Armeniennes* , 381-417.
- _____. (2012). ErKayn Enkuzık (Erhan) Manastırı. *Dersiyad*, 24-25.
- Thierry, J. M. ve Donabedian, P. (1989). *Armenian Art*. New York.
- Ünal, M. A. (1999). *XVI.yy'da Çemişgezek Sancağı*. Ankara.
- Yıldız, S. (2009). *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

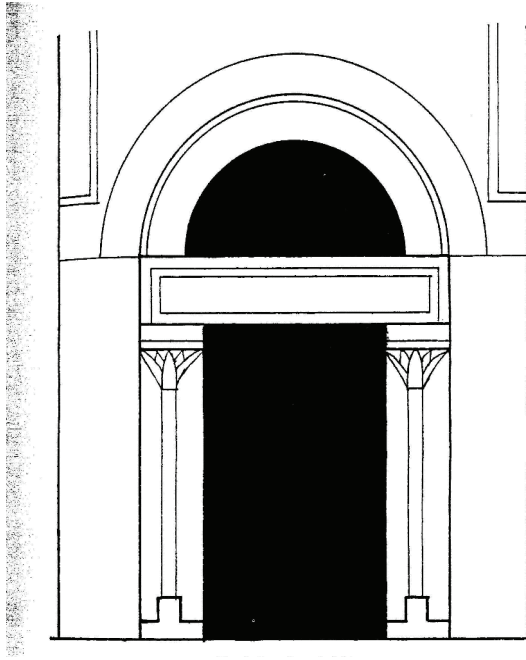
Çizim No:1- Tunceli -Dersim Bölgesini Gösteren Harita (+++:Bizans İmparatorluğu'nun 960 Tarihli Sınırları) (Thierry, 1987: 405)

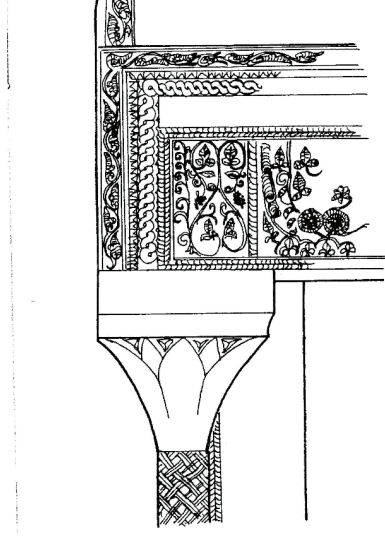
Çizim No: 2- Tunceli-Hozat Geçimli (Ergan) Köyü'nün Harita Üzerindeki Konumu.

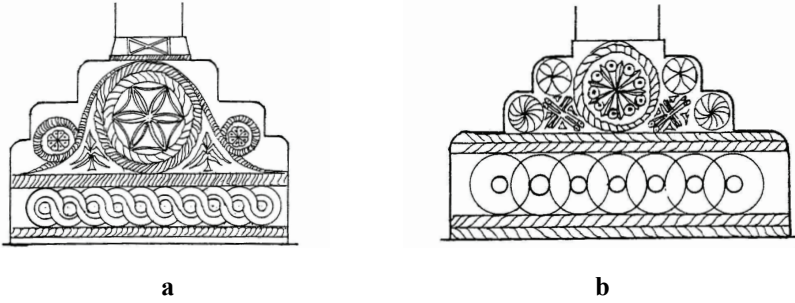
Çizim No:3- Ergen (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi Planı (Thierry, 1987: 405)

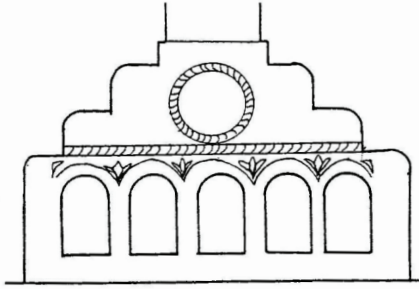
Çizim No: 4- Ergen (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Cephesinde Yer Alan Taç Kapının Çizimi. (Thierry, 1987: 411)

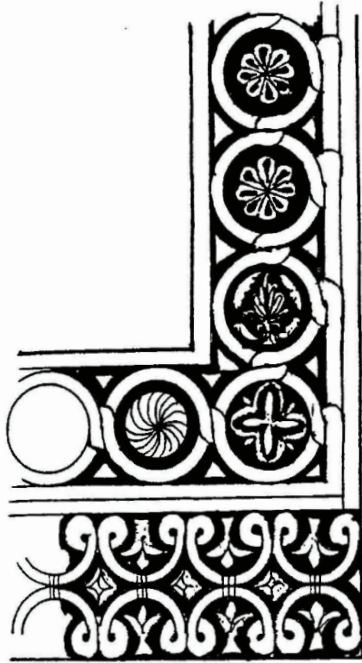
Çizim No: 5- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Cephesinde Yer Alan Taç Kapınının Sütuncesinin Başlık ile Lento Bölümlerinde Bulunan Bezemelerin Çizimi. (Thierry, 1987: 413)

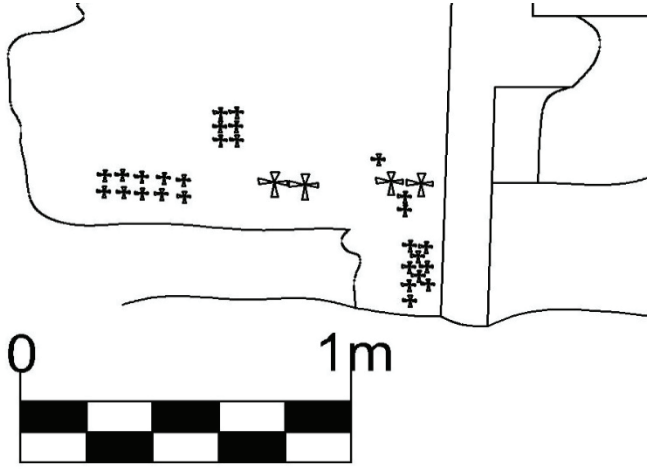
Çizim No: 6- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Cephesi Mazgal Penceresinin İki Yanında Yer Alan (a: Sol / b: Sağ) Sütuncelerin Temsili Kaidelerinin Çizimi. (Thierry, 1987: 409)

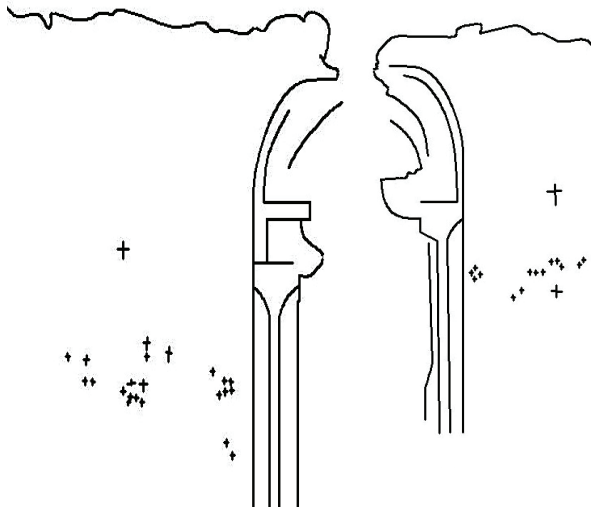
Çizim No: 7-Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsis Bölümünde Yer Alan Mazgal Pencerenin Sağ Köşesindeki Sütunce Kaidesinin (Sağ Köşe) Çizimi. (Thierry, 1987:409)

Çizim No: 8- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsisinin Merkezini Kuşatan Bitkisel, Geometrik ve Haç Motiflerinin Yer Aldığı Süsleme Şeridinin Çizimi. (Thierry, 1987:409)

Çizim No: 9- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Batı Cephesinin İç Bölümünde Yer Alan Haç Tasvirlerinin Çizimi

Çizim No: 10- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Taç Kapısı ve Kapının İki Yanında Duvar Yüzeyine İşlenmiş Haç Tasvirlerinin Çizimi.

Fotoğraf No: 1- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Pastoforium Hücresinin Kemerli Kapı Girişinin Üzerinde Yer Alan Ermenice Kitabe.

Fotoğraf No: 2- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Beden Duvarından Genel Görünüm.

Fotoğraf No: 3- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzeydoğudan Genel Görünümü.

Fotoğraf No: 4- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Güneybatıdan Genel Görünümü.

Fotoğraf No: 5- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzeybatıdan Genel Görünümü.

Fotoğraf No: 6- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi İç Mekândan Apsis Bölümünün Genel Görünümü.

Fotoğraf No: 7- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsisin Her İki Yanında Yer Alan Apsidiyol (Pastorium) Hücrelerinden Kuzey Hücresi ve Apsis Geçişinden Genel Görünüm.

Fotoğraf No: 8- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Cephesinde Yer Alan Taç Kapısından Genel Görünüm.

Fotoğraf No: 9- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Taç Kapısından Detay.

Fotoğraf No: 10- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Taç Kapısından Detay.

Fotoğraf No: 11- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Taç Kapısında Yer Alan Sütuncelerden Detay.

Fotoğraf No: 12- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Beden Duvarından Genel Görünüm.

Fotoğraf No: 13- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Beden Duvarının Ortasına Konumlandırılmış Apsis Çıkıntısından Genel Görünüm.

Fotoğraf No: 14- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Beden Duvarının Sağ Köşesinde Yer Alan Mazgal Pencereden Detay.

Fotoğraf No: 15- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Doğu Beden Duvarının Sağ Köşesinde Yer Alan Pencerenin Sütuncelerinin Kaidelerinde Detay.

Fotoğraf No: 16- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsis Çıkıntısının Orta Bölümünü Kuşatan Süsleme Şeridinden Genel Görünüm.

Fotoğraf No: 17- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Apsisi Üzerindeki Mazgal Pencerenin Sağ Köşesinde Yer Alan Sütuncenin Kaidesinden Detay.

Fotoğraf No: 18- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin İç Mekânından Kuzey Beden Duvarının Genel Görünümü.

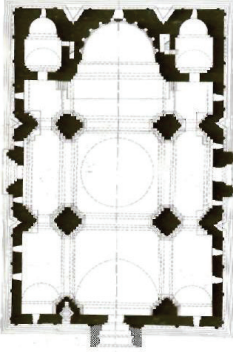
Fotoğraf No: 19- Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin İç Mekânının Çeşitli Yerlerine Yapılmış Malta, Latin ve Grek Haçı Motiflerinden Detay.

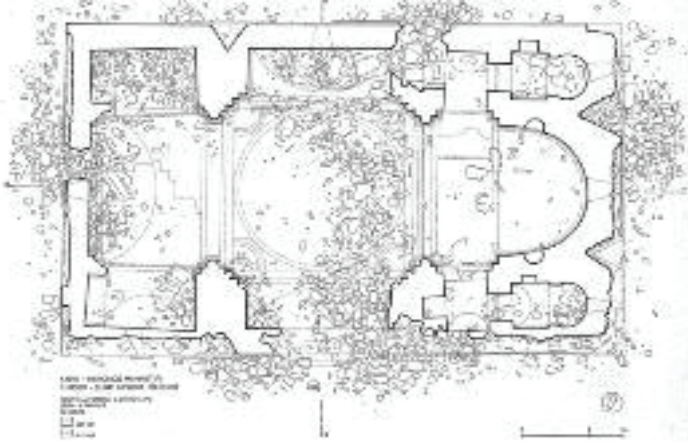
Fotoğraf No: 20 - Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Apsidiyol (Pastorium) Hücresinin Kemerli Kapı Girişinin Her İki Yanına Kabartma Olarak Yapılmış Malta Haçı Benzeri Süslemelerden Detay.

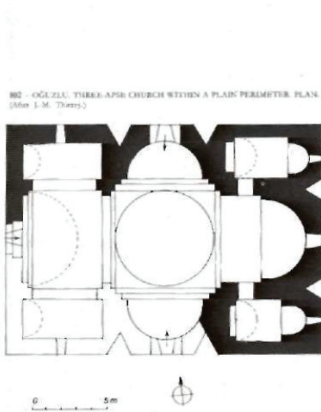
Fotoğraf No: 21 - Ergan (Erkayn-Enkuzik) Kilisesi'nin Kuzey Apsidiyol (Pastoforium) Hücresinin Tonoz Örtüsünde Yer Alan Haç Tasviri.

Fotoğraf No: 22 - Kars Ani (Fethiye Camii) Büyük Katedral'in (980-989)Plan (Thierry ve Donabedian, 1989: 484) ve Fotoğrafı (Sağır, 2014: 205).

Fotoğraf No: 23 - Kars Horomos Surp Kevork Kilisesi (989-1020) Planı (Sağır, 2014: 940).

Fotoğraf No: 24 - Kars Oğuzlu Köyü Kilisesi (890-914) Plan ve Fotoğrafı (Thierry ve Donabedian, 1989: 562).

a

b

Fotoğraf No: 25 – a) Amorium Aşağı Şehir Kilisesi'nin Dışında Bulunan Kireçtaşı Kabartmalı Levha. (Taş ve Özcan, 2015: 271); **b)** Tunceli- Hozat Surp Kevork (Kahraman Segedik) Kilisesi'nde Bulunan Malta Haçı (Erdoğan ve Şen, 2019: 293).

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:273-292

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 18.04.2019
Kabul/Accepted: 20.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRKİYE VE AVRUPA
ÜLKELERİNDEKİ
BAŞÖRTÜSÜ SORUNSALI**

***THE HEADSCARF
PROBLEM TURKEY AND THE
EUROPEAN COUNTRIES***

Arş. Gör. Dr. Aylin ÇİÇEKLİ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-3606-4351, tr_aylinyeldan@hotmail.com

Öz

Türkiye’de yıllarca siyasetin yönünü belirleyen bir konu olan başörtüsü, özellikle kentleşmenin ardından muhafazakâr kadınların da kamusal alana açılmaları sonucunda daha fazla görünür hale gelmesiyle sorun olarak addedilmeye başlanmıştır. Çağdaşlaşma yolunda bir engel olarak görülmeyle birlikte farklı zaman dilimlerinde yasaklama girişimleri ve tartışmalar alevlenerek fiili yasağı meydana getirmiştir. Başörtüsünün resmi olarak yasaklanmasıyla birlikte kadınların üniversite ve kamu kurumlarındaki görünürlükleri de engellenerek kamuoyunun gündeminde hep sıcak kalmıştır. “Türkiye ve Avrupa Ülkelerindeki Başörtüsü Sorunsalı” adı ile hazırlanan bu çalışmada ana konu, Türkiye’de ve bazı Avrupa ülkelerindeki kamusal alanda başörtüsü yasağının gelişimleri, sebep ve sonuçlarını incelemektir. Araştırmanın amacı ise adı geçen yasağın toplumsal bir sorun olmamakla birlikte siyaset sahasında sorun teşkil ettiğini ispatlamaktır. Nihayet toplumsal bir sorun olmayan lakin siyasal bir simge olan kronikleşmiş başörtüsü yasağı demokratikleşme paketi ile 2013 tarihinde siyasal bir sorun olmaktan da çıkmıştır. Bu fenomenolojik konuyu analiz etmek için yazılı kaynaklardan, bazı sivil toplum kuruluşları, dernekler ve araştırma şirketlerinin yapmış olduğu araştırmalar ve bilimsel eserler incelenerek literatür taraması yapılmış ve bu eserler tarihsel süreç içerisinde karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: başörtüsü yasağı, toplumsal sorun, siyasal sorun, siyasal simge.

Abstract

The headscarf issue, which determinenes the direction of politics in Turkey for many years, started to be considered as aproblem especially after urbanization, conservative women became more visible as a result of their opening to the public sphere. Although, it was seen as an obstacle on the path of modernization, the attempts of prohibition and debates in different time periods have flared up

and created the actual ban. With the official ban on the headscarf, the visibility of women in universities and public institutions has been prevented and the public opinion has always been hot on the agenda. This paper which is called as “The Headscarf Problematic in Turkey and the European Countries” was prepared to examine the improvement, the reasons and the results of the headscarf prohibition. The purpose of this working is to demonstrate that the prohibition which was mentioned above is not a social problem however this is a political issue. At last the chronicle headscarf prohibition that is not a social problem but political issue was solved with package of democratization in 2013. By this way this is not a political issue anymore. In order to analyse this phenomenological topic literature review was used. Also, the comparative historical method was performed so as to evaluate the scientific sources such as academic works written by non-governmental organizations (NGO), associations and the researches.

Keywords: headscarf prohibition, social problem, political problem, political symbol.

Giriş

Yaşadığımız çağdaş dünyada din, üzerine savaşlar yapılan, sosyal ve politik tartışmalara konu olan en hassas problemlerden birisidir. Toplumunu birbirine bağladığına inanılan inanışlar, reddedişler, ritüeller ve semboller, günlük dini pratikler olarak anılmakla birlikte, aynı zamanda insanlar ve toplumlar ilgili ritüellere katılmayarak ya da herhangi bir sembolü benimsemeyerek de o dine üye olabilirler.

Siyasi ve politik organizasyonlardan sosyal ilişkilere, kültürlerin ve medeniyetlerin ortadan kayboluşundan yeniden doğuşuna, ekonomik etkileşimden hayatın her alanına dair din, birçok kurum üzerinde etkisini insanlığın ilk var olduğu günden bugüne göstermiştir. Hatta bireylerin tutumu ve dünya görüşünü de etkilemesiyle dini ilk sıraya ekleyebiliriz. Bu sebeple toplumlar yeni bir durum ve şartla karşılaştıklarında dahi din topluma yön vermesi sebebiyle hayati öneme sahiptir. Günümüzdeki din savaşları da farklı dini inanışların çıkar çatışmaları sebebiyle cereyan eder. ABD’deki 11 Eylül krizi kulelerin yıkılması ve 22 Temmuz 2011’de Norveç’te meydana gelen saldırının arkasında yatan sebep farklı dini inanışlara olan tepki olarak gösterilebilir. Özellikle 11 Eylül krizi Samuel Huntington’a göre farklılıklara karşı olan hoşgörüsüzlük sebebiyle dinlerin çarpışmasıdır.

Her insan belli ve spesifik değerler hiyerarşisi içine doğar (Ülken, 2008: 163). Bu değerler de insana yön vermesi açısından hayati önem taşımaktadır (Fukuyama, 1995: 25; Besecke, 2005: 182; Aldridge, 2007: 23-31). Diğer dinlerde olduğu gibi İslamiyet de sadece aile hayatı ya da günlük hayatı idare etmekle değil, sosyal hayatın bütün detaylarına inerek, cinsiyete dayalı kültür, giyim-kuşam şekli, ekonomik eylem ve sosyal ha-

yatın diğer önemli parçalarını da etkilemektedir (Proff, 1999: 3-4; Subaşı, 2002: 19-34).

Türkiye'deki hassas konulardan birisi de yıllardır süregelen ve nihayet 2013'te çözülmesine rağmen etkileri hala yankı uyandıran başörtüsü yasağıdır. Yıllarca Türkiye'de kamu kurum ve kuruluşlarında dini sembollerinin yasaklanmasının sebebi olarak Türkiye'nin laik yapısının tehlikeye düşeceği korkusudur (Seçkinelgin, 2006: 750; Arat, 2010: 871). Türk kadınının tarihte hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Türkiye Cumhuriyeti üzerinde sayısız katkısı olmasına rağmen başörtüsü, kadını kamusal ve sosyal alanlardan uzak tutmuştur. Hem Avrupa ülkelerinin baskısı hem de Türkiye'nin laik yapısı kadınları hem sosyal hem de kamusal alanlarda başörtüsü kullanıp kullanmama üzerine tartışmalarla yüz yüze getirmiştir (Genel ve Karaosmanoğlu, 2006: 780). Bununla beraber Avrupa ülkelerinin durumu göz önünde bulundurulduğunda açıkça görülüyor ki asimilasyon ve dini ayrımın artması yasağın kabulünde temel rol oynamaktadır (Mandel, 1989: 31-33; Breu ve Marchese, 2004: 27; Joppke, 2007: 315).

Türk siyasetçilerinin her dönem farklı bakış açıları ve tartışmaları kadınların başörtüsü kullanmasına farklı yorumlar getirmiş; modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber dış görünüşün önemi de tetiklenmiştir. Bu alanda Atatürk'ün yeniliklerinden bir tanesi de kadınları batılı tarzda giyinmeye zorlamasıyla birlikte; Şeni'ye göre (1995: 128) kadın, statüsünü yani modern ya da geleneksel olduğunu üzerinde taşıdığı kılık-kıyafeti ile gösterir duruma getirilmiştir. Huntington'a göre ise Kemalizm Türk toplumunu olumsuz yönde etkilemiş, zira Türk kadını kendi kültüründen koparak başka bir kültürel değer içine girmiştir (Halliday, 1997: 42).

Geçmişten günümüze başörtüsü yasağına karşı siyasi partilerin yaklaşımları bu sürece yeni bir şekil vermiştir. Askeri vesayet ve CHP'nin karşı tutumu, MHP, MSP ve AK Parti'nin ılımlı yaklaşımları, bu problemi çözmeye kendine özgü bir yol izlemesine engel teşkil etmiştir (Subaşı, 2002: 23; Yavuz, 2003: 47; Arat, 2010: 121).

Her ne kadar kadının temel görevi annelik, kadınlık, erkeğinki ise aileyi korumak, geçimini sağlamak (Hessini, 1994: 77-79) olarak algılsa da İslami prensiplere göre kadın aynı zamanda ev dışında çalışma hakkına da sahiptir (Ahmed, 1992: 88-89). Lakin farklı sosyalizasyon süreçleri cinsiyet üzerinde önemli rol oynayarak toplumsal cinsiyet rollerini belirlemektedir. Örneğin erkekler daha çok laik ideolojilerle yetiştirilmesine karşılık kadınlar genellikle daha tutucu ve dini fikirlerle sosyalizasyon sürecinden geçerler. Bu sebeple erkeklerin kadınlara göre daha az dini ritüellere sahip çıktığı iddia edilebilir (Nelson ve Nelson, 1995: 92).

Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, Francis (1997: 82) kadınlar gün içinde ev işleriyle ve çocuk yetiştirmeye münasebet halinde olmalarına rağmen, erkeklerden daha inançlı ve tutucudurlar. Bu aynı zamanda sosyalizasyon sürecinde cinsiyet rolleri üzerindeki etkiyi de gösterir. Annenin rolü kızının kişilik oluşmasında daha etken olacaktır, örneğin beraber camiye, kiliseye gitme, sosyal yardımlarda bulunma gibi. Walter ve Davie (1998: 647) de Francis ile aynı düşünceleri savunarak kadınların erkeklere göre dini aktivitelere katılım oranlarının daha yüksek olduğunu da vurgular. Bilimsel terminolojiye göre Miller ve Stark (2002: 1402) bu durumu psikolojik mekanizma ile açıklar. Bu şu anlama gelir: testosteron hormonu erkeklere risk alma duygusunu daha artırırken, maneviyat konusunda düşüşe sebep olur. Kısacası bu da şu demek oluyor ki psikoloji, toplum, kültür ve toplumsal kuralları cinsiyet ve din açısından etkilemektedir (Sullins, 2006: 840).

Türkiye’de Kadının Statüsü

Kadın hayatın her alanında yükselişine rağmen, şu bir gerçektir ve açıktır ki dünyanın her yerinde erkeğin bir adım gerisinde yer almaktadır. Kadının günlük ütü, bulaşık, yemek pişirme, çocuk bakımı gibi ücretsiz işlerle meşgul olması, ev dışında iş yapmaya yeteri kadar şansı ve vaktinin olmadığını söylemek yanlış olmaz. Sorumlulukları, farklı hakları ve zorunlulukları kadın ve erkeği iki farklı dünyaya hapseder (Kağıtçıbaşı, 1986: 488; Arslan, 2000: 73). Arslan’a göre (2000: 76-79) kadınlar ev içi işlerle, erkekler de ailenin para kazanan dış işleriyle meşgul olurlar ve bu cinsiyet ile belirlenir. Teknolojik avantajlarla donanmış dünyaya rağmen iş bölümü cinsiyete göre yani aslında işin karakteristiğine ve geleneksel inançlara göre şekillenmektedir.

Üçüncü dünya ülkelerine ve diğer İslam ülkelerine bakıldığında Türk kadınının statüsünün yasal haklar bağlamında daha iyi olduğu göze çarpar (Saktanber, 2002: 78). Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1839 Tanzimat reformları ile birlikte kadınlar hak arayışlarına başlamışlardır (Kağıtçıbaşı, 1986: 489). Türk kadınının daha demokratik bir yaşam sürmek için isteklerini şu şekilde sıralayabiliriz: boşanma hakkı, kendi eşini kendi seçme hakkı, miras hakkı vb... Kısacası, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri Türk kadınının durumu teoride gelişme göstermekle birlikte, dünya çapındaki kadın hareketleri Türkiye’deki kadınları ancak 1980’lerde etkileyebilmiştir (Göle, 1991: 73). Hükümetlerin, Türkiye’nin gelenekselci yapısını göz ardı etmeleri sebebiyle, kadın hareketleriyle beraber kazanılan haklar politik, yasal ve eğitim alanında kendisini göstermektedir (Acar, 1998: 44-68).

Gürkan’a göre (2000: 83-88) Türk kadını üç farklı yapıya ayrılır: ilk

olarak köylerden kente göçmüş medeni kanun ve kadın hakları konusunda bilgi sahibi olmayan ki bu kesim toplumda en alt tabakayı oluşturur. İkincisi, bu kadınların bir kısmı medeni kanun ve hakları hakkında bilgi sahibidirler, lakin ailelerinin sosyal statüsü, eğitim seviyeleri ayrıca modern dünyanın ihtiyaçları onları eski sisteme doğru iter. En son grup ise küçük ölçekli olmakla birlikte iyi eğitilmiş, daha bilinçli ve medeni kanunu hayatının her alanına uygulayan kadınlardan oluşmaktadır. Aynı zamanda bu küçük grubun aileleri de iyi eğitim almış entelektüellerden oluşmaktadır.

Tönnies'e göre (1970: 158) toplumdaki köy sosyal yapısı cemaat olarak, kent sosyal yapısı ise toplum olarak kavramsallaştırılır. Tönnies'in ifadelerine göre köy sosyal yapısı dayanışma, uslaşma ve beraber hareket eden daha komüniter yapıyı teşkil ediyorken, kent sosyal yapısı ise farklı kültür, ekonomik durum ve heterojen yapılar ki içerisinde daha az dayanışma ve daha çok bireysellik barındırır. Türkiye'de köylü ve kentli kadın farklı eğitim seviyesi ve ekonomik statüye sahiptir. Geleneksel yapı ve patriarkal (ataerkil) yapının hüküm sürdüğü köylü kadın, çağdaş dünyanın gereksinimlerine ayak uyduran kentli kadın da yükselen eğitim seviyesi toplumdaki yerini alır (Sencer, 1993: 82-97). Ev dışında çalışarak para kazanan kentli kadın ise erkeklerden daha düşük ücret ile iş yaptıklarından burada bir diğer cinsiyet eşitsizliği de ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de Laikliğin Tarihçesi

Atatürk'ün reform hareketlerinin sonucu olarak 1922'de Türkiye'de görülmeye başlayan laiklik ilk olarak bürokratlara ve ordu mensuplarına uygulanmıştır. Modernizmin ilkesi olarak görülen laiklik, sadece toplumsal hayatı değil kültürel ve siyasi hayatı da etkilemiştir. İlk olarak 1922'de Sultanlık sistemi, 1923'te de halifelik kaldırılarak 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 1925 yılında eski eğitim sistemine göre eğitim veren tekke, zaviye ve medreselerin kapanması ve 1926'da medeni kanuna toplumsal yaşam ile ilgili yasal düzenlemelerin getirilmesi ile yenilikler birbirini izledi. 1928'deki yasa değişikliği beraberinde anayasadaki devletin dininin İslam olduğu ibaresi kaldırılmıştır (Seçkinelgin, 2006: 753). Siyasi parti liderleri ilk olarak İslamcı yaşam formlarını eski dogmalardan daha reformist İslamcı yöne doğru değiştirmeyi denemiştir (Marshall ve Sabhlok, 2009: 10; Arat, 2010: 879). Değişikliklerin toplumsal hayatı da etkilediği bu dönemde ibadet dili olan Arapça Türkçe ile değiştirilmiştir (Seçkinelgin, 2006: 756; Toprak ve Uslu, 2008: 51).

1945 çok partili dönemden sonra CHP'nin karşı tutumuna rağmen (Genel ve Karaosmanoğlu, 2006: 480), hükümet politikaları din ve dini aktivitelere karşı daha pozitif bir algı yakalayarak 1950'lerde Demokrat Parti ile beraber yeniden İslami canlanma yükselişe geçmiş ve muhafazakârlara

yeniden bir şans sunmuştur. 1950’de Demokrat Parti’nin seçimde tüm oyların %50’sini alarak iktidara geçmesi ile birlikte muhafazakâr seçmenlere sahip olan parti ilk olarak ibadet dilini Türkçe’den Arapça’ya çevirmiştir. Ramazan ayı tekrar resmi, dini ve milli bayram olarak kutlanmaya başlanmış, tüm bu değişikliklerin ardından birçok dini grup, dernekler ve tasavvufi liderler ortaya çıkmaya başlamıştır (Arat, 2010: 879-880).

Türk ordusu, Radikal İslamcı hayat tarzı ve Türkiye’nin muhafazakâr yapısından duyduğu rahatsızlığı 1960 ve 1980’deki askeri darbelerle göstermiştir. Ayrıca 1971, 1973, 1997 ve 2007 yine e-muhtıra ya da post-modern darbelere sahne olmuştur. Yeni rejimler dini özgürlüğü göz ardı ederek daha çok dini ve dinin etkilerini kontrol altında tutmayı hedeflemişlerdir. Hatta başörtülü annelerin ve muhafazakâr ailelerin çocukları bu dönemde orduya kabul edilmemiştir (Cindoğlu, 2010: 43-49). 1961 ve 1982 Anayasaları İslamcı siyasi partilere şans vermesine rağmen, askeri müdahale döneminde 1980’de Milli Nizam Partisi, 1997’de Refah Partisi ve 2001’de de Fazilet partisi kapatılmıştır. Lakin, Türkiye’deki büyük 2000, 2001 ekonomik krizinden sonra Refah Partisinin yeni üyeleri 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisini kurmuşlardır (Yavuz, 2003: 92-96; Tepe, 2005: 77). AK Parti’nin yeni üyelerinin bağlı olduğu Refah Partisi özellikle Avrupa’ya uyum sağlamaya karşı olmasına rağmen bu yeni jenerasyon öncelikle Avrupa Birliği, kadınlara karşı yapılan ayrımcılık, sağlık sistemi ve liberal ekonomik yapıya ağırlık vermiştir. 2002 yılındaki genel seçimlerde tüm oyların %34,2’sini alarak parlamentoda 363 koltukla yerlerini almasıyla birlikte (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2007: 87), İslamcı burjuvazi yeni kurulan AK Parti’yi büyüyen ekonomi ve AB üyeliği konusunda desteklemiştir (Demiralp, 2009). Ana muhalefet CHP ise AK Parti’ye laiklik ilkesini tehlikeye düşürdüğü sebebiyle karşı çıkarak, özellikle başörtüsü yasağına karşı olumsuz tavır takınmıştır (Elver, 2005: 47; Toprak ve Uslu, 2008: 58).

Siyasi ve kültürel hayatta laik bir ortam gerekçesiyle gerçekleşen reformlar ve değişiklikler giyim-kuşam, takvim ve alfabe alanında ayrıca İsviçre’den alınan medeni kanun ile de kadınlara birtakım haklar tanınmasına rağmen (Arat, 2010: 876); gelenekselci İslamcılarının yanlış yorumlamalarından dolayı kadınlar üzerinde pratikte pek de etkili olduğu söylenemez. Aksine kadınlara uygulanan başörtüsü kullanma yasağı, onların kamusal alandan uzunca bir süre uzak kalmalarına sebep olmuştur (Arat, 2010: 881; Marshall ve Sabhlok, 2009: 13; Humprey ve Brown, 2002: 940). 1980 Darbe sonrası yayınlanan “kılık kıyafet yönetmeliği” ne göre kamu çalışanları ve memurların bıyık ve sakal bırakması erkekler için, dekolte ve mini elbise giyilmesi ve başörtüsü kullanılması da kadınlar için yasaklanmıştır (Arat, 2010: 872; Olson, 1985:163). Ayrıca bu günlerde mesai

saatleri dışında başörtüsü kullanan ve sakal, bıyık bırakanlar da kanunları çiğnemek suçundan yargılanmışlardır (TESEV, 2010: 34-36). Dahası özel sektör şirketler de başörtüsünü kendi kurumlarında yasaklamışlardır (TIKAD, 2010: 22-26). Yalnızca muhafazakâr işverenler tarafından iş verilen başörtülüler de düşük ücretlerle düşük pozisyonlarda çalışmak zorunda kalmışlardır (TESEV, 2010: 13-21). Sadece kamuda memur olan kadınlar değil, bu dönemde öğrenciler de başörtüsü sorunuyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. 1980 sonrasında, Yükseköğretim Kurumu (YÖK) öğrencilerin ne tarz giyinecekleri konusunda kendilerinin karar verebileceğini açıklamıştır. Bununla birlikte, pratikte yargıtay kararı ve laiklik ilkesine göre kadın öğrencilerin başörtüsü kullanmaları uygun görülmediğinden, YÖK'ün vermiş olduğu bu karar da sadece teoride yerini almıştır (Saktanber, 2002: 125; Marshall ve Sabhlok, 2009: 15). Anayasal bir yasaklama olmasına rağmen bazı üniversiteler Avrupa İnsan Haklarında yer alan din özgürlüğünü referans göstererek (Boğaziçi Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve bazı Anadolu üniversiteleri) bu yasağı uygulamamışlardır (Kocalı, 2007: 174).

Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Başörtüsü Yasağı

Türkiye tarihinde bir ilk olarak 2007 yılında oyların %47'sini alan AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, laik ve muhafazakâr grupları dengede tutmaya çalışarak başörtüsü yasağını kesin çözüme kavuşturmayı hedeflemiştir (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2007: 112). Lakin AK Parti 2008 yılında Türkiye'nin laik yapısına zarar verildiği gerekçesiyle suçlanmış ve parti kapatılmak istenmiştir. Anayasa Mahkemesi AK Parti'yi suçlu bulmakla birlikte para cezası ile cezalandırılmıştır (Arat, 2010: 876). Genel olarak bu tepki gösteriyor ki başörtüsü yasağı var olduğu dönemlerde, Türkiye'de hem siyasi hem toplumsal hem de yasal bir problem olmakla birlikte, Anayasa Mahkemesinin kararı da toplumsal baskı olarak gösterilebilir.

Siyasetin Başörtüsü Yasağına Etkileri

İlk başörtüsü olayı 1968 yılında Ankara Üniversitesi'nde görülmüştür. Bu dönemde öğrenci olan Hatice Babacan'ın derse başörtüsü ile katılması sonucunda gerçekleşmiştir. 1980 Askeri darbesine kadar ne üniversitelerde ne de liselerde başörtüsü ile derslere katılmada herhangi bir sorun yaşanmazken, 1982 Anayasasından sonra başörtüsü kullanmak kamusal alanda yasaklanmıştır (Toprak ve Uslu, 2008: 62; Gallala, 2006: 601; Judge, 2004: 13). Yapılan araştırmalara göre ise başörtüsünün bu kadar gündemde tutulup tartışma konusu olmasının sebebi olarak CHP gösterilirken, sebebi ise her geçen gün başörtülü kadın sayısının artıyor olması olarak tespit edilmiştir (A&G Araştırma Şirketi, 2003: 44). Yalnızca CHP değil diğer sol görüşlü siyasi partilerle birlikte ordu da başörtüsünün siyasi

bir simge olmasından dolayı kamu alanlarında kullanılmasını protesto etmişlerdir.

1997 Koalisyon hükümeti (muhafazakâr ve liberal) bu tartışmayı farklı perspektiflere taşımıştır. Bu dönemde birçok kız öğrenci başörtüsüyle özgürce bir eğitim almak için yurt dışına gitmek zorunda kalmıştır. Fakat yalnızca varlıklı aileler ekonomik şartlardan dolayı kızlarını eğitim almak için yurt dışına gönderebilmiştir (Toprak ve Uslu, 2008: 56; Breu ve Masrchesse, 2000: 31). Her Türk vatandaşının ayırım yapılmaksızın eğitim hakkı olmasına rağmen başörtüsü sebebiyle özellikle kadınların eğitim alma hakkı kısıtlanmıştır.

Bu gibi tartışmalar uzadıkça AK Parti'nin 2004'teki muhafazakâr ve dini tutumları sebebiyle oyları daha da yükselişe geçmiştir. Dahası, başbakan, bakanlar ve diğer parlamento üyelerinin eşlerinin ve kızlarının başörtülü olmaları partinin vizyon ve misyonu bakımından halk için daha inandırıcı olmuştur (Demiralp, 2009: 320). Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile birlikte kanun değişikliği yapılmış ve başörtüsü üniversitelerde 2008 yılında serbest olmuştur. Böylece, başörtüsü tartışmaları bir takım ciddi demokratik ayrışmalara da sebebiyet vermiştir ve bu sorun ideolojik bir problem olma yolunda ilerlemiştir.

AK Parti Hükümetinin ılımlı tavırları sonucunda her geçen gün artan başörtülü kadın sayısı, sol görüşlü partilerin tepkisine sebep olmuştur. Arat'ın araştırmasına göre (2010: 875) Türk kadınının %70'inin başörtüsü kullandığı tespit edilmiş, geri kalan başörtüsüz kesim ise kendi üzerlerine başlarını kapatmaları hususunda baskı yapıldığı gerekçesiyle bu duruma tepki göstermişlerdir. Aynı zamanda, başörtüsü kullanmayan kadınların bir diğer tepkisi de başörtülü kadınların patriarkal (ataerkil) aile tipini kabullenmelerinden dolayı toplumun gitgide muhafazakârlaştığıdır. Paralel zamanlarda başka araştırma şirketleri tarafından gerçekleştirilen araştırma bulgularına göre ise başörtüsü kullanmak ya da kullanmamak laiklik açısından bir problem oluşturmamaktadır (TİKAD, 2010: 45; A&G Research Centre, 2008: 36; KONDA, 2007: 58).

İslamcı kadınlar 1980'lerde başörtüsü yasağı ile ilgili aktif rol almışlardır. Özellikle Refah Parti bu dönemde başörtüsü gerçeğini kullanarak oylarını arttırmış, lakin seçimlerden sonra Merve Kavakçı dışında hiçbir kadına ne parti içinde ne de parti dışında herhangi bir pozisyon verilmemiştir. Aksine Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan özellikle modern ve batılı görünümlü kadınları parti içinde görevlendirmek üzere tercih etmiştir (Saktanber, 2006: 24; Göle, 1991: 77). Bu bağlamda şu söylenebilir ki, başörtüsü bazen partilerin oylarını yükseltmek adına kullandıkları bir sembol bazen de siyasi partilerin ideolojileri olmuştur.

Toplumsal düzlemde siyasi ideolojilerin etkisinde kalan toplumun tepkisi dışında CHP ise kamu alanlarında başörtüsü kullanmanın, Türk kadınının modern, laik ve batılı imajını zedelediği; ayrıca kadınların kendi özgür iradelerini, düşüncelerini ve haklarını bir bez parçası arkasına sakladıkları ve kadınların gelişimine engel olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır (Genel ve Karaosmanoğlu, 2006: 479-480). Sol görüşlü partilerin başörtüsünü bu kadar büyük bir problem haline getirmelerinin temel sebebi, Atatürk'ün ilke ve inkılâplarına karşı gelindiği gerekçesiyle yaşanmıştır. Huntington, *Medeniyetler Çatışması* (2002: 43) adlı kitabında Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu değerlendirirken modernleşmenin toplumun kültürüyle paralel olmasını ve doğal sürecinde ilerlemesi gerektiğini iddia etmiştir. Atatürk ilkelerinden beri Türkiye'nin *bölünmüş bir ülke (torn country)* olduğunu, çünkü modernizm hareketlerinden beri Türkiye ne Batılı olabilmiş ne de Asyalı kalabilmiştir. Nilüfer Göle ise Huntington'un aksine modernizm konusunda Batılı ülkelerin üstünlüğünün kabul edilmesinden yanadır (1997: 7). Türkiye'de ise siyasi partiler ikiye bölünmüştür: Bir taraf Batı'nın üstünlüğünü kabul ederek o tarafa yönelmemiz gerektiğini savunuyorken, diğer taraf ise modernizmi kendi kültürümüz içinde yaratmaktan yanadır. Bu da açıkça gösteriyor ki Huntington'un dediği gibi Türkiye arada kalmış bir *torn country* dir.

Feminist Hareketlerin Başörtüsü Yasağı Üzerine Etkisi

Feminizm tüm dünyayı cinsiyet ayrımcılığını bitirme noktasında ilgilendiriyorken Türk kadını ise kamusal alanlarda başörtüsü yasağı noktasında etkilemiştir. Müslüman kadına çalışma hakkı Kur'an-ı Kerim'de verilmiş olmasına rağmen (4: 32), ayetleri yanlış yorumlayan patriarkal İslamcılara göre kadın erkek birbirine eşit değil, birbirini tamamlayandır. İslamcılar bu görüşe karşı çıkmakla birlikte geleneksel tutucu İslami yaşamı da reddetmişlerdir. Onlara göre kadın toplumda aktif rol üstlenmelidir (Saktanber, 2002: 112). İslamcı feministler bu bağlamda bir taraftan yasal haklarını kullanmak için savaşıırken diğer taraftan da günümüz modern çağa uygun olarak yeni laik düzene göre haklarının yeniden gözden geçirilmesi hususunda bir araya gelmişlerdir.

Eğitilmiş ve çalışan sosyalist ve radikal kadınlar ayrımcılık noktasında bir araya gelmiş; (Marshall, 2009: 362) Kemalist kadın grupları ise yalnızca eşitliğin yetersiz olduğunu daha fazla haklar elde etmek adına seslerini yükseltmişlerdir (Arat, 1998: 118-120). Sosyalist, Kemalist ve İslamcı grup ilk defa bir araya gelerek aile içi şiddeti engelleme adına hareket etmişlerdir. Sonra bu gruplar ayrı ayrı taciz, aşağılama ve tecavüz konularını içeren dergiler yayımlamışlardır. Türkiye'nin ataerkil yapısına karşı çıkan bu üç grup laiklik altında, demokratik haklarını elde etmek için

de hemfikirdirler. Feminist dergi “Amargi”nin kurucusu Pınar Selek sosyalist, radikal ve İslamcı kadınların beraber hareket etmesi gerekliliğinin hak elde etme açısından önemini vurgulamıştır (Kocalı, 2007: 33). Kemalist feministlerin özellikle başörtülü kadınların toplumda ikinci sınıf insan muamelesi görmesi noktasında rahatsızlıklarını dile getirerek, İslamcı feministlerin başörtüsü hakkı noktasında daha aktif olmaları gerektiğini eleştirmişlerdir (Saktanber, 2006: 23).

Avrupa Ülkelerinde Başörtüsü Yasağı

Bahsedilen gelişmeler Türkiye’de yaşanırken, Hıristiyan topraklarında da aynı başörtüsü yasağı yaşanmaktadır. Diğer batılı ülkelerle karşılaştırıldığında başörtüsü yasağının temel sebebi Müslümanları yaşadıkları topluma entegre etme ve tecrübe ettiğimiz global dünyada aynı dünya görüşüne sahip bireyler yetiştirmektir.

ABD’deki 11 Eylül saldırıları ile birlikte Huntington’un *Medeniyetler Çatışması* adlı kitabında bahsettiği gibi din çatışmalarının en temel sebebi olmuştur. Özellikle 11 Eylül göstermiştir ki Avrupa kendi yaşam tarzını korumak ve aynı zamanda daha önce hiç karşılaşmadıkları terörizm gibi büyük bir tehditten kurtulmuş olacaktı. Huntington’a göre, yenis-dünya savaşları ne toplumsal sınıflar ne zengin ile fakir ne de diğer ekonomik gruplar arasında olacaktır; farklı kültürel kimlikler asıl savaşların sebebi olacaktır (2002: 28). Fransa, Avusturya ve Almanya’daki başörtüsü yasaklarının tarihlerine bakıldığında hepsinin 11 Eylül tarihinden sonra olduğu görülür (Korstanje, 2010: 48).

Avusturya’da Başörtüsü Yasağı

İslamiyet’i 1912 yılında resmi olarak tanıyan Avusturya (Karner, 2005: 414), 1979 yılından beri de Müslümanlar için yetkili bir dini topluluğa sahip olmasıyla bilinmektedir (Shadid ve Koningsveld, 2005: 7). Avusturya’nın çok kültürlü ve çok dinli yapısı Avrupa ülkelerinden farklı olması yönünde yorumlara sebep olurken, O’nu diğer uluslara ve kimliklere karşı da daha toleranslı olmasını sağlamıştır (Sauer, 2009: 80). 1990’ların sonlarına doğru Avusturya Özgürlük Partisinin (FPO) ırkçı ve yabancı karşıtlığı politikalarla ve İslam karşıtı düşüncelerle İslam’ı tehdit olarak görmesiyle birlikte siyasal bir problem olmaya başlayan Müslüman göçmen kadınlar, başörtüleriyle toplumun izole edilen kısmını oluşturmuşlardır (Karner, 2005: 420; Gresch vd., 2008: 416).

Devlet ve hükümet tarafından herhangi bir sorun teşkil etmeyen başörtüsü, medyanın da etkisiyle kısa süre içerisinde toplumsal bir problem olarak lanse ettirilerek Avusturya halkının sokaklarda tesettürlü kadın görmeye hazır olmadığı yönünde sanal bir gündem oluşturulmuştur

(Shadid ve Koningsveld, 2005: 8). Zamanla güncel ve popüler bir sorun olan başörtüsü, özellikle Almanya ve Fransa'da da aynı konuda yaşanan tartışmaların ardından ülke gündeminde hatırı sayılır bir yer etmiştir. Bu tartışmalar yerel okul idarecilerini harekete geçirmiş ve FPO'nun provokatörlüğünü yaparak başörtülü öğrencileri okula almayarak bu fitili ateşlemiştir. FPO dışında hiçbir parti başörtüsünü problem olarak da görmezken; Avusturya vatandaşı olmasına rağmen Müslümanlar ve İslam dini Avusturya'da *diğeri* ve *yabancı* olarak görülmeye başlanmıştır. 2005 yılında Avusturya'nın kadın içişleri bakanı Müslüman kadınların Avusturya'ya entegre olmalarının zor olduğunu ve bu sebeple Avusturya kültürünü yansıtmayan başörtüsünün okullarda öğrenci ve öğretmenlere yasaklandığını açıklamıştır (Gresch vd., 2008: 417). Özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından Müslümanlara yönelik olumsuz tutum perçinlenerek, Avrupa'nın dini pratikleri yerine getirmesi noktasında en özgür ve toleranslı ülkesi olan Avusturya'da (McGoldrick, 2006: 112-117), özel sektörün yönettiği iş yerleri başörtülü kadınlara iş verme konusunda daha tutucu davranmışlardır (Gresch vd., 2008: 420). Dünyanın birçok yerinde güvenlik politikalarıyla değerlendirilen İslamiyet, son zamanlarda da 2015 Yeni İslam Yasası ile birlikte din özgürlükleri bakımından otoriter bir rejime bürünmüştür (Hafez, 2018: 9). 2015 yılında çıkan yeni yasanın ardından 2017 Entegrasyon Yasası ile birlikte de peçe yasağı getirilerek, meslek gruplarında da dini simgelerin kullanımı engellenmiştir. Çıkan son yasada ayrımcılığa atılan yeni adımla, devlet memurlarının sekülerliği temsil etme zorunluluğu ile tarafsızlık ilkesi de benimsenerek Avusturya'da herkesi kapsayan tarafsız bir politikanın ardına saklanma stratejisi uygulanmıştır (Hafez, 2018: 12).

Almanya'da Başörtüsü Yasağı

1960'larda Alman hükümetinin kendi endüstrilerinde yeterli emek işçisi elde etmek amacıyla büyük bir göçmen grubu ülkelerine davet ederek *The Economic Miracle (Ekonomik Mucize)* olarak adlandırılan dönemi yaşamaları sonucunda, Batı Avrupa'nın en çok göçmen alan ülkesi olarak tarihe damga vurmuştur (Rottmann ve Marx, 2008: 487). Büyük oranda Türk göçmenlerden oluşan bu yeni grup Almanya'da ekonominin yükselişe geçmesine sebep olmuşlardır. Uluslararası petrol krizine dek bu şekilde devam eden süreç, işsizlik oranlarının yükselişe geçmesiyle birlikte (Mandel, 1989: 32; Sauer, 2009: 82) Alman hükümetinin de göçmenlere bakış açısını değiştirmiş, ülkede yabancılara karşı farklı bir bakış açısı geliştirmiştir.

Almanya'nın ekonomik ve politik sorunları neticesinde oluşan yabancı ve Türk karşıtlığı politikaları başörtüsü problemini de tetiklemiştir. Alman vatandaşları ne zaman bir başörtülü kadın görseler tepki göster-

meye başlamışlar, zira başörtüsü onların kimliğini, ideolojisini, dini görüşünü, siyasi görüşlerini ve farklılıklarını deşifre ettiğini düşünmüşlerdir. Örneğin, Almanya’da 1970 ve 1980’lerde başörtülü kadın Almanya’nın eğitimsiz insanlarını sembolize etmiştir (Rottmann ve Marx, 2008: 501). Bazen bu gibi tepkiler Müslüman kadınların başörtülerini çıkarmalarına sebep olmuştur. Ülkede var olan toplumsal tepkilerin temelini oluşturan politik söylemlere göre, Hristiyan demokratlar başörtüsünün baskı ve ataerkil yapıyı sembolize ettiğini; sosyal demokratlar ise başörtüsünün Müslüman kadınları Alman kültürüne entegre etmenin zorluğu üzerine vurgu yapmışlardır (Sauer, 2009: 83; Joppke, 2007: 319). Almanya’nın Yeşil Partisi (The Green Party) başörtüsü yasağını reddederek hükümetin insanları dinleri ile yargılaması ya da hangi dine mensup olacağına karar vermesinin yanlış olduğunu, her bireyin kendi dinini pratik etmesinin özgürlüğü içinde hareket edilmesinin gerekliliğine dikkat çekerken (Kretschmann, 2004: 12); değersiz kalan bir toplumun kayıtsız şartsız yıkılmaya mahkûm olacağını savunmuşlardır (Joppke, 2007: 311; Kretschmann, 2004: 13-15; Huntington, 2002: 235).

İlk olarak okullara getirilen başörtüsü yasağı üzerine Alman politikacılar (siyasi partiler) ve kanun yapıcılar (parlamentarler ya da hükümetler) iki olasılığa dikkat çekmişlerdir: ilk olarak başörtülü Müslüman öğretmenler Hristiyan Katolik rahibeleri ile benzerlik taşımaktadır ve rahibeler kamusal alanlara rahatlıkla girip çıkabilmektedirler (Skach, 2006: 189); ya da ikinci seçenek ise Almanya’nın Fransa’yı örnek alarak Hristiyanlık da dahil olmak üzere tüm dini sembollerin kamusal alanlarda ayırmacılığı engellemek adına yasaklanması gerektiği üzerinde durmuşlardır (Joppke, 2007: 312; Gallala, 2006: 598; Skach, 2006: 190). Özellikle 2003 yılında başörtüsü sorunu en üst seviyesine ulaşmış; Baden-Wuttemberg’de yaşayan öğretmen Fereshta Ludin’in başörtüsünden dolayı okula girmesi engellenmiştir (Skach, 2006: 187). Başörtüsüyle ilkökul çocuklarını hayata hazırlamayacağı ve Alman geleneklerine tamamen karşıt olan çoğulculuğu öğrencilere aşılayamayacağı gerekçesiyle okula girmesi yasaklanan öğretmen (Sauer, 2009: 84) krizi ile birlikte Almanya’da yaşayan pek çok göçmen ailenin on iki yaşını doldurmuş kızlarının beden eğitimi ve yüzme derslerine katılmalarına izin vermemeleri üzerine bu öğrencilerin kendi yaşitlarından farklı yetiştiklerinin altı çizilmiş (Gallala, 2006: 600; Skach, 2006: 188-190; Mandel, 1989: 41); dolayısıyla da dini pratiklerin gündelik pratikleri engellediği gerekçesiyle başörtüsü bir anda ülkenin en ikircikli konusu haline gelmiştir. Alman feministlere göre ise başörtüsü ideolojinin ve düşüncelerin yansıtıldığı politik semboldür. Özellikle okullarda ayırmacılığa sebep olabilecek başörtüsünün kullanılması yasalarla da yasaklanırken; Almanya’nın hedefi öncelikle 11 Eylül saldırılarının ardın-

dan entegrasyon politikaları ve azınlık grupların asimilasyonu ile ileride çıkabilecek krizlerin önüne geçmektir.

Fransa’da Başörtüsü Yasağı

Geleneksel Fransız laikliğine göre dünya üzerindeki tüm dinlere karşı eşit mesafede durması öngörülen Fransa (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 98-103), bu sebeple Avusturya ve Almanya’dan farklı bir yapıya sahiptir. Dini özgürlüklerini yerine getiremediğini iddia eden gerek Fransızlar gerekse de diğer dinlere mensup sivil toplum kuruluşları tarafından tepkiler dile getirilmiş; buna rağmen özellikle entegrasyon ve asimilasyonun gerçekleştirildiği okullarda bütün dini semboller yasaklanmıştır (Toprak ve Uslu, 2008: 49-51; Aldridge, 2007: 58).

Avrupa’da en çok Müslüman nüfusa sahip olan Fransa’da, 1980 yılına kadar başörtüsü sömürge altındaki coğrafyalarda tartışılan bir konu olmasına rağmen 1989’da Fransız medyasında da yer etmeye başlamıştır. Fransız medyasına yansıyan ilk tartışma, 3 Türk kökenli başörtülü anaokulu öğrencilerinin başörtülerini çıkartmayı reddetmeleri üzerine dersten atılmalarıyla birlikte yaşanmıştır. Yüksek mahkemeye yansıyan bu olay sonucunda, Danıştay eğitim hakkının yasal bir hak olduğu ve dini objelerin eğitimi aksatmadığı durumlarda kullanımının engel etmeyeceğini duyurmuştur. Danıştayın kararı sonucunda daha da alevlenen başörtüsü meselesi, ‘kimlik sorunu’ olarak değerlendirilmiş, siyasilerin oy kaygısı ile politika seyrettikleri ortaya çıkmıştır (Köseoğlu, 2018). Bu olayın ardından 14 yıl sonra ise Katolik bir baba ve Yahudi bir annenin Müslüman olan kızlarının başörtüsü ile derslere kabul edilmemesiyle devam etmiştir. Sonrasında 15 Mart 2004 tarihinde çıkarılan yeni yasa ile ilk ve orta dereceli okullarda başörtüsü başta olmak üzere dini simgelerin kullanımı resmen yasaklanmıştır (Sumbas, 2009: 261). 2004 yılında kabul edilen yasaya göre hiçbir dini sembolle Fransız vatandaşları da dahil olmak üzere okullara girişler yasaklanmıştır, lakin direk olarak başörtüsü yasağı üzerine herhangi bir kural yoktur (Toprak ve Uslu, 2008: 61; Joppke, 2007: 337; Gallala, 2006: 598). Fakat Hıristiyan vatandaşlar haçlarını taşıırken ya da Yahudiler sinagog şapkalarını kullanırken uygulanmayan yasalar Müslümanların başörtüsü kullandığı mekânlarda uygulanmaya başlanmıştır (Bowen, 2006: 84-86). İstatistiklere göre ise kamuoyunun bu karara tepkileri ise şu şekilde olmuştur: Fransa’da yaşayan Müslümanların %42’si yasağı olumlu bulmakla birlikte, Fransa nüfusunun %69’u ise yasaklarla aynı fikirde olduklarını beyan etmişlerdir (The Economist, 2004).

2010 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanı, Nicolas Sarkozy tarafından da ‘burka yasası’ olarak nitelendirilen karar ile kamusal alanlarda kimlik tespitine engel olan giysilerin giyilmesi yasaklanarak, kural ihlali dahilini-

de maddi cezalar öngörülmüştür. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine itiraz edilen bu karar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi tarafından da uygun görülmüştür.

2004 ve 2010 yıllarında başörtüsü kullanımı ile ilgili çıkan resmi kararların dışında, 2013 yılında bir eğitimcinin başörtülü okula kabul edilmemesiyle, özel işyerlerinde laiklik ilkesi gereğince ve özel sektörün güvenliği gerekçe gösterilerek yasaklar devam etmiştir. Bazı düşünürlere göre 11 Eylül saldırılarına tepki olarak gelişen bu yasaklara (Thomas, 2006: 231-249) bir yenisi de 2016 yılı itibarıyla Fransa'nın turizm bölgelerinde Müslüman kadınların vücut hatlarını belli etmeyen 'haşema' ile denize girmeleri yasaklanmıştır (Köseoğlu, 2018).

Sonuç

Yapılan çalışmanın hedefi başörtüsü yasağını tarihsel sürecinde değerlendirerek sebep ve sonuçlarını belirlemek ve bu yasağa toplumsal ve siyasal açıdan bakmaktır. Çalışmanın hipotezi başörtüsü yasağının toplumsal bir problem olmamakla birlikte siyasal bir sembol olarak yıllarca kullanıldığı, lakin 2013 demokratikleşme paketi ile birlikte artık siyasal sorun da teşkil etmediğini vurgulamaktır. Laiklik, modernizm ve Kemalist ideolojiler ışığında kanuna dayandırılarak ve genellikle elitler tarafından kamusal alanda yasaklanan başörtüsü, genellikle kitle iletişim araçları ve marjinal gruplar tarafından yıllarca işlenmiştir. Yasaklarla da desteklenen bu 'ayrımcılık' ilkesi başörtülü kızların eğitim ve çalışma hakkını ellerinden almıştır. Tek seçenekleri ya başörtülerini açmak ya da yurtdışına gidip eğitimine devam etmek olan başörtülü kızların birçoğu da yurt dışındaki eğitimlerini devam ettirecek ekonomik olanaksızlıklar sebebiyle okulu bırakmak zorunda kalmışlardır. Huntington'un da dediği gibi Türk ve Müslüman kadını modernizm adı altında uzun yıllar boyunca kendi kültüründen ve geleneklerinden uzak kalmıştır. Türkiye'nin genel durumu göz önünde bulundurulduğunda başörtüsü laiklik önünde bir engel ve siyasal bir simge olarak görülmüştür. Bu sebeple başörtüsü bazı siyasi partiler tarafından hala bir simge olarak görülmekte ve yasağın kalkmasına rağmen rahatsızlıklarını sık sık dile getirmektedirler.

Yasağın Hıristiyan dünyasındaki versiyonuna bakıldığında ise farklı bir durum ile karşılaşılır. II. Dünya Savaşı sonrasında bazı Avrupa ülkelerinin işgücü eksikliği tamamlamak amacıyla Türkiye, İran, Tunus gibi Müslüman ülkelerden işgücü istemesi ile birlikte Müslüman nüfus hızla Avrupa'da artmıştır. Bu oldukça büyük grup, asimile olmak yerine kendi kültürlerini gittikleri yerde yaşatmayı başarmışlardır. Bu sebeple 'Özgürlüklerin Beşiği' olarak adlandırılan Avrupa göçmen grubu asimile etmek için bazı alanlarda entegrasyon adı altında başörtüsünü yasaklamış-

lardır. Tarihsel süreç göz önüne alındığında 11 Eylül saldırılarına kadar ne Almanya ne Avusturya ne de Fransa’da herhangi bir dinsel yasaklama olmamasına rağmen, bu tarihten sonra başka dinlere olan toleransını ve hoşgörüsünü yitiren Hıristiyan Avrupa bütün terörist eylemlerin baş aktörü olarak Müslümanları görmüş ve tüm Avrupa’da ve hatta dünyada yaygınlaşan ‘İslamofobi’ yasakların temel sebebi olmuştur. Ne yazıkki gerek kitle iletişim araçlarından bu konu ile ilgili yapılan yayınlar gerekse de siyasi partilerin katı tutumları Müslümanları hedef tahtası olarak göstermiştir. Kısa sürede de toplumsal sorun haline gelen başörtüsü, adı geçen ülkeler tarafından yasal düzenlemelerle yasaklanmış ve bir nevi toplumsal kaosun önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Kamusal alanlarda Türkiye’de de kadınları bir çıkmazın içerisine sürükleyen bu tutum AK Parti Hükümetinin 2011 yılındaki genel seçimlerde tüm oyların %61’ini almasından sonra, tabu haline gelen başörtüsü artık kamuda daha ılımlı hale gelmiştir. Büyük şehirlerde olmasa da küçük Anadolu kentlerinde başörtülü çalışan kadınlara yerel otoriteler tarafından gösterilen tolerans ile kadın çalışma ortamında tekrar kendisini göstermiştir. Üniversitelerde de aynı durum desteklenerek kız öğrencilerin başörtülü derslere girmesine izin verilmiştir. AK Parti Hükümetinin kitle iletişim araçlarındaki demeçleri ya da tutumları çalışan kadını daha özgür kılmıştır; çünkü AK Parti’ye göre eğer Türkiye demokratik bir ülke ise ve başörtülü kadınlar da bu ülkenin vatandaşı ise Müslüman bir ülkede yaşayan vatandaşların İslam’ın gereklerine uygun yaşaması noktasında özgürlük şarttır. Zamanla yumuşayan atmosfer hemen her ailede en az bir kişinin başörtüsü kullandığı gerçeği ile birlikte toplumsal olarak aşılmıştır. Tüm bunlar göz önüne alındığında artık iş çevreleri de başörtülü kadınlara iş verme noktasında kapılarını açmışlardır. Tüm bu ılımlı tavırlarla toplumsal tepkileri en aza indiren hükümet bir sonraki aşamada 2013 yılında demokratikleşme paketi ile yasağı siyasal ve legal bir sorun olmaktan da çıkarmıştır.

Kaynakça

- Acar, F. (1998). *Cumhuriyet ve Kadın*. Ankara: Takav Matbaacılık.
- Ahmed, L. (1992). *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*. New Haven: Yale University Press.
- A&G Araştırma Şirketi. (2008). *Üniversitelerde Başörtüsü Yasağı*. Haziran. İstanbul.
- Aldridge, A. (2007). *Religion in the Contemporary World*. Cambridge: Polity Press.
- Arat, Y. (1998). Feminists, Islamist and Political Change in Turkey. *Political Psychology*. 19 (1), 117-131.

- Arat, Y. (2010). Religion, Politics and Gender Equality in Turkey: implications of a democratic paradox?. *Third World Quarterly*. 31 (6), 869-884.
- Arslan, Ş. A. (2000). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*. Ankara: Beyda Of setcilik.
- Berber, M. ve Eser B.Y. (2008). Türkiye’de Kadın İstihdamı. *The Journal of Industrial Relations and Human Resources*. 10(2), April.
- Besecke, K. (2005). Seeing Invisible Religion: religion as a societal conversation about transcendent meaning. *Sociological Theory*. 23 (2), 179-196.
- Bourdieu, P. ve Wacquant L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bowen, J. R. (2006). *Why the French Do not Like Headscarf*. Princeton: Princeton University Press.
- Breu, M. ve Marchese, R. (2004). Social Commentary and Political Action: the headscarf as popular culture and symbol of political confrontation in modern Turkey. *Journal of Popular Culture*. 33 (4), 25-38.
- Bruce, S. (2002). *God is Dead: secularisation in the west*. Oxford: Blackwell.
- Cindoglu, D. (2010). *Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: İş Hayatında Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar*. İstanbul: TESEV.
- Çarkoglu, A. ve Kalaycioglu, E.(2007). *Turkish Democracy Today*. London: IB Tauris.
- Demiralp, S. (2009). The Rise of Islamic Capital and the Decline of Radicalism in Turkey. *Comparative Politics*. 41 (3), 315-335.
- Elver, H. (2005). Reluctant Partners: Turkey and the European Union. *Middle East Report. no: 235. Middle East Research and Information Project*.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Doncaster: Free Press.
- Francis, L. J. (1997). The Psychology of Gender Differences in Religion: A Review of Empirical Research. *Religion*. 27, 81-96.
- Gallala, I. (2006). The Islamic Headscarf: an example of surmountable

conflict between Sharia and the fundamental principles of Europe. *European Law*. 12 (5), 593-612.

Genel, S. ve Karaosmanoglu, K. (2006). "A new Islamic Individualism in Turkey: Headscarved Women in the city". *Turkish Studies*. 7 (3), 473-488.

Göle, N. (1991). *Modern Mahrem*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Göle, N. (1997). The Gendered Nature of the Republic Sphere. *Public Culture*. 10 (1), 61-81.

Gresch, N.L., Hadj Abdou vd. (2008). Tu Felix Austria? The Headscarf and the Politics of non-issues. *Soc. Pol.* 15 (4), 411-432.

Gürkan, Ü. (2000). *Türkiye'de Kadının Toplumsal ve Hukuki Statüsü*. Ankara: İlkiz Ofset.

Hafez, F. (2018). Avusturya'da Başörtüsü Yasağı. *Seta Perspektif*. Sayı 197.

Halliday, F. (1997). The Clash of Civilisation and the Remaking of World Order. *New Statesman* 126 (4328): 42-43.

Hessini, L. (edt). (1994). Wearing the Hijab in Contemporary Morocco: Choice and Identity. *Gender in the Middle East: Tradition, Identity and Power*. New York: Columbia University Press.

Humpreys, M. ve Brown, A. D. (2002). Dress and Identity: A Turkish Case Study. *Journal of Management Studies*. 39 (7), 927-952.

Huntington, S. (2002). *Medeniyetler Çatışması*. İstanbul: Okuyan Kitabevi.

Joppke, C. (2007). State Neutrality and Islamic Headscarf Laws in France and Germany. *Springer Science+Business Media*. 36, 313-342.

Judge, H. (2004). The Muslim Headscarf and French Schools. *American Journal of Education*. 111, 1-24.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1986). Status of Women in Turkey: Cross-Cultural Perspectives. *Middle East Studies*. 18, 485-499.

Karner, C. (2005). The Habsburg Dilemma Today: Competing Discourses of National Identity in Contemporary Austria. *National Identities*. 7 (4), 409-432.

Kocalı, F. (edt.). (2007). Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi. A. Bora ve A. Günel. (ed.) *90'larda Türkiye'de Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- KONDA Araştırma ve Danışmanlık. (2007). *Gündelik Yaşamda Din, Laiklik ve Türban Araştırması*. www.konda.com.tr/tr/raporlar.php (Erişim Tarihi: 29.04.2015).
- Korstanje, M. (2010). The Legacy of Samuel Huntington in Terrorist Studies after 9/11. *Crossroads*. 9(2), 26-66.
- Köseoğlu, F. (2018). Fransa’da Başörtüsü Yasaklarının Çeyrek Asırlık Tarihi. *Perspektif*. <http://perspektif.eu/2018/07/02-ceyrek-asirlik-bir-tartisma-fransa-basortusu-yasaklarinin-tarihi/> (Erişim Tarihi: 15.04.2019).
- Kretschmann, G. (2004). First Reading of anti-veiling Law. *Landtag BadenWurtemberg (BW)*. 4 February.
- Mandel, R. (1989). Turkish Headscarf and the Foreigner Problem: constructing difference through emblems of identity. *New German Critique*. no:46, 27-46.
- Mardin, S. (1989). *Religion and Social Change in Modern Turkey*. Albany: State University of New York Press.
- Marshall, G. A. (2009). Authenticating Gender Policies through Sustained Pressure: the strategy behind the success of Turkish Feminists. *Soc. Pol.* 16 (3), 358-378.
- Marshall, G. A. ve Sabhlok, A. (2009). “Not for the sake of work: Political coreligious women’s spatial negotiations in Turkey and India”. *Women’s Studies International Forum*. In Press. Corrected Proff.
- McGoldrick, D. (2006). *Human Rights and Religion-The Islamic Headscarf Debate in Europe*. Oxford and Portland: Hart-Publishing.
- Miller A. ve Stark R. (2002). Gender and Religiousness: can socialisation explains be saved? *American Journal of Sociology*. 107 (6), 1399-1423.
- Nelson, H. M. ve Nelson, A. K. (1975). *Black Church in the Sixties*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Olson, E. (1985). Muslim Identity and Secularism in Contemporary Turkey: The Headscarf Dispute. *Anthropological Quarterly*. 58 (4), 161-171.
- Proff, W. C. (1999). *Spiritual Marketplace: Baby boomers and the remaking of American Religion*. Princeton: Princeton University Press.
- Rottmann, S. B. ve Marx, F. M. (2008). Citizenship and Intersectionality:

- German Feminist Debates about headscarf and antidiscrimination laws. *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society*. 15, 481-513.
- Saktanber, A. (2002). *Living Islam: Women, Religion and the Politicization of Culture in Turkey*. London: IB Tauris.
- Saktanber, A. (2006). Women and the Iconography of Fear: Islamisation in Post-Islamist Turkey. *Signs*. 32 (1), 21-31.
- Sauer, B. (2009). Headscarf Regimes in Europe: diversity policies at the intersection of gender, culture and religion. *Comparative European Politics*. 7 (1), 75-94.
- Seçkinelgin, H. (2006). Civil Society between the State and Society: Turkish women with Muslim Headscarf? *Critical Social Policy*. 26 (4), 748-769.
- Sencer, Y. (1993). *Türkiye’de Kentleşme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Shadid, W., Koningsveld, P.S. (2005). Muslim Dress in Europe: Debates on the headscarf. *Journal of Islamic Studies*. Vol. 16(1), 35-61.
- Skach, C. (2006). Sahin v. Turkey. App. No.44774/98: Teacher Headscarf Case no.2BvR 1436/02. *American Society of International Law*. 100 (1), 186-196.
- Subaşı, N. (2002). Türkiye Dindarlığı: Yeni Tipolojiler. *İslamiyat*, 5 (4), 17-40.
- Sullins, P. (2006). Gender and Religion: Deconstructing Universality. Constructing Complexity. *American Journal of Sociology*. 112(3), 838-880.
- Sumbas, A. (2009). Batı Avrupa’da Yükselen Yeni İrkçilik Üzerine Bir Deneme. *Alternatif Politika*. 1(2), 260-281.
- Şeni, N. (1995). 19. Yüzyıl İstanbul Basımında Moda ve Kadın Kıyafetleri. S. Tekeli (ed.) *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tepe, S. (2005). Turkey’s AKP: a model ‘Muslim Democratic party?’. *Journal of Democracy*. 16 (3), 69-82.
- TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Farkı). (2010). *Başörtüsü Yaşığı ve Ayrımcılık*. www.tesev.org.tr/default.asp?PG (Erişim Tarihi: 01.05.2015).

- The Economist. (2004). *The War of Headscarves*. www.economist.com/node/2404691?story_id=2404691. (Erişim Tarihi: 16.03.2015).
- TİKAD (Türkiye İş Kadınları Derneği) (2010). *Başörtüsü ve Toplumsal Uzlaşma*. www.metropoll.com.tr (Erişim Tarihi: 22.03.2015).
- Turan, S. A. (2004). *Formation of Authoritarian Secularism in Turkey: Ramadans in the Early Republican Era (1925-1938)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Stirling, P. (1958). Religious Change in Republican Turkey. *Middle East Journal*. Autumn.
- Thomas, E. R. (2006). Keeping Identity at a Distance: explaining France's new legal restrictions on the Islamic Headscarf. *Ethnic and Racial Studies*. 29 (2), 237-259.
- Toprak, N. ve Uslu, N. (2008). The Headscarf Controversy in Turkey. *Journal of Economic and Social Research*. 11 (1), 43-67.
- Tönnies, F. (1970). *Community and Society*. Devon: David&Charles.
- Ülken, H. Z. (2008). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Kültür Yayınları.
- Walter, T. ve Davie G. (1998). The Religiosity of Women in the Modern West. *British Journal of Sociology*. no:49, 640-660.
- Yavuz, H. (2003). *Islamic Political Identity in Turkey*. New York: Oxford University Press.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:293-323
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 05.05.2019
Kabul/Accepted: 23.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**SUÇ VE MEKAN
BAĞLAMINDA GÜVEN
ALGISI: VAN ÖRNEĞİ***

***THE SENSE OF SECURITY IN
THE CONTEXT OF CRIME AND
SPACE: VAN CASE***

Esra ARPA

İpekyolu Belediyesi, Uzman Mimar
ORCID: 0000-0001-7394-0456, esrarpa@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Aysu UĞURLAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
ORCID: 0000-0001-6172-7906, augurlar@gmail.com

Öz

Suç olgusu birçok farklı disiplin tarafından ele alınan çok boyutlu bir kavramdır. Literatürde özellikle kent ile ilgili çalışmalarda, kentsel mekanda kullanıcıların birbirleriyle (sosyal çevre) ve çevresiyle (fiziksel çevre) olan ilişkilerinin mekandaki güvenlik ve suç ile doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Günümüzde kentler, özellikle toplumun sıklıkla kullandığı kent merkezleri giderek “suç” veya “güvensizlik” kavramları ile anılmaktadır. Çünkü kent merkezi gibi toplumun sıklıkla kullandığı alanlar ve çok fazla kalabalık mekanlar ile suç olayları arasında ilişki bulunmaktadır. Kentsel mekan ve suç olgusu birbiri ile ilişkili olduğundan mekanın suça neden olan etmenlerinin algısal tespiti problemin önemli ölçüde belirlenmesine sebep olmaktadır. Bu noktadan hareketle bu makale tüm kentlinin kullandığı Van kent merkezi özelinde, suç istatistikleri (2017 yılı) ve 400 (2018 yılı) kullanıcı (kentli) ile gerçekleştirilen anketlerden elde edilen veriler çerçevesinde oluşturulmuştur. Kent merkezinin önemli ana cadde ve sokaklarının gece ve gündüz saatlerinde kullanımlarının kadın ve erkek üzerindeki güven algısı ve değişimi ortaya konulmuştur. Çalışmanın bulguları sadece suç istatistiklerinin değil mekandaki fiziksel olanakların da güven algısını değiştirdiği ve güven algısının cinsiyete göre değiştiği yönündedir.

Anahtar Kelimeler: güven algısı, suç, cinsiyet, Van kent merkezi.

Abstract

Crime phenomenon is a multi-dimensional concept studied by numerous

* Bu makale Esra Arpa'nın “Van Kent Merkezi Kullanıcılarının Güvenlik Algısı” adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak yazılmıştır.

disciplines. In the literature, especially in urban studies, it was observed that the relations of users in the urban space with each other (social environment) and the environment (physical environment) were directly related to the security and crime in the space. Cities, especially the frequently used city centres, are increasingly referred to concepts like ‘crime’ or ‘unsafe’. There is a relationship between the areas frequently used by society such as the city center and highly populated places and crime events. Since the concepts of urban space and crime are related to each other, the perceptual determination of the elements of urban locations that entail crime causes a significant determination of the problem. From this point of view, therefore, this article is based on data obtained from the surveys carried out with 400 (2018 year) users and crime statistics (2017 year) in Van city centre used by all urban residents. The effects of using the main street and streets of the city centre over men and women at day and night hours in terms of a sense of security were revealed. The findings of the study indicate that not only the crime statistics but also the physical facilities in the place change the sense of security and the sense of security varies according to gender.

Keywords: sense of security, crime, gender, Van city center.

Giriş

Kent kavramı, sanayileşme ve modernleşme ile toplum üzerinde etkinliğe sahip olan, kırsaldaki sıkı ilişkilerin yerini kişisel olmayan ilişkilerin almış olduğu ve modern çağın modern insanının yer edindiği bir alana karşılık gelmektedir. Günümüzde kentlerde artan nüfus, farklı kimlikler, heterojen yapılar ve ekonomik dengesizlikler sonucu suç oranlarının artışı kaçınılmaz olmuştur.

Suç olgusu kültürden kültüre değişiklik gösteren, zaman içerisinde aynı toplumda değişik anlamları içeren (Gökulu, 2010: 209) birçok farklı disiplin tarafından ele alınan çok boyutlu bir kavramdır. Sadece kriminoloji değil, sosyoloji, psikoloji, hukuk ve şehir planlama gibi birçok disiplinin konu üzerine çalışması bulunmaktadır (Uğurlar ve Arpa, 2018: 453). Suç olgusu sanayileşme dönemi ile birlikte mala karşı işlenen suçlar, tecavüz, cinayet gibi belirli suçların evrensel boyutta tanınması ile ön plana çıkan bir eğilim olarak kendini göstermektedir. Güvenlik kavramı geçmişten günümüze insanlığın üzerinde durduğu bir olgudur. İnsanların mağaralarda yaşaması sadece iklimden korunmak için değil aynı zamanda güvenlik endişesi ile de tercih ettiği bir durumdur. Benzer şekilde geçmişte kentlerin duvarlarla çevrilmesi ve kaleler yapılması da yine güvenlik endişesinden kaynaklanmaktadır (Gökulu, 2010: 210).

Ekonomik, sosyal ve fiziksel yaşamın merkezi olan günümüz kentleri yaşam açısından cazip mekanlar olarak görülmektedir. Buna karşın ekonomik, siyasal ve sosyal alanların yetersizliği ortaya çıktığında suç ve mağduriyet durumları meydana gelebilmektedir. 1980’ler ve 1990’larda

tüm dünyada kentsel alanda suç, kanunsuzluk, şiddet, suç korkusu, sosyal ayrışma ve kentlerin terk edilmesi konularının sosyal, politik ve ekonomik söylemlerin odağı haline gelmesi, 20. yüzyılın sonlarında güvenlik konusunu kentlerin başlıca problemi olarak ön plana çıkarmıştır. Öncelikle, geliştirilen karşı politikalar, organize suçlar ve şiddet suçları konularını kapsamış, 21. yüzyılın başlarında da kent güvenliği, terörizm ile birlikte kentler için daha önemli bir hal almıştır (Frevel, 2006'dan aktaran Aksoy, 2007:13). Bu durum kentte yaşayan birey ya da bireylerin güven algısını derin anlamda etkilemektedir. Tüm bu etkiler ile birlikte bireylerin korku düzeyleri artarak travma etkileri oluşmaktadır. Korku, tehlike ve kaygı ile karakterize edilen duygular, bir reaksiyon olarak tanımlanır (Garafo-la,1981:843). Bu korkunun ana sebebi; kentlerdeki suç oranının artışı ve suç türlerinin farklılaşması olarak ifade edilmekte ve kentler giderek “suç” veya “güvensizlik” kavramları ile anılmaktadır. Suç sadece toplumda fiziksel ve ekonomik zararlara sebep olmamakta aynı zamanda toplum üzerinde kentsel mekanda hissedilen güvensizlik hissini de oluşturmaktadır (Ataç, 2007:16)

Kent güvenliği kavramı temel olarak kentleşme süreci içerisinde meydana gelen güvenlik gereksinimi ve buna yönelik geliştirilen stratejileri çağrıştırmaktadır. Kavramı ön plana çıkaran nedenlerden biri de, bireylerin güvenlik kavramını, en önemli gereksinimlerinin başında görmesidir (Gökulu, 2010:210). Örneğin 1987 yılında Dünya Sağlık Örgütü bu doğrultuda “herkes için sağlık” amacı taşıyan Sağlıklı Kentler Projesini yerel düzeyde uygulamaya geçirmiştir. Buradan hareketle Dünya Sağlık Örgütü tarafından “temiz, güvenli, yüksek kaliteli fiziksel çevre” başta olmak üzere sağlıklı bir kentin ne olduğu ve nasıl olması gerektiğinden yola çıkılarak “Sağlıklı Kent Kriterleri” tanımlamıştır. 2000’li yıllarda ise 11 Eylül olayları ile kentsel güvenliğin küresel boyutu, etkin bir biçimde *güvenlik konusuna* dahil olmuş (Aksoy, 2007:11) ve güvenlik harcamalarında dünya genelinde ciddi bir artış meydana gelmiştir (Gökulu, 2010:210). Böylece kent planlama disiplinde güvenlik konusu, ayrılarak sağlıklı kent planlamanın altında “Güvenli Kent Yaklaşımı” biçiminde yeniden tanımlanarak araçları oluşturulmaya başlanmıştır (Aksoy, 2007:11). Aksoy’un (2007:11) çalışmasında ifade ettiği gibi, kent güvenliğini etkileyen içsel (mekansal ayrışma, sosyal dışlanma) ve dışsal (güvenlik sistemleri, kent planlama) etkenlerin yerel ve ulusal yönetimlerin güvenlik politikalarını değiştirme zorunluluğu sadece suç/suçu önleme politikalarının geliştirilmesine değil aynı zamanda güvenliğin hissettirilmesi özeline de odaklanılmasını sağlamıştır.

Literatürde kent güvenliğine yönelik yapılan çalışmaların temel amacının kentli üzerindeki suç baskısını ortadan kaldırmak ve kentleri

yaşanabilir hale getirmek olduğu görülmektedir (Aksoy, 2007:11). 1992 tarihli Avrupa Kentsel Şartı'na göre kentli, güvenlik hakkına sahip olarak suç ve şiddetten arındırılmış bir kentte yaşama hakkına sahiptir. Ayrıca “temel kentsel haklardan bir yerleşmede yaşayan tüm insanların cinsiyet, yaş, inanç, toplumsal, ekonomik, siyasal konum ve fiziksel ya da psikolojik engellilik durumlarına bakılmaksızın eşit olarak yararlanmasını sağlamakla yükümlüdür” ifadesi kent yaşamında erkeklerin olduğu kadar kadınların da görünür olmasını pekiştirir niteliktedir (Kaypak, 2015'den aktaran Aktaş, 2017:141). Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi tarafından 2008 yılında kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı-2, Avrupa yerel yönetimlerini sürdürülebilir kentler inşa etmeye zorlayan “Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto” ile kentsel yaşamı korumaya yönelik yeni bir yaklaşım sunmaktadır (Kaypak, 2016: 44).

Günümüzde kentler özellikle kadınlar açısından güvensizliğin, korku ve endişenin merkezi haline gelmiştir. Kentin özellikle belirli saatleri ve belirli mekanları kadın açısından dışlayıcı olabilmektedir. Aktaş'ın (2017:142) çalışmasında ifade ettiği gibi mekanın kent düzleminde dönüşümü, sosyo-kültürel pratikler açısından aktörlerin toplumsal deneyimlerini ve birbirleri ile olan beklenti ve çatışmalarını içermektedir. Bu nedenle kentsel mekanlar, insanların zihinlerinde güvenlik derecelerine göre kümelendirildiğinden özellikle kadınların büyük bir bölümü güvenlik tehditleri nedeniyle korku ve endişe hissettiği bazı mekanlardan uzak durmaktadırlar (Aktaş, 2017:141). Çünkü bu mekanlar yoğunluklu olarak sadece kadına (dişil) ya da erkeğe ait (eril) mekanlar şeklinde bir ayrışmaya tabi tutulur. Örneğin kahvehaneler gibi kimi kamusal/sosyal alanlar sadece erkeklerce kullanıldığı için; park gibi kimi kamusal alanlar günün karanlık saatlerinde kadınları dışlayıcıdır (Wekerle, 1980'den aktaran Kaypak, 2015: 485). Mekan açısından kadının aidiyet duygusunun sadece ev içerisinde değil aynı zamanda meslek, eğitim, eğlence-dinlenme alanları gibi gündelik yaşamın sunduğu fırsatlara karşı da geliştirilmesi önemlidir (Aktaş, 2017:141).

Kentleşme ve suç arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan ilk görüşler 1920'lerde Chicago'da ortaya çıkmıştır. Shaw ve McKay, o dönemde kentlerdeki suç oranlarına bakarak bu oranların kent merkezlerinde en yüksek değerlere ulaştığını tespit etmişlerdir (Gökulu, 2010: 215). Günümüzde de özellikle kent merkezi gibi toplumun sıklıkla kullandığı alanlar ve çok fazla kalabalık mekanlar ile suç olayları arasında ilişki bulunduğu kabul edilmektedir (Uğurlar ve Arpa, 2018: 455). Block ve Block (1995) tarafından genellikle suçun en fazla işlendiği ve farklı türde suçların bir arada toplandığı yerlerin; çoğunlukla nüfus açısından yoğunluğun yaşandığı, kentin düğüm noktaları, yoğun yaya yolları, ticari merkezler ya da kent merkezleri gibi yerler olduğu belirtilmiştir (Ataç, 2007: 18). Suçların kent

bütününde toplandığı bu noktalar “sıcak noktalar” olarak ifade edilmekte ve suçu üreten alanlar (crime generators), suçu çeken alanlar (crime attractors) ve suça nötr alanlar (crime-neutral areas) olmak üzere üç alt başlıkta tanımlanmaktadır (Ataç, 2007: 18; Brantingham, 1995:10). Yoğunluğun fazla ve hareketliliğin sürekli olduğu alışveriş ve eğlence bölgeleri, büroların yoğunlaştığı yerler ve spor stadyumları suçu üreten alanlar, güvensiz park alanları, ticari merkezler, kent merkezleri, kentin düğüm noktaları, büyük alışveriş merkezleri gibi alanlar suçu çeken alanlar olarak tanımlanmaktadır. Suçluları cezbetmeyen alanlar ise suça nötr alanlar olarak tanımlanmaktadır (Brantingham, 1995:10).

Kentsel mekan ve suç olgusu birbiri ile ilişkili olduğundan mekanın ya da çevrenin etkisi ile kullanıcının güven algısı da değişebilmektedir. Bu bağlamda mekanın suça neden olan etmenlerinin insan algısı yoluyla tespiti problemin önemli ölçüde belirlenmesine neden olmaktadır (Aksoy, 2007:11). Buradan hareketle bu çalışmada ilk olarak suç kavramı ve mekan ilişkisi ele alınarak suçu önlemeye yönelik geliştirilen farklı yaklaşımlar irdelenmiş ve çevresel tasarımın suçu önlediği kavramı üzerine geliştirilen teorilerden yola çıkılarak cinsiyete göre güven algısındaki değişim incelenmiştir. Çalışma tüm kentlinin kullandığı Van kent merkezi özelinde suç istatistikleri ve 400 adet kullanıcı ile gerçekleştirilen anketlerden elde edilen veriler çerçevesinde oluşturulmuştur. Kent merkezinin önemli ana/ara cadde ve sokaklarının gece ve gündüz saatlerinde kullanımlarının kadın ve erkek üzerindeki güven algısı ve değişimi ortaya konulmuştur. Makalenin literatüre en önemli katkısı Van kent merkezi özelinde, sosyal ve mekansal boyutları ile kadın ve erkek olmak üzere cinsiyete göre güvenli ya da güvensiz hissetmeye ilişkin algının değişimi ve nedenlerinin tespit edilmesidir. Böylece gerek Van gerek farklı kentlerde benzer konularda yapılacak daha sonraki çalışmalara yol göstermesi ve “güvenli kent” farkındalığını oluşturması beklenmektedir.

1. Suç ve Mekan İlişkisi: Suçu Önlemeye Yönelik Geliştirilen Farklı Yaklaşımlar

Suç olgusu çok boyutlu bir kavramdır. Genel olarak suç olgusuna neden olan faktörlerin; sosyal ve kültürel, ekonomik, demografik, mekansal boyutlar olmak üzere 4 ana başlık altında toplandığı söylenebilir. Suç, sosyal olgu olduğu kadar mekansal bir olgudur (Yılmaz, 2006:328) Buradan hareketle mekanın suçu tetikleyen önemli bir etmen olduğu görülmektedir. Kentler, fiziksel bir mekan olmasının yanında, belirli bir toprak parçasında yaşayan tüm insanların yaşam aktivitelerini gerçekleştirdiği yer olarak tanımlanmaktadır. Kent mekanının, suç korkusu üzerinde ve suç korkusunun da mekan üzerinde karşılıklı bir etkileşimi söz konusu-

dur (Ataç, 2007:18). Suçun mekanla olan birebir ilişkisi, kentsel mekanda görülen suçun engellenmesine yönelik çalışmaları doğurmuştur (Ataç ve Gürbüz, 2009:31). Suç olgusu ile ilgili birçok teori geliştirilmiştir (Sokullu, 2002). Bu teoriler; erken suç ekolojisi teorileri, yeni suç ekolojisi teorileri ve suçu önlemeye yönelik tasarimsal yaklaşımlar olarak gruplandırılabilir.

Erken Suç Teorileri; Oscar Newman tarafından çıkarılan Savunulabilir Mekan ve Bill Hillier ve Julienne Hanson öncülüğünde ortaya çıkarılan Mekan Dizim Analizi'dir. Bu bağlamda *Savunulabilir Mekan*; Oscar Newman tarafından 1972 ortaya konulan teoride, insanların yaygın değerleri ve yaşam tarzlarını gerçekleştirebilecekleri caddeler, yapılar gibi alanların korunmasına yardım etmektedir. Bu, toplumların yaşadıkları çevrenin fiziksel düzenini yeniden yapılandırarak kontrolü ellerine geçirme imkanı vermektedir (Newman, 1996:9). *Mekan Dizim Analizi* ise mekanların insanları bir araya toplama ve yönlendirme güçlerini ortaya koyup, mekansal organizasyonla insan hareketi ve görüş alanının arasındaki ilişkiyi nesnel olarak incelemektedir (Gündoğdu, 2014: 251).

Yeni Suç Ekolojisi Teorileri; Ronald Clarke ve Derek Cornish tarafından geliştirilen Rasyonel Tercih Teorisi, Cohen ve Felson tarafından geliştirilen Rutin Aktivite Teorisi ve Pat ve Paul tarafından geliştirilen Suç Deseni Teorisi'dir. *Rasyonel Tercih Teorisi*; Suça iten birçok nedenin varlığından bahseden teori, mantık ve akıl yürütme üzerine kurulmuştur. Bu nedenler ailevi, ekonomik ve psikolojik olabilmektedir. Ama sadece bu nedenlerle kimse suçlu olmaz, suç bir karar verme yetisidir. En rasyonel olan seçimlerden biri de suça karışmak olabilmektedir. İkinci tercih ise kurbanlarla alakalıdır. Suçlu çevreye bakarak ipuçları elde eder ve suçu kime karşı yapacağına karar verir. Üçüncü seçim ise suça nasıl karışılacaktır. Bu seçim ise kişinin üzerinde olan çevre etkisi, maddi gereksinimler gibi ihtiyaçlar doğrultusunda oluşur. Son seçim şekli ise suçu yapma ya da yapmama durumudur. Hedefin özellikleri, yakalanma korkusu bu seçimde caydırıcı sebeplerdir (Cicerali, 2016: 8). *Rutin Aktivite Teorisi*; bu düzendeki yapısal değişiklikler, zaman ve mekanda direkt 3 askeri elemanın bir araya gelmesi ile suç oranlarını etkileyebilmektedir. Bunlar; motive olmuş suçlu, uygun hedef ve suça karşı koruyabilecek koruyucuların yokluğudur. Bu unsurlardan herhangi birinin olmayışı, bir suçun başarılı bir şekilde tamamlanmasının önlenmesine yeterlidir (Cohen ve Felson, 1974:589). *Suç Deseni Teorisi*; bu teoride anlayış, suçluların ve mağdur/ hedefin aktivite alanlarının kesiştiği yerlerde meydana gelmesidir (Felson ve Clarke, 1998: 35).

Suçun önlenmesine yönelik geliştirilen farklı teorilerin bir kısmı

da tasarım ile suçun önlenilebileceği düşünülerek ortaya konulmuş teorilerdir. Çevresel tasarımın hem suçu önlemede hem de çevre yararını artırmada etkisi olduğu anlayışı 1970 başında ortaya çıkmıştır ve suç ve çevre arasındaki ilişkiyi Shaw ve McKay bulmuştur. Jane Jacobs kentsel çevre ve suç ilişkisinin en etkili çalışmasını yaparak (Crowe ve Zahm, 1994: 102), bunu “The Death and Life of Great American Cities” (Büyük Amerikan Kentlerinin Ölümü ve Yaşamı) adlı kitabında ifade etmiştir. Elizabeth Wood ve Schlomo Angel, fiziksel çevrenin insan davranışları üzerine etkisini araştırmışlardır. Jeffery ise 1971’de “Crime Prevention Through Environmental Design” kitabını yayınlamaya bu alandaki çalışmalara öncülük etmiştir. Bu anlamda yapılan tüm çalışmalar doğrultusunda, suçun çevresel tasarım yoluyla ve kentsel planlama ile önlenilebileceği anlayışları ortaya konulmuştur (Uğurlar ve Arpa, 2018:455).

Kentsel Planlama Yoluyla Suçu Önleme; bu teknikte etkili planlama, tasarım ve alan yönetimi ile doğal toplum polisliğine teşvik edilebileceği anlayışı bulunmaktadır. Erişim, hareket, aktivite ve yapı niteliklerinin dikkatli düşünülmesi gerekmektedir (ODMP, 2014:9).

Çevresel Tasarım Yoluyla Suçu Önleme (Crime Prevention Through Environmental Design); kısa adı CPTED olan bu yaklaşımda ise, etkili çevresel tasarım yapılarak korkuyu azaltma, nitelikli yaşam sunma anlayışı bulunmaktadır. Bu teknikte belirlenen prensipler doğrultusunda, suç için potansiyeller ve olanaklar azaltılıp, kamusal alanlarda canlılık sağlanarak cazibeli gelişmelere olanak tanınır (Missiauga CPTED Principles, 2013: 6.). Bu prensipler; doğal gözetim, erişim kontrolü, bölgesel takviye ve bakım ve yönetimden oluşmaktadır (SDPD, 2015:1). Doğal Gözetim; güvenlik kameraları ve güvenlikler tarafından “aktif gözetim” değil, her gün mekanı kullanan kullanıcılar tarafından oluşan “gayri resmi gözetim” anlayışıdır. Bu nedenle görüş hattı oldukça önemlidir. Erişim Kontrolü; kullanıcıların güvenle ve kolaylıkla hareket etmeleri hedeflenir (Abbotsford, 2013: 2). İyi tasarlanmış, stratejik olarak bulunan işaretler ve haritalar, güvenlik hissine ve erişime katkı sağlamaktadır. Bölgesel Takviye; İnsanlar kendi hissettikleri bir bölgeyi korurlar ve diğer bölgeler için belirli saygıya sahip olurlar (NCPC, 2003:4). Tamamen bulunduğu alanı sahiplenme ile orantılıdır. Bakım ve Yönetim; bir alanın bakımı ve imajı o alana bakış için oldukça önemlidir (NCPC, 2003:4). İnsanlar, kendi çevrelerinden onların davranışlarını etkileyecek ipuçları alırlar (Abbotsford, 2013: 4). Bu nedenle kullanıcı açısından bir mekanın bakımlı ve iyi idare edilmiş oluşu pozitif yönde etkiye sebep olmaktadır. Bu temel prensipler kendi içerisinde genişletilerek CPTED’in ilkelerini oluşturmaktadır. Bunlar; doğal gözetim, bölgeliklik, erişim kontrolü, saklı veya izole edilmiş alanlar, aktiviteler, bakım ve yönetim ve karma alan kullanımı şeklinde

ayrılmaktadır.

2. Van Kent Merkezinde Suç ve Mekan İlişkisi

Literatürde kentsel mekanda bireylerin birbirleriyle ve çevresiyle ilişkilerinin, güvenlik ve suç ile bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir. Kentsel mekanlar buldukları konum ve sahip oldukları değerlere bağlı olarak suça hedef olma durumunda kalmaktadırlar. Çarpık ve düzensiz yapılaşma, sahipsiz, metruk, kullanılmayan binalar suçun oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte aydınlatma/ışıklandırma yetersizliği olan kentsel yaşam alanları, kalabalık, kontrolü zayıf ya da yeterli olmayan yerler de suça karşı zayıf olan kentsel mekanlardır (Aydın, 2010: 38). Suç oranlarının gittikçe artması buna bağlı olarak güvenlik konusundaki eksiklikler, insanların güvensiz ve tedirgin bir yaşam sürmelerine neden olmaktadır (Ulutürk, 2006:3).

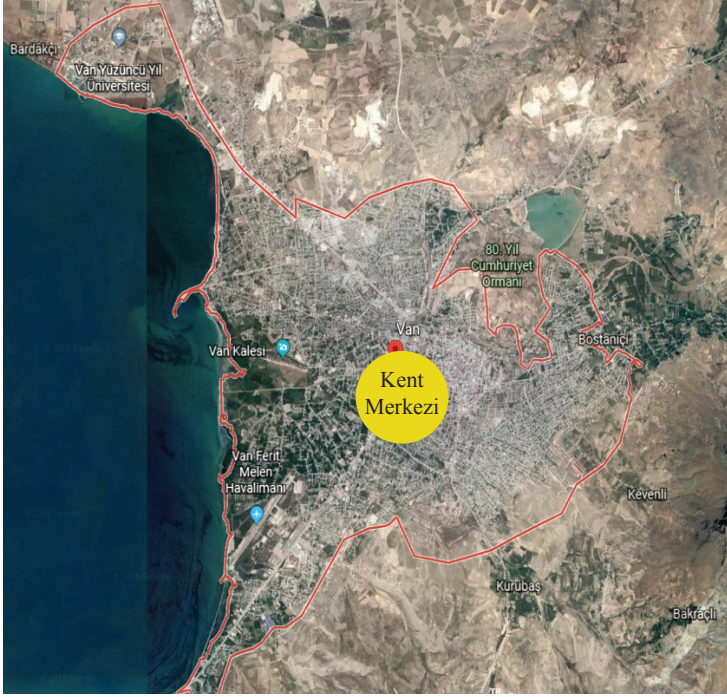
Bireyin mekanı *güvenli* olarak görebilmesi için en önemli etkenler arasında çevre tarafından görülebilen, baskının olmadığı ve rahat bir şekilde görülebilme olanağının olduğu özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Bu görülebilme özelliğinin sağlanmasında önemli olan faktörler; yol genişliği, peyzaj elemanları ya da ağaç konumları, kentsel mobilyalar ve ayırıcı elemanlardır. Ayrıca aydınlatma yeterliliği, erişilebilir güvenlik güçleri, karma kullanım özelliği olan her vakit canlılığını yitirmeyen mekanlar ve bakımlı, düzenli yapıları çevre güven algısında pozitif etkiye sahiptir (Ataç, 2007: 22). Güvensizlik hissi/suç korkusu, insanların özgür hareketlerini etkileyen kısıtlamalar içerisinde yer alabilmektedir. Özellikle insanların bazı grupları suç korkusu ve suça daha çok savunmasızdırlar; yaşlı insanlar, kadınlar, ebeveynler gibi (NCPC, 2003:1). Bu ayrışma cinsiyete bağlı olarak da farklılık göstermektedir. Suçun kent merkezlerinde yoğun olmasının nedeni, sadece o bölgedeki barınma sorunlarından kaynaklanmamaktadır. Kent merkezleri nüfus yoğunluğu ve işyerlerinin fazla olması açısından suçlular için cazip bir konumdur. Suçlular yakalanma riski daha az olan ve toplumsal kontrolün daha zayıf olduğu, üstelikte iş yerlerinin yoğun olduğu kent merkezlerinde daha rahat suç işleyebilmektedirler (Gökulu, 2010: 216).

Bu çalışmada konuyla ilgili tüm araştırmalar göz önünde bulundurularak örneklem bir alan seçilmiş ve fiziksel çevre tasarımının güvensizlik hissi üzerindeki etkileri ve cinsiyete göre güven algısındaki değişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Örneklem alan olarak suçun oluşumuna teşvik eden alanlardan olan Van kent merkezi seçilmiştir. Çalışmada ilk olarak kent merkezi özelinde, İl Emniyet Müdürlüğü'nden alınan Van kent merkezine ait 2017 yılı kentsel suç verilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca kent merkezine yönelik çalışmaların yapılması anlamında esnafın

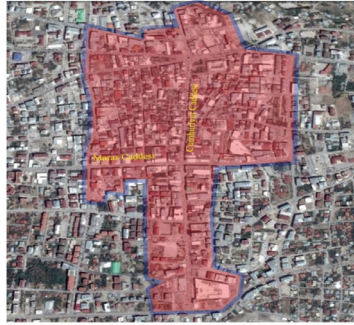
belediyeye verdikleri dilekçeler değerlendirilmiş, çalışma alanında ticari kullanıma sahip olan dükkan sahipleri ile görüşmeler yapılarak talep ve şikayetler göz önünde bulundurulmuştur. İkinci olarak çevresel tasarım yoluyla suçu önleme tekniğinin temel prensiplerinden yararlanarak hazırlanan ve 400 kullanıcı ile gerçekleştirilen anketlerden elde edilen veriler ile bu alanlara yönelik saha araştırması, gözlem vb. araştırmalardan elde edilen verilerden yararlanılmıştır. Anket analizleri aşamasında cinsiyete göre güven algısı üzerine gece ve gündüz kullanımlarında sürekli değişkenlerin arasında istatistikî olarak anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla “t-testi” analizinden yararlanılmıştır. Son olarak kullanıcı anketiyle elde edilen analiz sonuçları ile haritalar oluşturularak belirlenen cadde, sokak ve konumların güven algısı ortaya çıkarılıp, değerlendirmeleri yapılmaya çalışılmıştır.

2.1. Çalışma Alanı

Van, merkez ilçeleri Edremit, Tuşba ve İpekyolu olmak üzere toplam 13 ilçeden oluşmaktadır. Van kent merkezi İpekyolu ilçesinde bulunmaktadır (Şekil 1). Van kent merkezi -Merkezi İş Alanı (MİA)- yoğun kullanıma sahip Cumhuriyet Caddesi ve Kazım Karabekir Bulvarı (Maraş Caddesi) ve yakın çevresini içermektedir. Bu alan içerisinde; Hükümet Konağı, Merkez Bankası, İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Tapu ve Kadastro Müdürlüğü, Tuşba ve İpekyolu Nüfus Müdürlüğü gibi resmi kurum binaları bulunmaktadır. Ayrıca; tüm banka şubeleri, ticari amaçlı mağaza ve dükkanlar, Turkuaz AVM (Alışveriş Merkezi), Artos AVM, Van AVM, Aydın Perihan AVM ve henüz faaliyete geçmemiş olan Park AVM bu alan içerisinde bulunmaktadır. Alışveriş, resmi işler, eğlence ve gezme ihtiyaçlarının karşılanması yönünde çeşitlilik bakımından oldukça farklı kullanımlara sahip kent merkezi bu nedenle yoğun kullanıma sahiptir. Van kent merkezi içerisinde MİA sınırları göz önünde bulundurularak çalışmanın örneklem alanı (çalışma alanı) çerçevesi belirlenmiştir (Şekil 2).

Şekil 1: Van Kent Merkezi Konumu

Şekil 2: Van Kent Merkezi (Çalışma Alanı)

Belirlenen çalışma alanında 400 kullanıcı ile yüz yüze anket görüşmesi yapılmıştır. Anketin sorularının çerçevesini CPTED tekniğinin; *Doğal Gözetim, Erişim Kontrolü, Bakım ve Yönetim ve Bölgesel Takviyeden* oluşan 4 ilkeden ortaya çıkan prensipleri bağlamında ulaşım/erişilebilirlik, bölgecilik alan kullanımı ve doğal gözetim, tuzak alanları/izole alanlar, bakım ve yönetim ve çevresel özellikler şeklinde 5 ana başlık oluşturmaktadır. Anketin genel çerçevesini oluşturan CPTED prensipleri ile ilgili olarak değerlendirme yazarlar tarafından ayrıca bir çalışma olarak

hazırlanmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında CPTED prensipleri üzerinden tartışma yapılmamaktadır. Buradan hareketle çalışma kapsamında ilgili anket bulgularından yararlanılarak kent merkezinin önemli ana ve ara caddeleri ve sokaklarının gece ve gündüz kullanımlarında; cinsiyete (kadın ve erkek) göre 400 kullanıcının/kentlinin güven algısı ve değişimi irdelenmekte, mekansallaştırılmakta ve 2017 yılı kentsel suç verileri ile ilgili ilişkisi değerlendirilmektedir.

Anket bulguları değerlendirildiğinde ankete katılan kullanıcıların %43'ünü kadınlar (172 kişi), %57'sini de erkekler (228 kişi) oluşturmaktadır. Yaş dağılımına bakıldığında ise %11,3'ü 18 yaş ve altı iken, %30,8'i 19-24 yaş, %28,5'i 25-30 yaş, %15,5'i 31-36 yaş ve %14'ü 37 yaş ve üzeri yaş aralıklarında yer almaktadır. Anket yapılma sürecinde anketi cevaplayan kitlenin genç kesim ağırlıklı olduğu, 50 yaş ve üzerinden sonra anketi cevaplama oranının azaldığı görülmüştür. Bu durumun hem kent merkezi aktivitelerine bağlı olarak kullanımının belirli yaşlardan sonra azalması hem de 50 yaş ve üzeri kullanıcıların konuya olan ilgisinin düşük olması ile ilgili olduğu söylenebilir. Kullanıcıların %63'ü bekar, %37'si evlidir. Kentlinin diğer bir deyişle kullanıcıların doğum yerlerinin %65,3'inin Van, %32,8'inin de diğer illerde olduğu görülmüştür. Doğum yeri Van dışında olan kullanıcılar Türkiye'nin birçok kesiminden iş, eğitim vb. nedenlerle gelmiştir. Doğu ve Güneydoğu kısmından; Malatya, Hakkari, Kars, Elazığ, Bitlis, Erzurum, Ağrı, Adıyaman, Muş, Siirt, Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa, Şırnak, Bingöl, Mardin, Gaziantep, Tunceli gibi iller bulunurken, batı kısmından; Aydın, Isparta, Konya, İstanbul, Bursa, Adana, Uşak, Zonguldak, Ankara, Mersin, Samsun, İzmir, Sakarya, Karaman, Antalya gibi iller olmak üzere toplamda 34 farklı il olduğu görülmüştür. Bu çeşitliliği oluşturan kesim; akademisyenler, öğrenciler, memurlar ve yakın civar komşu illerden göç ederek gelenlerdir.

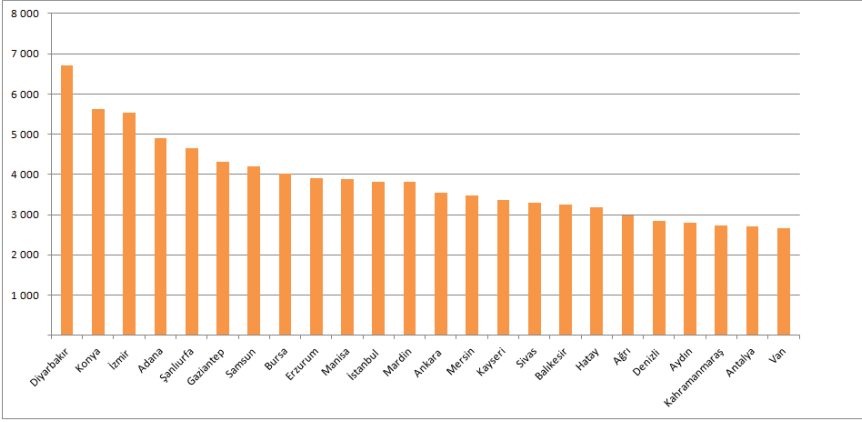
2.2. Van Kent Merkezinde Suç Türleri ve Mekansal Dağılımı

Türkiye'de gün geçtikçe asayiş suçlarının arttığı gözlenmektedir. Özellikle Türkiye'nin batı kısmında nüfus yoğunluğu, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, kentleşme oranı yüksek ve göç alma oranı fazla olduğundan bu alanlarda suç oranının daha fazla olduğu görülmektedir.

TÜİK'ten alınan verilere göre 2015'te Türkiye'de işlenen suç türleri ve oranlarına göre suçlu sayısına bakıldığında toplam 168 726 suçlu olduğu görülmektedir. Suç türleri arasında en yüksek oran 30 093 suçlu sayısı ile hırsızlığa aitken, 23 730 ile yaralama, 10 045 ile yağma, 8 303 ile öldürme, 7 808 ile tehdit, 6 336 ile sahtecilik, 5 340 ile cinsel suçlar şeklinde devam etmektedir. 2009 ile 2015 yılları arasındaki suç dağılımlarına bakıldığında; 2009 ve 2010 yılları arasında ciddi bir artış söz konusu iken,

2010 ve 2011 yılları arasında bir düşüş olduğu, 2011- 2014 yılları arasında ise artış olduğu görülmektedir. 2014 ile 2015 yılları arasında ise çok az bir düşüşün meydana geldiği görülmektedir.

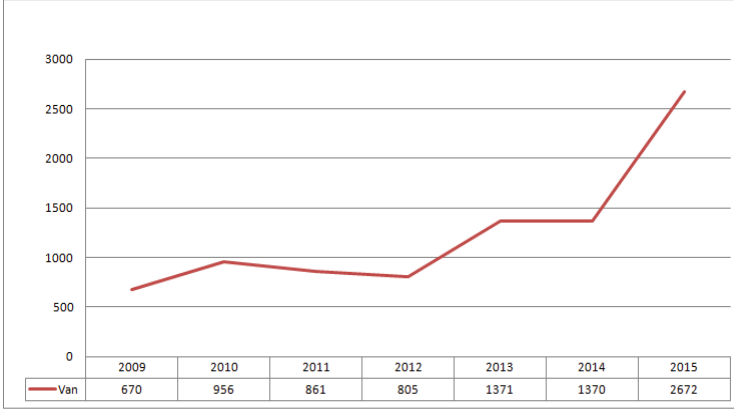
Türkiye’de TÜİK 2015 yılı suç verilerine göre suçun en yoğun olduğu iller arasında en yüksek Diyarbakır olmak üzere, Konya, İzmir, Adana, Şanlıurfa, Gaziantep ve Samsun bulunmaktadır. Suçun en az görüldüğü iller arasında ise en düşük oran Yalova olmak üzere, Bayburt, Hakkari, Artvin, Tunceli ve Bilecik bulunmaktadır (TÜİK, 2015). TÜİK 2015 yılı suç verilerine göre Van 24. sıra ile Türkiye geneli işlenen suç oranlarının % 1,58’ini oluşturmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: 2015 Yılı Türkiye İllere Göre Suç Dağılım Oranları

Kaynak: (TÜİK, 2015)

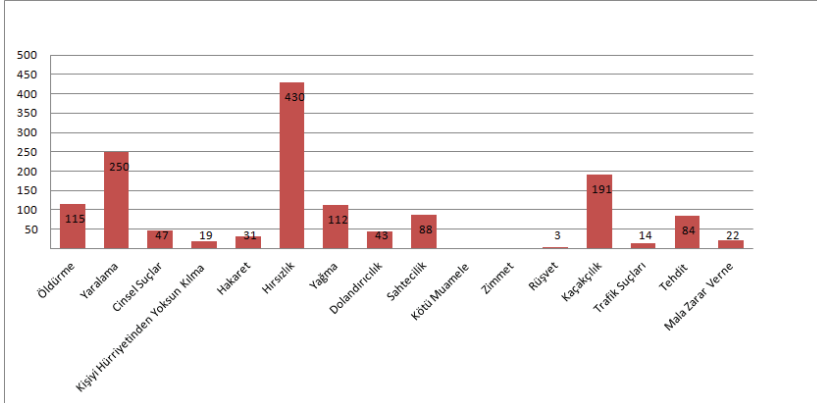
Van İli 2009-2015 yılları arası suç oranlarına bakıldığında ise 2009 yılında düşük olduğu, 2010 yılında ise belirli bir artışın meydana geldiği, 2010, 2011 ve 2012 yılları arası bir azalmanın söz konusu olduğu, 2013 ve 2014 yılı herhangi bir fark gözetilmezken 2014 ve 2015 yılları arasında neredeyse 2 kat fark olacak şekilde bir artışın olduğu gözlenmektedir (Şekil 3).

Şekil 4: 2009-2015 yılları arası Van ili suç dağılımları

Kaynak: (TÜİK, 2015)

Van İli 2015 yılı asayiş suçları arasında olan şahsa ve mala karşı işlenen suçlara bakıldığında ise ilk sırayı hırsızlık alırken, kaçakçılık ve yaralama suçlarının da suç oranlarının büyük oranını kapsadığı belirlenmiştir. Kötü muamele ve zimmet suçlarının ise görülmediği tespit edilmiştir (Şekil 5).

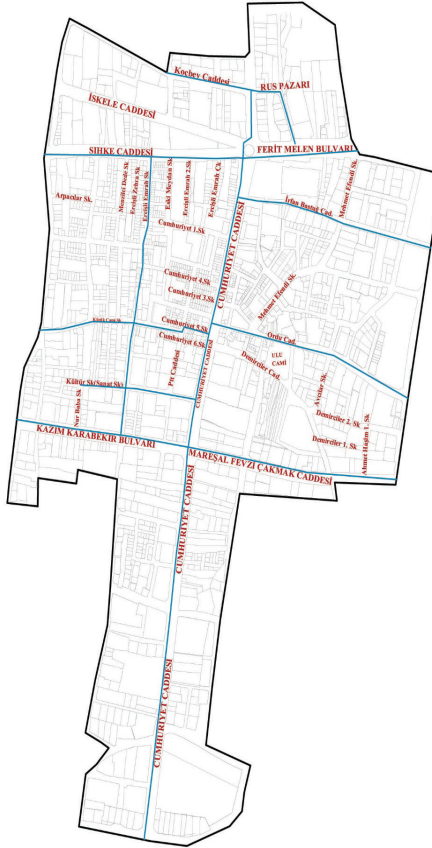
Şekil 5: Van İli 2015 Yılı Şahsa Ve Mala Karşı İşlenen Suç Oranları

Kaynak: (TÜİK, 2015)

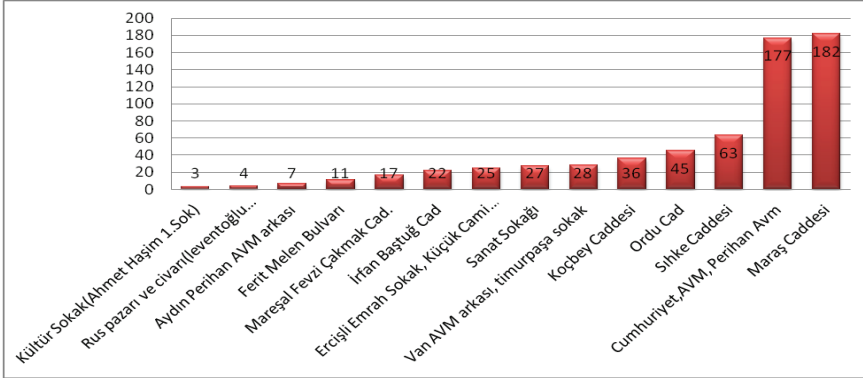
Çevresel tasarımıyla suçu önleme konusunda suç tespitlerinin yeri oldukça önemlidir. Kent merkezinde belirlenen cadde ve sokakların İl Emniyet Müdürlüğü'nden alınan 2017 yılına ait suç verilerine bakıldığında kentsel suçla bağlantısı olan işten hırsızlık, oto ve otodan hırsızlık, evden

hırsızlık, darp (kasten yaralama), yağma (gasp), yankesicilik, kapkaç gibi suçların işlendiği görülmüştür.

Çalışma kapsamında belirlenen ve yoğun kullanımda olan ana cadde ve ara sokaklar (Şekil 6); Koçbey Caddesi, Sıhke Caddesi, Rus Pazarı (Leventoğlu Sokak), Ercişli Emrah ve Küçük Cami Sokak, Cumhuriyet Caddesi (bu arter üzerinde Van AVM ve Aydın Perihan AVM olduğu için, bu kısımlarda işlenen suçlar bu veri üzerinde değerlendirilmiştir), İrfan Baştuğ ve Ordu Caddeleri, Kültür Sokak (Sanat Sokağı), Kazım Karabekir Bulvarı (Maraş Caddesi), Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi, Ahmet Haşim 1. Sokak (Kültür Sokak), Timurpaşa Sokak (Van AVM arkası), Aydın Perihan AVM arkası civarındır.

Şekil 6: Van Kent Merkezi Yoğun Kullanımda Olan Ana Cadde ve Ara Caddeler/Sokaklar

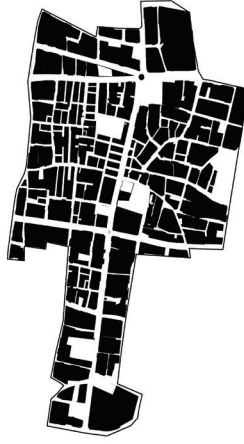

Şekil 7: 2017 Yılı Kent Merkezinde İşlenen Suç Dağılımı

Van kent merkezinde çalışma kapsamında belirlenen mevcut cadde ve sokaklarda işlenen suç dağılımlarına bakıldığında; en az Kültür Sokak olmak üzere sırasıyla, Leventoğlu Sokak, Aydın Perihan AVM arkası, Ferit Melen Bulvarı, Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi, İrfan Baştuğ Caddesi, Ercişli Emrah ve Küçük Cami Sokak, Sanat Sokağı, Timurpaşa Sokak, Koçbey Caddesi, Ordu Caddesi, Sıhke Caddesi, Cumhuriyet Caddesi ve en çok Maraş Caddesi olmak üzere toplamda 647 suç işlendiği görülmüştür (Şekil 7).

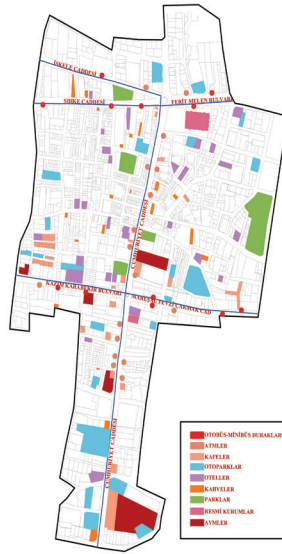
2.3. Cinsiyete Göre Van Kent Merkezi Kullanıcılarının Güven/Güvenlik Algısı

Van kent merkezi şehrin yoğunluğunun en fazla olduğu ve kullanıcıların çoğunlukla zaman geçirdiği önemli noktalardan birisidir. Kent merkezinin doluluk boşluk oranına bakıldığında, yoğun bir yapılaşmanın olduğu görülmektedir. Mevcut yapılar oldukça eski ve yeni yapı oranı azdır. Yapı yükseklikleri değişmekte olup, herhangi bir nizam söz konusu değildir. Metruk yapılar bulunmaktadır. Alan merkezi iş alanı olduğundan ticari yoğunluk oldukça fazladır, ikamet amaçlı konut oranı düşüktür (Şekil 8).

Şekil 8: Kent merkezi doluluk boşluk analizi

Kent merkezi içerisinde; resmi kurumlar, yeşil alanlar, kültürel tesisler, alışveriş merkezleri, bankalar, eğlence mekanları, otoparklar ve duraklar yer almaktadır (Şekil 9).

Şekil 9: Kent merkezinde bulunan işlevlerin çeşitliliği

Kent merkezinde 4 ana caddenin ve ana caddelere bağlanan ara cadde ve sokakların olduğu görülmektedir (Şekil 6). Bu ana caddeler; Cumhuriyet Caddesi, Kazım Karabekir Bulvarı (Maraş Caddesi) ve Maraşal Fevzi Çakmak Caddesi, Sihke Caddesi ve İskele Caddesi'dir. Ana caddelerin yol genişlikleri (2 şerit) oldukça dardır. Kent merkezine ulaşım genel olarak bu ana caddelerden sağlanmakta ve dolayısıyla bu da trafik yoğunluğuna sebep olmaktadır.

Kullanıcı anketi sonucu elde edilen verilere göre; kullanıcıların (kentlinin) Van kent merkezine geliş nedenleri arasında % 39.8 oranında alışveriş amacı ilk sırayı almaktadır. Bunu resmi işler, iş yerinin kent merkezinde olma durumu, eğlence ve gezme amaçları takip etmektedir. Kullanıcıların kent merkezine gelme sıklıkları; % 60.3 her gün, % 27.5 haftada birkaç kez, % 7.8 haftada bir kez, % 2.8 ayda bir, % 0.5 bir aydan daha fazla şeklindedir. Anket yapılan kullanıcılar arasında her gün kullanma oranı toplam oranın yarısından fazladır. Bu kent merkezinin genel olarak yoğun kullanıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda farklı nedenlerle farklı sıklıklarla kent merkezine gelen kentlinin (kadın/erkek) kent merkezine ulaşmak ve kent merkezi içinde ulaşımı/dolaşımı sağlamak amacıyla toplu taşıma, özel araç, servis ile ya da yaya olarak kullandığı ana ve ara cadde/sokakların gece ve gündüz saatlerinde kullanımı ve kullanıcıların buna ilişkin algısı aşağıda değerlendirilmektedir.

Kent merkezine ulaşımında belirlenen cadde ve sokaklarda gündüz kullanımına göre tercih edilen güzergahlar sıralamasına bakıldığında; sırasıyla % 62.3 Cumhuriyet Caddesi, % 58.5 Maraş Caddesi, % 43.3 Sihke Caddesi, % 28.7 Sanat Sokağı, % 22.3 İrfan Baştuğ Caddesi, Ordu Caddesi ve civarı, % 19.8 Koçbey Caddesi (Rus Pazarı civarı) ve % 19 Ercişli Emrah Sokak ve civarının kullanımı olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Caddesi ve Maraş Caddesinin yoğun kullanımlı güzergahlar olduğu ve en düşük kullanımlı güzergahın da Ercişli Emrah Sokak olduğu belirlenmiştir. Belirlenen 7 güzergahın tercih edilme sebeplerine bakıldığında kullanıcı yorumlarına göre genel olarak bu caddelerin kalabalık olmasının temel etken olduğu görülmektedir. Ayrıca çeşitlilik arz eden ve alışveriş/eğlence gibi sosyal aktivite imkanı sunmasına bağlı olarak kullanım sıklıkları değişmektedir. Diğer bir deyişle ana caddelerin ara cadde ve sokaklardan sık kullanıldığı belirlenmiştir. Kent merkezine ulaşımında belirlenen cadde ve sokaklarda gece kullanımına göre tercih edilen güzergahlar sıralamasına bakıldığında ise; kullanıcının sırasıyla % 45.5 Cumhuriyet Caddesi'ni, % 43.3 Maraş Caddesi'ni, % 16.6 Sihke Caddesi'ni, % 14.5 Sanat Sokağı'nı, % 9.3 İrfan Baştuğ Caddesi ve civarını, % 8.3 Koçbey Caddesi'ni ve % 6 Ercişli Emrah Sokak ve civarını tercih ettiği belirlenmiştir. Kullanım ter-

cihlerindeki sıralama gündüz kullanımları ile aynıdır.

Çalışma kapsamında ara ve ana caddelerin gece ve gündüz kullanımlarında güven algı düzeyi ölçülmüş ve kadın ve erkeklerin verdiği yanıtların karşılaştırılması yapılmıştır. Bu kapsamda belirlenmiş cadde, sokak ve merkezi alanlar olan; Cumhuriyet Caddesi, Sanat Sokağı, Ercişli Emrah Sokak, İrfan Baştuğ Caddesi ve Ordu Caddesi, Aydın Perihan AVM (alışveriş merkezi) ön kısım, Aydın Perihan AVM arka kısım, Van AVM arka kısım, Van AVM ön kısım, Maraş Caddesi, Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi, Kültür Sokak, Rus Pazarı civarı, Sıhke Caddesi ve Koçbey Caddesi olmak üzere toplamda 14 farklı yol ve alanı kapsamaktadır.

Buna göre gündüz kullanımlarında güven algısı kadınlarda; Sanat Sokağı ve yakın çevresi, Ercişli Emrah Sokak ve yakın çevresi, İrfan Baştuğ ve Ordu Caddeleri ve yakın çevresi, Rus Pazarı ve yakın çevresi, Koçbey Caddesi ve yakın çevresi “ne güvenli ne güvensiz”, Cumhuriyet ve Maraş Caddesi, Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi, Kültür Sokak ve Sıhke Caddesi “güvenli” olarak çıkmıştır. Erkeklerde ise; Ercişli Emrah Sokak ve yakın çevresi, Rus Pazarı ve yakın çevresi ve Koçbey Caddesi yakın çevresi “ne güvenli ne güvensiz”, Sanat Sokağı ve yakın çevresi, İrfan Baştuğ ve Ordu Caddeleri ve yakın çevresi, Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi ve Sıhke Caddesi “güvenli”, Cumhuriyet ve Maraş Caddesi ve Kültür Sokak ise “çok güvenli” olarak çıkmıştır (Tablo 1).

Sanat Sokağı ve yakın çevresi, Ercişli Emrah Sokağı’nda, İrfan Baştuğ ve Ordu Caddesi yakın çevresi, Rus Pazarı ve yakın çevresinde, Aydın Perihan AVM önü, gündüz kullanıcıların (kentlinin) cinsiyete göre kullanımında güven algısında istatistikî olarak anlamlı bir farklılık görülmüştür. Sanat Sokağı ve yakın çevresinin kalabalık ancak seyyar satıcıların yoğunlukta olduğu, daha çok erkeklerin kullandığı eril bir sokak niteliğinde olduğu görülmüştür. Ercişli Emrah Sokak ve yakın çevresinde metruk ve bakımsız binaların yoğunlukta olduğu, kalabalık oranının düşük olduğu, araçların yollara park ettikleri ve dükkanların işlek olmadığı görülmüştür. Bu sokaklarda sürekli trafik sıkışıklığı olduğu, esnafın kaldırımları malzemelerle doldurduğu dolayısıyla yaya yürüyüşü için kaldırımların işlevsiz kaldığı ve can güvenliği açısından sıkıntı olduğu gözlenmiştir. Esnafla yapılan görüşmelerde, trafik konusunun oldukça büyük sorun olduğu, ayrıca sokakların elverişsiz olmasının ticari yönden büyük sıkıntı oluşturduğu tespit edilmiştir (Şekil 10).

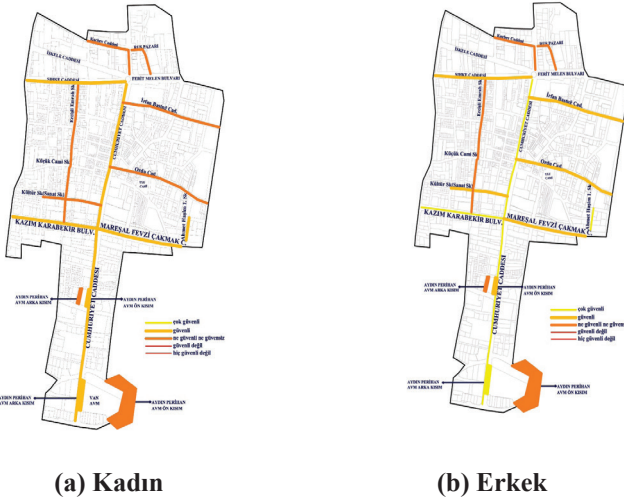
Şekil 10: Sanat Sokağı ve Erciqli Emrah Sokağı'na ait fotoğraflar

İrfan Baştuğ ve Ordu Caddeleri ve yakın çevresinde ise bazı sokakların تنها olduğu, Ordu Caddesi'nin üzerinde birçok seyyar satıcının bulunduğu ve Ulu Cami civarında bulunan oturma alanlarının kahvehane olarak işletildiği görülmüştür. Her sokakta kahvehane bulunduğu dolayısıyla ara sokaklarda erkek egemen (eril mekan) bir yapının olduğu tespit edilmiştir. Kahvehanelerin genel olarak erkeklerin kullanımına elverişli ortam olması bu alanlarda erkeklerin kullanım konusunda güven algısının “güvenli” çıkmasına neden olmuştur. Bu tür alanların doğal gözetimi artırıcı yönde pozitif etkisi bulunmaktadır, ancak bu alanlarda eksikliklere göre gerekli düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu alanlardan kadınların geçişi oldukça zordur, kadınlara yönelik işlev yoğunluğu düşüktür. Dolayısıyla analizlerde kadınların çoğunluğu bu alanlara “ne güvenli ne güvensiz” demiştir. Ayrıca araç geçişlerinin çift yönlü olarak geçişi ve araçların yola park ettiği, kaldırımların ise esnafın malzemeleriyle işgal edildiği görülmüştür. Trafik sorununun da olduğu tespit edilmiştir. Rus Pazarı ve yakın çevresinde ise gündüz kullanımının olduğu görülmüş, ancak kullanıcı yorumlarında kültürü tanıtıcı nitelikte ürünlerin bulunduğu ancak yalnız başına gidilmediği, alanın oldukça bakımsız olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla alan “ne güvenli ne güvensiz” olarak çıkmıştır (Şekil 11).

Şekil 11: İrfan Baştuğ ve Ordu Caddeleri'ne ait fotoğraflar

Özetle gündüz kullanımında ara cadde ve sokakların kadınlar tarafından “ne güvenli ne güvensiz” olarak görülmesinin gözlemler sonucu elde edilen başlıca nedenleri; ara sokakların erkek egemen (eril mekan) yapıya sahip olması, yoğun kullanımda erkeklerin ön planda olması, genel olarak kahvehane olarak işletilen mekanların bulunmasından kaynaklı kadınların kullanamayacağı alanlara dönüşmesi gibi etmenlerdir. Ayrıca birçok binanın metruk durumda bulunduğu, çeşitliliğin bulunmadığı, kaldırımların dükkanların malzemeleri ile işgal edildiği dolayısıyla yaya güvenliğinin olmadığı da tespit edilmiştir (Şekil 12).

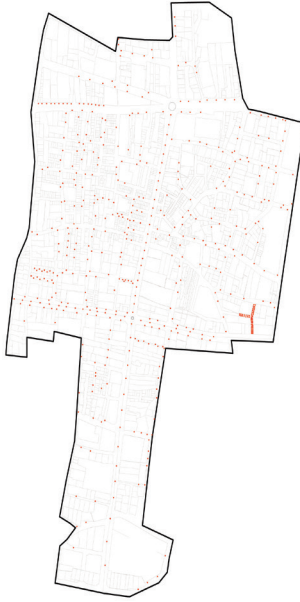
Şekil 12: Van Kent Merkezinde ana cadde ve ara yolların gündüz kullanımında cinsiyete göre güven algısının mekansal dağılımı

Gece kullanımlarında güven algısı kadınlarda; Sanat Sokağı ve yakın çevresi “hiç güvenli değil”, Rus Pazarı ve yakın çevresi “güvenli değil”, Cumhuriyet Caddesi, Ercişli Emrah Sokak ve yakın çevresi, İrfan Baştuğ ve Ordu Caddeleri ve yakın çevresi, Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi, Kültür Sokak, Sıhke Caddesi ve Koçbey Caddesi ve yakın çevresi “ne güvenli ne güvensiz”, Maraş Caddesi ise “güvenli” olarak çıkmıştır. Erkeklerde ise; Cumhuriyet Caddesi ve Maraş Caddesi “güvenli”, diğer yollar ise “ne güvenli ne güvensiz” olarak çıkmıştır. Erkeklerde güvenli olmayan alan cevabı görülmemiştir (Tablo 2). İlâveten Cumhuriyet Caddesi, Sanat Sokağı ve yakın çevresi, Ercişli Emrah Sokak ve yakın çevresi, İrfan Baştuğ ve Ordu Caddeleri ve yakın çevresi, Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi, Kültür Sokak, Sıhke Caddesi, Koçbey Caddesi, Aydın Perihan AVM önü, Aydın Perihan AVM arkası, Van AVM önü, Van AVM arkası gece kullanımlarında istatistikî (t-testi analizi ile aracılığı ile) olarak güven algısında farklılaşma olup olmadığına bakıldığında da, kadın ve erkeklerde güven algısında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Hem Aydın Perihan AVM önü hem de Van AVM önü gece ve gündüz kullanımında yoğun, canlı-işlek olması nedeni ile kadın ve erkek açısından güvenli bulunmuştur. Buna karşın gece, Aydın Perihan AVM arka kısmında yer alan dükkanların en geç 21.00 de kapandığı, sokağın tenhalaştığı, aydınlatma elemanı olarak sadece bazı mağazalara ait armatürlerin olduğu görülmüştür. Benzer durum Van AVM arkası için de geçerli bir durumdur.

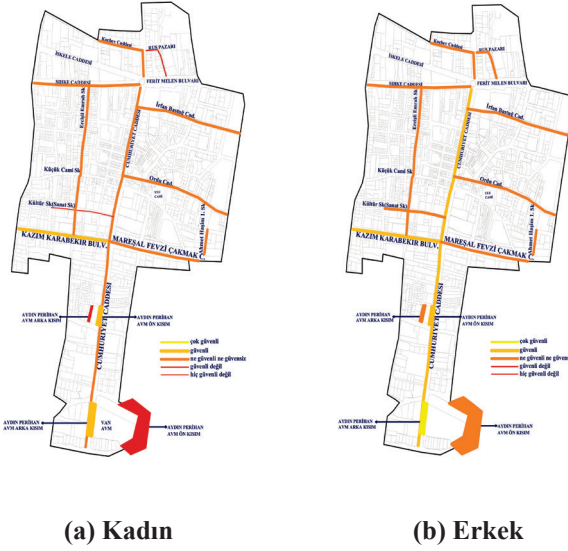
Kadınların güven algısının gece kullanımlarında erkeklere göre daha düşük olduğu gözlenmiştir (Şekil 15). Sanat Sokağı'nda ve Rus Pazarı ve yakın çevresinde güven algısında, erkek ve kadın arasında farklılaşma olduğu görülmüş bunun sebebinin ise; bu sokakta dükkanların 18.30-19.00'da kapandığı, yoğunluğun azaldığı, sosyal aktivite yönünde herhangi bir alanın olmadığı, tasarım eksikliğinin bulunduğu, aydınlatma elemanlarının eksikliğinden dolayı tercih edilmediği (Şekil 13 ve Şekil 14) ve güvensiz alan olarak görülmesinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bazı kullanıcıların yorumlarında burada belirli zamanlarda torbacılık yapıldığı, seyyar satıcı yoğunluğunun olduğu ve adı gibi herhangi bir sanat etkinliğinin olmadığı belirtilmiştir. 2017 yılı İl Emniyet verilerinden alınan suç verilerinden de bu alanda torbacılıkla ilgili suçların işlendiği doğrulanmıştır. Bu tür nedenler de sokağın kullanımını azaltıcı niteliktedir. Cumhuriyet Caddesi'nde ise mağazaların (kuyumcu, giyim, kırtasiye vb.) 19.00 civarında kapanması ile yoğunluğun azaldığı ayrıca aydınlatma düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle kadınların bu alandaki güven algısının erkeklere oranla düşük olduğu görülmüştür.

Şekil 13: Sanat Sokağı ve civarına ait gece fotoğrafları

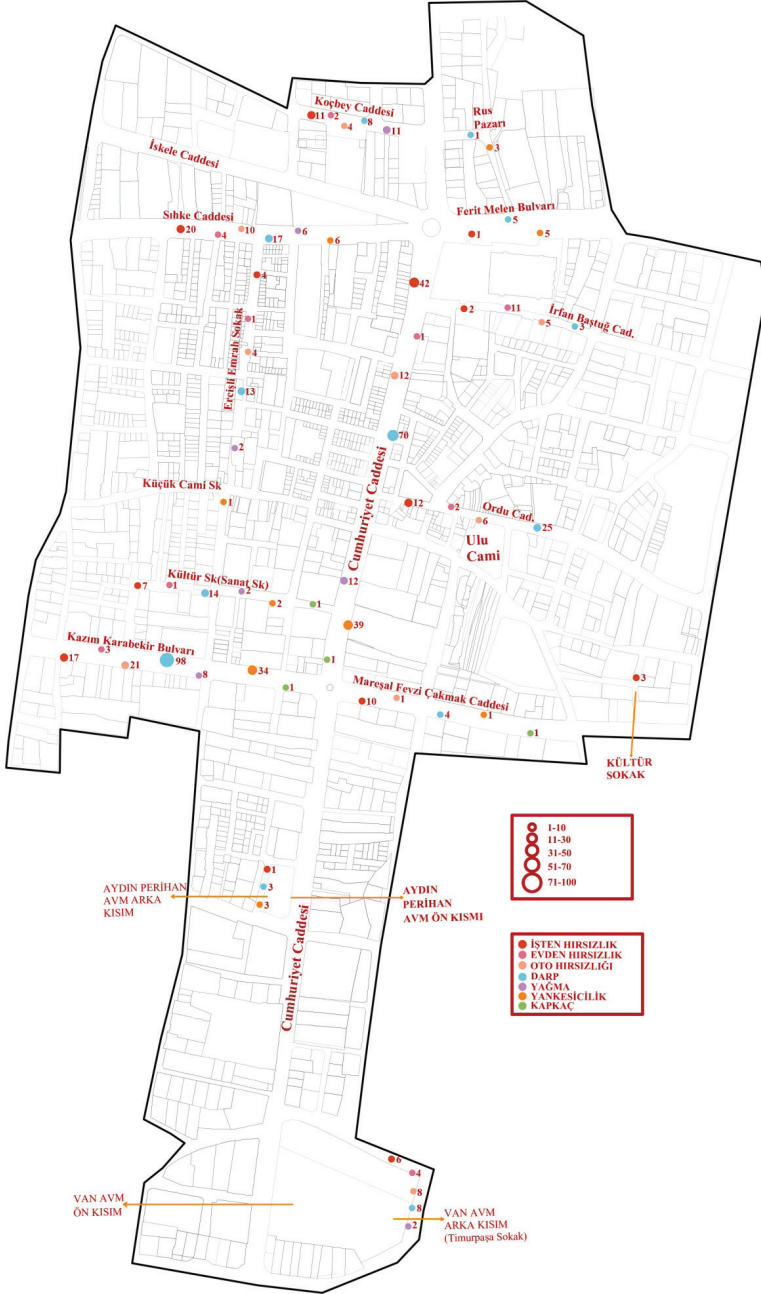

Şekil 14: Çalışma alanında bulunan aydınlatma elemanları

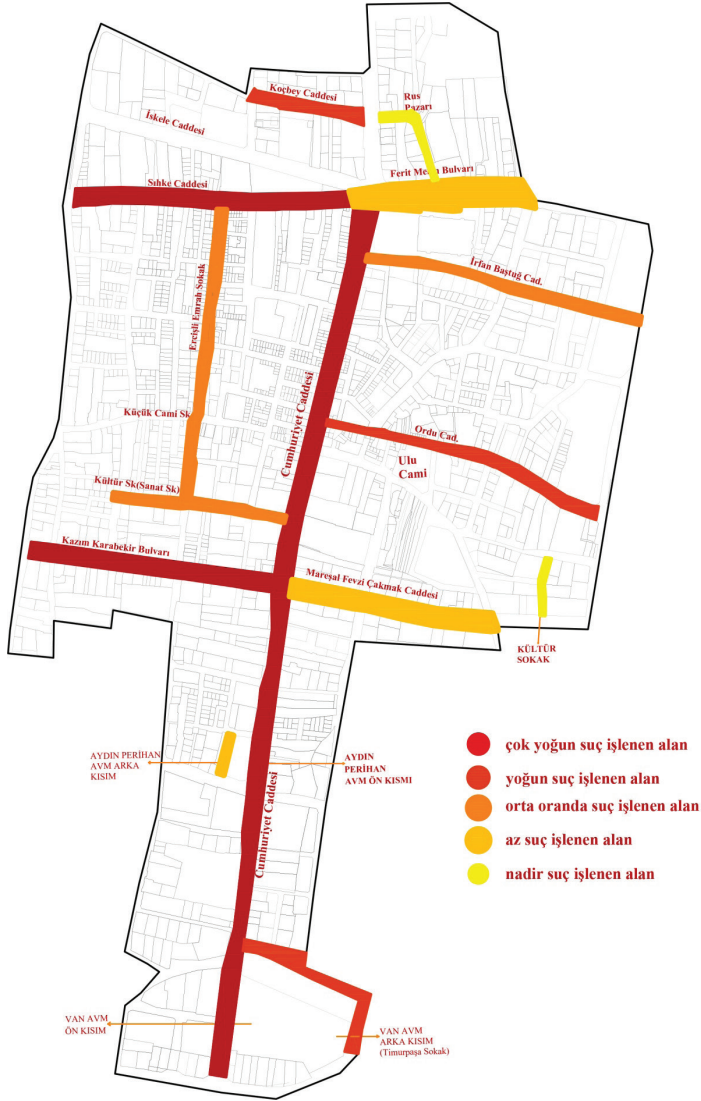

Şekil 15: Van kent merkezinde cadde ve sokakların gece kullanımında cinsiyete güven algısının mekansal dağılımı

Yukarıda yapılan değerlendirmelerin ışığında Şekil 12 ve Şekil 15’de görülen kent merkezinde cadde ve sokakların gündüz ve gece kullanımlarında cinsiyete göre güven algısının mekansal dağılımı göz önüne alındığında çalışma kapsamında ele alınan 2017 yılı Emniyet Genel Müdürlüğü’nün suç verileri ile kullanıcıların güven algısına yönelik yapılan kullanıcı anketi doğrultusunda güven algısının yalnızca suçun türü ya da sayısı ile doğru orantılı olmadığı (Şekil 16 ve Şekil 17) aynı zamanda fiziksel (yetersiz aydınlatma, mekanın sunduğu çeşitliliğin azlığı, tenha vb.) ve sosyal çevrenin (eril mekanlar vb.) nitelikleri ile de ilgili olduğu görülmüştür.

Şekil 16: 2017 Yılı Van Kent Merkezinde İşlenen Suç Türlerinin Mekansal Dağılımı

algısını etkilemede önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada ilk olarak Van kent merkezi özelinde 2017 yılı Emniyet Müdürlüğü verilerinden yararlanılarak ana ve ara cadde ve sokaklardaki mekansal olarak kentsel suç tür ve sayıları tespit edilmiştir. Ardından çalışma kapsamında ele alınan ana ve ara cadde ve sokaklarını kullanan kent merkezi kullanıcılarının cinsiyete göre güven algısı tespit edilmeye çalışılmış ve aynı zamanda istatistikî olarak aralarında anlamlı fark olup olmadığı sorgulanmıştır. Gündüz kullanımında ara cadde ve sokakların kadınlar tarafından tam olarak güvenli olarak algılanamamasının başlıca sebepleri arasında özellikle ara sokakların kullanım yoğunluğu açısından erkek egemen (eril mekan) yapıya sahip olması, genel olarak kahvehane olarak işletilen mekanların bulunmasından kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca birçok binanın metruk durumda bulunduğu, fonksiyonel çeşitliliğin bulunmadığı, kaldırımların dükkanların malzemeleri ile işgal edildiği dolayısıyla yaya güvenliğinin olmadığı alanlarda da kadınların kendilerini daha güvensiz hissettikleri belirlenmiştir. Buradan hareketle elde edilen temel bulgulardan biri yukarıda açıklanan nedenlere bağlı olarak kadının erkeğe oranla “güvensizlik hissi”nin daha fazla olduğu yönündedir. Bir diğer önemli bulgu ise çalışma kapsamında ele alınan 2017 yılı Emniyet Genel Müdürlüğü’nün suç verileri ile kullanıcıların güven algısı birlikte değerlendirildiğinde güven algısının yalnızca suç korkusundan ya da suçun türü ve sayısı ile doğru orantılı olmadığı (Şekil 16 ve Şekil 17), aydınlatma vb. fiziksel (yetersiz aydınlatma, mekanın sunduğu çeşitliliğin azlığı, tenha vb.) ve sosyal çevrenin (eril mekanlar vb.) niteliklerinin de belirleyici olduğu yönündedir.

Çalışmanın genel çerçevesi ve bulguları göz önünde bulundurularak bazı öneriler geliştirilmiştir. Bu bağlamda belirlenen cadde ve sokakların gece ve gündüz güven algısında; Rus Pazarı ve civarı, Aydın Perihan AVM arkası, İrfan Baştuğ ve Ordu Caddeleri ve civarı, Ercişli Emrah ve Küçük Cami Sokak ve civarı, Sanat Sokağı, Timurpaşa Sokak ve Koçbey Caddesi “ne güvenli ne güvensiz” alanlar olarak tespit edilmiştir. Bu alanlarda aydınlatma eksikliği, gece kullanımının minimuma inmesi, dükkanların erken kapanması, kaldırımların dükkan sahipleri tarafından işgal edilmesi, bazı alanlarda kaldırım eksikliği, yolların dar olması ve araçların park etmeleri, trafiğin çift yönlü akması, trafik sıkışıklığının olması ve yaya güvenliğinin olmaması, metruk binalar için herhangi bir çalışma yapılmaması gibi ortak sorunlar bulunmaktadır. Bu anlamda özellikle ara caddelerde tek yönlü trafik düzenin sağlanması, ana ve ara caddelerde yola araçların park edilmesinin yasaklanması gibi önlemlerin alınması önem teşkil etmektedir. İlgili yerel yönetim/yönetimler tarafından özellikle geceleri güvensiz hissedilen sokakların fiziki olarak yeniden düzenlenerek gece kullanıma elverişli hale getirilmesi yönünde çözümler geliştirilmesi önemlidir. Örneğin aydınlatma

elemanlarının özellikle gece kör noktalara dönüşen sokaklarda yer alması, metruk olan binaların tespitinin yapıp buralarda gerekli önlemlerin alınması ve kaldırımların esnaf tarafından işgal edilmesinin önlenmesi, karma kullanımların arttırılması gibi.

Özetle günümüz kentlerinde ya da kent merkezlerinde suç oluşumu ve “güvensizlik hissi”nin kentliler üzerinde etkileri kaçınılmazdır. Bu nedenle bu yönde geliştirilen stratejiler bu etkileri azaltmaya yönelik olmalıdır. Yapılı çevrenin oluşumu, çevresel tasarım ve kent üzerine yapılan planlamaların, suç oluşumunu azaltmada ve “güvensizlik hissi”ni önlemede önemli etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu anlamda mimar, şehir plancısı ve tasarımcıların ve yerel yönetimlerin önemli sorumluluğunun olduğu unutulmamalıdır. Tüm bu alanda sorumlu olan kent geliştiricilerinin her bir adımı ile mekansal eşitsizlikler ortadan kaldırılabilir ve güvenli kentsel mekanlar yaratılarak yaşam kalitesi yüksek yapılı çevreler oluşturulabilir.

Kaynakça

- Abbotsford, (2013). Crime prevention through environmental design. <https://www.abbotsford.ca/Assets/2014+Abbotsford/Communications/Master+Plans+and+Strategies/2013+Crime+Prevention+Through+Environmental+Design.pdf>. City of Abbotsford CPTED. Erişim tarihi: 12.05.2017.
- Aksoy, E. (2007). Suç ve Güvenli Kent Yaklaşımı. *TMMOB Mimarlar Odası Bülteni; Kent ve Suç Dosyası*, 6, 11-15.
- Aktaş, G. (2017). Kadın Açısından Kente İlişkin Mekan Pratikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 27, 136-149.
- Ataç, E. (2007). Suçun Kentsel Mekandaki Algısı; Güvensizlik Hissi. *TMMOB Mimarlar Odası Bülteni; Kent ve Suç Dosyası*, 6, 16-23.
- Ataç, E. ve Gürbüz, D. (2009). Kentsel Mekanda Gelişen Suça Müdahale Etmede Disiplinlerarası Güvenlik Politikaları. *Polis Bilimleri Dergisi*, 11(1), 25-47.
- Aydın, A. (2010). *Kentsel Mekan, Suç ve Suçluluk; Kadıköy Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Brantingham, P. J. (1995). Criminality of Place: Crime Generators and Crime Attractors. *European Journal of Criminal Policy and Research*. 8, 263-288.
- Cicerali, E. E. (2016). Çevre ve Suç: Şehir Güvenliğini Arttırmada Çevre Psikoloji Yaklaşımı. İstanbul Güvenlik Konferansı Tam Metini için-

de (s. 1-12).

- Cohen, L.E. ve Felson, M. (1979). Social Change and Crime Rate Trends a Routine Activity Approach. *American Sociological Review*. 44(4), 588-608.
- Crowe, T. D. ve Zahm, D. L. (1994). Crime Prevention Through Environmental Design. *Land Development Magazine*. 7(1), 22-27.
- Felson, M. ve Clarke, R.V. (1998). Opportunity Makes The Thief, Crime Detection and Prevention Series. <http://www.popcenter.org/library/reading/PDFs/Thief.pdf>. Police Research Group. London. Erişim Tarihi: 03.04.2019.
- Garofalo, J. (1981). The Fear Of Crime: Causes And Consequences. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 72(2), 839-857.
- Gökulu, G. (2010). Kent Güvenliği Kentleşme Ve Suç İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 24(1), 209-226.
- Gündoğdu, M. (2014). Mekan Dizimi Analiz Yöntemi Ve Araştırma Konuları. *Art-Sanat Dergisi*. 2, 251-274.
- Kaypak, Ş. (2015). Toplumsal Cinsiyet Açısından Kadın ve Kentli Hakları. Ağrıdağ, G. (Ed.). *Türkiye’de Kadın Araştırmaları içinde* (482-489), Adana, Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Kaypak, Ş. (2016). Kentsel Bir Sorun Olarak Kentsel Güvenlik. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(33), 35-50.
- Mississauga CPTED Principles. (2013). Mississauga Crime Prevention Through Environmental Design Principles, <http://www6.mississauga.ca/onlinemaps/planbldg/UrbanDesign/CPTED-2012Dec19.pdf>, The Mississauga CPTED Advisory Committee, Erişim tarihi: 01.04.2019.
- Newman, O. (1996). Creating Defensible Space. <https://www.huduser.gov/publications/pdf/def.pdf>. U.S. Department of Housing and Urban Development Office of Policy Development and Research, Washington, Erişim tarihi: 19.04.2019.
- NCPC. (2003). Crime Prevention Through Environmental Design Guidebook. <http://www.ncpc.org.sg/cpted.html>. National Crime Prevention Council, Singapore.
- ODPM. (2004). Safer Places: The Planning System And Crime Prevention. <http://www.securedbydesign.com/wp-content/uploads/2014/02/Safer-Places-The-Planning-System-And-Crime-Prevention.pdf>. Office of the Deputy Prime Minister, London, Erişim tarihi: 19.04.2019.

SDPD. (2015). Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) For Urban Village Centers. <https://www.sandiego.gov/sites/default/files/legacy/police/pdf/CPTEDvillagesmay2005.pdf>. San Diego Police Department Neighborhood Policing Resource Team, Erişim tarihi: 15.03.2019.

Sokullu-Akıncı F. (2002). Suç nedenleri. https://www.kriminoloji.com/Sucun_Nedenleri_Genel-Fusun_Sokullu.htm. Erişim tarihi: 10.04.2019.

Uğurlar, A. Arpa, E. 2018. Tasarımın Güven Algısı Üzerindeki Etkileri: Van Örneği. 3. Kent Araştırmaları Kongresi. Tam Metini içinde (451-471).

Ulutürk, B. (2006). *Kentleşme ve Suç İlişkisi: Adana ve Çanakkale Araştırması* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Polis Akademisi Başkanlığı/ Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.

Yılmaz, G. (2006). Suç ve Mekan: Suçun Temsili Üzerine Düşünceler. *Mimarlık* 328. Erişim: <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=46&RecID=1108#>

Ekler

Tablo 1: Cinsiyete göre ana ve ara caddelerin/ sokakların gündüz kullanımlarında güven algısı

Ana ve Ara Cadde/Sokak	Sayı/Oran	Cinsiyet	Hiç Güvenli Değil	Güvenli Değil	Ne Güvenli Ne Güvensiz	Güvenli	Çok Güvenli	Toplam
Cumhuriyet Caddesi	Sayı	Kadın	4	9	29	62	58	162
	Oran(%)		2.5	5.6	17.9	38.3	35.8	100
Sanat Sokağı ve yakın çevresi	Sayı	Erkek	5	5	40	71	99	220
	Oran(%)		2.3	2.3	18.2	32.3	45.0	100
Ercişli Emrah Sk. yakın çevresi	Sayı	Kadın	31	15	51	46	18	161
	Oran(%)		19.3	9.3	31.7	28.6	11.2	100
İrfan Baştuğ ve Ordu Cad.	Sayı	Erkek	20	18	49	72	48	207
	Oran(%)		9.7	8.7	23.7	34.8	23.2	100
Maraş Caddesi	Sayı	Kadın	20	17	54	29	11	131
	Oran(%)		15.3	13.0	41.2	22.1	8.4	100
Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi	Sayı	Erkek	15	11	67	55	33	181
	Oran(%)		8.3	6.1	37.0	30.4	18.2	100
Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi	Sayı	Kadın	19	15	50	41	13	138
	Oran(%)		13.8	10.9	36.2	29.7	9.4	100
Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi	Sayı	Erkek	8	12	62	68	37	187
	Oran(%)		4.3	6.4	33.2	36.4	19.8	100
Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi	Sayı	Kadın	3	7	25	77	46	158
	Oran(%)		1.9	4.4	15.8	48.7	29.1	100
Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi	Sayı	Erkek	8	5	34	74	84	205
	Oran(%)		3.9	2.4	16.6	36.1	41.0	100
Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi	Sayı	Kadın	16	9	44	57	16	142
	Oran(%)		11.3	6.3	31.0	40.1	11.3	100
Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi	Sayı	Erkek	7	6	58	66	61	198
	Oran(%)		3.5	3.0	29.3	33.3	30.8	100

Kültür Sk. (Ahmet Haşım I.Sokak)	Sayı	Kadın	7	10	42	62	26	147
	Oran(%)		4.8	6.8	28.6	42.2	17.7	100
Rus Pazarı Ve civarı (Leventoğlu Sokak)	Sayı	Erkek	5	10	46	61	64	186
	Oran(%)		2.7	5.4	24.7	32.8	34.4	100
Sihke Caddesi	Sayı	Kadın	14	19	56	36	24	149
	Oran(%)		9.4	12.8	37.6	24.2	16.1	100
Koçbey Caddesi ve yakın çevresi	Sayı	Erkek	19	11	63	57	48	198
	Oran(%)		9.6	5.6	31.8	28.8	24.2	100
Aydın Perihan AVM Önü	Sayı	Kadın	11	14	47	58	25	155
	Oran(%)		7.1	9.0	30.3	37.4	16.1	100
Aydın Perihan AVM Arkası	Sayı	Erkek	11	11	49	73	59	203
	Oran(%)		5.4	5.4	24.1	36.0	29.1	100
Van AVM Önü	Sayı	Kadın	13	24	65	28	13	143
	Oran(%)		9.1	16.8	45.5	19.6	9.1	100
Van AVM Arkası	Sayı	Erkek	16	15	65	58	40	194
	Oran(%)		8.2	7.7	33.5	29.9	20.6	100
Cumhuriyet Caddesi	Sayı	Kadın	8	5	30	83	31	157
	Oran(%)		5.1	3.2	19.1	52.9	19.7	100
Sanat Sokağı ve yakın çevresi	Sayı	Erkek	4	6	40	84	66	200
	Oran(%)		2.0	3.0	20.0	42.0	33.0	100
Ercişli Emrah Sk. ve yakın çevresi	Sayı	Kadın	25	22	54	39	14	154
	Oran(%)		16.2	14.3	35.1	25.3	9.1	100
Maraş Caddesi	Sayı	Erkek	17	26	68	57	31	199
	Oran(%)		8.5	13.1	34.2	28.6	15.6	100
İrfan Baştuğ ve Ordu Cad.	Sayı	Kadın	9	5	26	75	43	158
	Oran(%)		5.7	3.2	16.5	47.5	27.2	100
Maraş Caddesi	Sayı	Erkek	4	7	36	69	90	206
	Oran(%)		1.9	3.4	17.5	33.5	43.7	100
Maraş Caddesi	Sayı	Kadın	32	22	51	34	11	150
	Oran(%)		21.3	14.7	34.0	22.7	7.3	100
Maraş Caddesi	Sayı	Erkek	21	25	60	57	33	196
	Oran(%)		10.7	12.8	30.6	29.1	16.8	100

Tablo 2: Cinsiyete göre ana ve ara caddelerin/ sokakların gece kullanımlarında güven algısı

Ana ve Ara Cadde/Sokak	Sayı/Oran	Cinsiyet	Hiç Güvenli Değil	Güvenli Değil	Ne Güvenli Ne Güvensiz	Güvenli	Çok Güvenli	Toplam
Cumhuriyet Caddesi	Sayı	Kadın	20	22	53	39	26	160
	Oran(%)		12.5	13.8	33.1	24.4	16.3	100
Sanat Sokağı ve yakın çevresi	Sayı	Erkek	18	18	62	63	59	220
	Oran(%)		8.2	8.2	28.2	28.6	26.8	100
Ercişli Emrah Sk. ve yakın çevresi	Sayı	Kadın	57	37	42	16	7	159
	Oran(%)		35.8	23.3	26.4	10.1	4.4	100
İrfan Baştuğ ve Ordu Cad.	Sayı	Erkek	35	46	60	39	22	202
	Oran(%)		17.3	22.8	29.7	19.3	10.9	100
Maraş Caddesi	Sayı	Kadın	34	37	44	6	4	125
	Oran(%)		27.2	29.6	35.2	4.8	3.2	100
Maraş Caddesi	Sayı	Erkek	26	31	76	34	14	181
	Oran(%)		14.4	17.1	42.0	18.8	7.7	100
Maraş Caddesi	Sayı	Kadın	28	33	49	20	5	135
	Oran(%)		20.7	24.4	36.3	14.8	3.7	100
Maraş Caddesi	Sayı	Erkek	17	31	78	40	20	186
	Oran(%)		9.1	16.7	41.9	21.5	10.8	100
Maraş Caddesi	Sayı	Kadın	10	16	41	57	31	155
	Oran(%)		6.5	10.3	26.5	36.8	20.0	100
Maraş Caddesi	Sayı	Erkek	12	16	49	71	55	203
	Oran(%)		5.9	7.9	24.1	35.0	27.1	100

Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi	Sayı	Kadın	25	19	65	27	6	142
	Oran(%)		17.6	13.4	45.8	19.0	4.2	100
Kültür Sk. (Ahmet Haşım I.Sokak)	Sayı	Kadın	12	28	59	36	14	149
	Oran(%)		8.1	18.8	39.6	24.2	9.4	100
Rus Pazarı Ve civarı (Leventoğlu Sokak)	Sayı	Erkek	16	25	62	53	39	195
	Oran(%)		8.2	12.8	31.8	27.2	20.0	100
Sihke Caddesi	Sayı	Kadın	37	43	43	8	12	143
	Oran(%)		25.9	30.1	30.1	5.6	8.4	100
Koçbey Caddesi ve civarı	Sayı	Erkek	40	29	79	26	19	193
	Oran(%)		20.7	15.0	40.9	13.5	9.8	100
Aydın Perihan AVM Önü	Sayı	Kadın	24	26	58	29	10	147
	Oran(%)		16.3	17.7	39.5	19.7	6.8	100
Aydın Perihan AVM Arkası	Sayı	Erkek	20	35	72	44	26	197
	Oran(%)		10.2	17.8	36.5	22.3	13.2	100
Van AVM Önü	Sayı	Kadın	27	42	55	9	5	138
	Oran(%)		19.6	30.4	39.9	6.5	3.6	100
Van AVM Arkası	Sayı	Erkek	27	31	85	33	14	190
	Oran(%)		14.2	16.3	44.7	17.4	7.4	100
Van AVM Arkası	Sayı	Kadın	18	18	47	51	17	151
	Oran(%)		11.9	11.9	31.1	33.8	11.3	100
Van AVM Arkası	Sayı	Erkek	12	23	54	65	40	194
	Oran(%)		6.2	11.9	27.8	33.5	20.6	100
Van AVM Arkası	Sayı	Kadın	49	44	40	11	9	153
	Oran(%)		32.0	28.8	26.1	7.2	5.9	100
Van AVM Arkası	Sayı	Erkek	37	50	71	26	15	199
	Oran(%)		18.6	25.1	35.7	13.1	7.5	100
Van AVM Önü	Sayı	Kadın	24	11	35	64	23	157
	Oran(%)		15.3	7.0	22.3	40.8	14.6	100
Van AVM Önü	Sayı	Erkek	12	19	59	53	58	201
	Oran(%)		6.0	9.5	29.4	26.4	28.9	100
Van AVM Arkası	Sayı	Kadın	48	47	34	12	7	148
	Oran(%)		32.4	31.8	23.0	8.1	4.7	100
Van AVM Arkası	Sayı	Erkek	31	46	75	27	12	191
	Oran(%)		16.2	24.1	39.3	14.1	6.3	100

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:325-345

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 13.03.2019

Kabul/Accepted: 30.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**CUMHURBAŞKANLIĞI
ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA
İZMİR'DE 1930 BELEDİYE
SEÇİMLERİ***

***THE MUNICIPAL ELECTIONS
OF 1930 IN İZMİR IN THE
LIGHT OF PRESIDENTIAL
ARCHIVE DOCUMENTS***

Doç. Dr. Mehmet PINAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0001-5416-5220, mmetpinar@gmail.com

Öz

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadim bir geçmişi olan İzmir, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin en çok etkilediği yerlerin başında geldi. Krizin etkilerinin devam ettiği bir süreçte 1930 Belediye Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası karşı karşıya geldi. Muhalefet her bölgede seçmenin karşısına farklı argümanlarla çıkarken İzmir'in ekonomik ve ticari dokusundan dolayı yatırım endeksli bir dil kullanımını tercih etti. İzmir, geniş bir hinterlanda sahip coğrafi konumu, ticaret kapasitesi, farklı kültürlerin ve inançların merkezi konumunda olduğundan seçimin kilit noktası olarak görüldü. İktidar, İzmir seçimlerinde Menemen gibi yerlerde muhalefetin kontrolsüz hareketleri ve irticai faaliyetlerin artmasından şikâyet ederken muhalefet ise; iktidarın Vali Kazım Bey ile işbirliği içerisinde girerek seçim aygıtlarını kendilerine karşı kullandığı iddia-sındaydı. İzmir Belediye Seçimlerinde en çok tartışılan konu iktidar tarafından üretilen muhalefette siyaset yapanların bir kısmının Milli Mücadele döneminde Yunanlılarla işbirliği içinde olduğu vurgusuydu. Bu söylem muhalefetle iktidarı karşı karşıya getirdi. Belediye Seçimlerinde göçmenlerin, mübadillerin ve Gayrimüslimlerin muhalefet fırkasına doğru eğilim göstermesi, iktidara türdeş bir toplum oluşturma projesinin aksaklıklarını görme olanağı tanıdı.

Anahtar Kelimeler: belediye seçimleri, beka sorunu, İzmir, seçim

Abstract

İzmir, which has an ancient background from the Ottoman to the Republic was one of the provinces affected by the world economic crisis in 1929.

* Bu çalışmanın özeti 5-6-7 Nisan 2018 Tarihinde "Aydınogulları Tarafından Fethinin 700. Yıldönümünde Kadifekale'den İzmir'e Bakmak" temalı sempozyum özet kitapçığında yayınlanmıştır

The Republican People's Party confronted with the Free Republican Party in the municipal elections of 1930 when the effects of crisis continued. The Opposition Party preferred to use a statement that was with investment indexed owing to the economic and commercial atmosphere of Izmir besides it emerged with different arguments against the voters in every constituency. İzmir was accepted as a determining factor of the election due to its geographic location which had a wide hinterland and trade volume, especially having been the center of various cultures and beliefs. The Ruling Party was troubled with the Opposition Party's uncontrolled actions and increasing reactionary activities in some towns such as Menemen in the elections of İzmir. On the other hand, the Opposition Party claimed that the Ruling Party that was in cooperation with governor, Mr.Kazım had some advantages against them. It was one of the highly disputed issues by the Ruling Party: some of the politicians in Opposition Party were in cooperation with Greeks in the period of Turkish National Struggle. This expression led the Opposition Party to conflict with the Ruling Party. The immigrants and non-muslims were in favour of the Opposition Party in the municipal election. This situation provided that the Ruling Party realized the flaws of project creating a homogenous society similar to its own.

Keywords: municipal elections, problem of lag, İzmir, Election

Giriş

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte önemli bir kent konumunda olan İzmir, barındırdığı nüfus yapısı ve ekonomik birikimleriyle her dönem dikkatleri üzerine çekmeyi başaran bir kentti. Milli Mücadele'nin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan kent, aynı zamanda geniş bir hinterlanda Sahip limanından ötürü siyasetçilerin önemsedığı yerlerin başında gelmekteydi. Bu yönüyle Cumhuriyet döneminde gerek iktidarın gerek muhalefet partilerinin ilgi odağı noktası haline dönüştü. Nüfus özellikleri açısından da dikkat çeken kent, 1927 nüfus sayımına göre 531.570 olan nüfusun % 13,4'i Gayrimüslimlerden oluşmaktaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-175).¹ Mübadil ve muhacirlerin dışında geniş ticaret ağından dolayı İzmir önemli ölçüde Gayrimüslim nüfusa sahip bir kent görünümünü sergiledi.

Erken Cumhuriyet döneminde İzmir İktisat Kongresi'ne ev sahipliği yapan kent, tarım, sanayi ve ticari kapasitesinden ötürü 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden ciddi ölçüde etkilendi. Tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi köylüyü zor durumda bıraktı. Bu süreçle birlikte Ziraat Bankası'ndan aldığı kredileri ödeyemeyen köylünün arazisine el konulmaya başlandı. İzmir'de Köylü kesiminin yanında tüccar kesimi de krizden ciddi ölçüde etkilendi. Örneğin Üzüm Tüccarı Alaaddin Bey, devlete olan borcunu ödeyemediği için İzmir borsasında intihar etti (Yarın, 19 Ağus-

¹ Bazı kaynaklarda Gayrimüslimlerin oranı % 13,8 olarak verilmektedir (Smyanelis, 2016: 259).

tos 1930). Kentte tütün, incir, pamuk ve üzüm ürünlerine olan yabancı talep düşük seviyede kaldı. Birçok işletme iflasın eşiğine geldi (Smyanelis, 2016: 260). İzmir'in yerel gazeteleri sayfalarında sürekli iflas haberlerine yer verdi. Krizden dolayı liman yükleme boşaltma maliyetlerinin artması, dış ticareti de olumsuz yönde etkiledi. 1929'da İzmir bölgesinden yapılan 22.800 ton incir ihracatından 8,1 milyon lira gelir elde edilirken 1930 yılında aynı miktar ihracattan ancak 5,5 milyon lira gelir sağlandı (Genç, 2010: 88). Ticaretin yanında İzmir'de hayat pahalılığı da artarken ekmeğin fiyatı 14.5 kuruşa kadar çıktı. (Emrence, 2014: 70).

Bu atmosferde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), vergileri düşüreceği, tüccar ve köylü kesiminin sorunlarını çözeceği ve azınlıkların problemleriyle ilgileneceği vaatleriyle İzmir'de belli oranda karşılık buldu. Bu çalışmamızda amacımız Cumhurbaşkanlığı Arşiv belgeleri ışığında krizin en çok hissedildiği İzmir'de SCF'nin köylü ve tüccar kesimine yaklaşımlarının 1930 Belediye Seçimlerine ne ölçüde yansıdığını ve seçimin bir beka sorununa dönüşüp dönüşmediğini irdelemektir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir Teşkilatlanması ve Seçimlere Yansıması

SCF Merkez Teşkilatı kurulduktan sonra fırka kadroları taşra teşkilatlanmasına başladı. Fethi (Okyar) Bey, sadece I. Umumi Müfettişlik mıntıkasında teşkilatlanmayacaklarını bildirdi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-4, D 57,F 3-160; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 490.01/435.1804.2-1). Teşkilatlanmada sahil şeridi, iç bölgelere göre daha hızlı örgütlendi (BCA, 030.10/240.618.19-5). İzmir ticari kapasitesi ve önemli bir ihracat limanına sahip olmasından dolayı muhalefetin önemseydiği kentlerin başında geldi. Muhalefet İzmir'de ekonomik söylemleri diğer bölgelere göre daha yoğun bir şekilde kullandı.

Bu doğrultuda Fethi Bey, partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra İzmir ve çevresine bir seyahat yapmaya karar verdi. Fethi Bey, bu seyahatiyle hem kamuoyunun durumunu yakından gözlemlemeyi hem de partisinin il ve ilçe teşkilâtlarını kurmayı amaçladı. Fethi Bey'in ilk yurtiçi seyahatini İzmir ve çevresine yapma gerekçelerinden biri de bu bölgenin 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden diğer bölgelere nazaran daha fazla etkilenmiş olması gelmekteydi (Cumhuriyet, 14 Ağustos 1930; Weiker, 1973: 87).

Konya Vapuruyla 7 Eylül'de İzmir'e gelen Fethi Bey, İzmir Palas Oteli'nin balkonundan şu konuşmayı yaptı;

İzmir ahalisinin tezahürâtından memnun kaldığım ve kendilerine hürmet beslediklerim efkârımı gazete ile neşredeceğinden kanu-

nun haricine çıkmayarak sükûnetle dağılmalarını Türk milletinin saadeti hususunda lâzım gelen tedabirin ittihaz edileceğinin ve vilayeti şarkiyede karışıklığın yakında hüsnü suretle neticeleneceğini, harekâti milliye'nin bidayetinden nihayetine kadar çalışıp bir müddet istirahatata çekilip şimdi yine hayatı siyasiye atıldığını ve inşallah birçok terakkiyata doğru gidileceğine (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9, D 57, F 3-178).

Bu konuşma sonrası iktidar tarafından muhalefet suçlanmasına rağmen Fethi Bey, konuşması bittikten sonra halkı sükûnete davet ettiğini, herhangi bir olay yaşanmaması için evlerine dağılmaları yönünde açıklamada bulunduğunu söylemekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9, D, 57, F.3-178.).

Teşkilat kurma çalışmalarını sürdüren Fethi Bey, Alsancak Stadyumu'nda, yaklaşık 50.000 kişinin katılımıyla kalabalık bir halk kitlesine bir konuşma yaptı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9, D 57, F 3-177; The Times, 9 September 1930; Son Posta, 9 Eylül 1930). Konuşmasında, İsmet Paşa Hükümeti'nin devletçi uygulamalarını eleştirerek, girişimciliğin desteklenmesi, yabancı sermayeye olanak sağlanması ve ekonomiye devlet müdahalesinin sınırlandırılması gerektiğine vurgu yaptı (Yarın, 8 Eylül 1930; Akşam, 8 Eylül 1930). Bu dinamiklerle Fethi Bey, İzmir gezisinde güçlü bir toplumsal taban oluşturmak için farklı argümanlarla partisine bir alan belirlemeye çalıştı. Fethi Bey'in, girişimciliğin desteklenmesi gerektiğini belirtmesi, ekonomiye devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını ortaya koyması ve yabancı sermayenin önemli olduğuna vurgu yapması, İzmir'de bir karşılık bulmaya başladı.

Bu konuşmanın geniş kitleler tarafından desteklenmesi üzerine Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) kadroları, bu konuşmayla ilgili serseri ve ayak takımının toplandığı, kalabalığın muhalif yanlısı basın tarafından şiririldiği, Anadolu gazetesine saldırıldığı ve komünistlerin olayları tahrik ettiği düşüncesindeydi (Koçak, 2006: 212). Dahiliye Vekili Şükrü (Kaya) Bey de İzmir olaylarının arkasında yabancı güçlerin, komünistlerin ve sermayedarların organize işi olduğunu ve SCF'yi destekler gibi gözükken bu grupların İzmir üzerinden devlet aleyhinde bir kaos oluşturduktan sonra bu ortamdan faydalanmayı planladıklarını öne sürmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-4, D 57, F 3-448.). Her olayın arkasında komünistlerin olduğu algısı birçok olayda olduğu gibi burada da karşımıza çıkmaktaydı. İktidar, İzmir'de belediye seçimlerine gidilen süreçte yabancı güçlerin, komünistlerin vb. güç odaklarının kaotik bir ortam oluşturma düşüncesinde olduklarından hareketle seçime bir beka meselesi olarak yaklaştı.

Fethi Bey'in İzmir'e gelmesiyle muhalefetin teşkilat çalışmaları

da hızlandı. SCF, İzmir teşkilatının kurulması için Hizmet gazetesinin sahibi Zeynel Besim Bey ile Yeni Asır gazetesinin sahibi İsmail Hakkı Bey uğraş vermektedir. Fethi Bey İzmir’de teşkilatla ilgili çalışmalarını bu kişiler üzerinden yürüttü (Tabak, 1993: 189). Yürütülen çalışmalar sonucunda SCF İzmir Ocak Teşkilatı, Doktor Hayri Bey, İsmail Müştak Bey, Avukat Nuri Fettah Bey, Avukat Süleyman Faik Bey, Banka Müdürü Selahaddin Bey, Tüccar Giritli Hüseyin Bey’den oluştu (Vakit, 7 Eylül 1930). İzmir merkez teşkilatının kurulmasından sonra SCF, Karşıyaka, Bornova, Buca, Değirmendere, Cumaovası ile beraber İzmir’de 18 Ocak Teşkilatı kurdu (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-276.).

Muhalefetin en önemli kalelerinden biri gibi görünen İzmir’de, Yeni Asır ve Serbest Cumhuriyet gibi gazeteler, yeni firkanın yayın organını niteliğindedir. Yeni Asır’a göre, SCF ızdırabın ve ihtiyacın doğurduğu bir teşekküldü. Gazete, firkanın kurulmasıyla, firkaya her taraftan yoğun müracaatlar yapıldığını sık sık okuyucusuna duyurmaktaydı (Yeni Asır, 13 Ağustos 1930).

İzmir’de teşkilatlanma çalışmalarının tamamlanmasıyla tartışmalar da başladı. Ekonomide liberal söylemlerin yanında inkılap karşıtı kesimin muhalefet çatısı altında toplanması istenmeyen olayları da beraberinde getirdi. İktidar tarafından SCF’nin köylerde çok kolay teşkilatlandığı, iktidarla kişisel problemi olanların muhalefet çatısı altında zararlı faaliyetlerde bulunduğu söylemlerinden hareket etti. Yaşanan olaylarında etkisiyle mübadillerin yoğun yaşadığı kentlerin başında gelen İzmir’de iktidarın başlatmış olduğu türdeş ve seküler bir toplum oluşturma projesinin bölge halkı tarafından içselleştirilmediği görüldü. Toplumun bazı kesimlerinin farklı beklentiler içerisine girmesi belediye seçimlerinde çatışma ortamının oluşmasına neden oldu.

İzmir’de 1930 Belediye Seçimleri ve Yaşanan Olaylar

Nisan 1930’da TBMM’de yapılan çalışmalar sonucunda 163 maddeden ve 8 ana bölümden oluşan yeni belediye kanunu kabul edilerek, 14 Nisan 1930’da yürürlüğe girdi (Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, Sayı:1471). Belediye seçimleri, o dönemde izlenen yöntem gereğince ülke çapında bir gün içinde değil, il, ilçe birbirini izleyen günlerde ve önce bir yerde seçim sandığının oy verilmesi için hazır tutulması ve arkasından o sandığın o seçim çevresinin bir başka bölgesine taşınması biçiminde yapılmaktaydı.

Seçimler başlamadan İzmir belediye sınırları içerisinde nüfusun 163.405 olduğu, 1-18 yaşında olanların 73.000 ve geri kalan 90.000’in seçmen olduğu tespit edilmişti. Belediyenin kayıtlı olarak tespit ettiği rakamın 50.000 civarlarında olduğu, yakın zamanda belediye tarafından bunun tamamlanmasının şart olduğu da ifade edilmekteydi. Kadınlara ilk defa

seçim hakkının verilmesi seçmen listesinin eksikliğinin diğer bir sebebi olarak görülmekteydi. Seçimlerde seçmen listelerinin tamamlanacağı ve 1 Ekim 1930'da seçimlere başlanacağı bildirilmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-175.).

Bir hafta askıda kalan listelerin kaldırılmasından sonra, 1 Ekim'de iki haftalık seçim süreci başlamıştı. 15 seçim bölgesine ayrılan İzmir merkezde 33 ayrı sandıkta, iki bağımsız aday ve iki fırka yarıştı. Fırkaların 68 kişilik listelerinde yer alan adayların mesleki dağılımlarına baktığımızda, CHF listesinde; 23 tüccar, 14 doktor, 1 eczacı, 7 avukat, 2 mimar, 2 mühendis, 1 eski belediye reisi, 2 banka sahibi, 1 gazete sahibi, 2 müdür, 2 din adamı, 3 kadın ve 1 ziraatçı yer almaktaydı. Buna karşılık SCF listelerinde; göçmenler, Gayrimüslimler ve uluslararası ticaretle uğraşanların dâhil olduğu 35 kişilik bir tüccar grubu, 11 avukat, 7 doktor, 1 baytar, 3 mühendis, 1 eski vali, 1 gazete sahibi, 11 göçmen, 5 Gayrimüslim, 2 kadın ve 1 çiftçi bulunmaktaydı. CHF'ye göre kendi adayları İzmir'de muhalif fırkanın bile takdir ettiği kişilerden oluşmaktaydı. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-17.). İki fırka adayları arasında tüccar kesiminin çokluğu dikkat çekmekteydi. İzmir'in kendine özgü ekonomik dokusunun dikkate alındığının bir göstergesiydi.

SCF İzmir listesinde, çoğunluğu Yahudi olmak üzere 6 Gayrimüslim aday yer almaktaydı. Listede şu isimler bulunmaktaydı: Tüccar Josef İstrogo, Avukat Hasan Pertev, Tüccar İzak Goboy, Manifaturacı Safter, Avukat Menahum Adato, Doktor İzak Kuri. İzmir yerel basınında Yahudilerin Siyonist olmakla suçlanarak hakarete uğrayıp, tehdit edildikleri öne sürülmekteydi. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-52.).

SCF'nin adaylarıyla ilgili bilgiler veren Vali Kazım (Dirik) Bey, Serbest Cumhuriyet gazetesinin muhalif fırkanın belediye başkanlığına İzmir'den Emekli Adana Valisi Müştak Bey'i göstereceğini yazdığını, fakat bu şahsın halk tarafından tutulmadığı gerekçesiyle adaylığından vazgeçildiğini öne sürmekteydi. Kendisinin bizzat yaptırdığı araştırmada SCF'nin belediye üyeleri adaylarından olan Basri Efendi'nin çok tehlikeli biri olduğu, her sene Atina'ya gittiği, Avrupa'da bir Rum kadını ile gayri meşru ilişki yaşadığı, yüzelliliklerle çok yakın olduğu bilgisinin yanında ayrıca SCF'li olan Erzurumlu Hamdi adında birinin İzmir tanzifat arabacılarından 70 kişiyi kendi yanına çekerek işten ayrılmalarını sağladığını, kargaşa yaşanacağını düşünen kolluk kuvvetlerinin olaya müdahale ederek Hamdi Bey'i uzaklaştırıp, arabacıları yatıştırdıklarını rapor etmekteydi. Ayrıca SCF'nin gelişi güzel üye kaydettiği, teftiş ve kontrol etme yetkisinin hükümette olduğundan, il muhabirlerinin inceleneceğini belirtmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-52.). İktidar, SCF içinde

özel hayatı sorunlu ve Yüzelliliklerle işbirliği içinde olanların olduğu bilgisini ön plana çıkartmaktaydı.

Seçimin başlaması yerel basında da yer aldı. Anadolu Gazetesi seçimlerin başladığı gün “Aziz İzmirli ve Karşıyakalı, Belediye intihabına bugün başlanıyor. Reylerinizi Cumhuriyet Halk Fırkası namzetlerine verirken vicdanlarınızda derin bir haz ve itminan duyacaksınız” manşetiyle okuyucularının karşısına çıkarken (Anadolu, 1 Ekim 1930) Hizmet Gazetesi ise seçimden bir gün önce “Reyinizi Serbest Fırkaya veriniz” manşetini atmış ve “Vatandaş: Reyinde serbes ol!” diyerek tutumunu açık bir şekilde göstermekteydi. Ayrıca SCF’nin belediye adaylarının değerli şahsiyetler oldukları da Hizmet gazetesinin sayfalarında sık sık vurgulanarak, “Kanunsuzluk görürsen hakkını ara” demek suretiyle de seçmenlere uyarıda bulunulmaktaydı (Hizmet, 30 Eylül, 1930).

Seçimlerin başlamasıyla iktidar bir dizi önlemler aldı. CHF Teşkilatı’nın yaptığı araştırma sonucunda İzmir Belediye Başkan Vekili Giritli Şakir Bey’in seçimleri sağlıklı bir şekilde idare edemeyeceği anlaşıldığından yerine Eczacı Ferit’in getirilmesinin daha uygun olacağı kararına varıldı (BCA, 490.01/2.5.17-2.). Dâhiliye Vekili Şükrü Bey, CHF Umumi Kâtibi Saffet (Arıkan) Bey’e gönderdiği raporda İzmir, Bergama, Tire, Ödemiş’te teşkilatların belediyelerle daha yakından ilgilenmesini istedi. (BCA, 490.01/2.5.17-2.). Seçimlerin güvenli bir ortamda yapılması için gerekli çalışmalar da aksatılmadan yürütüldü. Vali Kazım Bey, belediye seçimlerinin serbest ve özgür bir ortamda gerçekleşmesi için bütün tedbirleri aldıklarını, en ufak şikâyet ve eksikliğin bile dikkate alındığını, şikâyetlerin çoğunun yaygara niteliğinde olduğunu ve İzmir merkezde Belediye Başkanı Sezai Bey ve SCF Ocak Başkanı Doktor Ekrem Hayri Bey’in sıklıkla bir araya gelerek aksaklıklarla ilgili fikir alışverişini sürdürdüklerini ifade etti. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-80.).

İktidar fırkası, seçimler öncesinde İzmir’de sükûnetin hâkim olduğunu, fakat iki fırka arasında oluşan rekabet ortamının istikrarlı havayı bozacağı ve sıkıntılı bir sürecin başlayacağı endişesini de taşımaktaydı. SCF’nin İzmir’de kullandığı en önemli argüman Mustafa Kemal Paşa’nın kendileriyle beraber olduğu ve hareket ettiği algısını oluşturmasıydı. İktidar fırkasına göre; Mustafa Kemal Paşa’nın CHF’nin başında olduğu açıklaması, muhalefetin istismar politikasını ortaya çıkartmasının yanında fırkaya güven zedelendiğinden ikilemde olan seçmen kitlesinde önemli ölçüde bir rahatlama meydana getirmiş olmasıydı. Bununla birlikte yerel yöneticiler, Ege’de pek tanınmayan Fethi Bey’in Mustafa Kemal Paşa ismini kullanarak bölgede bir karşılık bulmaya çalışmasını, ayak takımı ve serserilerin işine geldiğini ve bundan nemalanmak isteyenlerin olduğunu

ileri sürmekteydiler. İşçi sınıfının aniden grev kararı almasının bir tesadüf olmadığını, tekrardan sıkıntılı bir sürecin başladığını ve Cumhuriyet Adliyesi'nin bu tür adli olaylarla meşgul edildiği düşüncesini savunmaktaydılar. Yerel yöneticiler, yerine getirilmesi imkân dâhilinde olmayan vergilerin düşürülmesi, borçların kaldırılması, muhacirlerin borç bakiyelerinin affedilmesi ve tekellerin kaldırılarak şekerin sekiz kuruşa ineceği, rakının on kuruşa içileceği propagandalarının siyaset ahlâkına zarar verdiği düşüncesindeydiler (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-369). Bu söylemlerle muhalefetin halkı yanına çekmek için temelsiz popülist politikalar takip ettiği inancını taşımaktaydılar.

İki fırka da seçimlerin başlamasıyla birbirini suçlayıcı tarzda bir yaklaşım sergilemeye başladı. Seçimde iktidar, söylemlerini daha çok muhalefetin seçimleri tahrik ettiği ve muhalefette yer alanlardan bir kısmının Milli Mücadele'de Yunanlılarla işbirliği içinde olduğu temeline oturtmasına karşılık; muhalefet ise Vali Kazım Bey'in iktidarın bir memuru gibi olaylara müdahale ettiği söyleminden yürümekteydi. Bu anlamda Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde 1930 Belediye Seçimlerinde yaşanan olaylarla ilgili birçok örnek karşımıza çıkmaktadır. Vali Kazım Bey, Hizmet gazetesinin SCF'yi körü körüne desteklediğini söyleyerek kolluk kuvvetlerinin seçimlere müdahale ettiği iddiasının doğru olmadığını öne sürdü. SCF yanlısı gazeteler, iktidarın oy toplamak için işçi sınıfı ve esnaf kesimini tahrik ettiğini, bunun da istenmeyen olaylara neden olduğunu sayfalarına taşıdılar. CHF'nin seçimler sırasında kullandığı en önemli koz, muhalefetin belediye üyeliklerine adaylıklarını koyanların çoğunun 150'liklerle bağlantılı olmasıydı. Ayrıca Yunanistan'ın İzmir işgalinde işgalcilere destek verenlerin muhalefetin nümayiş gösterilerini organize ettiği de iddialar arasındaydı. Yunanlıların İzmir'i işgal dönemlerindeki geçmişi, iktidarın söylemlerinde sürekli yer bulmaktaydı.

Seçimlere Vali Kazım Bey'in hazırladığı raporlar ve açıklamalar damgasını vururken aynı zamanda da seçimlerin kazanılması için valinin hükümetle koordinasyon içinde olduğu bilgisi muhalefetin iddiaları arasındaydı. Valinin ilçelerde yaptırdığı incelemelerde; muhalefetin seçmen kazanmak için temelsiz argümanlar kullandığı öne sürüldü. Bunlar arasında; Ödemiş ve Tire köylerinde dini nikâh ve iki eşle evlenebilmenin serbest olacağı, Tire'de SCF'ye yakın olan Doktor Mustafa'nın çok sık nutuk vermesi, Ödemiş Hükümet Doktoru Cahit Bey'in istifa ederek Ödemiş Belediye Başkanlığı'na adaylığını koyması ve Menemen Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Kâzım Efendi'nin Menemen'de gevşek bir otorite kurarak ayak takımını şımartması gösterilmektedir. Valinin raporu doğrultusunda seçim sonuçlanıncaya kadar Yüzbaşı Kazım Efendi'nin yerine başkasının atanmasının daha uygun olacağına karar verildi. Ayrıca hükümetin yaptırdığı

incelemede Doktor Mustafa Bey'in verdiği nutuklarda sıkıntılı bir durum olmadığı, CHF'nin de sıklıkla miting yapması tavsiye edilmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-50.). Diğer birçok bölgede olduğu gibi İzmir'de de iktidar, muhalefeti dini söylemler kullanmakla suçlamaktaydı.

Benzer şekilde Vali Kazım Bey, Bayındır İlçesi savcısının yanlış hareket ettiği iddiaları karşısında her iki fırkanın da propaganda çalışmalarını yürütmesine rağmen CHF Kaza mutemetlerinin halka tavsiyede bulunmalarını, SCF yerel yöneticileri bir suç unsuru olarak görmelerinin yanlışlığına değinmekteydi. SCF yöneticileri ise durumdan ötürü tavsiye ve tesir suçlarından mahkemeye verdiklerini, durumun düzeltilmesi için gerekli itirazlarda bulduklarını belirterek tarafsızlık ilkesi adına savcının buradan alınmasının en doğru karar olacağını düşünmekteydiler (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-51.). Muhalefet İzmir'de sıklıkla iktidarın devlet aygıtlarını kendilerine karşı kullandığı iddialarını gündeme getirmekteydi.

İktidar, İzmir'de daha çok muhalefeti destekleyen Hizmet ve Yeni Asır gazetelerinin haberlerini yalanlamaya ve çürütmeye yönelik bir dil kullanmaktaydı. Vali Kazım Bey'e göre Hizmet gazetesi seçimlerde olayları tahrik ederek, esnaf teşkilatını SCF'ye kanalize edebilmek adına abartılı yazılar paylaşmakta, polislerin karakolda SCF'lilerle dayak attığını öne süren yalan haberler yazmaktaydı. Ayrıca "işçinin hakkı yoktur, külfetin nimeti yalnız sefalettir." diye yazılar yazan Hizmet gazetesi sahibi Zeynel Besim Bey, işçi sınıfını sürekli kışkırtmaktaydı. Valiye göre bu tür haberler gerçeği yansıtmadığı gibi ortamı karıştırmak amacıyla da kullanılmaktaydı. Bütün bu iddialar karşısında Zeynel Besim Bey, SCF'nin yayın organı olmadıklarını, sadece ekonomiye bakış açısından muhalefet fırkasıyla benzerlik gösterdikleri açıklamasında bulundu (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-17.).

Vali Kazım Bey, Hizmet gazetesinin yanında Yeni Asır gazetesi için de benzer düşünceler ortaya koymaktaydı. Gazetenin tahrik edici haberlere yer verdiğini, hükümet aleyhinde kışkırtıcı yazılar yazdığını, İzmir seçimlerinin SCF tarafından kesin kazanılacağını haberinin bile yapıldığını ve bir kısım cahil kişiler ve işçi sınıfını yanına almaktan başka bir gücü olmayan SCF'nin bu gazete tarafından şişirildiğini düşünmekteydi (BCA, 030.10/78.519.2.).

İktidara göre muhalefete yakınlığıyla bilinen İzmir'deki basın kuruluşları da seçimler öncesi ve sırasında olayları tahrik etmeye çabalamaktaydılar. CHF'ye "Mutemetler Saltanatı" unvanı takarak, devlet otoritesine karşı halkı kışkırtmaktaydılar. Yerel gazetelerin yanında İzmir'deki

olayları, Yarın, Son Posta ve Köroğlu gibi yalan ve tahrik edici haberler yapan gazeteler de etkilemekteydiler. İktidar fırkası kendilerinin adil ve tarafsız olduğunu, bunun kanıtı olarak da kendilerine yakınlığıyla bilinen Anadolu gazetesi idare müdürünün dahi tutuklanmasını göstermekteydi. SCF'nin seçim propagandasında kendi iktidarlarını hedef aldığını şu sözlerle ifade etmekteydiler;

Serbest Cumhuriyet fırkası yeni fikirleriyle programlarını neşri ve herkese ilân edebilir. Fakat bu sırada Manisa'da, şurada burada Cumhuriyet halk fırkası ve o fırkaya istinat eden hükümet ile ricali aleyhine tahrik ve tahrik mahiyetindeki cereyanların hemen her yerde görülmesi büyük mikyasta avamfiriplik, demagoji yapılması gibi hareketleri menfi kuvvetten dahi istifade yolunda gösterilen amellere işaret addolunuyor (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-309.).

Hükümet ve yerel idareciler seçim çalışmalarında muhalefetin ortaya koyduğu politikaları daha çok çürütmeye yönelik bir çizgi takip etmekteydiler. Vali Kazım Bey, Dâhiliye Vekili Şükrü Bey'e gönderdiği raporda; SCF'nin kendi matbaasında gizli bir şekilde beyaz bir kâğıt üzerine, kırmızı renkli rozet bastırıldığı, milli veya özel günlerde takılan bu rozetlerin uygun olmamasına rağmen seçim günü işçi sınıfının da takacağı yönünde bilgilerin geldiğini, davul ve zurna eşliğinde bu rozetlerin tahrik unsuru olacağını söyleyerek, İzmir'in geçirdiği sıkıntılı günlere bir daha geri dönmemesi için gerekli önlemlerin alınacağına yönelik bir tavır ortaya koydu (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-69.). İktidarın İzmir'deki seçimleri dikkate aldığı ve önemseydiği Dâhiliye Vekili ile valinin sürekli iletişim halinde olmasından anlaşılmaktaydı.

Seçimlerde iktidar daha çok muhalefetin rejimin bekasını tehdit ettiğine yönelik bir refleks ortaya koydu. Dâhiliye Vekili Şükrü Bey de, Cumhurbaşkanı Genel Kâtibi Tevfik Bey'e gönderdiği raporda; İzmir'de muhalefetin izlediği politikaların bir değerlendirmesini yaparak, SCF programının gerçeği yansıtmadığını, emperyalistlerin, ecnebi sermayesinin ve komünistlerin hedeflerine ulaşmak için muhalif fırkayı kullandıklarını, bu grupları bilerek veya bilmeyerek bir araya getiren devleti yıkma düşüncesi olduğunu belirtmekteydi. Devlet otoritesinin yıkılmasından sonra bu grupların SCF'nin programını terk ederek, kendi emelleri için çalışacaklarını, bu hedeflerini "bulanık suda balık avlamak" olarak değerlendiren Şükrü Bey, muhalefetin halkı yanına çekebilmek için de fes ve Arap harfleri geri gelecek, vergi kalkacak, faizsiz borç verilecek vaatleriyle darbe için zemin oluşturmakta olduklarına inanmaktaydı. Yerel yöneticilerin memurlar aracılığıyla halkı bu tür propagandalara inanmamaları için çalışma yap-

masının gerekli olduğuna da vurgu yapmaktaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-449.). İktidar fırkası, inkılapların hedef alınarak şapka kalkacak fes gelecek gibi irticai uzantıların köylere kadar ateş gibi yayılmasına zemin hazırlanmasını şiddetli şekilde eleştirmekteydi. İktidar, muhalefeti yabancı sermayenin kontrolünde inkılapları ortadan kaldırmak isteyen bir hareket olarak değerlendirmekteydi. İktidara göre SCF'nin başı dışarıda olan çıkar odaklı uzantıları mevcuttu. Görüldüğü üzere iktidar, seçimlerde yeni söylemler geliştirmek yerine bütün enerjisini muhalefetin ortaya koyduğu vaatleri çürütmeye yönelik bir tavır benimsemeye yöneltti.

Vali Kazım Bey, Bergama SCF Ocak teşkilatının açılışında konuşan Ocak Kâtibi Haluk Bey tarafından söylenen ve hükümete karşı cümleler içeren konuşmayı, CHF Genel Merkezi'ne bildirdi. Konuşmada;

Cumhuriyetin esası hürriyet ve fazilettir, vatandaşlar hürriyetsiz Cumhuriyet istemeyerek ve farkına varmayarak feyizli hedefinden uzaklaşır nitekim tek fırka ile yaşatılmak istenilen bizim cumhuriyet idaresi de son senelerde hürriyet susmuş ve murakabesi bozulmuş ve kalplerde korku hükümran olmuştu. Refah denilen şey serap oldu kalplerin bir tazyik altında bulunduğu bu devirde feyizli manasını kaybediyordu. Bu tazyik kalpleri bunaltıyordu.

Cumhuriyet rejimi ile sıkıntılarının olmadığını, uygulamalarından rahatsızlık duyduklarını ifade etmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-80.). İktidarın suçlamalarına karşın muhalefet, rejimle sorunlarının olmadığı vurgusunu ön plana çıkartmaktaydı.

İktidar söylemlerini muhalefeti yermeye yönelik bir çizgide sürdürürken satır aralarında muhalefetin halktan karşılık bulmasını da irdelemekteydi. İki fırkanın birbirini suçladığı seçimde iktidar fırkası, muhalefeti sert sözlerle suçlarken özeleştiri de yaparak İzmir ve çevresinde iyi çalışmadıklarını, muhalefetin kahvehanelere kadar indiğini, kendi teşkilat çalışmalarının zayıf kaldığını, fırka mutemedinin gelişmeleri okuyamadığını ve bu yüzden ciddi bir değişime ihtiyaç olduğunu da ayrıca belirtmekteydi. Fırkanın Bahribaba parkında düzenlediği miting her ne kadar bazı çevreler tarafından eleştirilse de iktidarın yeniden toparlanması ve seçimde yeniden heyecan oluşturması açısından olumlu olarak değerlendirilmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-373.).

İktidar, İzmir merkezden ziyade muhalefetin ilçelerde daha etkili propaganda yaptığını düşünmekteydi. En yoğun propagandanın Mene-men'de yapıldığını, Serezli İbrahim adında birinin bundan sonra burada vergi verilmeyeceğini, verilen vergilerin geri alınacağını ve kadınları artık erkek doktorların muayene edemeyeceğini söylediğini iddia etmekteydi. Bunun yanında iktidara göre Kürt Mehmet ve Fethi Beylerin sıtma ile mü-

cadeleye engel olmaya çalıştıkları, Mehmet Paşa Camisinin önünde “İnna Fetahhaleke” yazılı bir sancağı tutan Şöför Tömaki Mehmet’in halkı tahrik ettiği, benzer şekilde nahiye eski müdürlerinden Niyazi Bey’in Fethi Bey’in İzmir’de verdiği miting esnasında hükümet aleyhinde intikam almaya sevk eden konuşmasından ötürü ağır ceza mahkemesi tarafından tutuklandığı ve Giritli Raşit ile birlikte hükümet aleyhinde propaganda yapma suçundan tutuklananların 21 kişi olduğu da suçlamalar arasındaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-309.). 23 Aralık 1930’daki Menemen olayı yaşanmadan önce Menemen’de bu tür olayların benzerleri görülmekteydi. Menemen İlçesi’nde irticai faaliyetlerin yoğun bir şekilde kendini gösterdiği öne sürüldüğü bilgisi SCF’nin kapanmasından kısa bir süre sonra yaşanan Menemen olayı, kaygıların ne kadar isabetli olduğunu ortaya koyan önemli bir örnekti.

Seçimler sırasında birçok adli olay da yaşandı. Kuşadası’na bağlı Selçuk’ta bir gazinoda iki fırka taraftarları arasında çıkan olaylar üzerine, Jandarmanın müdahalesiyle 3 kişi ile birlikte İzmir’e bağlı Narlıdere, Tahtacı Köyü’nde mahalle muhtarlarının SCF Ocak binasına saldırdığı iddiasıyla tutuklanarak savcılığa sevk edildiler (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-54.). Benzer şekilde Çeşme İlçesi’nde iki muhacir köylünün sarhoş bir şekilde “Yaşasın Fethi Bey” diye bağırarak halkı galeyana getirdikleri, Kemalpaşa İlçesi’nde sarhoş olan bir grubun kahrolsun Cumhuriyet diye bağırdukları da iddialar arasındaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-276.). Anadolu gazetesi, İzmir-Ödemiş yolunda bir otomobilin silahlı bir şekilde soyulması olayını soyguncuların üzerinde SCF rozetleri ve Fethi Bey’in resimlerinin bulunmasını, SCF’lilerin bu işin içinde olabileceğine yormaktaydı (Anadolu, 12 Teşrinievvel 1930.)

Seçim sırasında adli olaylardan ötürü savcılığın yaptığı soruşturmada 18 Eylül 1930’da toplam 15 kişi tutuklandı. Soruşturmanın derinleştirilmesi sonrasında Şen Gazinosu’nda İngiliz Hakkı, Çifte Kafa Ahmet ve Yemenli Seyit ve firarda olan elebaşları Hakkı’nın iktidar aleyhinde para kullanarak toplantılar yaptığı ve Yeni Asır gazetesinden İsmail Hakkı, Avukat Muvaffak Sabri ve Avukat Halit Tevfik’in de bu toplantılara katıldığı ifade edilmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-50.) 7 Eylül 1930’daki SCF’nin mitingine Laz Temel Kaptan ile arkadaşları şoför Sıtkı, Kayserili Cemal, Giritli İbrahim ve Köse Mustafa’nın halkı ücretsiz olarak miting alanına taşıdıkları, Laz Ahmet’in araçların benzinini karşıladığı, halkı fırkaya kaydettirmek için uğraş verdikleri ve asıl amaçlarının komünizm düşüncesini yaymak olduğu ve bu yüzden haklarında inceleme başlatıldığı, iktidar tarafından öne sürülen iddialar arasındaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-262.). Rejim için büyük bir tehdit unsuru olarak görülen komünizm endişesi, İzmir’de sıklıkla günde-

me gelmekteydi.

İktidar fırkası, seçim sırasında merkezden çok ilçelerde olayların ve sorunların yaşandığını ısrarla savunmaktaydı. Bergama SCF Ocak teşkilatının açılışında Avukat Haluk Bey'in konuşmasına 300 kadar kişinin katıldığını, bunlardan çoğunun çocuk olduğunu, Karaburun'da açılan SCF ocağında ise; Yunan kralına biat ettiği iddia edilen ve Yüksek Karar Heyetine tard edildiği söylenen Tapu Memuru Ali Hızan'ın muhalefet tarafından propaganda faaliyetlerinde kullanıldığını söylemekteydi. Benzer şekilde Kemalpaşa İlçesi'nin Armutlu ve Sinancılar Köylerinde muhalefetin propaganda faaliyetlerinde aşırıya kaçtığından Öğretmen Cemal ve Ahmet Beylerin tutuklandıkları ve Kürt Cafer Sadık ile Aşçı Sadık'ın da CHF binası ve Anadolu Matbaası'na saldırdığı iddiasıyla gözaltına alındıklarını kamuoyuyla paylaşmaktaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-48.).

İktidara göre benzer şekilde Seydiköy Nahiyesi Gölcükler Köyü'nden Bekiroğlu Hüseyin Efendi'nin köy halkına "İzmir Valisi dört günden beri İzmir'den kaçtı ahaliyi soydu Hükümeti ve istibdadı devirdik" dediği iddiasıyla mahkemeye sevk edildiler. Kuşadası'nın Akıncılar Nahiyesi Şirince Köyü'nde açılan SCF Ocak binasına giren 3 kişinin kırdıkları eşyaları dışarıya çıkardıkları haberleri üzerine SCF İzmir Ocak Başkanı Doktor Ekrem Hayri Bey'in şikâyet dilekçesiyle inceleme başlatılmasına rağmen yapılan tahkikat sonucunda olayın abartıldığı tespiti yapıldı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-183.).

İktidarın yanında muhalefette iktidarın devlet aygıtlarını çıkarları doğrultusunda kullandığını düşünmekteydi. SCF raporlarında; CHF Mutemedi, İzmir Jandarma Kumandanı Mustafa Bey, Milletvekilleri Vasıf ve Haydar Rüştü Beylerin geceleyin Kemalpaşa'da halkı tehdit ettikleri, halka Mustafa Kemal Paşa'nın SCF'nin kuruluşundan habersiz olduğunu söyledikleri, SCF'nin Ermeni ve Rumlardan oluştuğunu ve vatani İtalyanlara teslim edecekleri yönünde propaganda yaptıkları yer almaktaydı (Balkaya, 2006: 60).

Asayiş ve adli olaylarının dışında seçimlerde en çok tartışılan konu seçmen listelerinin eksik olduğu yönündeki haberlerdi. SCF İzmir Teşkilatı, seçim defterlerindeki sıkıntıları belediye başkanı ile konuşup mutabakat sağlamalarına rağmen gerek İzmir ve gerek Karşıyaka'da defterlere geçirilmemiş mahalleler ve sokaklar olduğu bilgisini paylaşmaktaydı Örneğin Mortakya Mahallesi ve Karşıyaka'da 10 mahallede seçmenlerin çoğunun defterlere yazılmadığı, İzmir'in 3/2'sinde defterlerin eksik olduğu, belediye başkanının bu eksikliği kabul etmesine rağmen muhtarların defterlerde eksiklik olmadığı görüşünde ısrar etmelerinin nedenini anlamakta

zorlandıklarını belirtmekteydi. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-171.). SCF İzmir Ocak Başkanı Dr. Ekrem Bey, muhtarlar tarafından belediyeye verilen isimlerin bir kısmının deftere geçirilmediğini isimlerle açıklama yoluna gitti: Örneğin Dr Hayri, eşi ve hizmetçisi ve Yusuf Ziya Bey ve eşi mahalle defterinde isimleri olduğu halde belediye defterinde kayıtlarının olmadığını, bunun gibi birçok örneğin olduğunu ve bu yönde seçmenin itirazlarının dikkate alınmamasının yanlışlığına dikkat çekmek istedi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-171;Yarın,27 Eylül 1930). Anadolu gazetesi de bu fikri destekler mahiyette muhalefet fırkasının İzmir’de 70.000 seçmenden yarısının listelerde olmadığı iddialarını manşetine taşıdı (Anadolu, 26 Eylül 1930).

SCF’nin bu iddialarına karşın iktidar fırkası, defterlere geçirilmediği beyan edilen Mortakya Mahallesi seçmenlerinin defterde tamamının bulunduğunu ve muhtarların celbi üzerine polisın yaptığı inceleme sonucunda Maltızlar Mahallesi’nde bir mahalle olduğu tespitinde bulundu. On dört mahallede yapılan incelemeler sonucunda ise seçmenlerin deftere yazılmadığı bilgisinin doğru olmadığı, sadece seçmenlerden çok az bir kısmının defterlere yazılmadığının muhtarların verdiği beyandan anlaşıldığını ve bu eksikliklerin de kısa zamanda tamamlanacağını belirtmekteydi. İktidara göre Tepecik Mahallesi’ndeki eksik seçmen defterlerin tamamlandığı, Karşıyaka’da 12 mahallede seçmenlerin deftere yazılmadığı bilgisinin de doğru olmadığı, inceleme sonucunda sadece 6 mahallenin yazılmadığı anlaşılmaktaydı. Örnek olarak gösterilen Dr. Ekrem Hayri ve Dr. Yusuf Ziya Beylerin isimleri gerek belediyedeki esas defterde ve gerek mahalledeki defterde olduğu için iddiaların yersiz olduğu, seçmenlere il muhaber kâğıdı vermenin zorunlu olmadığı da belirtilmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-173; Anadolu, 25 Eylül 1930). Benzer şekilde sandık görevlilerinin İzmir Öğretmen Okulu öğrencilerine SCF’ye oy verecekleri eğilimi göstermeleri üzerine kimlikleri olmaması bahanesiyle oy kullandırmadıkları da muhalefetin öne sürdüğü iddialar arasındaydı.(Son Posta, 20 Teşrinievvel 1930). Görüldüğü gibi iktidar ve muhalefet seçmen listelerini ve defterdeki usulsüzlükler noktasında birbirlerini suçlamayı sürdürmekteydiler.

Seçim Sonuçları

Seçimin İzmir merkezde çok sorunlu geçmeyeceği ilçelerde hareketli olacağı düşünülmekteydi. 16 seçim bölgesinin olduğu İzmir’de en hararetli geçecek yerlerin Giritlilerin, göçmenlerin, muhacirlerin ve işçi kesiminin yoğun yaşadığı Eşrefpaşa, Kemer ve Tepecik mıntıklarında olacağı düşünüldüğünden seçimin güvenli bir şekilde yapılabilmesi için bütün önlemler alındı. Ayrıca Karşıyaka, Bornova, Buca’da da ek önlem-

lerin alınmasına karar verildi. İzmir’de yoğun bir nüfusa sahip işçi kesiminin oylarını almak için iktidar fırkası, çalışmalarını bu kesime doğru yönlendirdi. Bu doğrultuda iktidar, SCF’nin liman işçileriyle yakından ilgilenmesinden rahatsızlık duyduğunu sürekli gündeme getirdi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-20.).

İktidarın yerel yöneticileri, istenmeyen olayların önlenerek asayişin sağlandığı, muhalefet fırkasının tüm çabalarına rağmen belediye seçimlerini kendilerinin kazanacaklarından emin olduklarını söylemekteydiler. Urla, Torbalı ve Kemalpaşa ilçelerinde muhaliflerin çıkarttığı olayların kendi fırkalarına oy kaybettirdiği, bu ilçelerde bu propagandaların önüne geçilmesi durumunda tekrardan güç kazanacaklarına inanmaktaydılar. İktidar, SCF’nin İzmir’de yabana atılmayacak ölçüde güçlenmesini belediyesi olsun olmasın köylere kadar teşkilatını genişletmesi olarak gösterirken bunun aynı zamanda köylerde kontrolsüz hareket etmenin de önünü açtığını savunmaktaydı (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-309.).

Seçim esnasındaki bütün bu suçlamalara karşın Vali Kazım Bey, kimseye CHF’ye oy verin diye telkinde bulunulmadığını, memurların aileleri ile birlikte kendi istekleriyle fırkalarına oy verdiklerini ifade etti. Aynı zamanda Bergama ve Tire’de seçimlerin başlamasına rağmen İzmir’de henüz seçimlerin başlamadığını belirtti (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-51.). Türk Ocağı idari heyet seçimlerinde iktidar fırkasına yakın kişilerin kazanması, İzmir’de CHF’yi belediye seçimleri için umutlandırdı. CHF yöneticileri, seçimlerin daha sağlıklı geçmesi adına Karaburun, Urla, Bergama, Kemalpaşa, Kuşadası, Tire, Ödemiş, Dikili kaymakamlarını İzmir’e davet ederek seçim işlerinde dikkatli olmaları konusunda gerekli uyarılarda bulundu (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV 9, D 57, F 3-311.).

Gerekli hazırlıkların tamamlanmasıyla seçimlere geçilmiş, propaganda döneminde yaşanan gerginlikler seçim günü yaşanmamıştı. İzmir’de seçimler SCF aleyhine sonuçlanmasına karşın Dikili’de seçimin bittiği ve tasnif işlemlerinin devam ettiği bildirilmekteydi. İktidar fırkasına göre SCF, para ile tuttuğu külhanbeyler, propagandacılar vasıtasıyla kendilerine karşı baskı kurmaya çalışmaktaydı. Ayrıca vergilerin kalkacağı vaadinde bulunmalarının yanında dini propaganda da yapmaktaydılar. Bu politikalar bağlamında seçimleri Kuşadası, Seferihisar, Bergama, Menemen, Buca, Armutlu Kınık’ta muhalefet önde tamamladı (Koçak, 2006: 311).

Seçimlerde iktidar fırkasının gösterdiği 24 adayın tamamı kazandı. Seçim sonucunda açılan 34 sandıktan SCF 9.960, CHF 14.624 oy aldı (Hizmet, 20 Teşrinievvel 1930; Avşar, 1998: 157). On saat süren tasnif sonucunda 23.124 kişinin oy kullandığı seçimde, imzasız ve adres olmadığı için 1098 oy iptal edildi (Akşam, 21 Teşrinievvel 1930). Fethi Bey oyların iptal

linin usulsüz olduğunu, adres yazılmadığı gerekçesiyle iptal edilen oyların aynısının Adana belediye seçimlerinde sayılmasının da çelişkili bir durum olduğunu savundu. Ayrıca Fethi Bey, İzmir’de aldıkları oyun 18.132 olduğu iddiasında bulundu (TBMM Zabıt Ceridesi, XXII/5, 20). SCF’ye yakınlığı ile bilinen Serbest Cumhuriyet gazetesi, İzmir’deki seçimlere gölge düşürüldüğünü, sandığa gitmeyenlerin yerine bile oy atıldığını ve SCF’nin 10.000 oyunun değiştirildiğini sayfasına taşıdı (Serbest Cumhuriyet, 10 Teşrinievvel 1930). SCF kadroları, Kemalpaşa’da 11 oy farkla kazandıklarını, fakat Kaymakam Selahattin Bey ve Jandarma Kumandanı Mustafa Bey’in gece yarısı sandığa CHF lehine 260 oy atarak sonucu değiştirdikleri itirazında bulundular. Muhalefet aynı zamanda Karaburun’da Kaymakam Hilmi Bey’in jandarmalarla birlikte seçime müdahale ettiğinden halkın % 75’inin oyunu kullanmadığını ileri sürdü (Balkaya, 2006: 60). Vakit gazetesi, seçimlerin CHF tarafından kazanılmasına rağmen alınan oyların düşük olduğunu, Müdafaa-i Hukuk çizgisinden gelen CHF’ye yakışmadığı açıklamasında bulundu (Asım, Vakit, 21 Teşrinievvel 1930). İncelemeler sonucu usulsüzlük tespit edilen Menemen, Tire, Bergama, Seferihisar’da seçimlerin iptal edilerek yenilenmesine karar verildi.

Sonuç

İzmir geniş ekonomik altyapısı, ticari öneme sahip hinterlandı ve elverişli limanından dolayı 1930 Belediye Seçimlerinde iki fırkanın çetin rekabetine sahne oldu. 1929 Dünya Ekonomik Krizi, ticaret ve tarım hacminden dolayı kenti ciddi ölçüde etkiledi. Mübadiller, göçmenler, işçiler ve Gayrimüslimler ekonomik krizden çıkmak adına yeni arayışlara girecek, serbest ekonomi söylemlerinden ötürü muhalefete doğru yöneldiler. İktidar, muhalefetin seçimin sağlık yürütülmesini engelleyici tavır içinde olduğu suçlamasında bulunurken muhalefet ise iktidarın seçim aygıtlarını ve mülki amirleri arkasına aldığı iddialarından yürümekteydi.

Muhalefetin seçimlerde Yahudileri aday göstermesi ve Gayrimüslimlerin muhalefete yönelişleri, iktidarın ortaya koyduğu ulus-kimlik projesinin bu kesimler tarafından anlaşılmadığını ve içselleştirilemediğini göstermekteydi. Kimlik tartışmaları üzerinden yürüyen bir siyaset anlayışında iktidar, İzmir’de kalkınmaya yönelik bir politika yerine muhalefetin rejimin bekasını tehdit ettiğine yönelik bir söylemlerle seçmenin karşısına çıktı. İzmir’de muhalefet fırkası ile ilgili okumalarını komünist ve yabancı sermaye kontrollü bir siyasi hareket olduğu ve kontrolsüz yığınların hareketinin inkılaplara zarar vereceği düşüncesine dayandırmaktaydı. İktidar, muhalefet fırkasında yer alan bazı üyeleri, Milli Mücadele döneminde Yunanlılarla işbirliği yapmak ve yüzellilikler listesinde olmakla suçlarken, muhalefette iktidarı Vali Kazım Bey ile işbirliği yapmakla ve listelerle

oyynamakla itham etmekteydi. Menemen olayından önce İzmir ve çevresinde irticai unsurların görülmesi, iktidarın bu yönde haklı olabileceğini düşündürmekteydi. İktidarın geliştirdiği bu tür söylemler ülke genelinde de görülmekteydi. SCF içinde siyaset yapanların I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde Trakya’da Yahudilerle, Gaziantep’te Fransızlarla, Doğu’da Malatya özelinde Ermenilerle işbirliği içinde olduğu tezini işlerken İzmir’de de muhalefette siyaset yapanların bir kısmının aynı dönemlerde Yunanlılarla dirsek teması içinde olduğu iddiasından yürümekteydi.

CHF, İzmir’de seçimleri kazanmasına rağmen Milli Mücadele’nin en önemli safhasının gerçekleştiği kentte Müdafaa-i Hukuk çizgisinden gelen fırkanın aldığı oyun muhalefetle arasında çok büyük farkın olmaması kendi içinde yeni bir tartışma dönemini de beraberinde getirdi.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Resmi Yayınlar

Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, Sayı:1471.

TBMMM Zabıt Ceridesi, XXII/5.

Gazeteler

Akşam

Anadolu

Serbest Cumhuriyet

Son Posta

The Times

Vakit

Yarın

Yeni Asır

Kitap ve Makaleler

Asım, M. (21 Teşrinievvel 1930). İzmir İntihabatı. *Vakit*.

Avşar, A. (1998). *Bir Partinin Kapanmasında Partinin Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Kitabevi.

- Balkaya, İ. S. (2006). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*, Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Emrence, C. (2014). *Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Genç, H. H. (2010). *1929 İzmir'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi /Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Koçak, C. (2006). *Belgelerle Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smyanelis, M. C. (2016). *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*. Ergüden, I. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tabak, S. (1993). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir Vilayetindeki Teşkilatı ve Faaliyetleri. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt. VII, İzmir.
- Weiker, W. F. (1973). *Political Tutelage and Democracy in Turkey-The Free Party and Its Aftermath*, Leiden: E.J. Brill.

01003874-17

Yazıldığı yer İzmir		Telegraf merkezinin № 2215
Tarihi 30 9	930	Kaleme geldiği 930
Nümarası		Açıldığı I 10
		I 10

Dahiliye Vekâletine

Dahiliye vekili Şükrü Kaya
Bayfendiye

Hizmet gazetesinin bu günkü nüshasında(aley -
kümÜsselañ Ömer bay) serlavhasıyla polis müdiriy-
tine tecavüz ve intihabat propağandasına karıştığı
iddia olunuyor . Bunların aslı yoktur .

2 - O makalenin sonunda memurların aileleri-
le beraber Cumhuriyet Halk fırkasına rey verme-
ri hakkında tarafımdan tesir ve müdahale gören
havadisinedair yazılan havadis de doğru değildir.
Esasen bütün memurların ve zabitanın aileleri Cu-
mhuriyet halk fırkasına rey vermek için başlayan
cerayan umumdür ve her kesçe malumdur Bu suretle
şikâyetleri müstakbel şikâyetlerine hazırlık add-
olunur .

5 K 20

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ	
Te. No. :	
Doc. No. :	
Mezda. No. :	

Vali
Kâzım

A	56-9
D	57
F	3-12

01009874-63

Yazıldığı yer	İzmir	Telegraf merkezinin №
Tarih	27 / 9 / 1930	Kaleme geldiği 27 / 9 / 1930
Nümarası		27 / 9 / 1930

Dahiliye Vekâletine 2

10859

Acelelidir

Dahiliye vekili Şükrü Kaya
beyfendiye

İzmir serbest Cumhuriyet farkası ilk harflerinden mürekkep ve beyaz kâat üzerinde kırmızı renkli bir inisyel rozetini külliyetli miktarda ve gizli olarak kendi matbassında bastırmaktadır . İntihap günü halka cazibeli vesilelerle tevzi edip göğüslerine taktırmak isteyeceği haber veriliyor . Bunlardan bir tanesini gönderdim . Halk rozeti ya büyük millî günlerin bir nişanesi ve yahut hayır müesseselerinin hükümet karar ve müessesesiyle ücretli veya ücretsiz dağıttığı bir alamet olarak tanıyor . Bu rozetleri yalnız kendi mensuplarına değil tesadüf ettikleri amele ve saireye takmaları çok muhtemeldir . Bunun davul ve zurnalarla ve bayraklarla halkı toplayarak intihap mahallerine (Noksan) muhtemeldir . Rokam veya nümayiş ne olursa olsun bunları biri birine karşı tahrik mahiyetinde ve sükûna mugayir telekki eylerin . İzmirin geçirdiği buhranlı günlerin acısı ve bıraktığı izler henüz meydandadır .

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ	
Yer No. :	
Doc. No. :	
Vesika No. :	

A	IV-9
	57
	3-68

01003074-201

DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi Kalem Müdürlüğü
SAYI

10722

Yazıldığı yer İzmir	Telegraf merkezinin № 1793
Tarihi 24 9 930	Kalame geldiği 26 9 930
Numarası	Açıldığı 28 9 930

Dahiliye Vekâletine

Çok aceledir

Dahiliye vekili Şukrî Kaya
Beyfendiye

I - Vilâyetin merkez ve mühakatında sükûnet vardır . İntihabat cereyanları bilhassa vilâyet merkezinde daha hareketli devam ediyor ve halk alâka gösteriyor .

2 - Bergamada Serbest firkasının bir ocağı hükümetten aldıkları müâade üzerine avukat Haluk bey tarafından nutuk verilerek açılmış kısmı azami çocuk ve bir kısmı seyirci olmak üzere üyüz kişinin toplandığı ve tezahürat sükûnetle geçtiği kayımsızlıktan bildirilmiştir . Karaburun merkezinde dahi böyle bir ocak açılmış olup Yunan karalına biat ettiğinden dolayı Ali karar hey'etince iki sene evvel tardedilen tapu memuru Ali Risanın propaganda âmilisi olarak kullanıldığı bildirilmiştir .

3 - Kemalpaşa kazasının Armutlu ve Sinancılar köylerinde serbest firkaya ağırı derecede ve fazla propaganda eden ve halâ devam edecekte olan muallim Cemal ve Ahmet Altay efendilerin memurin kamununa tevfikân muhakemelerine müsareret kılınmıştır .

MÜHÜRBAŞKANLIĞI ARŞIVI

Tev. No. : _____	A <u>57-9</u>
Def. No. : _____	D <u>57</u>
İnceleme No. : _____	İ <u>3-206</u>

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2019 – Yaz / Summer Sayı/Issue: 44
Sayfa / Page:347-365

ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info - Geliş/Received: 12.02.2019
Kabul/Accepted: 14.05.2019 - Araştırma Makalesi / Research Article

**1948 TÜRKİYE İKTİSAT
KONGRESİ'NDE
LİBERALİZM HAKKINDA
GÖRÜŞLER**

***THOUGHTS ABOUT THE
LIBERALISM IN THE TURKEY
ECONOMY CONGRESS (1948)***

Dr. Öğr. Üyesi Arda BAŞ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0003-4789-9220, arda.bas@ibu.edu.tr

Öz

II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan köklü bir değişim yaşamıştır. Bu süreçte Türkiye, Batılı ülkeler ile yakınlaşırken siyasal ve ekonomik sitemini onlara göre yeniden düzenleme çabası içine girmiştir. Dönemin en önemli tartışma konusu ekonomidir. Savaş esnasında ortaya çıkan ekonomik sorunlar üzerine başlayan tartışmalar hızla genişlemiş ve cumhuriyetin ilanının ardından uygulanan ekonomik politikaların topyekun tartışılmasına neden olmuştur. Türk ekonomisine yeniden yön verilmeye çalışıldığı bu dönemde Türkiye'deki sermaye çevreleri ve akademisyenler bu tartışmaların dışında kalmamıştır. Türk sermayedarların öncülüğünde toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde ekonomide başlıca tartışma konusu olan devletçilik ve liberalizm de konuşulmuştur. İstanbul Tüccar Derneği'nin gerçekleştirdiği organizasyonla 22–27 Kasım 1948 tarihleri arasında toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nin en önemli gündem maddelerinden biri devletçilik ve devlet müdahalesi olmuştur. Kongrede devletçilik ile ilgili tartışmalarda liberalizm sık sık gündeme gelmiştir. Bu çalışmada Türkiye İktisat Kongresi'nde devletçilik ve devlet müdahalesi tartışmaları ile birlikte yürüyen liberalizm tartışmaları ele alınmış, sermaye ve akademik çevrelerin liberalizmde nasıl algılandığı kongrede yapılan sunumlar ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ekonomi, liberalizm, devletçilik, Ahmet Hamdi Başar.

Abstract

After World War II, Turkey experienced a drastic change in economic, social and political aspects. As Turkey approached the western states in this process, it sought to rebuild its political and economic system on the Western model. The most important topic of that period was the economy. Discussions on

the economic problems that emerged during the war expanded rapidly and led to a comprehensive debate on economic policy, which was implemented after the proclamation of the Republic. In this period in which attempts were made to reshape the Turkish economy, the capitalists and academics did not stay away from these discussions. At the Turkish Economic Congress gathered under the leadership of Turkish investors, the statism and liberalism, the main topic concerning economy, were discussed too. How capital and academic circles perceived liberalism at the Turkish Economic Congress is discussed in this study in the light of the lectures presented at the congress. Statism and state intervention were two of the most important items on the agenda in the Turkish Economy Congress held under the leadership of the Istanbul Association of Merchants between the dates of 22- 27 November 1948. Liberalism became a frequently discussed issue during discussions about statism in the Congress. This study aims to evaluate discussions about liberalism together with statism and state intervention in the Turkish Economy Congress and to describe how the concept of liberalism was perceived in the capital and academic circles based on the presentations made in the Congress.

Keywords: Turkey, economy, liberalism, etatism, Ahmet Hamdi Başar.

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın ardından ekonomik, sosyal ve siyasal bunalım Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Açlık, işsizlik, salgın hastalıklar gibi temel sorunların çözülemediği bu dönemde Avrupa, etkin bir Sovyetler Birliği propagandasına maruz kalmıştır. Bu koşullar altında Avrupa'nın Alman işgalinden kurtarılmasını sağlayan ABD, bu defa Avrupa'ya ekonomik yardımda bulunarak kurtarma planı hazırlamıştır (NATO Bilgiler, 1971: 17). Çünkü Amerikalı düşünür Walter Lipmann'ın da belirttiği gibi Avrupa'daki ekonomik sorunlar aşılamaz ise dünya yeniden kaosa sürüklenecekti. Sorun sadece Avrupa ile sınırlı değildi. Avrupalıların yeniden işleyen bir serbest piyasa ekonomisine sahip olması ABD açısından hayati derecede öneme sahipti. (Türk Dış Politikası, 2003: 538) ABD, Avrupa'da izlenecek liberal ekonomik politikalarla hem Sovyetler Birliği'nin yayılmasını önlemeyi hem de en önemli pazarlarından biri olan Avrupa'da hakimiyetini artırmayı düşünüyordu. Tanzimat'tan itibaren küresel ekonomi ile kurduğu bağlantılarda belirleyici unsur Batı dünyası olan Türkiye, Avrupa'daki bu tartışmaları yakından izliyordu. Cumhuriyet döneminde Türk ekonomisi önce dışa açılmış; 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının ardından ve II. Dünya Savaşı boyunca bütün dünya gibi içine kapanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'deki iktisat politikalarında da belirleyici unsur yine Batı olmuştur (Kazgan, 2002: 77-78). Çünkü II. Dünya Savaşı sonrası ABD öncülüğünde kurulacak olan yenedünya düzeninde Türkiye de yerini almak istiyordu. Savaşın sonlarına doğru savaşın galip tarafı ile ilişkileri bozulmaya başlayan Türkiye, hem batı dünyası ile ilişkilerini düzeltmek hem de yeniden kurulan dünyada yerini alabilmek için 1945 sonrası

dönemde siyasal ve ekonomik açıdan bir dönüşüm sürecine girmiştir.

Savaşın Müttefik Kuvvetler tarafından kazanılacağı belli olmasının ardından Türkiye, Batı ile yakınlaşma sinyalleri vermeye başlamıştır. (Toker, 1998: 37). Bu süreçte II. Dünya Savaşı boyunca kendine meşru bir temsil zemini bulamamış olan muhalefet, savaş boyunca izlenen ekonomik politikaların yarattığı ağır ekonomik ve sosyal sorunlar karşısında harekete geçmiştir (Koçak, 2000: 562).

Savaş sonrası tüm dünyada tek partili yönetimler, diktatörlükler, otoriter siyasal sistemler gözden düşerken serbest seçimlere dayanan demokrasilerin güçlendirilmesine önem verilmiştir. Batı dünyasının yanında olmak isteyen ülkelerin de siyasal sistemlerini bu ölçüye göre ayarlayıp yeniden düzenlemesi gerekiyordu. Çünkü dünya, hem siyasal hem de ekonomik liberalleşmeyi destekleyen hatta ülkeleri zaman zaman bu konuda zorlayan Batılı müttefikler tarafından yeniden şekillendiriliyordu. Türkiye de bu dönemde Sovyetler Birliği tehlikesi karşısında yalnız kalmak istemediği için dünyadaki değişim atmosferinin etkisinde kalmıştır (Zücher, 2005: 303-304). Üstelik Birleşmiş Milletler'in kurucu üyelerinden biri olan Türkiye'nin tek partili siyasi yapı ile yoluna devam etmesi Batı dünyası tarafından kabul edilemezdi (Çavdar, 2003: 402).

II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik gerileme, kontrol edilemeyen enflasyon, piyasadaki mal sıkıntısı ve siyasal baskılar, Türkiye'de yeni bir dönemin başlaması gerektiği yolundaki taleplerin artmasına neden oldu. Aslında, II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesinde yer alan liberal düşünceler de Türkiye'de, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomik ve siyasi olarak liberalleşme sürecinin benimsenmesinde yardımcı oldu (Karpas, 1996: 125). İçeride savaş süresince fiyat artışları ve mal darlıklarından istifade eden yani savaş döneminin koşullarını istismar ederek ortaya çıkan tüccar ve büyük toprak sahiplerinin baskısı, diğer yandan yeni ve daha liberal bir dünya kurmaya çalışan ABD, Türkiye ekonomisini dış dünyaya açarak liberalleşmesinde önemli ve öncü rol oynadılar (Kazgan, 2002: 79).¹

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan bu değişim süreci, hâlâ dış dünyaya kapalı bir toplum olan Türkiye'de CHP tarafından yönetilmiştir. (Ahmad, 1996: 16). Bu süreçte CHP de değişimin sinyallerini yavaş yavaş vermeye başladı.² İsmet İnönü 19 Mayıs 1945'deki demecinde çok partili

1 Bu dönemde ABD'li uzmanların Türkiye'nin ekonomik olarak batı ile bütünleşmesi tavsiyelerinde öne çıkan isimlerden bir W. Thornburg'tur. Thornburg'un tavsiyelerinin detayı için bkz. (Thornburg, 1948)

2 CHP Genel Sekreteri parti örgütüne verdiği mesajda artık daha şeffaf ve halkın tüm

hayata geçileceğinin mesajını verdi (Çavdar, 2003: 402). II. Dünya Savaşı sonrası yükselen değer olan demokrasiye yönelmek ve Batılı devletlerin sahip olduğu güç ve refah Türkiye ve CHP için artık ulaşılması gereken bir hedefti. Demokrasi 1945 sonrası kamuoyunda en çok konuşulan mesele haline geldi (Gürkan, 1998: 95).³

II. Dünya Savaşı sonrası Batı dünyası içinde kendine yer arayan Türkiye’de ele alınması gereken en önemli mesele ekonominin liberalleşmesiydi. Türkiye, Batı dünyası içinde yer alacak ise siyasi duruşunun paralelinde ekonomi anlayışını da değiştirmeliydi. Uluslararası serbest ticareti desteklemeli, korumacı anlayıştan vazgeçmeli ve döviz kurlarını yeniden ayarlayarak dış ticaret politikasını yeniden düzenlemeliydi. Artık kendi kendine yeten ülke olmayı amaçlayan, milli bir sanayi oluşturmak için çabalayan içe dönük devletçi ekonomik anlayış değişmeliydi (Çoşar, 2004: 132–133).

Ekonomik dönüşümü sağlamak için atılan en önemli adımlardan biri 7 Eylül 1946’da gerçekleştirilen devalüasyon oldu. Dolar paritesi 1 dolar = 129 kuruştan, 1 Dolar = 280 kuruş olarak değiştirildi. Böylece Türk lirası dolar karşısında % 54,3 devalüe edildi.⁴ Ardından dış ticaretin serbestleşmesi için önemli adımlar atıldı. İthalattaki kontenjanlar, kısıtlamalar, taban fiyat uygulamaları kaldırıldı ve malların ihracatına önemli serbestlikler getirilerek ithalat birlikleri tasfiye edildi (Şahin, 2007: 94).

Uluslararası ekonomi ile uyumda atılan bir diğer önemli adım 26 Şubat 1947’de IMF ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası’na katılımı düzenleyen Bretton Woods Antlaşması’nın Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur tarafından imzalanmasıydı (BCA 030..18.01.02/113.13..15 - 00/00/1947).

Dış ticaretteki bu liberalleşme adımından sonra CHP içinde liberalleşmenin en önemli adımı atıldı. 17 Kasım 1947’de Ankara’da

kesimleri ile temasa geçen bir anlayışa geçilmesini istemiş ve çok partili hayat geçerken CHP’nin kendinse çeki düzen vermesi gerektiğini belirtmiştir. Detaylar için bkz. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, [BCA] 490..01./227.895.3 - 26/01/1946)

3 CHP’deki dönüşüm kolay olmayacaktır. 10 Mayıs 1946’da düzenlenen CHP kongresinde İnönü’nün parti başkanı ile devlet başkanın aynı olası gerektiği yönündeki sözleri muhaliflerin büyük tepkisini çekecektir. İnönü’nün kongredeki konuşmasına en ağır tepkilerden biri de Türkiye İktisat Kongre’nin düzenleyicilerinden Ahmet Hamdi Başar’dan gelecektir. Başar, İnönü’den devletçiliğin toptan tasfiyesini istemiştir. (Başar, 1946: 46)

4 Devalüasyon kararı CHP açısından bu dönemde oldukça zor bir karardı. CHP bunu kendi tabanına anlatmakta zorlanmış olmalı ki Ticaret Bakanlığı 7 Eylül kararları ile ilgili parti kongrelerinde karşılaşılabilecek eleştirilere cevap verilmesi için bir not hazırlanmıştır. Bknz. BCA: 490..01./6.33..5 - 01/11/1946.

toplana 7. CHP Kongresi'nde partinin ideolojisinin temelini oluşturan Altı Ok yeniden yorumlandı. Kongrenin en önemli tartışma konularından biri devletçilikti (Yalçın, 2002: 541).⁵ CHP kendisine muhalif olan ve 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti ve Liberal Demokrat Parti⁶ gibi yeni siyasi partilerin kendilerini liberal partiler olarak takdim ederek devletçi politikalarla ilgili yaptıkları eleştirileri yakından takip ediyordu. Çünkü savaş dönemi ekonomik politikaları CHP'nin en çok eleştiri aldığı sahaydı ve bu eleştirilerin sonlandırılması CHP için hayati önem taşıyordu.

1947 yılında toplanan 7. CHP Kurultayı'nda atılan liberal ve demokratik adımlar ile kaybettiği toplumsal desteği yeniden kazanmaya çalışan CHP, 1946-1950 arasında ideolojik değişimin yanında ideolojik bir kaos hali yaşamıştır (Erdoğan, 2017: 276-277).

Bu dönemde Türkiye'de meydana gelen değişim sadece siyasetçilerin değil aynı zamanda iş dünyası ve akademinin de gündemini meşgul etmiştir. Ekonomik ve siyasal liberalleşme konusunda yürütülen tartışmalara iş dünyası ve akademisyenler Türkiye İktisat Kongresi ile dahil olmuşlardır. Türkiye İktisat Kongresi ve kongrede yapılan sunumlar iş dünyası ve akademinin liberalizm, devletçilik konulara yaklaşımını ortaya koymasından önemlidir. Türkiye İktisat Kongresi özel teşebbüsün devletçilik konusundaki taleplerini eleştiri ve taleplerini açıkça gösterdiği bir platform olmuştur. Devletin dışında beş farklı sivil toplum örgütü tarafından hazırlanan kongre, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de demokratikleşme sürecine ülkedeki sermaye gruplarının nasıl baktığı hakkında ipuçları vermektedir (Akgül, 2008: 13).

Türkiye İktisat Kongresi'nin Toplanması

Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanma fikri 29 Haziran 1948'de İstanbul Tüccar Derneği yönetim kurulunda resmi olarak karara bağlanmıştır. İstanbul Tüccar Derneği öncülüğünde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçılar Derneği, ülkenin güncel ekonomik sorunlarını tartışmak üzere Türkiye Ticaret ve İktisat Kongresi'nin toplanması yönünde çağrı yapmıştır. Oluşturulan tertip komitesi 3 Ağustos 1948'de İstanbul Ticaret ve Sanayi Odasında ilk toplantısını gerçekleştirmiş, bu toplantıda Ankara'da kurulan Türk Ekonomi Kurumu tertip komitesine katılmıştır. Kongrenin idari ve adli

⁵ CHP kongresinde Devletçilik ile ilgili yapılan değişikliklerin detayı için bkz. BCA: 490..01./226.894..1 - 00/00/1947. - BCA: 490..01./1456.40..5 - 00/00/1947. Ancak CHP açısından bu dönüşüm kolay olmadı ekonomik ve siyasal sitemin liberalleşmesini tehdit olarak gören gruplar güçlü bir şekilde direndiler. Ayrıntılar için bkz.; (Karpat, 1959:140-190).

⁶ Liberal Demokrat Parti'nin programı için bkz. (BCA: 490..01./435.1806..2.1 - 18/08/1946.)

konularda sorumluluğu İstanbul Tüccar Derneği'ne aittir. Derneğin genel sekreterinin kongrenin de genel sekreteri olması kararlaştırılmıştır. Kongrenin toplanma kararının alınmasının ardından toplanma yeri ile ilgili bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Kongrenin önce 22 Kasım 1948'de saat 10'da Yıldız Sarayı'nda toplanması planlanmış; ancak sarayın tadilatı olması gerekçe gösterilerek iptal edilmiştir. Ardından yeni yer Taksim Belediye Gazinosu olarak belirlenmiştir. Açılış töreni ile ilgili bir takım aksaklıklar meydana gelmiştir. Kongrenin şehri temsilen belediye başkanı tarafından açılması beklenirken; vali ve belediye başkanının tedavi için İngiltere'de bulunması sebebiyle bu gerçekleşmemiş ve kongre tertip komitesinin başkanı tarafından açılmıştır (İstanbul Tüccar Derneğinin Teşebbüsü, 1948: 2-3).

Kongreye toplam 1300 delege davet edilmiş ancak bunlardan 1100'ü kongreye katılmıştır.⁷ 22-27 Kasım 1948 tarihleri arasındaki çalışma programı öğleden önce heyet toplantısı, öğleden sonra ise genel komisyon toplantısı şeklinde planlanmıştır. Kongrenin sonuç bildirgesi hazırlanırken ise komisyonların hazırladığı raporların sırasıyla oylanması kararlaştırılmıştır. Kongre sonunda oylanmış raporlardan devletçilik ve dış ticaret ile ilgili raporlar aynen kabul edilirken vergi komisyonunun raporu uzun tartışmalara sebep olmuştur. Kongrenin bitiminde bir sonraki kongrenin 1950 senesinde İzmir'de toplanması kararlaştırılmış ve bu kongre için de bir tertip komitesi belirlenmiştir (İstanbul Tüccar Derneğinin Teşebbüsü, 1948: 3).

Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanmasına öncülük eden İstanbul Tüccar Derneği'nin Başkanı Ahmet Dündar, kongrenin Türkiye'nin ekonomik hayatı kadar demokratik gelişmesine katkıda bulunacak önemli bir hadise olduğunu vurgulamış; ve kongrenin devlet tarafından değil de serbest meslek erbabı ve bilimsel kuruluşlar tarafından düzenlenmesini "hayatımızda büyük bir inkılâp" olarak tanımlamıştır (Dündar, 1948: 1-2).

İstanbul Tüccar Derneği Genel Sekreteri Başar ise, ülkede ticaret ile uğraşanları bir araya getiren bu kongrenin yıllardan beri toplanmamasını eleştirmiş ve İzmir İktisat Kongresi'nde asayişin temini, aşarın kaldırılması gibi aksine yapılması mümkün olmayan kararlar dışında kongrede çıkan kararların tam tersi uygulandığını hatırlatmıştır (Başar, 1948: 9-13). Bu tecrübeden 25 yıl sonra toplanacak olan Türkiye İktisat Kongresi'nin de aynı akıbeti paylaşmasından duyulan endişeyi haklı bulan Başar, 1923'teki olumsuz şartlara karşın bugünkü konjonktürün daha olumlu olması nedeniyle İktisat Kongresi'nin başarı şansının daha yüksek olduğunu

⁷ Kongreye katılanların detaylı listesi için bakınız: (İstanbul Tüccar Derneğinin Teşebbüsü, 1948: 13- 26), (1948 Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Rapor ve Kararlar, 1948:), (1948 Türkiye İktisat Kongresi (İstanbul 22 – 27 Kasım 1948) Çalışma Programı, 1948:)

vurgulamıştır (Başar, 1948: 13-14).

Kongre Yönetmeliğinin 4. Maddesine göre Türkiye İktisat Kongresi'nin gündemi şöyledir;

Türkiye'nin iktisadi kalkınması ve istihsalinin gelişmesi için ne gibi tedbirler alınması lazım geldiği davasının;

- a) Devletçilik ve devlet müdahalesi,
- b) Dış ticaret rejimi,
- c) Vergi reformu

bakımından incelenmesidir.

Yönetmeliğe göre bu gündem dışında müzakereler yapılamazdı. Kongreye iştirak eden herkes bu konulardaki görüşlerini bildirebilirdi (İstanbul Tüccar Derneğinin Teşebbüsü, 1948: 6-8).

Türkiye İktisat Kongresi'nde Liberalizm Üzerine Görüşler

Kongrede açılış konuşmasını yapan tertip komitesi başkanı İzzet Akosman, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden 25 yıl sonra böyle bir kongrenin toplanmasının kalkınma meselesi açısından önemli olduğunu belirtmiştir. Akosman, 25 yıldır ülkedeki kalkınma işini üzerine alan devletin, iş adamları ile çalışma gereği duymadığını vurgulamıştır. Ayrıca bu kongre ile iş adamlarının artık ülkenin iktisadi geleceğinde söz sahibi olma isteğini gösterdiğini belirterek, kongrenin partililik ve parti politikalarından uzak durmasının önemini altını çizmiştir (Akosman, 1948: 2-3).

İstanbul Tüccar Derneği Genel Sekreteri aynı zamanda kongrenin de genel sekreteri olan Ahmet Hamdi Başar ise konuşmasında, koruyucu devletçiliği savunmuş; bunun yanında “vasilik rejiminin” bitişi ile birlikte ekonomik hayatın düzenleme ve idaresinin millete bırakılması gerektiğini vurgulamıştır (Başar, Aralık 1948: 3-6). Ahmet Hamdi Başar, açılışta yaptığı konuşmanın yanı sıra kongreye sunduğu “Devletçilik ve Devlet Müdahalesi” başlıklı tebliğinde şu üç noktanın önemli olduğunu vurgulamıştır:

- 1) İktisadi kalkınma
- 2) İstihsalin artışı
- 3) Devlet müdahalesi

Başar konuşmasında, 25 yıllık Cumhuriyet'in, “batılılaşmak” adına yaptığı tüm atılımlara rağmen, köylüyü, memuru, işçiyi, fakirlikten kurtaramadığı tam tersine daha da fakirleştirdiği eleştirisinde bulunmuştur. Başar'a göre, batı ile ilişkiler geliştiği halde batı gibi üretimi

artıramamızın ve refaha kavuşmamamızın nedeni, Türkiye'nin batının tekniğinden ziyade gösterişli, kolay tarafını alması ve batının zihniyetini kavrayamayarak batılılaşma meselesine yüzeysel bakılmasıdır. Bu noktada, üretimin artırılmasının hayati bir mesele olduğuna ve Türkiye'nin mevcut işlenmeyen kaynakları ile üretimi artıracak potansiyele sahip olduğuna dikkat çeken Başar, üretimin artmasının devletin olumlu yönde yaptığı yardım ve müdahalelerle mümkün olduğuna dikkat çekmiştir (Devletçilik ve Devlet Müdahalesi, 1948: 3-5). Başar konuşmasında örnekler vererek devlet işletmelerindeki aksaklıkları açıklar ve

Kıyafetler, adetler, hatta kanunlar taklit ve tatbik edilmekle Garbın zihniyeti alınmış olmaz. Bir kere Garplı zihniyet ferdi hürriyete dayanır; ferdin iş görme ve cemiyeti idare hakkını, fikir ve söz hürriyetini, yani demokrasiyi esas olarak tanır. Son senelere kadar böyle bir zihniyetin cemiyetimize hakim olduğunu kimse iddia edemez. Şimdi giriştiğimiz tecrübelerin devamı sayesinde bu sahada Garp zihniyetine yeniden intibak edeceğimizi ümit etmekteyiz.

sözleri ile Batı düşüncesinde liberal anlayışın önemine vurgu yapar. Konuşmasında siyasal anlamda liberalleşmeyi savunan Başar, ekonomik liberalleşme konusunda aynı düşüncede değildir. Başar'a göre II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'sinde liberal bir ekonomik sistem kurarak ülkenin sorunlarını çözmek mümkün değildir. Ülkenin büyük sermaye ve uzmanlıktan mahrum olduğunu; bunlar olsa bile sermaye ve bilgiye sahip bir azınlığa ülke ekonomisini emanet etmeye bu devrin zihniyetinin hazır olmadığını belirten Başar, devletin düzenleme, idare ve himayesine ihtiyaç olduğuna vurgu yapmıştır. Başar konuşmasının devamında;

Benim kanaatimce bugün dünyada liberalizm mi, yoksa devletçilik mi daha doğru diye bir dava kalmamıştır. Mevcut dava, bir az evvel belirttiğim gibi, fertçi bir devletçilik mi, yoksa devletçi bir sosyalizm mi tatbik etmek icap ettiğidir. Şimdi her yerde devletçilik vardır. Çünkü her yerde bu fazla kıymetin en mühim kısmı topluluğa ve devlete geçmektedir... Benim şahsi kanaatim fertçi ve demokratik bir devletçiliğin bize ve belki bütün dünyaya en faydalı bir sistem olacağıdır... Türkiye'nin makineleşmesi ve sanayileşmesi davasının devletin yardım ve müdahalesi olmadan, hususi sermaye tarafından başarılamayacağı kanaatindeyim.

diyerek devletçiliğin liberal bir iktisadi rejim kurmak için de zorunlu olduğunu şu sözlerle açıklar;

Hatta ecnebi sermayesi tarafından bile. Biz farzı muhal, en liberal bir kapitalizm rejimi kurmak istesek, bunun için dahi bir devletçilik tatbik etmek, yani devlete kurucu ve koruyucu roller vermek

zaruretindeyiz. Şüphesiz ki devlet, liberal kapitalizmin kurulması ve hakim olması için ilk yardımı yaptıktan sonra çekilecek, ondan sonra işi kapitaliste bırakacaktır.

Türkiye’de sanayileşmenin bir zaruret olduğunu; devletin bu süreçte kapitalistleştiğini kapitalist bir devletin olduğu yerde ferdi hürriyetten, demokrasiden, hak ve adaletten bahsedilemeyeceğini belirterek; “Bu düpedüz bir istibdat rejimidir” diyerek eleştirir. Türkiye’de devletçiliğin tam anlamıyla değişmesi gerektiğini belirten Başar, kongrede asıl bunun tartışılması gerektiğini, ister liberal ister sosyalist rejimle idare edilsin ekonomik hayatın “siyasi iktidarın kumandası ve tahakkümü altından çıkması” gerektiğini ifade eder. Sözlerinin sonunda Başar, kamu işletmelerinin bir program dahilinde özelleştirilmesinin en önemli ve acil mesele olduğunu vurgular (Kılıçdaroğlu, 1997: 139-145); (Devletçilik ve Devlet Müdahalesi, 1948: 8-13); (Mısırlı, 2014: 52).

Başar’dan sonra söz alan İstanbul Üniversitesi’nden İktisat Doçenti Feridun Ergin “Devletçilik” adlı tebliğinde devletçiliği kıyasıya eleştiren akademik bir konuşma yapar. Ergin’e göre devletin ekonomik hayatı kontrol altına almaya çalışmasının asıl sebebi resmi makamların nüfuz ve iktidarlarını genişletme gayesidir. Devletçilik “bireysel haklar ve özel teşebbüs serbestliğini inkâr eden düşüncelerin karışımıdır” diyerek eleştirir (Devletçilik ve Devlet Müdahalesi, 1948: 17-21).

Prof. Dr. Muhlis Ete “Türkiye’de Devlet İşletmeciliği” başlıklı tebliğinde önce devletçiliğin sebepleri üzerinde durur. Devletçiliğin fayda ve zararlarını açıklayan, Türkiye örneğinde hangi işletmelerin devletin elinde kalması hangilerinin özel sektöre devredilmesi gerektiğini ve bu devrin nasıl gerçekleşeceğini ortaya koyan uzun bir tebliği sunar.

Konuşmasında devletçilik kavramının farklı farklı yorumlandığına dikkat çeken Muhlis Ete, bazen liberal eğilimde olanların dahi devletçiliğe taraftar görünmesinin sebebinin bu olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra, devletin Türkiye’de özel teşebbüs için yeterli sermayedar olmamasını gerekçe göstererek özel teşebbüsün girmediği her alanda teşebbüslerde bulunmasını hata olarak nitelendirir.

Muhlis Ete, tam rekabet ortamında özel teşebbüsün ürettiği malı pahalıya satmasının mümkün olmayacağına; fiyatların piyasa koşullarında kendiliğinden düşeceğine dikkat çeker. Özel teşebbüsün emek sömürsüne yol açtığını kabul etmekle birlikte sosyal adalet ile ilgili sorunların devlet müdahalesi ile ortadan kaldırılabilirliğini belirtir. Ete, ardından uzun uzun örneklerle devlet işletmeciliğinin bugünkü uygulamasından vazgeçilmesi gerektiğini açıklamıştır. Liberalizm kelimesinin telaffuz dahi edilmesinin kabahat kabul edildiği bir dönemde devletçilik politikası ile bu fabrika ve

işletmelerin kurulduğuna dikkat çeken Ete, o zaman dahi bunların ilelebet elde tutulmasının düşünülmediğini belirtmiştir. Bugün devletlerin 19. yüzyıldaki liberallerin “laissez faire” politikasını takip etmediğine; liberal politikalar izleyen ABD’nin bile antitröst yasalarıyla özel sermayenin istismarına karşı halkını koruduğuna dikkat çekmiştir (Ete, 1948: 39-56).

Prof. Dr. Hazım Atıf Kuyucak, sunumunda “İstihsal, Ticaret ve Umumiyetle İktisadi Hayat Üzerinde Devlet Müdahalesi Nasıl Olmalıdır?” sorusuna cevap arar. Kuyucak’a göre memleketin ekonomik hayatı içerisinde devlet düzenleyici bir rol oynamalı; ancak müteşebbislerin karşısına rakip olarak çıkmamalıdır. Devlet fertlerin emniyet içinde ve özgür bir şekilde yaşamasını sağlamakla mükelleftir. İktisadi hayatta devlet müdahaleci olabilir; liberallere göre bu müdahale hiç ya da zorunluluk halinde çok az olmalıdır. Çünkü liberaller ekonomik hayatın kendi kuralları içinde otomatik bir şekilde işleyeceğini düşünürler. Kuyucak’a göre liberal veya devletçi iktisadın birbirine üstün olduğunu tartışmak anlamsızdır. Çünkü liberaller bazen devlet müdahalesine başvurabileceği gibi, devletçiler de bazen liberal politikaların refah artışına daha fazla katkıda bulunduğunu düşünürler. Bunların tarihsel tecrübelerle ortaya konduğunu ifade eden Kuyucak, geçmiş deneyimlerden yola çıkarak iki sistem arasında bir tercih yapılamayacağını iddia eder. Kuyucak ekonomik faaliyetlerin temel saikinin kişisel ihtiyaçların tatmini olduğunu ve serbest bir iktisat rejiminde sermayenin en fazla karı elde edeceği alana yöneleceğini ifade eder. Piyasanın kar elde etme ve fiyat belirleme sürecine devletin yaptığı müdahalelerin piyasa dengesini bozduğuna dikkat çeker. Piyasanın yüzlerce katılımcı ile belirlediği fiyatı devletin tek başına belirlemesinin sağlıklı sonuç vermesinin mümkün olmadığını söyler. Kuyucak “Devlet muayyen maksatları temin için kurulmuş bir içtimai teşekkül, bir vasıta ve bir alettir... Memleketin iktisadi işlerinin idaresinde devlet tenvir edici, icabında tanzim edici bir rol oynamalı ve fakat hiç bir zaman müteşebbisler karşısına hem nazım, hem de rakip olarak çıkmamalıdır.” diyerek devletçi anlayışın hür teşebbüsü sınırlamadan yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kuyucak, 1948: 30-38).

Dr. Cihat İren, “Devletçilik ve Devlet Müdahalesi” başlıklı sunumunda ülkede uzun zamandır devam eden ekonomik bunalımın son günlerde arttığına dikkat çekerek bunun sebebinin devletçilik olduğunu belirtmiştir. İren, iktisadi bir politika olarak devletçiliğin Türkiye’de liberal ekonominin gelişimi sırasında yaşanan bocalamalar nedeniyle ortaya çıktığını vurgulamıştır. Oysa İren’e göre, devletçilik batıda temeli liberalizme dayanan bir siyasettir ve ancak kapitalist gelişimini tamamlayan ülkelerde uygulanabilir. Türkiye’deki devletçiliğin ne bir tekamülün sonucu olduğunu ne de sağlam bir ekonomik sistem üzerine

kurulduğuna dikkat çeken İren, Türkiye’de devletçiliğin hukuki olarak sınırının özel teşebbüsün gücünün yetmediği ve zorunlu alanlarda devletin ekonomiye müdahalesi olarak belirlendiğine dikkat çekmiştir. İren, böyle bir devletçiliği “ferdi teşebbüsü bertaraf etmeyen ve hatta onun haklarına riayetkâr olan devletçilik tamamen liberal olan bir rejimdir,” olarak tanımlamıştır. Zaman zaman devlet adamlarının serbest teşebbüsün artması için çalışma yapacaklarını söylediklerini aktaran İren, bugün sermaye sahiplerine devletin girişim alanı bırakmadığından şikâyet eder. İren, kongrenin sonunda ekonomik kalkınmada artık devletin herhangi bir rol oynamasının mümkün olmadığını; ancak özel teşebbüs ve yabancı sermaye ile bu hedefe ulaşılabileceğini söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır (Devletçilik ve Devlet Müdahalesi, 1948: 56).⁸

Ord. Prof. Ömer Celal Sarc, “Devletin İktisadi Hayat Üzerine Müdahaleleri” başlıklı sunumda Türkiye’de devletçiliğin dahi istikrarlı ve doğru bir şekilde uygulanmadığına dikkat çekmiştir. Özel teşebbüsün çalışma imkânlarının güçleştirildiği hatta bazı alanlarda devletin ne kendisinin yatırım yaptığını ne de özel sektöre izin verildiğini; bu nedenle ülkenin imkan ve kaynaklarından yeterince istifade edilemediğini belirtir. CHP’nin bile 1947’den itibaren devletçiliği sınırlama kararı aldığını hatırlatan Sarc, serbest piyasada rekabetin, özel teşebbüsü kamu yararına uymaya zorlayacağını iddia etmiştir. İktisadi faaliyetlerin fert ve devlet arasında paylaşılması gerektiğini belirterek; bu tip bir rejimde devleti, rehberlik eden ve sosyal siyasete etkin bir şekilde müdahale eden bir güç olarak tanımlamıştır. Ayrıca, Türkiye’de liberal bir ekonomiye doğru yönelişin hükümetin istikrarlı politikalarının sağlayacağı güven ortamında psikolojik ortamın hazır olması ile gerçekleşeceğini belirtir (Kılıçdaroğlu, 1997: 173-179).

Tekin Alp, “İktisadi Kalkınmamız ve Yeni Devletçiliğimizin Umdeleri” başlıklı konuşmasına “Hiç şüphe yok ki iktisadi kalkınma hareketi için en mühim manivela bir çeyrek asır evvel olduğu gibi bugün dahi yine devletçiliktir” sözleriyle başlar. Ancak Tekin Alp’e göre, Türkiye’deki devletçilik anlayışı günün gereklerine göre yeniden düzenlenmelidir. Artık dünyanın hiçbir yerinde Adam Smith’in ortaya koyduğu Klasik Liberalizm -Laissez faire, laissez passer- anlayışının uygulanamayacağını ileri sürmüştür. Bugünün dünyasında her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da devlet müdahalesi ve gözetimine ihtiyaç olduğunu vurgular. Ancak, bunun bir sınırı olmalıdır. Tekin Alp’e göre, şimdiye kadar bu sınır çizilmediği ve devletçilik tanımlanmadığı için, Türkiye devletçilik

⁸ Tebliğlerin tamamı için Bkz: Türkiye İktisat Mecmuası, Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayı 11, Aralık 1948. Türkiye İktisat Mecmuası, Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayı 12, Ocak 1949.

uygulamasından zarar görmüştür. Devletçiliğin yeni demokrasi anlayışı ile yeniden düzenlenmesi gerektiğine vurgu yapan Alp, son dönemde devletçiliğe yönelik saldırıların arttığına dikkat çekerek adeta moda haline gelen bu yaklaşımda liberalizmin her derde deva olarak sunulduğunu belirtmiştir. Liberalizmin artık tarihe karıştığını ve ekonomisini devlet müdahalesi olmadan yürüten bir ülke kalmadığını belirten Alp, en liberal ekonomi olarak tarif edilen ABD'nin bile 1929'da yaşanan Büyük Buhran sonrası liberal ilkeleri bir kenara bırakmasını örnek vermiştir. Ardından Alp, ABD'de sadece kriz döneminde değil normal dönemlerde de devletçi anlayış ile yapılan ekonomik girişimlerin başarılarını anlatır. Ayrıca, liberalizmin ana vatani olan İngiltere'de hezimete uğradığını ve İngiltere'nin liberal politikalar ve hür teşebbüsle bir dünya imparatorluğu kurduğunu; ancak I. Dünya Savaşı'nın ardından liberalizmden uzaklaşarak devletçiliğe yöneldiğini söyler. Fransa, İtalya gibi liberal olduğunu söyleyen ülkelerde devlet müdahalesi ve millileştirmenin olağan bir durum haline geldiğini belirterek; artık devletin ekonomik işlere müdahalesinin doğal ve kaçınılmaz bir durum olduğunu vurgulamıştır. Alp, Türkiye'de de devletin genel hizmetlerden sayılmayan zirai, sanayi ve iktisadi teşebbüsleri ne mahiyette veya önemde olursa olsun özel teşebbüse bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Zaten Atatürk'ün de devletçiliğin "Ferdin yapamadığı işleri devlet yapar" ile sınırladığının altını çizmiştir (Kılıçdaroğlu, 1997: 179-183).

Prof. Dr. Ahmet Ali Özeken, "Türkiye'de İktisadi Devletçilik Problemlerine Toplu Bir Bakış ve Devlet İşletmeciliği Hizmetinde Barem Sistem ve Zihniyeti" adlı sunumunda Türkiye'de devletçiliğin uygulama, teşvik, müdahale gibi bütün alanlarda topyekûn elden geçmesi gerektiğini belirtir. Ardından yıllara göre örnekler ve uluslararası standartlarla karşılaştırmalar yaparak Türkiye'deki devletçilik uygulamasının verimsizliğini ortaya koyar (Kılıçdaroğlu, 1997: 187-188), (Özeken, 1948: 42).

Prof. Dr. Şeref Nuri İlkmen, "Orman İşletmeciliğinde Devletçilik Problemi ve Ormancılık Politikamızın Ana Davaları", konulu sunumunda devletçiliği liberalizmle sosyalizm arasında ikisinden bağımsız olmayan bir ekonomik sistem olarak tanımlar. Devletçilikte özel teşebbüsün çeşitli yöntemlerle teşvik edilmesi gerektiğini; ancak devletin kontrolsüz bir şekilde özel teşebbüsün faaliyet alanını daralttığını ileri sürer. Orman işletmelerinin liberal politikalar izleyen ülkelerde de devlet tarafından yönetildiğine dikkat çeker. Türkiye'de ormancılık alanında devlet işletmeciliğinin geç başladığını açıklar. İlkmen'e göre, "Millet ekonomisinin en önemli bir serveti olan ormanların düzenli bir tarzda ve memleketin menfaatine uyar bir şekilde idare edilebilmesi için, yapılacak

tek şey ormanlarda devlet mülkiyetini ve devlet işletmeciliğini tanımadır.” İlkmen, ekonomik sebepler ve zorunluluklar nedeniyle ormanların sadece devlet tarafından işletilebileceğini belirterek; devletleştirilmiş ormanların politik sebeplerden dolayı özel sektöre satılmasının çok sakıncalı sonuçlar doğuracağı uyarısında bulunur (Kılıçdaroğlu, 1997: 193-199).

İktisat Fakültesi Asistanlarından Kemal Tosun, “Türkiye’de Devletin İktisada Müdahalesine Dair”, başlıklı sunumunda deneyimlerin insanlığı refaha kavuşturacak rejimin 20. yüzyıla uygun bir liberalizm olduğunu gösterdiğini iddia etmiş ve sosyalizmin neden başarısız olduğunu uzun uzun açıklamıştır. Türkiye’nin hem iç politika hem de dış politikası gereği, liberal bir politika izlemesi gerektiğini belirttikten sonra bazı alanlarda devlet müdahalesinin gerekebileceğini vurgulamıştır. Örneğin Tosun’a göre, batı liberalizminin tarihinden ders çıkarılarak büyük işletmelerden ziyade orta ve küçük işletmelere yönelmeli ve bir işçi sınıfının ortaya çıkması bu şekilde önlenmelidir (Kılıçdaroğlu, 1997: 200-201).

Akil Koyuncu, “Kalkınma Davasında Kooperatif”, adlı sunumunda Türkiye gibi ekonomisi geri kalmış bir ülkede “dünyada acıklı tarihi yaşamış ve bitirmiş bir liberalizmin” yeniden canlanmasının mümkün olmadığını belirtir. ABD gibi kapitalist dünyanın en önemli ülkelerinin kooperatifçiliğe yöneldiğini, Türkiye’nin bu zayıf ekonomisi ile liberal politikalara yönelmesini “aç kurda ağıl kapısını açmak” sözüyle anlatır. Koyuncu’ya göre, devletçilik yapmak bu şartlar altında bir zorunluluktur. Ekonomik kalkınma için devletçiliğe yani devlet kooperatifçiliğine yönelmesi gerektiğine işaret eder. Liberal ülkelerin hepsinin devletçi ve güdümlü bir ekonomiye girdiği süreçte Türkiye’de hiçbir ekonomistin liberal politikaları savunamayacağını iddia eder (Kılıçdaroğlu, 1997: 213-217).

1948 yılına gelindiğinde Türkiye’de iktidar ve muhalefet partilerinin ekonomiye devlet müdahalesi konusunda somut bir önerileri yoktu. Bu süreçte tüm siyasi partiler devletin özel sektörle rekabet etmemesi, serbest girişimin alanını sınırlamaması, şartıyla destek veriyorlardı (Karpat, 2015: 107). Bu nedenle Türkiye İktisat Kongresi II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya şartlarında arayış içinde olan Türkiye’nin bu arayışına İstanbul iş çevrelerinin ve meslek odalarının bir cevabı niteliğindedi. Birkaç istisna dışında genel kanaat devletçilik politikasının “liberal devletçilik” anlayışına dönüşmesi, karma ekonomi ile devletin konumunun özel sermaye karşısında gerilemesi yönündeydi. Böylece daha liberal bir ekonomik ortam yaratılacak sermaye güven içinde büyüyebilecekti (Tuna, 2002: 299). Kongre ile devletten ekonomi

politikasını özel sermayeye dayandırması, özel sermayeye güven telkin edecek bir istikrarı simgelemesi, serbest rekabete fırsat tanınması, ekonomik özgürlüklerin korunması, devletin rehber ve sosyal adaleti sağlayıcı bir araç olması isteniyordu. Zafer Toprak'a göre bu sermaye çevrelerinin devletçiliğe yönelik "neo-liberal" açılım isteğinin ifadesiydi (Toprak, 1982: 37-42).

Yani devletçilikten tamamen vazgeçmeden yanlış uygulamaların düzeltilmesi isteniyordu. Burada devletçilik eleştiriliyor ancak karşısına alternatif sistem ve anlayış olarak liberalizm konmuyordu. Üstelik devletçilik ile ilgili eleştirilerin önemli bir kısmı uygulanma şekline yönelikti. Uygulayıcı CHP olduğu için eleştiriler iktidarda bulunan CHP'ye yönelikti (Semiz, 2017: 35). Kongre basında geniş yankı buldu. Özellikle devletçiliğin özel sermaye lehine liberal bir dönüşüm geçirmesi yönündeki görüşler desteklendi (Tuna, 2002: 305-306).

Kapitalist sistem içinde liberal tecrübeler bize liberalizm ve devlet müdahalesi arasındaki ilişkinin sürekli olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında liberalizm devlet müdahalesini dışlamamakta ve sınırları, niteliği sermaye birikiminin ihtiyaçlarına göre belirlenmektedir. Bunlar birbirini dışlayan değil tamamlayan bir ilişkiye sahiptir (Türkey, 2009: 254).

Öte yanda Türkiye İktisat Kongresi'nde liberalizm ekseninde meydana gelen tartışmalara bakıldığında liberalizm kavramını tanımlarken izlenen yöntemin onu devletçiliğin karşısına koymak olduğunu anlaşılmaktadır. Ayrıca liberalizm kavramının neyi içerdiği neyi dışladığına dair bir muğlaklık olduğu bu tartışmalardan görülmüyordu. Kongrede liberalizm devletçiliğin tam zıddı olarak tanımlanarak iki kavram arasında suni bir karşıtlık yaratılmıştı (Türkey, 2009: 251-252).

Kongrede devletçilik aleyhine ortaya konan muhalif tavır Serkan Tuna'nın ifadesiyle liberal bir söylemden kaynaklanmaktaydı (Tuna, 2002: 319). Ancak söylem liberal olsa da uygulamaya yönelik beklentiler devletin himayeci pozisyonunu sürdürmesi yönündeydi.

Sonuç

Türkiye, II. Dünya Savaşı dışında kalarak topraklarının işgal edilmesini önlemiş; ancak savaş sonunda tüm dünya ekonomisi gibi Türkiye ekonomisi de çökmenin eşiğine gelmiştir. Savaş boyunca CHP hükümetleri tarafından uygulanan ekonomik ve siyasi politikalar halk tarafından şiddetle eleştirilmiştir. İçerde CHP iktidarına yönelik bu memnuniyetsizlik havası eserken dünyada ekonomik ve siyasi liberalleşme başlıca gündem maddesiydi. Savaşın galipleri yeni bir diktatörlükler

çağının ortaya çıkmasını engellemek için dünyayı ekonomik çıkarlar etrafında birleştirmeyi amaçlıyorlardı. Dünyada esen bu demokrasi fırtınası kısa sürede Türkiye’de de etkisini gösterdi.

Aslında batı dünyası ile tam müttefiklik ilişkisi geliştirmek isteyen Türkiye için demokrasi tek çıkar yoldu. Çünkü batılı ülkeler askeri ve ekonomik imkânlarından faydalanmak isteyen ülkelere, demokratikleşmeyi ön şart olarak sunuyorlardı.

Batı dünyası ile etkileşimini artırmak isteyen Türkiye, siyasi sistemini ve ekonomik yapısını batılı ülkeler ile uyumlu hale getirmek için 1945’ten sonra yeniden şekillendirdi. Artık tek partili siyasi hayat sona eriyor; katı devletçilik uygulamaları rafa kaldırılıyordu. Yükselen yeni değer serbest seçimlerle yürütülen çok partili siyasi hayat ve serbest piyasa ekonomisi yani liberalizmdi.

Siyasi sistemin demokratikleşmesi nasıl sancılı olduysa ekonomik sistemin de değişmesi de o kadar sancılı oldu. Toplumun tüm kesimleri ekonomik yapıdan şikayet ediyor; ancak hiçbiri etkin bir şekilde seslerini CHP iktidarına duyuramıyordu. Gazetecilerden, akademisyenlere, işçilere ve köylülere kadar herkes devletçiliği eleştiriyordu. 1948’e gelindiğinde İstanbul Tüccar Derneği bir kongre çağrısı yaparak ekonomik meselelerin görüşüleceği devletten bağımsız bir toplantı yapılacağını kamuoyuna duyurdu. Tüccar ve akademisyenlerin ağırlık olduğu 1200 delege İstanbul’da ekonomi ile ilgili görüşlerini ve eleştirilerini kamuoyuna anlattı. 1948 Türkiye İktisat Kongresi adı verilen bu toplantıda devletin ekonomi alanındaki bütün faaliyetleri vergiden, dış ticarete ve devlet teşekküllerine kadar kıyasıya eleştirildi.

Devletçiliği en çok eleştirenler ise gene devletçilik sayesinde sermayedar olan, özellikle savaş ekonomisi sayesinde güçlenen toprak ağaları ve ticaret erbabı oldu. Toprak zenginleri ve ticaret erbabı yeni kurulan ekonomik düzende bizde söz sahibiyiz dedi (Çoşar, 2004:133). Kongrede bir yandan artık devletçiliğin işlevini yitirdiği ve devletçi anlayış ile Türkiye’nin kalkınmasının imkânsız olduğu iddia edilirken, (Tokgöz, 1995: 75) diğer yandan devlet müdahalesi gerekli görüldü ve devlet müdahalesinin günün şartlarına göre yeniden düzenlenmesi kararlaştırıldı (Çoşar, 2004:133). 1948 Türkiye İktisat Kongresi devleti özel teşebbüse altyapı kurma ve ihtiyaç duyulan alanlarda koruma sağlama aracı olarak görüyordu (Kazgan, 1999:235).

Kongrede sunulan tebliğlerin genelinde devletçilik mutlak bir şekilde eleştiriliyor; ancak devletçilikten vazgeçilerek liberal bir politika izlenmesi istenmiyordu. Liberalizmi gündeme getiren konuşmacılar çoğunluğu ekonomik bir liberalleşmeden ziyade siyasi bir liberalleşme

arzusunu dile getirdiler. Liberalizmi devletçiliğe alternatif olmayan demode bir ekonomik model olarak lanse eden görüşlerin önemli bir kısmı devlete ait üniversitelerde görev yapan akademisyenlerdi. Liberalizmi eleştirirken devletçiliği özellikle de Türkiye'deki uygulanma şeklini övmek bir yana şiddetle eleştirmişlerdir.

1948 Türkiye İktisat Kongresi'nden çıkan kararlar dönemin iki önemli partisi CHP ve Demokrat Parti'nin iktisadi anlayışıyla paraleldi. Devletin ekonomik işlevinin sınırlandırılmasını isteyen kongre üyeleri ile CHP'nin arasındaki en önemli ayrım devlet teşekküllerinin özel sektöre devri noktasındaydı. Demokrat Parti bu konuda sermayedarlara göz kırparken CHP buna şiddetle karşı çıkacaktı. Zaten bu talebi Demokrat Parti iktidara gelince de karşılamayacaktı.⁹

1948 Türkiye İktisat Kongresi basından, parlamentoya hatta ticaret erbabının kendi içine kadar toplumun tüm kesimleri tarafından tartışıldı. Kongre ile birlikte hem cumhuriyetin ekonomik manada muhasebesi yapıldı hem de cumhuriyetin yerli sermayedar oluşturma gayretinde ne aşamada olduğunu gösterdi. Kongre, artık Türkiye'de örgütlü ve taleplerini en yüksek perdeden duyurabilen bir sermaye grubu olduğunu ortaya koydu.

Kongrede özellikle devletçilik konulu oturumlarda gündeme gelen liberalizm hakkındaki düşünceler, Batı dünyasının aksine Türkiye'de liberal bir ekonomik politikanın arzulanmadığını göstermektedir. Kongre sonunda liberal politikalar hakkında söylenenlere herhangi bir itiraz gelmemiş; ülkenin önde gelen özel sektör temsilcileri tarafından organize edilen kongreden liberal bir ekonomik politika izlenmesine yönelik tavsiye çıkmamıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

B.C.A.: 490..01./227.895..3 - 26/01/1946.

B.C.A.: 490..01./6.33..5 - 01/11/1946.

B.C.A.: 030..18.01.02/113.13..15 - 00/00/1947.

B.C.A.: 490..01./226.894..1 - 00/00/1947.

B.C.A.: 490..01./1456.40..5 - 00/00/1947.

B.C.A.: 490..01./435.1806..2.1 - 18/08/1946.

Kitap ve Dergiler

1948 Türkiye İktisat Kongresi -İstanbul 22–27 Kasım 1948-

9 (Boratav, 2003: 98)

Çalışma Programı. (1948). İstanbul: Tan Matbaası.

1948 Türkiye İktisat Kongresinde Kabul Edilen Rapor ve Kararlar. (1948). İstanbul: Halk Basımevi.

Ahmad, F. (1996). *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye (1945 – 1980)*. İstanbul: Eren.

Akgül, L. H. (2008). Etatism in the Turkey Economic Congress (1948). *International Review of Turkology*, I (2), 5-16.

Akosman, İ. (1948). 1948 Türkiye İktisat Kongresi Açılış Söylevleri Tertip Komitesinin Söylevi. *Türkiye İktisat Mecmuası*. Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayı 11, 10-13.

Başar, A. H. (1948). 1923 Türkiye İktisat Kongresinden 1948 Türkiye İktisat Kongresine. *Türkiye İktisat Mecmuası*. 10, 8-9.

Başar, A. H. (1948). 1948 Türkiye İktisat Kongresi Açılış Söylevleri İstanbul Tüccar Derneği Söylevi. *Türkiye İktisat Mecmuası*, Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayı 11, 5-8.

Başar, A. H. (1946). *Aziz Milli Şef İnönü'ye Açık Dilekçe*, İstanbul: Gün.

Başar, A. H. (1947). *Vergi Reformu ve Kalkınma Davamız*. İstanbul: İstanbul Tüccar Derneği.

Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908 – 2002*. Ankara: İmge.

Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900 – 1960*. Ankara: İmge.

Çoşar, N. (2004). *Kriz Savaş ve Bütçe Politikası (1926 – 1950)*. İstanbul: Bağlam.

Devletçilik ve Devlet Müdahalesi 1948 Türkiye İktisat Kongresi (22 – 27 Kasım) Kongreye Verilen Tebliğler Bülteni. (1948). İstanbul: Duygu.

Dündar, A. (1948). Türkiye İktisat Kongresi. *Türkiye İktisat Mecmuası*. (8), 3-5.

Erdoğan, C. (2017). Tek Parti İktidarı Dönemi'nde (1923-1950) Cumhuriyet Halk Partisi'nin İdeolojik Değişim ve Dönüşüm Sürecinin Çözümlemesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research*, 10 (51), 270-279.

Ete, M. (1948). Türkiye'de Devlet İşletmeciliği. *Türkiye İktisat Mecmuası*. Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayı 11, 14-18.

Gürkan, N. (1998). *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın 1945-1950*. İstanbul: İletişim.

İstanbul Tüccar Derneğinin Teşebbüsü ile Tertiplenen 1948 Türkiye İktisat Kongresi (22 – 27 Kasım) Kongre Bülteni. (1948). İstanbul: Tan Matbaası.

Karpat, K. (1996). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Afa.

Kazgan, G. (2002). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Kazgan, H. (1999). *Osmanlı’dan Günümüze Türk Finans Tarihi*. İstanbul: Creative.

Karpat, K. H. (1959). *Turkey’s Politics: The Transition to a Multi-Party System*. Princeton: Princeton University Press.

Karpat, K. (2015). *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*. İstanbul: Timaş.

Kılıçdaroğlu, K. (1997). *1948 Türkiye İktisat Kongresi*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

Mısırlı, K. Y. (2014). *The 1948 Economic Congress: An Attempt at the Political Re-Organization of the Mercants in Turkey*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi/Atatürk Enstitüsü, İstanbul.

Koçak, C. (2000). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi II (1938 -1950)*. İstanbul: İletişim.

Kuyucak, H. A. (1948). İstihsal, Ticaret ve Umumiyetle İktisadi Hayat Üzerinde Devlet Müdahalesi Nasıl Olmalıdır ?. *Türkiye İktisat Mecmuası*, Türkiye İktisat Kongresi Özel Sayı, 11, 30 – 38.

NATO Bilgiler ve Belgeler. (1971). Brüksel: NATO Enformasyon Servisi.

Oran, B. (2003). *Türk Dış Politikası Cilt I 1919–1980*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özeken, A. A. (1948). *Türkiye’de İktisadi Devletçilik Problemlerine Toplu Bir Bakış ve Devlet İşletmeciliği Hizmetinde Barem Sistem ve Zihniyeti*. İstanbul: Sinan Matbaası.

Semiz, Y. (2017). İstanbul İktisat Kongresi 22 – 27 Kasım 1948. *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, 4 (15), 23-52.

Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi.

Thornburg, M. W.(1948). *Türkiye Nasıl Yükselir*. İstanbul: Kardeşler Basımevi.

Toker, M. (1998). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1950*. Ankara: Bilgi.

Tokgöz, E. (1995). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

Toprak, Z. (1982). Unutulan Kongre: 1948 Türkiye İktisat Kongresi. *İktisat Dergisi*, (211-212), 37-42.

Tuna, S. (2002). 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde Devletçilik Tartışmaları ve Yansımaları, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (1), 323-357.

Türkay, M. (2009). *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik, Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar*, İstanbul: Sav.

Yalçın, D. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Zücher, E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

T.C.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

GENEL İLKELER

1. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayın organı olan Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup yılda 4 sayı (İlkbahar, Yaz, Sonbahar, Kış) yayımlanır. Gerektiği durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar da yayımlanabilir.
2. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmalarını yayımlayan akademik bir dergidir. Bu amaçla dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekmektedir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildirimler, bu durumun açıkça belirtilmesi koşuluyla kabul edilebilir.
3. Derginin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca ve Rusça gibi dillerde yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.
4. Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4.000, en fazla 8.000 kelime olmalıdır.
5. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <http://www.yyusbedergisi.com/> veya <http://dergipark.gov.tr/yyusbed> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen dosyada yazarın/yazarların kimliğini deşifre edici bilgiler yer almamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.
6. Makalenin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru olarak kabul edilir ve yazımın değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu yazarlardan tek tek telif hakları talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

7. Hakemlerin, “Düzeltilmeler yapıldıktan sonra yayımlanabilir” raporu verdiği makalelerde, yazar/yazarlar tarafından gerekli düzeltmeler yapılmalı ve makale son şekliyle sisteme yüklenmelidir.

8. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlanmamasına hakkına sahiptir.

9. Yayımlanması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez.

10. Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

11. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne gönderilen makaleler, ilk olarak editör tarafından derginin yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyen yazılar, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına/yazarlarına iade edilir.

12. Derginin yayın ilkelerine uygun olan makaleler için değerlendirme süreci başlatılır. Yayın Kurulu üyelerinin görüşü doğrultusunda makale, ilgili alanda eser ve çalışmalarıyla bilinen iki hakeme gönderilir.

13. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez.

14. Makalenin yayımlanabilmesi için hakemlerden olumlu rapor gelmesi şartı aranır. Böyle bir raporda göz önünde bulundurulacak bilimsel esaslar şunlardır:

- a. Araştırma yöntemi,
- b. Konu bütünlüğü,
- c. Bilimsel özgünlük,
- d. İlgili bilim dalının terim bilgisine hâkimiyet,
- e. Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- f. Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- g. Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- h. Alanına katkı sağlama,
- i. Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik, akıcılık.

15. Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makale, üçüncü bir hakeme gönderilir. Makalenin

yayımlanıp yayımlanmaması üçüncü hakemin raporu belirlenir.

16. Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/ yazarlarına iade edilmez.

17. Hakem ve yazarların isimleri karşılıklı olarak birbirinden gizli tutulur. Hiçbir koşulda hakemlere yazar adı gönderilmediği gibi, yazarlara da hakem adları açıklanmaz.

18. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler.

YAZIM KURALLARI

19. Yayımlanmak üzere Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen makalelerin başında en az 150, en fazla 200 sözcükten oluşan Türkçe (Öz) ve İngilizce (Abstract) özet mutlaka bulunmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özeti altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

20. Makalede atıf sistemi olarak APA kullanılmalıdır. Metin içi kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

21. İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

22. Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times New Roman
Yazı Tipi Stili	Normal

Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10
Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

23. Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

24. Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

25. Makalenin başlığı BÜYÜK harflerle ve **koyu** yazılmalıdır. Makale içerisindeki diğer başlıklar ise koyu ve her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

26. Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalı ve yazar soyadı ve adı küçük yazılmış bir şekilde düzenlenmelidir.

Alıntı Kuralları:

1. Kitap, makale veya herhangi bir kaynak Kendi metninizde yazar soy isminden bahsedilmemişse ve tek yazarlı bir kaynak ise yazarın soyadı virgül, basım tarihi iki nokta ve sayfa no girilir. (Örnek 1)

2. Kitap, makale veya herhangi bir kaynak Kendi metninizde yazar soy isminden bahsedilmemişse ve tek yazarlı bir kaynak ise yazarın soyadı virgül, basım tarihi iki nokta ve sayfa no girilir. (Örnek 2-3)

Tek Yazarlı Kaynaklar

a. Cümle içi gösterimine ilişkin örnek

Cümle içi gösteriminde metninizde yazar hakkında bir ifade yoksa;

1. ... (Vural, 2004: 27)'de belirtildiği üzere eğitimde planlama yapmak geleceği tasarlamamanın önemli unsurlarından biridir.

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazardan bahsedilmişse;

2. Eğitim sorunlarına değinen Sever (2003: 27 – 29) sorunların çözümlenmesi için kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazardan bahsedilmişse;

3. Vural (2007: 78), günümüzde çevre kirliliğinin önemli bir sorun olduğunu belirtmektedir.

b. Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek:

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazar hakkında bir ifade yoksa;

... Nüfus artış hızı işsizliğin temel gerekçeleri arasında sayılabilir (Sever, 2008: 145).

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazar hakkında bir ifade yoksa ve birden fazla eserine atıf yapılırsa;

... İnternet bağımlılığı, çağımızın önemli bir sorunudur (Ceyhan, 2008: 15; Ceylan, 2005: 20).

İki Yazarlı Kaynaklar

Herhangi bir kaynak iki yazarlı ise; metin içi alıntılarınız örneklerde olduğu gibi her iki yazarın da soyadlarından, eserlerin yayın tarihlerinden ve sayfa numaralarından oluşmalıdır.

a. Cümle içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazar(lar)dan bahsedilmişse:

Güven ve Kürüm (2006: 86)'de belirtildiği üzere eğitimde planlama yapmak geleceği tasarlamının önemli unsurlarından biridir.

b. Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek:

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazarlar hakkında bir ifade yoksa;

... Eğitimde planlama yapmak geleceği tasarlanmanın önemli unsurlarından biridir. (Güven ve Kürüm, 2006: 86).

Üç veya Daha Fazla Yazarlı Kaynaklar

Üç veya daha fazla yazarı olan herhangi bir kaynağın referansını verirken; ilk referans vermede tüm yazarların soyadları virgülle ayırarak açıkça belirtilmelidir. Daha sonra verilen referanslarda; bu kaynağın referansları ilk yazarın soyadı ve “vd.” Kullanılarak verilir.

İlk Kullanımda:

a. Cümle içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazarlardan bahsedilmişse:

... Çardak, Ceylan ve Güven (2008: 206) çevrimiçi derslerin etkililiğini sağlama da etkileşim öğelerinin büyük rol oynadığını belirlemiştir.

b. Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek:

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazarlar hakkında bir ifade yoksa;

... Çevrimiçi derslerin etkililiğini sağlama da etkileşim öğelerinin büyük rol oynadığı belirlenmiştir (Çardak vd., 2008: 206).

Daha sonraki kullanımlarda:

a. Cümle içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazarlardan bahsedilmişse:

... Çardak vd. (2008: 206) çevrimiçi derslerin etkililiğini sağlama da etkileşim öğelerinin büyük rol oynadığını belirlemiştir.

b. Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek:

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazarlar hakkında bir ifade yoksa;

... Çevrimiçi derslerin etkililiğini sağlama da etkileşim öğelerinin büyük rol oynadığı belirlenmiştir (Çardak vd., 2008: 206).

Yazarı bilinmeyen kaynaklar

Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek:

Yazarı bilinmeyen kaynaklar metin içi alıntılarda tırnak içinde yer alan kısa makale başlığı ve tarih ile verilir. Makale başlıkları uzun olduğunda, başlığın yalnızca ilk kelimesi veya iki kelimesi kullanılır.

Metin içi gösterim:

... (“Uzaktan Eğitimde Yaşanan Sorunlar”, 2003: 56).

Aynı Soyadına Sahip Yazarların Eserleri

Birden fazla kaynağın ilk yazarları aynı soyadına sahip ise bu durumda her bir kaynak için ilk yazarların ön adının baş harfleri büyük harf ve nokta ile soy isimden önce örnekte olduğu gibi verilir.

a. Cümle içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazarlardan bahsedilmişse:

A. Ceyhan (1990: 56) ve E. Ceyhan’ın (1998: 124 – 125) çalışmalarında ifade ettikleri gibi, ...

b. Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek:

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazarlar hakkında bir ifade yoksa;

... ifade edilmektedir (A. Ceyhan, 1990: 56 ve E. Ceyhan, 1998: 124, 125).

Aynı Yazarın Eserleri

Aynı yazar tarafından yazılmış iki veya daha fazla kaynaktan aktarma yapılırken yazarın soyadı bir kez yazılır ve kaynakların basım yılları noktalı virgül ile ayrılarak sıralanır. Yapılan sıralamada eskiden yeniye doğru bir sıralama yapılması tercih edilir.

a. Cümle içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazarlardan bahsedilmişse:

Adıgüzel'in (1991: 142; 2006: 298) araştırmalarında....

b. Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek;

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazarlar hakkında bir ifade yoksa;

... belirtilmektedir (Terzi, 2003: 251; 2005: 64).

Bir Yazarın Aynı Tarihli birden fazla Eseleri

Bir yazarın aynı yılda basılan birden çok eseri referans olarak verilirken eserlerin yayın tarihlerinden sonra a, b, c .. küçük harfler kullanılır.

a. Metin içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazarlardan bahsedilmişse:

.... Balaban, (2004a: 23; 2004b: 200) ekonomik yapının düzelmesindeki en önemli faktörlerin

b. Metin içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde yazarlar hakkında bir ifade yoksa;

Bazı araştırmalarda (Balaban, 2004a: 23; 2004b: 200) ekonomik yapının düzelmesindeki en önemli faktörlerin

Derleme Kaynaklar

Derleme kaynakların gösteriminde yalnızca yazar ya da yazarların soyadları verilir. Editör bilgisi kaynakçada yer alır.

a. Cümle içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazarlardan bahsedilmişse:

... Odabaşı ve Kılıçer (2008: 46)'e göre, postmodernizmin erkek ile kadın arasındaki ayrımı reddetmesi, postmodern reklamlarda da kendini göstermektedir.

b. Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek:

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazarlar hakkında bir ifade yoksa;

... Postmodernizmin erkek ile kadın arasındaki ayrımı reddetmesi, post-modern reklamlarda da kendini göstermektedir (Odabaşı ve Kılıçer, 2008: 46).

Çeviri Kaynaklar

Çeviri kaynakların metin içi gösteriminde yalnızca yazar ya da yazarların soyadları verilir. Çeviren bilgisi kaynakçada yer alır.

a. Cümle içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazarlardan bahsedilmişse:

... Bradley (2004: 45)'e göre rakiplere odaklanma, şirketlerin güçsüz rakiplerinin zayıf olan yönlerine yoğunlaşmak yoluyla bu rakiplerinden müşteri ve pazar payı çalmaya çalışmasıdır.

b. Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek:

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazarlar hakkında bir ifade yoksa;

... rakiplere odaklanma, şirketlerin güçsüz rakiplerinin zayıf olan yönlerine yoğunlaşmak yoluyla bu rakiplerinden müşteri ve pazar payı çalmaya çalışmasıdır (Bradley, 2004: 45).

Kurum Yazarlı Kaynaklar

Kurum, dernek, hükümet kuruluşları ve çalışma gruplarının isimleri yazar gibi değerlendirilir. Genellikle metin içinde her geçtikleri yerde yazılırlar. Bazı kurum vb. yazarlarının ismi ilk geçtiği yerde açıkça yazılır ve sonra kısaltılarak kullanılır. Bir grup yazarın isminin kısaltılmasına karar verirken, aşağıdaki genel kurallar göz önünde bulundurulur.

Kısaltmalar, okuyucu için yeterince bilgi verecek şekilde olmalı ve “Kaynaklar” kısmına da hiçbir güçlüğü yer vermeden yazılabilmelidir. İsim uzunsa, kısaltması kolaylıkla okunuyor ya da biliniyor ise, ikinci veya daha sonra geçtiği yerlerde kısaltma kullanılır. Ancak ilgili kaynağın daha sonraki gösteriminde kısaltma kullanılacak ise ilgili kurumun kısaltması köşeli parantez içerisinde gösterilir. Daha sonraki gösterimlerde bu kısaltma kullanılır. Eğer isim kısaysa veya kısaltma anlaşılmazsa, ismi kısaltmanın yerine tam olarak yazmak daha doğru olur.

Metin içi gösterimine ilişkin örnek:

İlk referans verilmesinde

1. ... (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2008: 20).

Sonraki referans verilmelerde

2. ... (MEB, 2008: 20).

Arşiv Belgeleri

Metin içindeki arşiv belgeleri, arşiv belgesinin kaynağı ilk etapta kısaltılmadan yazılır. Bununla birlikte, kısaltma sonraki kullanımlarda kullanılacaksa, ilgili arşiv belgesinin kısaltması köşeli parantez içinde gösterilir. Bu kısaltma sonraki izlenimlerde kullanılır. Belge adını virgül izler ve belgenin tarihi verilir. Ardından, arşivin sınıflandırılma şekline göre bir dosya, sayfa veya sayfa numarası verilir.

Arşiv belgeleri dipnotunda, referanslar arşiv belgesinin adını, varsa belgenin tarihini, arşiv ve dosyaları, defterleri ve folyo / çarşafı / sayfa numaralarını içerir.

Metin içi gösterimine ilişkin örnek:

İkincil Kaynaktan Aktarmalar

a. Cümle içi gösterimine ilişkin örnek:

Cümle içi gösteriminde metninizde parantezden önce yazarlardan bahsedilmişse:

...Sağlam (1955'den aktaran Vural, 2008: 164) çalışmasında...

b. Cümle sonu gösterimine ilişkin örnek:

Cümle sonu gösteriminde metninizde yazarlar hakkında bir ifade yoksa;

..... belirtilmektedir (Sağlam, 1955'den aktaran Vural, 2008: 164).

E-Kaynaklar

Basılı olduğu halde internet ortamından erişim sağlanmış kitap, makale ve tezlerden yapılan aktarımlar basılı yayınların aktarımıyla aynı şekilde yapılmaktadır. Yalnızca internet ortamında yer alan kaynakların gösterimine ilişkin örnekler şu şekildedir:

E-Dergilerdeki Makaleler

E-dergilerin metin içi aktarımlarında yazar ve/veya yazarların soyadları ve yayın tarihi (varsa sayfa numarası) parantez içinde gösterilir.

Metin içi gösterimine ilişkin örnek:

.... savunmuştur (Kopkallı ve Mutlu, 2009: 3).

Web Sayfasında Yayınlanan Bildiriler

Metin içi gösterime ilişkin örnek:

..... (Tanışlı ve Özdaş, 2006) şeklinde ifade edilmiştir.

Künye Bilgileri Olmayıp Yalnızca İnternet Ortamında Yer Alan Kaynaklar

Yazar, eser adı, yayın tarihi, kurum adı gibi künye bilgilerinin tamamının veya herhangi birinin olmadığı e-kaynaklarda yalnızca internet tam adresi ve erişim tarihi verilir. **Metin içi gösterimde de bu kaynaklar dipnotta yer alır.**

Örneğin;
<http://www.warc.com/News/TopNews.asp?ID=26981&Origin=WARC-NewsEmail> (Erişim Tarihi: 16.07.2010)

Tablo ve Şekiller

Metin içinde her tablonun, şeklin, grafiğin, resmin bir numarası ve başlığı bulunur. Ancak numara ve başlık tablolarda üstte, şekillerde (grafik, resim vb.) altta yer alır. Her iki durumda da numaralar (1,2,3...) şeklinde yazılır. Başlıklar ilk harfleri büyük ve 11 punto olarak yazılır. Başlıklar sola dayalı olarak yazılır. Tablo, şekil vb.'nin altında kaynak gösterileceği durumlarda, koyu stilde "Kaynak" yazılarak, kaynak gösterilir. Kaynak gösteriminde 11 punto kullanılır. Bu gösterim hem metin içi hem de dipnot yoluyla yapılan aktarımlarda aynı şekilde uygulanır.

Alıntılar

Doğrudan aktarmalarda alıntı, ana düşünce, biçim ve içerik yönünden değiştirilmeden çalışmada yer alır. 40 kelimedenden daha kısa olan alıntılar tırnak işaretleri içinde ve normal satır aralıklarıyla yazılır. 40 kelime ve daha uzun alıntılar, az yer tutması ve ilk bakışta bunun bir aktarma olduğunun anlaşılabilmesi için, sıkıştırılmış paragraf şeklinde verilir. Bu amaçla, blok biçimindeki alıntı yeni satırdan başlamalı ve tüm paragraf soldan satır başı hizasından bloklanıp soldan girinti oluşturulacak şekilde 1.25 cm içeriden yazılır. Alıntı içinde de paragraflar varsa bu paragrafların başında da 1.25 cm girinti veya beş boşluk bırakılmalıdır. Alıntının tamamı tek satır aralığı ile yazılmalıdır. Blok alıntılar için tırnak işaretleri kullanılır.

maz. Blok alıntı içindeki her türlü alıntılama çift tırnak işaretleri ile belirtilmelidir.

KAYNAKÇA OLUŞTURMA

Tek Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Çok Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.

Çeviri Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Çevirmenin Soyadı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. (Çev.). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Editörlü Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Ed.). (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Özbek, M. (Ed.). (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.

Editörlü Kitapta Bölüm

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Bölüm Başlığı. Editör Adı (Ed.), *Kitap Adı* içinde (sayfa aralığı). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Dergiden Tek Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Dergiden Çok Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. ve Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.

Elektronik Dergiden Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı). Erişim Adresi.

Kardaş, F. ve Tanhan F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV (I). Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Bildiri Başlığı. *Sempozyum/Kongre/Konferans Adı* Tam Metni içinde (sayfa aralığı).

Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta ve Aktüerya Kongresi* Tam Metni içinde (s. 1-9).

Yayımlanmamış Tez

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Tezin Başlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurum adı, Yer.

Ertuş, A. (2016). *Toplumcu Gerçekçi Türk Şiirinde Kadın İmgesi (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ansiklopediler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Madde Başlığı. Ansiklopedi Adı içinde. (Cilt, sayfa aralığı). Yer.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* içinde. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Sözlükler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Sözlük Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam-Webster's.

**REPUBLIC OF TURKEY
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE
PUBLICATION PRINCIPLES AND SPELLING RULES**

GENERAL PRINCIPLES

- 1.** The Journal of Social Sciences Institute, the media organ of Van Yüzüncü Yıl University the Institute of Social Sciences, is an international refereed journal and is published 4 issues (Spring, Summer, Autumn, Winter) annually. Special issues, except mentioned ones, may also be published when necessary.
- 2.** Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute is an academic journal that publishes unique scientific studies on all areas of social sciences. For this purpose, the articles sent to the journal must not have been previously published in another publication or accepted for publication. Assertions provided at scientific meetings may be accepted provided that this is clearly indicated.
- 3.** While the written language of the journal is Turkish, articles written in languages such as English, Arabic, Persian, German, French and Russian are also accepted. The acceptance of written articles except these languages depends on the decision of the Editorial Board.
- 4.** Articles sent to the journal should be at least 4000, at most 8000 words, including preface, abstracts, citations, references, and attachments.
- 5.** Authors who want to send articles to Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute should upload their articles to <http://www.yyusbedergisi.com/> or <http://dergipark.gov.tr/yyusbed> by becoming a member. The complete information about the author/authors and articles must be included in the system. However, since the article is sent to the referees through the system, the file uploaded to the system should not contain any decryption information for the identity of the author(s). Information about the author/authors will be taken from the system and added to the article after the referee process is completed.
- 6.** The submission of the article to the website of Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute is accepted as an application for publication and the evaluation process of the work is started. In multi-authored articles, since it is assumed that the authors accept the

transfer of copyrights to those who upload the article to the system, the Editorial Board does not request individual copyright rights from the authors. Responsibility in this respect belongs to the author who uploads the article.

7. In the articles that the referees report as “Can be published after making corrections”, necessary corrections should be made by author/authors and the article should be uploaded to the system in its final form.

8. Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute reserves the right to edit, post, or not to post any articles submitted.

9. Copyrights of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute for publication are transferred to the journal. These articles cannot be published, copied or used without reference in another media organ without permission from the journal administration. Also, copyright fee is not paid to author/authors.

10. The juridical, scientific and ethical responsibility of the articles published in the journals belongs to the author/authors. The Editorial Board and the team do not accept any probable legal liability.

REVIEW PROCESS

11. The articles sent to Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute are first reviewed by the editor in terms of compliance with the publication principles and the spelling rules of the journal. Non-compliant articles are returned to the author/authors for necessary corrections.

12. The peer review process is started for the articles that comply with the publishing principles of the journal. In accordance with the opinion of the members of the Editorial Board, the article is sent two referees that are well known for their studies and works with the related field.

13. Articles that don't comply with the publishing principles aren't sent to the referee.

14. In order to publish the articles, it is required to receive a positive report from the referees. Scientific principles to be considered in such a report are as follows;

- a) Research Methods
- b) Subject integrity
- c) Scientific originality
- d) The dominance of the terminology of the relevant discipline,

- e) To be able to see the old and new studies with the related topics
- f) Convenience and adequacy in the resources available
- g) To be able to evaluation and reach the result,
- h) Contribution to the field
- i) Language dominance / intelligibility, fluency.

15. After the peer review process of the referee, the articles receive two positive reports are deserved to be published. If one of the referee's reports is positive and the other is negative, the article will be sent to a third referee. The publication of the work is determined according to the third referee's report.

16. The articles receive the negative report from referees aren't published or returned to the author/authors.

17. The names of the referees and authors are mutually kept confidential. Under no circumstances is the name of the author sent to the referees, and the names of the referees are not disclosed to the authors.

18. The authors consider the criticism, recommendation and correction requests of the referees and the Editorial Board. If they disagree with them, they have the right to object to their reasons.

GUIDELINES

19. Articles sent to the Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute for publication should start with Turkish (Öz) and English (Abstract) abstracts consisting of minimum 150 and maximum 200 words. The Abstracts should not include elements such as source, shape, chart etc. Keywords including at least 3 words and at most 6 words should appear at the end of the abstract.

20. APA should be used as the citation reference system. The footnote should not be used in in-text citations. Footnotes should be referred only for explanations and footnotes should be numbered.

21. In terms of marking and punctuation, the current Imprint Manual of the Turkish Language Association should be taken as a basis, except in compulsory cases.

22. The articles uploaded to the journal system should be prepared in Microsoft Word and should be arranged in accordance with the following rules:

Paper Size	A4 Vertical
Top Edge Space	2,5 cm
Bottom Edge Space	2,5 cm
Left Edge Space	2,5 cm
Right Margin	2,5 cm
Font	Times New Roman
Font Style	Normal
Font Size (Title and Text)	11
Font Size (Abstracts)	10
Font Size (Footnote)	9
Table-Graphic	10
Paragraph Space	First 6 nk, Then 0 nk
Line Space	Single (1)

23. In the case of using a font unavailable in Microsoft Word, the font file must be uploaded to the system along with the article.

24. The articles should not include details such as page number, header, and footer.

25. The title of the article should be written in CAPITAL letters and **bold**. The other headings in the article should be bold and only the first letter of each word should be capitalized.

26. The bibliography must appear at the end. References should be arranged in alphabetical order according to surnames of all contributing authors, and surname and first name of the authors should be written in lower case letters.

Citing Rules :

1. A book, an article or any sources list one author and if there is no expression about the writer in your text; the name of the author's last name,

comma, the publication date, colon, and page no appear in the reference parenthesis (as in example1).

2. A book, an article or any sources list one author and if you named the author before the parenthesis in your text, the writer's name or last name will not be used in the reference parenthesis as in examples 2,3.

One Author Resources

a.Examples of in-sentence formation

If there is no expression about the writer in your text

1. ... (Vural, 2004: 27)'de belirtildiği üzere eğitimde planlama yapmak geleceği tasarlamının önemli unsurlarından biridir.

If you named the author before the parenthesis in your text

2. Eğitim sorunlarına değinen Sever (2003: 27 – 29) sorunların çözümlenmesi için kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.

If there is no expression about the writer in your text

3. Vural (2007: 78), günümüzde çevre kirliliğinin önemli bir sorun olduğunu belirtmektedir.

b. Examples of sentence end formation

If there is no expression about the writer in your text

... Nüfus artış hızı işsizliğin temel gerekçeleri arasında sayılabilir (Sever, 2008: 145).

If there is no expression about the writer in your text and, citing more works of author

... İnternet bağımlılığı, çağımızın önemli bir sorunudur (Ceyhan, 2008: 15; Ceylan, 2005: 20).

Two Authors Resources:

When any source lists two authors, your in-text citations should consist of the last names of both authors, the publication date, and page number(s).

a. Example of in-sentence formation

If the author's or authors' name(s) are in your text

Güven ve Kürüm (2006: 86)'de belirtildiği üzere eğitimde planlama yapmak geleceği tasarlamının önemli unsurlarından biridir.

b. Example of sentence end formation

If the author's or authors' name(s) are named in your text

... Eğitimde planlama yapmak geleceği tasarlamının önemli unsurlarından biridir. (Güven ve Kürüm, 2006: 86).

Three or More Author Resources

When citing any source which has three or more authors; the reference should consist of the surnames of all the authors clearly by separating them with a comma. But in later citing of the same source is done by using the first author's surname and "et al."(vd.)

For The First Usage:

a. Example of in-sentence / end-sentence formation

If the authors' names are in your text

... Çardak, Ceylan ve Güven (2008: 206) çevrimiçi derslerin etkililiğini sağlama da etkileşim öğelerinin büyük rol oynadığını belirlemiştir.

If the authors' names are not in your text

... Çevrimiçi derslerin etkililiğini sağlama da etkileşim öğelerinin büyük rol oynadığı belirlenmiştir (Çardak vd., 2008: 206).

For The Subsequent Usage:

a. Example of in-sentence / end-sentence formation

If the authors' names are in your text

... Çardak vd. (2008: 206) çevrimiçi derslerin etkililiğini sağlama da etkileşim öğelerinin büyük rol oynadığını belirlemiştir.

If the authors' names are not in your text

... Çevrimiçi derslerin etkililiğini sağlama da etkileşim öğelerinin büyük rol oynadığı belirlenmiştir (Çardak vd., 2008: 206).

Resources of unknown writers

Resources of unknown writers: In in-text citations, short article title that is in quotation marks, and the date has taken place. When article titles are long, Just the first word or two words of the title are used.

Example of a reference given at the end of the Sentence:

In-text formation

... (“Uzaktan Eğitimde Yaşanan Sorunlar”, 2003: 56).

Authors who have the same surname in the same reference.

If the sources belong to the authors who have the same surnames, then the initials of the first names of the first authors’ are given before the last name of the authors for each resource as in the example.

a. Example of in-sentence formation

If the authors’ names are in your text

A. Ceyhan (1990: 56) ve E. Ceyhan’ın (1998: 124–125) çalışmalarında ifade ettikleri gibi, ...

b. Example of end-sentence formation

If the authors’ names are not in your text

... ifade edilmektedir (A. Ceyhan, 1990: 56 ve E. Ceyhan, 1998: 124, 125).

The Works Has Written by The Same Author

When quoting from two or more sources written by the same author, the surname of the author is written once and the years of printing of the sources are separated by a semicolon. In the ranking, it is preferable to make a ranking from old to new.

a. Example of in-sentence formation

If the author’s names are in your text

Adıgüzel’in (1991: 142; 2006: 298) araştırmalarında...

b. Example of end-sentence formation

If the author's names are not in your text

... belirtilmektedir (Terzi, 2003: 251; 2005: 64).

The works having the same date and same author

When formatting a reference for the works of the same author, which published in the same year, a, b, c... small letters is used after the date of publication. (a, b, c, ...)

a. Example of in-text formation**If the author's names are in your text**

Balaban, (2004a: 23; 2004b: 200) ekonomik yapının düzelmesindeki en önemli faktörlerin

b. Example of in-text formation**If the author's names are not in your text**

Bazı araştırmalarda (Balaban, 2004a: 23; 2004b: 200) ekonomik yapının düzelmesindeki en önemli faktörlerin

Compilation Resources

When quoting information from the compilation sources; only the author or authors' surnames are given. The information about the editor is given in the bibliography.

a. Example of in-sentence formation**If the author's names are in your text**

... Odabaşı ve Kılıçer (2008: 46)'e göre, postmodernizmin erkek ile kadın arasındaki ayrımı reddetmesi, postmodern reklamlarda da kendini göstermektedir.

b. Example of end-sentence formation**Example of sentence end display: If the authors' names are not in your text**

... Postmodernizmin erkek ile kadın arasındaki ayrımı reddetmesi, postmodern reklamlarda da kendini göstermektedir (Odabaşı ve Kılıçer, 2008: 46).

Translation Resources

When quoting information from the translated sources; only the author or authors' surnames are given. The information about the translator is given in the bibliography.

a. Example of in-sentence:

If the author's names are in your text

... Bradley (2004: 45)'e göre rakiplere odaklanma, şirketlerin güçsüz rakiplerinin zayıf olan yönlerine yoğunlaşmak yoluyla bu rakiplerinden müşteri ve pazar payı çalmaya çalışmasıdır.

b. Example of end- sentence

If the authors' names are not in your text

... rakiplere odaklanma, şirketlerin güçsüz rakiplerinin zayıf olan yönlerine yoğunlaşmak yoluyla bu rakiplerinden müşteri ve pazar payı çalmaya çalışmasıdır (Bradley, 2004: 45).

Cooperated Writers Resources

The names of institutions, associations, government organizations, and working groups are evaluated as writers. They are usually written in the text where they pass. Some institutions etc. The names of the authors are clearly written in the first place and then used shortened. When deciding to name a group of authors, the following general rules are taken into consideration.

Abbreviations should be sufficient to provide sufficient information for the reader and "References" should be written without any difficulties. If the name is long, the abbreviation is easily read or known, the abbreviation is used in subsequent usages. However, when the abbreviation is used in the subsequent usage of the relevant resource, the abbreviation of the relevant institution is shown in square brackets. This abbreviation is used in subsequent impressions. If the name is short or the abbreviation is not understood, it is more accurate to write the name fully instead abbreviation, where it passes.

Example in-text:

Example in-sentence: In the first usage

1. ... (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2008: 20).

Example in-sentence: In subsequent usages.
2. ... (MEB, 2008: 20).

Archive Documents

Archival documents in the text, the source of the archive document are written without shortening in the first place. However, if the abbreviation is to be used in the subsequent usages, the abbreviation of the relevant archive document is shown in square brackets. This abbreviation is used in subsequent impressions. The document name is followed by a comma and the date of the document is given. A file, sheet, or page number is then given according to the way the archive is classified.

In the footnote for archival documents, the references include the name of the archive document, the date of the document, if any, the archives and files, notebooks and foil /sheets/page numbers.

Example of end-sentence formation

In the first usage

1.(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 1927: 239).

In subsequent usages.

2. (BCA, 1927: 240).

In the first usage

3. ... (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 1933: 198, 352, 11).

In subsequent usages

4. ... (BCA, 1933: 198 352 11)..

In the first usage

5. ... (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA]. Tapu Defteri [TD]: 26).

In subsequent usages

6. ... (BOA, TD: 26).

Secondhand Source citing

a. Example in-sentence formation

Example in- Sentence: If the author's names are in your text

...Sağlam (1955'den aktaran Vural, 2008: 164) çalışmasında...

b. Example of end-sentence formation

..... belirtilmektedir (Sağlam, 1955'den aktaran Vural, 2008: 164).

E-Resources

The transfers made from books, articles, and thesis which have been accessed through the internet although printed, are done in the same way as the publication of printed publications. Examples of only the resources available on the Internet are as follows:

Articles in E-Journals

The surnames of the authors and / or authors and the date of publication (if any, page number) are shown in parentheses in the in-text transfers of e-journals.

Example in-text formation

.... savunmuştur (Kopkallı ve Mutlu, 2009: 3).

Resources Published on The Web Page

Example in-text formation

..... (Tanışlı ve Özdaş, 2006) şeklinde ifade edilmiştir.

Resources on the Internet Only Without Imprint Information

Only the full internet address and the date of access are given in the e-sources where all of the imprint information such as author, work name, publication date, institution name or not. These sources are included in the footnote in the text.

Example;

<http://www.warc.com/News/TopNews.asp?ID=26981&Origin=WARC-NewsEmail> (Erişim Tarihi: 16.07.2010)

Tables and Figures

Tables, figures, graphics, pictures should have a number and title in the text. However, the number and title are shown at the top, in the figures (graphics, pictures, etc.) at the bottom. In both cases, numbers (1,2,3 alar) are written. Headings are written with the first letters in the capital, all in italic style and in 11 pt. Titles are written to the left. In cases where a source will be shown below the table, figure etc., the source will be shown by typing Source, in the dark style. 11 point is used in the source display. This notation is applied in the same way for both text and footnote transfers.

Quotations

The quotation indirect transfers take place in the study without changing the main idea, form, and content. Quotations less than 40 words are written in quotation marks and normal line spacing. Quotations of 40 words and longer are given in the form of a compressed paragraph so that they have little space and at first glance, it is understood to be a transfer. For this purpose, the quotation in block form should start from the new line and the entire paragraph is written from the left to the top of the line and 1.25 cm from the left to indent from the left. If there are paragraphs in the quotation, 1.25 cm indentation or five spaces should be left at the beginning of these paragraphs. The entire quotation should be written in single line spacing. Quotation marks are not used for block quotations. All quotes in the blockquote must be specified with double quotation marks.

CREATING BIBLIOGRAPHY

Single-Author Book

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Book. Publication Place: Publisher.

İpekten, H. (1990). Nâ'ilî Dîvânı. Ankara: Akçağ.

Multiple Author Books

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Book. Publication Place: Publisher.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). Economic Policy. İstanbul: Remzi Publishing.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). Turkish Literature in the Second Constitutional Monarchy Period. Ankara: Akçağ.

Translated Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Book. Translator's Surname, Initial of Translator's Name. (Transl.) Publication Place: Publisher.

Ferguson, N. (2009). The Ascent of Money: The Financial History of the World. Pala, B. (Transl.). İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

Edited Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of the Chapter. Editor's Name (Ed.), Title of Book within (page range). Publication Place: Publish-

et.

Kejanlıoğlu, B. (2005). The Concept of Public Place in Media Studies. Meral Özbek (Ed.), Public Place within (p. 689-713). İstanbul: Hil.

Single Author Article from a Journal

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. Journal Name, Volume (Issue), Page Range.

Özerhan, Y. (2016). A Review on the Measurement Basis in the Local Financial Reporting Framework Draft. The World of Accounting Science, 18 (2), 307-336.

Journal Articles by Multiple Authors

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. Title of Journal, Volume (Issue), Page Range.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. and Bolat, İ. (2017). Evaluation of Participation Banks' Performance with an Integrated System Resulting From AHP and GIA Technique: Turkey Sample. Pamukkale Eurasia Journal of Socio-Economic Studies, 4(2), 54-69.

Article from Electronic Magazine

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. Title of Journal, Volume (Issue), Accessed Address.

Kardas, F. and Tanhan F. (2018). An Investigation of Post-Traumatic Stress, Post-Traumatic Growth and Hopelessness Levels of University Students Experienced Van Earthquake. YYÜ Education Faculty Journal, XV (I). Accessed: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuef-d01112017y.pdf>

Symposium / Congress / Conference / Presentation

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Presentation. Symposium / Conference / Conference Name Full Text (page range).

Bülbül, S.E. and Baykal, K.B. (2017). Evaluation of Turkish Insurance Sector in Non-life Branches by Using Gray Relational Analysis Method. *3rd National Insurance and Actuarial Congress Full Text* (pp. 1-9).

Unpublished Thesis

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Thesis. (Unpublished Master/ Doctoral Thesis). Institution name, Location.

Ertuş, A. (2016). Woman Image in Socialist Realistic Turkish Poetry (1960-1980). (Unpublished Doctoral Thesis). Van Yüzüncü Yıl University / Institute of Social Sciences, Van.

Encyclopedias

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Article. Name of Encyclopedia Within (Volume, page range). Location.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. The New Encyclopedia Britannica Within. (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago, IL: Encyclopaedia Britannica.

Dictionaries

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Dictionary Name. Place of Publication: Publisher.

Gerrymander. (2003). Merriam-Webster's Collegiate Dictionary (11th Edition). Springfield, MA: Merriam-Webster's.